

ŠKRABČEVI DNEVI 13

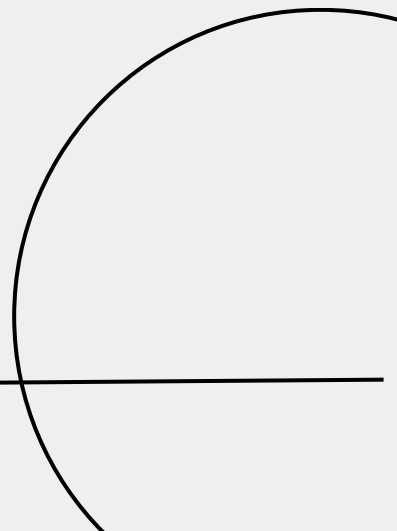
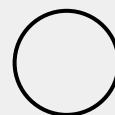
ZBORNİK PRISPEVKOV S SIMPOZIJA 2023

UREDILI:

FRANC MARUŠIČ, MAJA MELINC MLEKUŽ,
PETRA MIŠMAŠ, ROK ŽAUCER

HUMANISTIKA

ŠKRABČEVI DNEVI 13

ZBORNİK PRISPEVKOV S SIMPOZIJA 2023

Uredili:

Franc Marušič, Maja Melinc Mlekuž, Petra Mišmaš, Rok Žaucer

Založba Univerze v Novi Gorici

2025

Škrabčevi dnevi 13

Zbornik prispevkov s simpozija 2023

Uredniki: Franc Marušič, Maja Melinc Mlekuž, Petra Mišmaš, Rok Žaucer

Naslovnica: Petra Mišmaš

Izdala: Založba Univerze v Novi Gorici, Vipavska 13, Rožna Dolina, Nova Gorica

Leto izida: 2025

ISBN 978-961-7025-42-2 (PDF)

Format: PDF

<http://www.ung.si/sl/zalozba/>

<http://www.ung.si/en/publisher/>

12. 3. 2025

Brezplačna publikacija

Izdajo zbornika so podprli: Univerza v Novi Gorici, Ustanova patra Stanislava Škrabca in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 225616131
ISBN 978-961-7025-42-2 (PDF)

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna. Uporabnikom je dovoljeno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela v vse namene, tudi komercialne, pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela. Celotno besedilo licence je na voljo na spletu, na naslovu <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

KAZALO

ANALIZA NAPAK PRI RABI VEJICE V ŠOLSKIH SPISIH.....	1
Mija Bon, Magdalena Gapsa	
IZPRISLOVNE STOPENJSKE TVORJENKE	16
Boris Kern, Nina Ledinek	
KAKO PREDVIDLJIV JE NAGLAS V SLOVENSKIH TVORJENKAH S PRIPONO -ICA?	29
Ema Štarkl, Marko Simonović	
KONČNICE POD DROBNOGLEDOM DVOJINE – VSI DVOJINSKI A-JI.....	45
Petra Mišmaš, Marko Simonović	
KORPUSNA ANALIZA STAVČNEGA ZANIKANJA V SLOVENSKEM ZNAKOVNEM JEZIKU	64
Barbara Koren, Sašo Živanović, Matic Pavlič	
(NE)STANDARDIZIRANA SLOVENSKA ZEMLJEPISNA IMENA V URADNIH VIRIH IN PRAVOPIISNIH PRIROČNIKIH.....	88
Helena Dobrovoljc, Manca Černivec	
SKLONLJIVOST IMEN Z VEZAJEM IN POMIŠLJAJEM TER Z NJO POVEZANA STIČNOST.....	100
Pia Rednak	
SLOVENSKA KRAJEVNA IMENA V ITALIJI: SODOBNE OKOLIŠČINE IN POTREBA PO STANDARDIZACIJI.....	113
Andreja Kalc, Matejka Grgič, Jasmin Franza	
VIRI IN JEZIKOVNA PODOBA TRIJEZIČNEGA PRIROČNIKA <i>NOVA NABÉRA LAŠKIH, NEMŠKIH IN SLOVENSKIH POGOVOROV</i> JOŽEFA PREMURJA (1850) IN IZDAJ DO LETA 1910	130
Irena Orel	
ZOONIMSKI MASKULINATIVI V SLOVENŠČINI	140
Metka Furlan	
NAPAKE ŠTUDENTOV SLOVENŠČINE KOT DRUGEGA/TUJEGA JEZIKA NA PODLAGI ANALIZE PISNIH NALOG	159
Erika Kum	

UVOD

Škrabčeve dneve, kot je verjetno običajno za večino dogodkov v Novi Gorici, zaznamuje gibanje po robu oziroma na meji. Novo Gorico, ki je simpozij Škrabčevi dnevi 20. oktobra 2023 gostila že trinajstič, zaznamujeta rob države in jezikovna meja, medtem ko je za Škrabčeve dneve od njihove prenovne, ki se je zgodila leta 2011, značilno prehajanje meja v jezikoslovju. Združujejo različne pristope, vzpostavljajo sodelovanje med teoretičnimi in eksperimentalnimi jezikoslovci, med tradicionalnim in formalnim jezikoslovjem, med novim in ustaljenim, med slovenskim in tujim.

Na povabilo Organizacijskega in programskega odbora k oddaji povzetkov za simpozij so se raziskovalci s slovenskih in tujih institucij odzvali z devetnajstimi prispevki, na program smo jih uvrstili petnajst. Za objavo v zborniku smo prejeli trinajst člankov, po recenzijskem postopku smo v zbornik uvrstili deset znanstvenih in en strokovni prispevek. In prav ta nabor besedil je navdihnil naše razmišljanje o robu. V zborniku namreč najdemo tako prispevke raziskovalcev mlajše generacije kot besedila že uveljavljenih jezikoslovcev iz domačih in tujih institucij, ki v svojih člankih raziskujejo različice slovenskega jezika, saj se ti dotikajo tako knjižne slovenščine kot slovenskega znakovnega jezika, slovenščine kot tujega jezika, slovenščine zunaj in znotraj meja Slovenije, slovenščine, kot se je govorila nekoč in kot se govori danes, in slovenščine, kot jo rabijo učenci in kot jo rabijo odrasli. Kljub naši odprtosti do poučevanja tujih jezikov v letošnjem zborniku ni prispevkov, ki bi se dotikali tega področja, kar morda kaže, kako zanimiv vir vprašanj je za raziskovalce jezika sama slovenščina.

Vsi članki v zborniku so bili recenzirani, tako da v zborniku zbrane različice odsevajo tudi recenzentske in uredniške napotke, za jezikovno ustreznost pa so poskrbeli sami avtorji. Prispevki so urejeni po abecednem redu priimka prvo navedenega avtorja oziroma avtorice, zbornik pa zaključuje strokovni prispevek.

Za zaključek se najlepše zahvaljujemo vsem recenzentom in recenzentkam, avtorjem in avtoricam ter vsem, ki ste se odločili za branje zbornika. Za pomoč in podporo pri pripravi konference in zbornika hvala Univerzi v Novi Gorici, Znanstvenoraziskovalnemu centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Ustanovi patra Stanislava Škrabca.

Za finančno podporo pri izvedbi konference in pripravi zbornika se zahvaljujemo Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (program P6-0382).

Franc Marušič, Maja Melinc Mlekuž, Petra Mišmaš in Rok Žaucer
za Organizacijski odbor simpozija Škrabčevi dnevi 13

Organizacijski in programski odbor simpozija Škrabčevi dnevi 13: Kozma Ahačič, Manca Černivec, Helena Dobrovoljc, Franc Marušič, Maja Melinc Mlekuž, Petra Mišmaš, Danila Zuljan Kumar, Rok Žaucer

ANALIZA NAPAK PRI RABI VEJICE V ŠOLSKIH SPISIH

MIJA BON

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

MAGDALENA GAPSA

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Povzetek

Vejica je pomembno ločilo, ki skrbi za pomensko in skladenjsko ustreznost besedila, a obenem predstavlja njena raba težave različnim piscem besedil. V prispevku je predstavljena analiza napak stave vejice v šolskih spisih, vključenih v evalvacijsko množico Šolar-Eval, ki izhaja iz korpusa Šolar. Pri tem sva se omejili na spise, napisane v srednjih šolah, ob predpostavki, da naj bi glede na učne načrte med osnovnošolskim izobraževanjem spoznali vsa pravila za stavo vejice. Zanimalo naju je, na katerih mestih imajo dijaki največ težav s stavo vejice, tako absolutno kot relativno.

Ključne besede: jezikovni popravki, napake vejice, evalvacijska množica, korpus Šolar

Abstract

The comma is an important punctuation mark that ensures the semantic and syntactic coherence of a text. Nevertheless, its use poses a challenge for language users. In this paper, we present an analysis of comma errors in school essays included in the Šolar-Eval evaluation set drawn from the Šolar corpus. We focused on secondary school essays, as we assumed that, according to the curriculum, all comma rules should have been learnt during primary school. We were interested in identifying the most common errors in comma placement, both absolute and relative.

Key words: language corrections, comma errors, evaluation set, Šolar corpus

1 Uvod

Od napredkov in dosežkov digitalizacije in umetne inteligence si želimo tudi orodij, ki nam olajšajo vsakdanje življenje. Z jezikovnega vidika so to lahko raznovrstni pripomočki in orodja, ki nam pomagajo pisati vsebinsko in pravopisno boljša besedila. Ta se lahko uporabljajo tudi v šoli, kot pripomoček za učence ali pa kot strojno podprt pregledovalnik, namenjen učiteljem pri popravljanju šolskih besedil, npr. s popravljanjem določenih vrst napak ali z opozarjanjem nanje v skladu z aktualno jezikovno rabo in normo. Za učinkovito strojno popravljanje napak v (šolskih) besedilih pa je potrebna učna množica dosledno in enotno popravljenih besedil (učencev), ki

vsebuje napake na različnih jezikovnih ravneh, med drugim tudi pravopisne napake. Velik delež teh predstavlja neustrezna raba ločil, pri čemer še zlasti izstopa napačna stava vejice (Kosem idr. 2020: 45–47).

Vejica je v slovenščini ločilo, izrazito vezano na skladnjo, in kot tako ključno pri tvorjenju koherentno in pomensko ustreznih besedil. Skladenjski pristop k razlagi pravil za stavo vejice v Slovenskem pravopisu (Toporišič idr. 2001) pa se z vidika jezikovnih uporabnikov kaže kot prezahteven in neintuitiven, kar izpostavlja kritike aktualnega pravopisa, kaže pa se tudi v zadregah uporabnikov, denimo izraženih v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ter v jezikovni rabi (Lengar Verovnik 2018).¹ Številne empirične jezikoslovne raziskave dokazujejo, da stava vejice povzroča veliko problemov različnim piscem besedil (prim. Popič in Fišer 2015, Logar in Popič 2015, Popič idr. 2016, Osrajnik idr. 2018, Popič in Fišer 2018), mdr. dijakom in študentom (Logar in Popič 2015),² tudi tistim na smereh, povezanih z vzgojo in izobraževanjem (npr. razredni pouk ali predšolska vzgoja) (prim. Petek 2021, Rodela 2022, Šek Mertük 2011a, 2011b, 2011c). Posledično prepoznavanje napačne stave vejice in njihovo popravljanje v določenih strukturah predstavlja težave celo učiteljem v osnovnih in srednjih šolah (Kosem idr. 2020: 47–48). V korpusu Šolar predstavljajo popravki napačne stave vejice eno najpogostejših napak v šolskih spisih (prim. Kosem idr. 2020, Tinta 2019), v korpusu Lektor pa je to eden najpogostejših lektorskih popravkov.³

Zaradi naštetih težav so bila razvita orodja, ki pripomorejo k odkrivanju pravopisnih in slovničnih napak v besedilih in strojni identifikaciji določenih jezikovnih problemov (prim. Holozan 2013, 2015, Petrič 2022, Božič 2023, Mokotar 2023), vključno z napačno stavo vejic. Primeri tovrstnih orodij so Besana, LanguageTool (Holozan 2013, 2015) in Vejice 1.0 (Božič idr. 2020). Za namene strojnega učenja in evalvacije strojnih postopkov popravljanja besedil so bila že uporabljena besedila iz korpusa Šolar (Rozman idr. 2012), vendar je uporabnost korpusa z avtentičnimi učiteljskimi popravki zaradi njihove nekonsistentnosti in nedoslednosti, kar je posledica prilagajanja učiteljskega popravljanja specifičnim težavam, posameznemu učencu/-ki oz. ciljem, na obeh področjih dokaj majhna (prim. Holozan 2012, 2013, 2015, Kranjc in Robnik Šikonja 2015).

V preteklih raziskavah korpusa Šolar (prim. npr. Kosem idr. 2020) so bila identificirana mesta, na katerih se kaže neenotnost učiteljskih popravkov stave vejice, hkrati pa na težave učiteljev s pravilno stavo vejice kažejo tudi nepopravljanja številnih vejic ali pa hiperkorekcije z dodajanjem vejice, kjer ta ni (nujno) potrebna. Razlog za prvo je sicer lahko na eni strani neznanje, na drugi strani pa časovna preobremenjenost učiteljev (prim. Pori in Arhar Holdt 2023), zaradi česar se pri popravljanju daljših

¹ V okviru prenove pravopisnih pravil pri ZRC SAZU prav zato predvidevajo poenostavitev pravil, vezanih na stavo vejice (Lengar Verovnik 2018).

² Ker je za ustrezno postavljanje vejice potrebno širše poznavanje pravil skladnje, k njenemu usvajanju močno prispeva branje ter vsakršno – bodisi pisno bodisi ustno – sporazumevanje, ki ga jezikovni uporabniki udeležujejo v svojem jeziku, saj se s tem – zavedno ali nezavedno – usvaja pravila in krepi pisna zmožnost. Težave s postavljanjem vejic lahko zato povežemo tudi z upadanjem bralne pismenosti (po mednarodnih študijah PIRLS in PISA) pri slovenskih učencih in dijakih ter s sodobnim načinom komunikacije.

³ Prim. podatke iz korpusa Lektor, kjer je število vseh popravkov najvišje v kategoriji pravopis, pri čemer sodi največ zadetkov v podkategorijo (napačne) stave ločila (več kot 7.200 popravkov), najpogosteje prav vejice.

besedil osredotočajo le na določene, npr. ponavljajoče se napake posameznega učenca/-ke.

Z namenom izdelave enotno in konsistentno popravljene množice za evalvacijo strojnega popravljanja napak v šolskih besedilih smo v okviru projekta *Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti (PROP)*⁴ ponovno pregledali in po enotnih kriterijih popravili izbrane šolske spise iz korpusa Šolar 3.0 (Arhar Holdt idr. 2022a). Poleg drugih jezikovnih in slogovnih napak je vzorec zajel okoli 2200 primerov napačne stave vejice, ki smo jih tako kot ostale popravke kategorizirali po *Smernicah za označevanje korpusa Šolar* (Arhar Holdt idr. 2022b), v katerih je 10 kategorij namenjenih označevanju napak stave vejice (prav tam: 79–81). Omenjena tipologija še ni bila preizkušena na večjem in homogeno popravljene vzorcu, zato je bila hkrati narejena tudi evalvacija kategorij za označevanje napačne stave vejice.

2 Gradivo in metode

Izhodiščno gradivo za analizo je evalvacijska množica Šolar-Eval (Arhar-Holdt idr. 2023),⁵ v katero je zajetih 109 izbranih šolskih spisov iz korpusa Šolar 3.0 (Arhar Holdt idr. 2022a). Glavni kriterij za izbor je bila dobra zastopanost in raznolikost napak v posameznem spisu,⁶ dodatno pa smo upoštevali še vključenost besedil iz različnih regij in stopenj izobraževanja (OŠ in SŠ). Ob zavedanju, da se učiteljski popravki glede na korenitost posega v besedilo med seboj razlikujejo (npr. eni dopuščajo variantnost zapisov, drugi ne), da so popravki, zlasti na ravni skladnje in besedilne koherence, pogojeni z možnostjo različnih interpretacij besedila ter da se učitelji pogosto bolj osredotočajo na vsebinski vidik spisov in s tem bistveno posegajo tudi v slog in strukturo stavkov (Tinta 2019; Kosem idr. 2020), smo popravjalci (jezikoslovci) izbrane spise ponovno popravili. Za zagotovitev enotnosti popravkov smo sledili načelu minimalnega jezikovnega posega v besedilo, ki temelji na:⁷ a) upoštevanju variantnosti, to pomeni, da v besedilo nismo posegali, če je izbiro učenca/-ke mogoče interpretirati kot (četudi manj ustrezno) varianto, in b) čim manjšem posegu v (širše) besedilo, tj. izbrali smo tisto rešitev, s katero je bil s popravkom poseg v strukturo stavka in z napako povezane elemente v sobesedilu čim manjši (Gantar idr. 2023). Pri popravljanju vejic smo se oprli na aktualno jezikovno normo (tj. *Slovenski pravopis* 2001) z dopolnitvami glede na sodobnejše razprave in denimo upoštevali:

– kadar je bilo možno vejico interpretirati kot slogovno oz. uporabljeno za stilistični učinek ali poudarek v besedilu, je bil tak primer obravnavan kot (ustrezna) varianta, zato takšna stava vejice v skladu z minimalnim jezikovnim popravkom ni bila popravljena, npr.:

- (1) Skozi celotno branje nas spremlja absurdnost glavnega lika, Mersaulta.

⁴ Več o projektu na <https://www.cjvt.si/prop/>.

⁵ Evalvacijska množica bo podlaga za izdelavo t. i. zlatega standarda za ocenjevanje uspešnosti strojnega popravljanja napak v šolskih besedilih.

⁶ Pogoj je bil, da se posamezen tip napake v besedilu pojavi vsaj 5-krat, razen izjem, npr. oznak za nečitljiva mesta, ki smo jih želeli čim manj. Podrobnejši opis priprave evalvacijske množice je predstavljen v Gantar idr. (2023).

⁷ Podrobneje so jezikovne odločitve predstavljene v Gantar idr. (2023).

– V vejico, postavljeno pred podredni *ko*, v primeru vezniške zveze, ki združuje predlog, kazalni zaimek in podredni veznik, na začetku povedi nismo posegali, upoštevajoč možno varianto, ki poudarja kazalni zaimek (Kalin Golob 2001: 34–35), npr.:

(2) Po tem, ko se mu pokaže duh očeta, se odloči spoznati resnico o Klavdiju.

– Vejice pred lastnim imenom, ki je določilo pred njim stoječe besedne zveze, nismo popravljali, saj pravopisna pravila (Toporišič idr. 2001, § 301–303) dopuščajo variantnost, smo pa v primeru, da je bila na tem mestu vejica, to dodali tudi na konec pristavka, npr.:

(3) Nemca ubije, mlado dekle, Katarina_], pa mu ubeži.⁸

– V izbiro ločila, kot so npr. pomišljaj, podpičje, dvopičje, načeloma nismo posegali, tudi ko jih je učenec zapisal na mestu, kjer bi sicer lahko stala tudi (nevtralnejša) vejica. Eden od razlogov je možnost, da je v teh primerih prišlo do napake že na ravni transkripcije, drugi razlog pa je jezikoslovne narave. Učenci jih uporabijo z namenom poudarka, krepkejšega ločevanja delov povedi (Toporišič idr. 2001, § 371–377, 381–383) ali za ustvarjanje stilističnega učinka. Če je bil npr. pomišljaj uporabljen pred pristavčnim, polstavčnim ipd. delom, za katerim je manjkala vejica, je bila ta dodana, npr.:

(4) Beseda Črtomir pomeni nekoga, ki črti mir, ali pa nekoga, ki pred črti — hudiči_] , beži in želi imeti mir.⁹

Popravljanje in kategoriziranje napak je potekalo z uporabo orodja CJVT Svala 1.0,¹⁰ to je za slovenščino prilagojena različica odprto dostopnega švedskega orodja Svala, ki omogoča hkraten prikaz izvornega in popravljenega besedila, povezovanje izvornega dela besedila s popravkom ter označevanje napak z ustrežno kategorijo popravka.

Popravki so bili razvrščeni v kategorije po *Smernicah za označevanje korpusa Šolar* (Arhar Holdt idr. 2022b). Smernice v sklopu ločil (prav tam, 79–81) vsebujejo 10 kategorij za označevanje napak, vezanih na rabo vejice: vejica pred podrednji; med stavčnimi členi; pri večdelnih veznikih oz. konektorjih; v primerjalnih strukturah; med pastavki, pristavki itd. in drugim delom besedila¹¹; pri vrinjenih odvisnikih; v prirednih zvezah; pri priredno zloženih odvisnikih; v pridevniškem nizu; pri elipsi povedka. Na podlagi potreb pri označevanju so bile smernice po evalvaciji kategorij na manjšem vzorcu za zagotovitev označenosti vseh popravkov vejic nadgrajene s tremi novimi kategorijami. Uporabljene kategorije in primeri napačne stave vejice so prikazani v tabeli 1, podrobneje pa so kot dodatek k obstoječim smernicam predstavljene le nove kategorije.

⁸ Pri prikazu primerov je pred navpičnico učenčev oz. učenkin zapis, za njo pa popravek.

⁹ Zgledi, ki jih navajava za pojasnjevanje popravkov, izpostavljanje prikazujejo le tisti popravek, ki ponazarja obravnavan problem.

¹⁰ Orodje se uporablja za gradnjo besedilnih korpusov z jezikovnimi popravki in podobnih virov, kjer je zanimiva poravnava dveh različic besedila, npr. za transkripcijo, psevdonimizacijo, poravnavo in označevanje jezikovnih popravkov v besedilih. Dostopno je na spletni strani <https://orodja.cjvt.si/svala/>.

¹¹ Več v Logar (2012: 47–54) in Lengar Verovnik (2012: 163–167).

Kategorija **vejica in kopičenje ločil** zajema primere, kjer se težava z vejico pojavi pri odvečnem kopičenju ločil. Najpogostejši primer te napake je vejica pred tropičjem; v primeru premolkov, zamolkov, izpuščenih delov navedkov ter na koncu naštevalne enote, kjer tropičje nadomešča besedno zvezo *in tako naprej, in podobno, in tako dalje* oz. njihove krajšave (Kocjan-Barle 2012). Čeprav je v rabi v teh primerih vejica pogosta,¹² je odveč, razen če jo zahteva stavčna zgradba. Ostale napake so v veliki meri napake zapisa, pri katerih ni problem neznanje, pač pa so posledica toka misli pri pisanju spisa ali transkripcije (npr. podvojeno ločilo).

Kategorija **vejica in kopičenje veznikov** zajema primere, kjer se odvečna vejica pojavi med vezniki pri t. i. kopičenju veznikov (Toporišič 2000: 429–430), in sicer dveh vezniških besed (npr. *da če*) ali kombinacije vezniške besede in večdelnega veznika (npr. *da kljub temu*) (Toporišič idr. 2001, § 327–328, Kocjan-Barle 2015: 56). Najpogosteje do napake pride pri priredno povezanih odvisnikih, tj. v zvezi prirednega in podrednega veznika (npr. *in da*). Kopičenje veznikov, ki ga moramo ločevati od večbesednih veznikov, sicer s stilističnega stališča ni priporočeno (Toporišič idr. 2001, § 327), a tega v okviru minimalnega jezikovnega posega nismo popravljali.

Kategorija **vejica pri navajanju** zajema primere napačne rabe vejice pri dobesednem navajanju in premem govoru.

V primerih, ko je razlogov za stavo (manjkajoče) vejice na določenem mestu več, tj. ko je utemeljitev za stavo vejice tako levo- kot desnosmerna (Korošec 2003),¹³ smo dopuščali pripisovanje več kategorij.¹⁴

Za raziskavo napak pri stavi vejice sva se znotraj evalvacijske množice omejili na srednješolska besedila, saj po učnem načrtu za predmet slovenščina učenci do konca osnovne šole obravnavajo že vsa pravopisna pravila o stavi vejice (Poznanovič idr. 2018) in naj bi tako do srednje šole že usvojili pravilno stavo vejice na vseh mestih. V analizo je zajetih 94 šolskih spisov, tvorjenih v gimnazijah, srednjih poklicnih oz. strokovnih šolah. Zgradba množice glede na vrsto šole in letnik je predstavljena v tabeli 2.

Tabela 1: Kategorije napačne stave vejice

Kategorija napake vejice	Primer ¹⁵
Vejica pred podredji	<i>Meta je bila mlado dekle __ , ki se je zelo mlado odpravilo služiti kruh na kmetijo kot dekla. Pijačo je popila mati, ki je bila v vsem tem času razdvojena, nesrečna in ni vedela __ , kaj naj stori.</i>
Vejica pred priredji	<i>Jaz imam o tem zelo slabo mnenje __ , saj smo vsi ljudje, res da smo si drugačni.</i>

¹² Kar je iz lastne izkušnje najverjetneje posledica nekdanje šolske prakse.

¹³ Korošec (2003) predlaga podrobnejšo formulacijo skladenjske vejice in uvede izraza levo- in desnosmerne vejice z namenom jasnejše opredelitve vloge vejice v skladenjskem razmerju na točno določenem mestu. V izogib predhodni interpretaciji razloga za napačno stavo vejice se je zdelo v fazi označevanja smiselno upoštevati ta vidik.

¹⁴ Število dvojno označenih primerov napačne stave vejice je zanemarljivo majhno (tj. manj kot 1 %), zato ne vplivajo na končno interpretacijo rezultatov.

¹⁵ Primeri so navedeni že v popravljani obliki, z upoštevanimi ostalimi popravki v povedi. Izpostavljena je le napaka vejice, ki spada k posamezni kategoriji.

Kategorija napake vejice	Primer¹⁵
	<i>Povabil sem kralja, da si igro ogleda, vendar jo je ta na sredini prekinil, ter tako potrdil moj sum in duhovo izpoved.</i>
Vejica pri vrinjenih odvisnikih	<i>Glavni osebi v tem delu sta Bogomila, ki pride v ospredje šele v Krstu __ , in Črtomir. Menim, da je v današnjem času premalo __ , ne bom rekel ljubezni, ampak čuta do sočloveka.</i>
Vejica med stavčnimi členi	<i>Romeu, pa bi medtem povedali za načrt. Prepričan sem, da se tem ljudem ne, da nikakor odpustiti.</i>
Vejica pri pristavkih, polstavkih, pastavkih in vrivkih	<i>In res __ , obe družini sta se odzvali povabilu. Ismena __ , Antigonina sestra __ , na začetku temu nasprotuje in želi dostojnega pokopa tudi za Polinejka, saj je njen brat.</i>
Vejica pri priredno zloženih besedah in besednih zvezah	<i>Antigona je čudovita __ , a žalostna zgodba z dokaj vsakdanjo vsebino. Moje edino orožje v borbi s hinavščino, lažmi ter prevarami so bile moje besede, ter modrost.</i>
Vejica pri večdelnih veznikih	<i>Kot, da to še ni bilo dovolj, da zasovražiš svojo družino, sem spoznal, da stric, brat mojega pokojnega očeta, ni le prevarant, temveč tudi morilec. Črtomir hrepeni po ljubezni __ , medtem, ko Pečorin "dobi" ljubezen, se nekaj časa "igra" z njo in jo potem tudi zavrže — kot otrok obrabljeno lutko.</i>
Vejica pri elipsi povedka	<i>Zvedeli smo, kako je spoznal resnico o očetovi smrti, načrtoval maščevanje, razkritje resnice __ , pa tudi za njegovo tragično ljubezen z Ofelijo, Polonijevo hčerjo. »Mi boš kar pokazal __ , kje,«</i>
Vejica pri kopičenju veznikov	<i>Da, mislim, da je bil oče pravičen, saj mu je s tem nakazal, da ga ima rad in, __ da sprejema njegove napake. Morda je bilo zanjo to še bolje, kot, __ če bi izvedela resnico.</i>
Vejica pri primerjavah in prislovnih določilih načina s kot	<i>Vidimo, da ni vse tako lepo in pravljlično, __ kot v filmih, ampak da je življenje realnost in tako ga moramo tudi jemati. Večina ljudi se do njih vede drugače, __ kot do sebi enakih, kljub temu da so tudi priseljeni enaki, __ kot ljudje, h katerim se priselijo.</i>
Vejica pri kopičenju ločil	<i>Danes delamo to za višji standard, lažnejše življenje, kvalitetnejši študij, __ ... Besedilo spada v književnost med obema vojnoma, __ (1918—1939) , v smer socialni realizem</i>
Vejica pri pridevniškem nizu v levem prilastku	<i>Oče Polikarp je bil trd __ , temen in brezsrčen gospodar. Martin Krpan je bil oblečen v svoje super, __ zelene hlače in zeleno, __ kratko majico.</i>
Vejica pri navajanju in v premem govoru	<i>Velikan jih je začel napadati, spravi jih je v jamo, Odisej pa je skočil na velikana, mu rekel: "SEDAJ SI MOJ ,, in mu z baklo izkopal oči, ga udarjal, dokler velikan ni prenehal oz. umrl. "Važno je priti na grič __ , __ " je stavek, ki se potem kot mit pojavlja skozi celoten roman in simbolizira rešitev.</i>

Tabela 02: Število šolskih spisov, vključenih v analizo napak vejice, glede na vrsto in letnik srednje šole

	Gimnazija	Poklicne šole	Strokovne šole
1. letnik	33	2	13
2. letnik	11	/	3
3. letnik	9	12	1
4. letnik	8	/	2
Skupaj	61	14	19

3 Analiza

V nadaljevanju je predstavljena analiza napak, vezanih na rabo vejice, v šolskih spisih, napisanih v srednjih šolah. V 94 šolskih spisih je bilo skupno zaznanih in označenih 2.186 primerov napačne stave vejice, kar zajema bodisi manjkajočo bodisi odvečno vejico ali njeno postavitvev na napačnem mestu (pri večdelnih veznikih in kopičenju ločil). Napake stave vejice so predstavljene po kategorijah, saj je bil namen identificirati mesta, ki so z vidika stave vejice pri dijakih najbolj problematična oz. jim povzročajo največ težav.

Kot je mogoče razbrati iz tabele 3, dijaki pogosteje ne postavijo vejice, kot jih uporabljajo preveč, saj večji del napak predstavljajo manjkajoče vejice (1.653 primerov oz. 75,5 %), pojav odvečne vejice je redkejši, primeri stave vejice na napačnem mestu pa so zastopani v skoraj zanemarljivem številu, a jih kljub temu ne smemo spregledati, saj prav tako kažejo na težave dijakov, in sicer pri prepoznavanju večdelnih veznikov in pojava kopičenja veznikov.

Tabela 03: Delež odvečnih, manjkajočih in napačno postavljenih vejic v večdelni vezniški strukturi

Odveč	Manjka	Na napačnem mestu
519 (24 %)	1.653 (75,5 %)	14 (0,5 %)

Na drugi strani učitelji pri popravljanju pogosto – na podlagi subjektivnih (slogovnih) preferenc ali neznanja – dodajajo vejice tudi tam, kjer niso (nujno) potrebne (prim. Kosem idr. 2020: 45–48). To se pokaže zlasti ob primerjavi naših rezultatov, ki temeljijo na popravkih v okviru minimalnega jezikovnega posega, z analizo učiteljskih popravkov v korpusu Šolar na vzorcu 1.380 popravkov vejice, med katerimi je bilo kar 229 učiteljskih popravkov vejice med stavčnimi členi (prav tam: 47), tj. 17 % vseh napak. V primerjavi s tem je v učni množici Šolar-Eval 173 odvečnih vejic med stavčnimi členi, kar predstavlja 7 % napak stave vejice. Pojavljajo se za t. i. uvajalnimi prislovnimi zvezami (Osrajnik idr. 2018) in drugimi mesti, kjer se je najverjetneje vejica prav tako znašla pod vplivom stavčne fonetike.

V tabeli 4 so številčno predstavljene napake stave vejice glede na kategorijo in vrsto srednje šole. Deleži napak glede na vrsto šole so primerljivi z deležem vključenih šolskih spisov iz posamezne vrste šole.

Tabela 4: Napake stave vejice v šolskih spisih po kategorijah

Kategorija napake vejice	Gimnazija	Poklicne šole	Strokovne šole	Skupaj
Vejica pred podredji	682	170	164	1.016
Vejica pred priredji	247	90	54	391
Vejica pri vrinjenih odvisnikih	210	31	37	278
Vejica med stavčnimi členi	144	13	9	166
Vejica pri pristavkih, polstavkih, pastavkih in vrivkih	81	14	11	106
Vejica pri priredno zloženih besedah in besednih zvezah	49	11	14	74
Vejica pri večdelnih veznikih	45	1	6	52
Vejica pri elipsi povedka	24	9	6	39
Vejica pri kopičenju veznikov	15	1	5	21
Vejica pri primerjavah in prislovnih določilih načina s <i>kot</i>	22	1	1	24
Vejica pri kopičenju ločil	13	1	1	15
Vejica pri pridevniškem nizu v levem prilastku	0	0	2	2
Vejica pri navajanju in v premem govoru	1	0	1	2
SKUPAJ	1.533	342	311	2.186

Pričakovano je največ napak stave vejice med priredji (18 %) ter pri odvisnikih (47 %), saj se na njih gradi besedilo, pripoved. Znotraj teh kategorij pa nekatere vrste izstopajo. V okviru priredij je največ napak, tako odvečne kot manjkajoče vejice, pri vezalnem priredju. V odvisniških strukturah pa največ težav povzročata predmetni in osebkov odvisnik. Na drugi strani se je pokazalo, da pred nekatere veznike dijaki skoraj brez izjem postavljajo vejico, denimo pred veznike *zato*, *ki* in *ker*.

Prilastkovi odvisniki so v besedilih pogosti. Medtem ko dijakom stava vejice pred prilastkov odvisnik (običajno uveden z veznikom *ki*) ne povzroča težav, je kar velik delež napak vejice pri vrinjenih odvisnikih (13 %), pri čemer navadno pozabijo skleniti oziralni odvisnik. Tudi ko je sicer vejica za vrinjenim odvisnikom postavljena, je to najverjetneje na račun veznika, ki mu sledi, tj. pravilno postavljene desnosmerne vejice.

Tudi pri pristavkih, polstavkih, pastavkih in nestavčnih vrivkih (5 %) več težav povzroča levosmerna kot desnosmerna vejica, v nekaterih primerih pa umanjka vejica na obeh straneh (gl. tabelo 3), kar pomeni, da dijak/-inja strukture, ki zahteva vejico, niti ni prepoznal/-a.

Tabela 5: Mesto manjkajoče vejice v pri-, pol-, pa-, do- in izpostavčnih strukturah

Levosmerna vejica	Desnosmerna vejica	Na obeh straneh
53	25	14 (28 vejic)

Pri večdelnih veznikih (2 %) gre bodisi za napačno mesto postavitve vejice (tj. med veznikoma namesto pred prvi veznik¹⁶), odvečno vejico med veznikoma poleg vejice pred večdelnim veznikom bodisi manjkajočo vejico sploh. Najpogostejši večdelni

¹⁶ Ko se pojavi na začetku povedi, smo upoštevali variantnost zapisa (gl. poglavje 2).

vezniki, pri katerih se pojavi napaka (tudi sicer najpogostejši v rabi, prim. Kocjan-Barle 2015), so *kot da* (9), *medtem ko* (7) in *kljub temu da* (5). Lahko da do težav prihaja zaradi neenotnosti pri prikazu večdelnih veznikov v jezikovnih priročnikih in pomanjkljivega, na korpusu temelječega prikaza zgledov za večbesedne veznike (prav tam), bolj verjetno pa je razlog za napako »dosledno« zapisovanje vejice pred *da* in *ko*, ki sta v večini primerov del večbesednega veznika.

Pravi vpogled v to, kje imajo dijaki največ težav s stavo vejice, dobimo šele ob primerjavi nepravilne stave vejice s pravilno postavljenimi vejicami po posameznih kategorijah,¹⁷ saj so v besedilih nekatere strukture pogostejše kot druge (npr. podredni in priredni stavki v primerjavi s pristavki ali vrinjenimi stavki) in je lahko zgolj analiza napak zavajajoča pri navajanju mest, ki so najtežavnejša z vidika postavljanja vejice. Kljub v prispevku že predhodno omenjenim številnim raziskavam napačne stave vejice le redke¹⁸ vključujejo tovrstno primerjavo, saj ta zahteva tudi označevanje pravilne rabe vejic. V našem primeru je to potekalo z izpisovanjem v Excelovo tabelo.

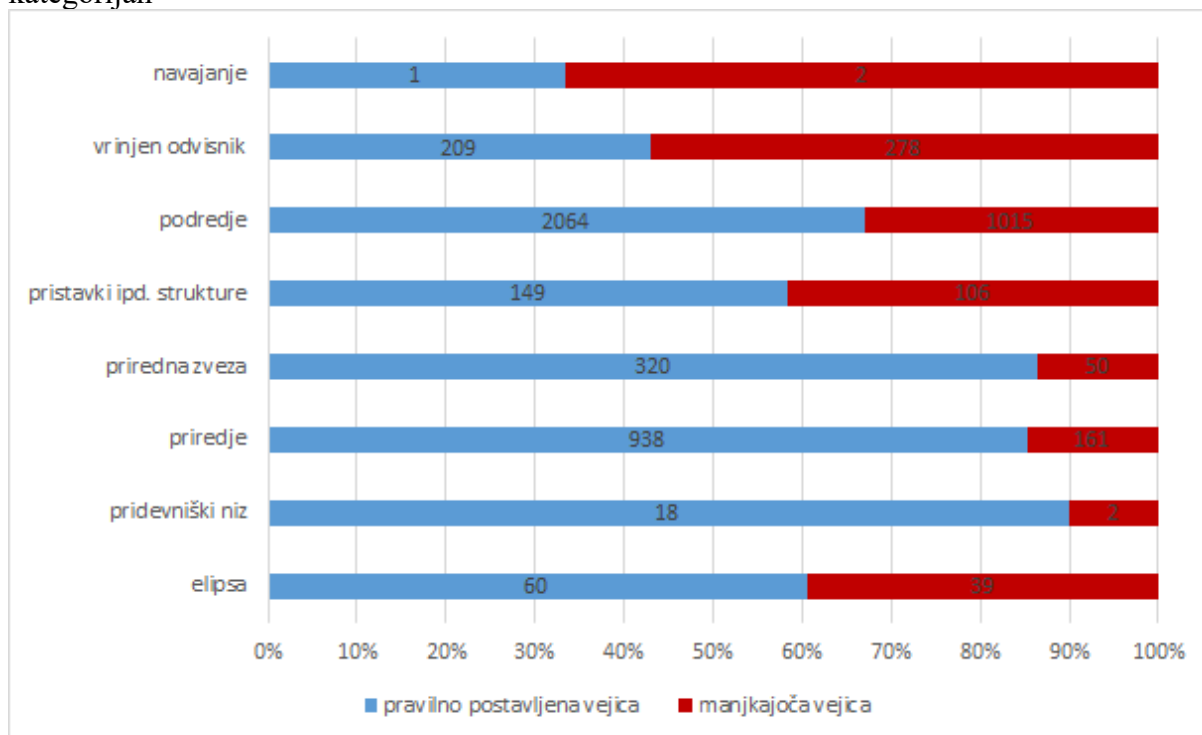
Pri primerjavi ustrezno postavljenih vejic z manjkajočimi vejicami (gl. graf 1) v šolskem pisanju kot najbolj težavne kategorije izstopajo vejica pri vrinjenem odvisniku (vejica manjka v 57 % primerov), pri pristavčnih ipd. strukturah (vejica manjka v 42 % primerov) in pri elipsi povedka (vejica manjka v 42 % primerov).

Tudi po primerjavi pravilne in nepravilne stave vejice se potrdi, da imajo dijaki precej več težav z manjkajočimi kot z odvečnimi vejicami. Deleži odvečnih vejic (gl. graf 2) so v primerjavi z ustreznim zapisom brez vejice pri vseh kategorijah manjši od tretjine. Največji delež predstavlja odvečna vejica pred tropičjem (v 29 % primerov), ki sodi v širšo kategorijo kopičenja ločil.

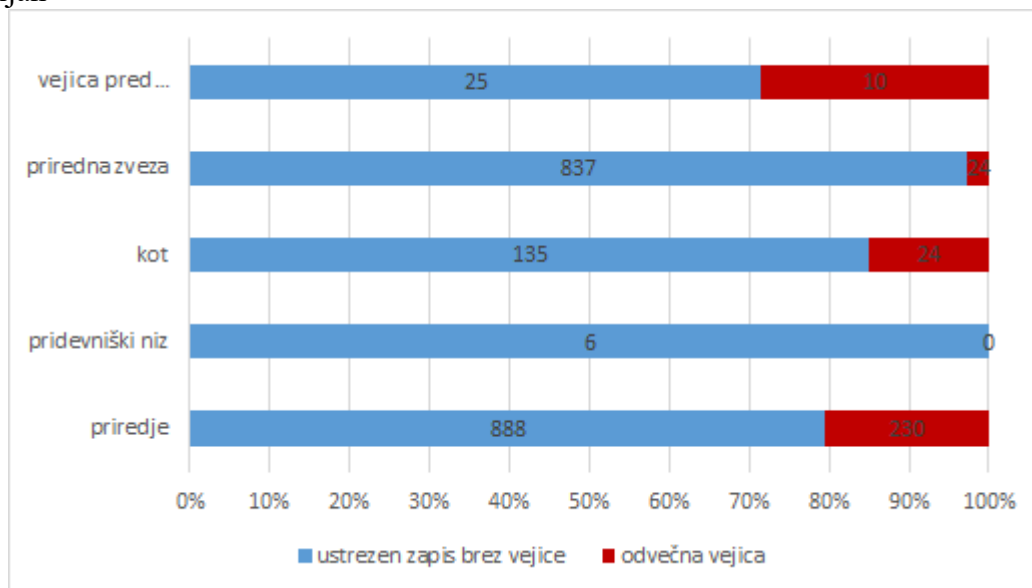
¹⁷ Na to opozori že Holozan (2015).

¹⁸ Izjema je poskus analize težav s pisanjem vejice pred posameznimi besedami s stavčnim analizatorjem (Holozan 2015).

Graf 1: Pravilno postavljene vejice v primerjavi z manjkajočimi vejicami v šolskih spisih po kategorijah¹⁹

Graf 2: Primerjava ustreznega zapisa brez vejice z odvečnimi vejicami v šolskih spisih po kategorijah²⁰

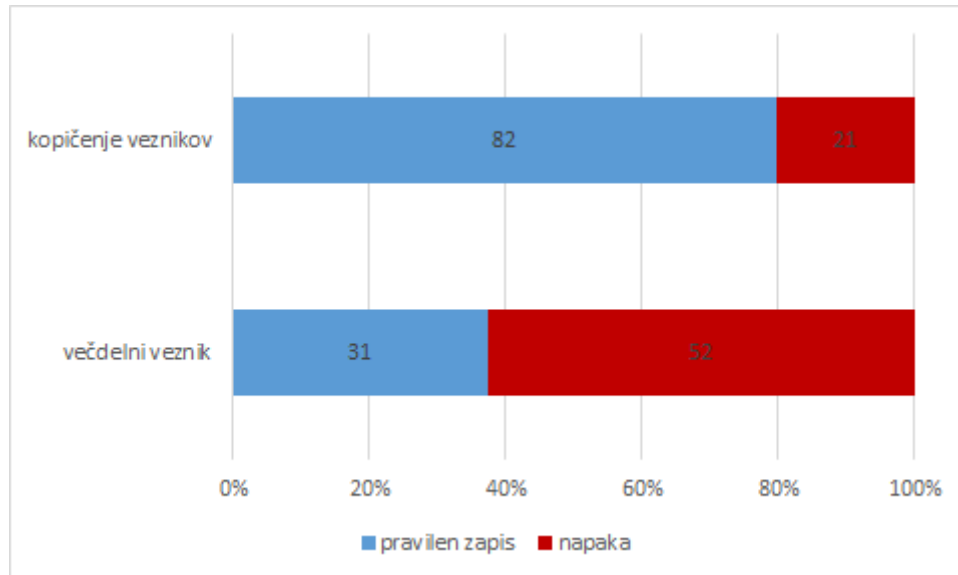
Graf 3 prikazuje delež napak pri uporabi večdelnih veznikov in kopičenja veznikov. Kar v 52 % primerov uporabe večdelnega veznika je bila stava vejice napačna. Na drugi

¹⁹ Kategorija vejica pri navajanju ima tako malo primerov, da zgolj na podlagi te pilotne študije ne moremo zaključiti ugotovitev, pa tudi če bi bile težave pisanja vejice pri navajanju in premem govoru težava, sodi ta problem v okvir pisanja premege govora in citatov kot celote, saj vključuje zapis z veliko/malo začetnico, postavitve oklepajev, izbor ločila (dvopičje ali vejica).

²⁰ Kategorija odvečne vejice med stavčnimi členi je bila izvzeta zaradi nepovednosti rezultatov, ki bi jih dobili.

strani preseneča (sploh v primerjavi z večdelnimi vezniki) razmeroma majhen delež napak (21 %) v primeru kopičenja veznikov, četudi ti v pravopisnih (Toporišič idr. 2001, § 327–328) in drugih priročnikih²¹ niso deležni podrobnejše obravnave.

Graf 3: Delež ustrezno zapisanih vejic pri večdelnih veznikih in kopičenju veznikov v šolskih spisih

4 Zaključek

Enoten pregled in popravljanje besedil iz korpusa Šolar 3.0 je natančneje opredelil mesta, na katerih imajo učenci največ težav s pisanjem, pri čemer sva se v prispevku osredotočili na težave pri stavi vejice v srednješolskih spisih. Na podlagi analize podatkov so se pokazala tipična mesta, kjer prihaja do napak pri rabi vejice. Kljub temu da je (pričakovano) največ napak pri podredjih in priredjih, se je izkazalo, da vejica v resnici povzroča največje težave dijakom v drugih – v besedilih redkeje zastopanih strukturah, tj. pri vrinjenih stavkih in polstavčnih ipd. strukturah (zlasti na koncu), v primeru elipse povedka ter pri večdelnih veznikih. Prav to so mesta, v zvezi s katerimi glede stave vejice v člankih največ razpravljajo jezikoslovci oz. snovalci jezikovnih priročnikov, pa tudi problematična mesta, kjer so glede na vprašanja v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU²² pisci oz. jezikovni uporabniki v dvomih pri pisanju.

Te ugotovitve so lahko podlaga za izdelavo in razvoj strojnih pregledovalnikov besedil, ki tovrstne napake lahko odkrijejo in nanje uporabnike opozorijo, v določenih primerih pa lahko bolj zahtevnim uporabnikom omogočijo tudi dodatno razlago problema oz. ga napotijo na obstoječe jezikovne priročnike, kjer lahko najdejo ustrezno pravopisno pravilo. Pregledovalniki besedil, ki bi (pravilno) odkrivali napake vejice, bi bili koristno orodje za učitelje, saj bi jim olajšali odkrivanje najpogostejših pravopisnih napak ter pripomogli k njihovi časovni razbremenitvi. Hkrati pa nabor najbolj

²¹ Denimo v vadnici *Vejica je, vejice ni* (Bešter Turk idr. 2021).

²² Nabor vprašanj o vejici je dosegljiv na <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/search?term=vejica&in=titles>.

problematičnih mest pri stavi vejice lahko služi kot pripomoček pri pripravi učnih ciljev in gradiv.

Zahvale

Projekt Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti v letih 2021–2024 financira Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Raziskovalna programa Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik (št. P6-0411) in Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave (št. P6-0215) sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri in literatura

- Arhar Holdt, Špela, Rozman, Tadeja, Stritar Kučuk, Mojca, Krek, Simon, Krapš Vodopivec, Irena, Stabej, Marko, Pori, Eva, Goli, Teja, Lavrič, Polona, Laskowski, Cyprian, Kocjančič, Polonca, Klemenc, Bojan, Krsnik, Luka in Kosem, Iztok, 2022a: *Developmental corpus Šolar 3.0*. Repozitorij raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1589>.
- Arhar Holdt, Špela, Lavrič, Polona, Roblek, Rebeka in Goli, Teja, 2022b: *Kategorizacija učiteljskih popravkov: Smernice za označevanje korpusa Šolar*. Rezultat projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju. Različica 1.1. <https://wiki.cjvt.si/books/11-razvojni-korpus-solar/page/oznacevalne-smernice>.
- Arhar Holdt, Špela, Gantar, Polona, Bon, Mija, Gapsa, Magdalena, Lavrič, Polona in Klemen, Matej, 2023: *Dataset for evaluation of Slovene spell- and grammar-checking tools Šolar-Eval 1.0*. Repozitorij raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1902>.
- Bešter Turk, Marja, Godec Soršak, Lara in Križaj, Martina, 2021: *Vejica je, vejice ni: vaje za vejico*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Božič, Martin, 2023: *Prilagoditev velikih jezikovnih modelov za popravljanje slovničnih napak v slovenščini*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za računalništvo in informatiko, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=150180>.
- Božič, Martin, Robnik Šikonja, Marko, Krek, Simon, Arhar Holdt, Špela, Kosem, Iztok, Gantar, Polona, Čibej, Jaka, Dobrovoljc, Kaja, Klemenc, Bojan in Laskowski in Cyprian Adam, 2020: *Vejice 1.0: orodje za strojno postavljanje vejic* (Orodja CJVT). Ljubljana: Center za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani. <https://orodja.cjvt.si/vejice/home>.
- Gantar, Polona, Bon, Mija, Gapsa, Magdalena in Arhar Holdt, Špela, 2023: Šolar-Eval: evalvacijska množica za strojno popravljanje jezikovnih napak v slovenskih besedilih. *Jezik in slovstvo* 68.4. 89–108. <https://doi.org/10.4312/jis.68.4.89-108>.
- Holozan, Peter, 2012: Kako dobro programi popravljajo vejice v slovenščini. V *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije, 8. do 12. oktober 2012, Ljubljana, Slovenija*. Ur. T. Erjavec in J. Žganec Gros. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 101–106.
- Holozan, Peter, 2013: Uporaba strojnega učenja za postavljanje vejic v slovenščini. *Uporabna informatika* 21/4. 196–209.
- Holozan, Peter, 2015: Možnosti uporabe jezikovnih tehnologij za določanje težav pri rabi vejice. V *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. H. Dobrovoljc in T. Lengar Verovnik. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 77–92. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1219/5156/1243-2>.
- Kalin Golob, Monika, 2001: *Jezikovne reže*. Ljubljana: GV Revije.

- Kocjan-Barle, Marta, 2012: Povednost pravopisnih pravil o treh pikah. V *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. H. Dobrovoljc in T. Lengar Verovnik. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 169–177. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-ATOCJ2XT/d87d1def-b9fd-413e-97aa-4adf17f11426/PDF>.
- Kocjan-Barle, Marta, 2015: Večbesedni enodelni vezniki v pravopisu in rabi. V *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. H. Dobrovoljc in T. Lengar Verovnik. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 55–76. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1219/5156/1243-2>.
- Korošec, Tomaž, 2003: K pravilom za skladijensko vejico v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51(2). 247–266.
- Kosem, Iztok, Stritar, Mojca, Može, Sara, Zwitter Vitez, Ana, Arhar Holdt, Špela in Rozman, Tadeja, 2020: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. <https://ebooks.uni-lj.si/zalozbaul/catalog/book/229>.
- Kranjc, Anja in Robnik Šikonja, Marko, 2015: Postavljanje vejic v slovenščini s pomočjo strojnega učenja in izboljšane korpusa Šolar. V *Zbornik konference Slovenščina na spletu in v novih medijih, Ljubljana, 25.–27. november 2015*. Ur. D. Fišer. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 38–43. <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/view/80/172/1807>.
- Lektor = Korpus lektoriranih besedil. <http://ssj.slovenscina.eu/korpusi/lektor>.
- Lengar Verovnik, Tina, 2012: Pravopisna obravnava pristavnosti. V *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop in H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 163–167. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1416/5952/1233-1>.
- Lengar Verovnik, Tina, 2018: Vejica v pravopisu. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 87–101. <https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/article/view/17783>.
- Logar, Nataša, 2012: Polstavčna vejica. V *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop in H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 47–54. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1219/5156/1248-1>.
- Logar, Nataša in Popič, Damjan, 2015: Vejica: Rezultati anketne raziskave med dijaki in študenti. *Jezikoslovni zapiski* 21.2. 45–59. <https://doi.org/10.3986/JZ.21.2.6885>.
- Mokotar, Rok, 2023: *Obvladovanje slovničnih napak v šolskih pisnih izdelkih z metodami za obdelavo naravnega jezika*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za računalništvo in informatiko, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=144932>.
- Osrajnik, Eneja, Fišer, Darja in Gorjanc, Vojko, 2018: Korpusna analiza nestandardne stave vejice po uvajalnih prislovnih zvezah. V *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 20. september - 21. september 2018, Ljubljana, Slovenija*. Ur. D. Fišer in A. Pančur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 188–195. https://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2018/09/JTDH-2018_Osrajnik-et-al_Korpusna-analiza-nestandardne-stave-vejice-po-uvajalnih-prislovnih-zvezah.pdf.
- Petek, Tomaž, 2021: Pravopisna ozaveščenost učiteljev razrednega pouka – zgled na poti do višje pismenosti vseh učencev (pedagoško-kodifikacijski vidik). *Jezik in slovstvo* 66.2–3. 37–53. <https://www.jezikinslovstvo.com/pdf.php?part=2021|2|39-56>.
- Petrič, Timotej, 2022: *Predlogi jezikovnih popravkov v slovenščini z modelom SloBERTa*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za računalništvo in informatiko, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=139688>.

- PIRLS = Mednarodna raziskava bralne pismenosti PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study). <https://www.pei.si/raziskovalna-dejavnost/mednarodne-raziskave/pirls/>.
- PISA = Program mednarodne primerjave dosežkov učencev (Programme for International Student Assessment). <https://www.pei.si/raziskovalna-dejavnost/mednarodne-raziskave/pisa/>.
- Popič, Damjan, Fišer, Darja, Zupan, Katja in Logar, Polona, 2016: Raba vejice v uporabniških spletnih vsebinah. V *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 29. september–1. oktober 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija*. Ur. T. Erjavec in D. Fišer. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. 149–153. https://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016_Popic-et-al_Raba-vejice-v-uporabniskih-spletnih-vsebinah.pdf.
- Popič, Damjan in Fišer, Darja. 2015. Vejica je mrtva, živela vejica. V *Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis*. Ur. M. Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 609–618. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/11/34_2-Popic-Fis.pdf.
- Popič, Damjan in Fišer, Darja. 2018. (Ne)normativnost računalniško posredovane komunikacije v slovenščini: merilo vejice. V *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ur. D. Fišer. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 140–159.
- Pori, Eva in Arhar Holdt, Špela (ur.), 2023: *Popravljanje jezika in besedil – učiteljska povratna informacija v šolski praksi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/book/500>.
- Poznanovič, Mojca, Cestnik, Mojca, Čuden, Milena, Gomivnik Thuma, Vida, Honzak, Mojca, Križaj, Martina, Rosc-Leskovec, Darinka, Žveglič, Marica, in Ahačič, Kozma, 2018: *Program osnovna šola SLOVENŠČINA. Učni načrt* (posodobljena izdaja). Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS, Zavod RS za šolstvo.
- Rodela, Martina, 2022: Odvečne vejice – med učnim načrtom in rabo. *Jezik in slovstvo* 67.2. 29–40. <https://doi.org/10.4312/jis.67.4.29-39>.
- Rozman, Tadeja, Stritar, Mojca in Kosem, Iztok, 2012: Šolar – korpus šolskih pisnih izdelkov. V *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ur. T. Rozman, I. Krapš Vodopivec, M. Stritar in I. Kosem. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. e-različica (2020): <https://doi.org/10.4312/9789610603511>.
- Šek Mertük, Polonca, 2011a: Pogoste pravopisne napake v skladijski rabi ločil. V *Slavistika v regijah - Maribor, Slovenski slavistični kongres, Maribor, 29. september - 1. oktober 2011*. Ur. B. Krakar Vogel. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 77–82.
- Šek Mertük, Polonca, 2011b: Neupoštevanje pravopisnih pravil v učnih pripravah na nastope pri matematiki. V *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ur. S. Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 449–454. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/30-Sek_Mertuk.pdf.
- Šek Mertük, Polonca, 2011c: Vejica premalo ali preveč pri študentih razrednega pouka. *Revija za elementarno izobraževanje* 4.1–2. 123–145.
- Toporišič, Jože, Dular, Janez, Hajnšek-Holz, Milena, Jakopin, Franc, Moder, Janko, Ahlin, Martin, Bokal, Ljudmila, Gložančev, Alenka, Keber, Janez, Lazar, Branka, Praznik, Zvonka, Snoj, Jerica, Vojnovič, Nastja, Suhadolnik, Stane, Weiss, Peter in Nartnik, Vlado (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU. Poglavlje Vejica. 35–41.

Tinta, Marjana, 2019: *Korpus Šolar in zanesljivost ocenjevanja šolskih pisnih nalog na različnih stopnjah šolanja*. Magistrsko delo. Nova Gorica: Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici. https://repozitorij.ung.si/Dokument.php?id=18748&lang=slv_
Toporišič, Jože, 2000: Slovenska slovnica. Maribor: Obzorja.

Analysing errors in the use of commas in school essays

The use of commas is one of the most common errors in student texts, but it is also a problem for language users in general. As part of the Empirical foundations for digitally-supported development of writing skills (PROP) project, a training set of consistently and uniformly corrected student texts, consisting of 109 school essays from the Šolar corpus, was created to evaluate machine error correction in school texts. The corrections covered different linguistic levels and were based on minimal linguistic intervention and variation criteria. The corrections were categorised according to the tagging guidelines of the Šolar corpus (Arhar Holdt et al. 2022b), which also includes ten categories for the incorrect use of commas. Since the typology of comma errors has not yet been tested on a large and homogeneously corrected sample, we carried out an evaluation and an upgrade of the categories for comma errors. The dataset includes either a redundant comma, a missing comma, or incorrect comma usage (in multi-part conjunctions). In this paper, we focussed on 94 essays by secondary school students with a total of 2,186 cases of comma error. The analysis shows where students often have problems with the use of commas. This applies in particular to structures such as embedded clauses, supplementary clauses, non-essential appositive phrases, ellipses and multi-word conjunctions. Our results can be used to develop automatic error correctors and help teachers formulate lesson plans and prepare materials.

IZPRISLOVNE STOPENJSKE TVORJENKE

BORIS KERN

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

NINA LEDINEK

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

V prispevku bo predstavljena analiza kombinatorike besedotvornih obrazil pri izprislovnih stopenjskih tvorjenkah. Netvorjeni prislovi so osnova za nadaljnjo večstopenjsko tvorbo (*blizu* → *bližati* → *približati* → *približen* → *približnost*), ki izkazuje nizanje različnih priponskih morfemov, in sicer v navedenem primeru *-ati* + (*pri-*)-*en* + *-ost*. V analizi bo ugotovljeno (1) maksimalno število priponskih obrazil v priponskem nizu, (2) število različnih priponskih kombinacij (2.1) glede na število priponskih obrazil v nizu in (2.2) glede na število tvorjenk, ki tako kombinatoriko izkazujejo, (3) katera obrazila se nahajajo na začetku priponskih nizov in (4) katera na koncu ter (5) raznovrstnost obrazil glede na njihovo besednovrstno pripadnost. Gradivska osnova za analizo bo *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B* Irene Stramljič Breznik (2004).

Ključne besede: stopenjsko besedotvorje, besedotvorje, morfotaktika, kombinatorika priponskih obrazil, priponsko obrazilo, slovenščina

Abstract

The paper presents an analysis of the combinatorics of word formation suffixes in adverbial multistage derivatives formations. Simplex adverbs serve as the basis for further multi-level formation (*blizu* → *bližati* → *približati* → *približen* → *približnost*), which demonstrates the sequencing of different suffixes, specifically, in the above example *-ati* + (*pri-*)-*en* + *-ost*. The analysis will determine (1) the maximum number of suffixes in a suffix chain, (2) the number of different suffix combinations (2.1) according to the number of suffixes in the chain and (2.2) according to the number of formations that exhibit such combinations, (3) which suffixes appear at the beginning of suffix sequences and (4) which at the end, and (5) the diversity of suffixes based on their part-of-speech determination. The source of data for the analysis will be Stramljič Breznik's (2004) word-family dictionary.

Key words: multistage word formation, word formation, morphotactics, formant combinatorics, formants, Slovenian

1 Uvod

Prislovi so pretežno nepregibni polnopomenski leksemi, ki se pomensko-skladenjsko najpogosteje uporabljajo kot okoliščinska dopolnila glagolov v povedku oz. izglagolskih pridevnikov ali kot dopolnila stopnje, mere ob pridevniku, lastnostnem prislovu ter povedkovniku. Pomensko prislove običajno delimo na prostorske, časovne, vzročne in lastnostne (vsaka kategorija ima podkategorije), kot posebna skupina so navadno obravnavani zaimenski prislovi. Kategorialne lastnosti prislovov so v veliki meri odvisne od tega, ali gre za propozicijske ali nepropozicijske enote. Kot propozicijske enote nastopajo prostorski in časovni prislovi ter nekateri vrstni prislovi, vzorčni prislovi se umeščajo na mejo med propozicijo in modifikacijo, lastnostne prislove kot modifikatorje glagolskega dejanja oz. stanja pa v slovenskem jezikoslovju običajno delimo na prislove stopnje in prave lastnostne prislove. Kot modifikatorji delujejo tudi nekateri vrstni prislovi. Modifikacijski izpridevniški lastnostni prislovi se stopnjujejo, razvijajo jih prilastki na levi, propozicijske prostorske in časovne prislove pa navadno razvijajo prilastki na desni (Toporišič 2000: 406–411; Vidovič Muha 2000: 75–77; Žele 2012; Ahlin idr. 2003).

V pričujoči raziskavi so prislovi in njihove nadaljnje neposredne in posredne tvorjenke, ki jih imenujemo *stopenjske tvorjenke*, analizirane v kontekstu stopenjskega besedotvorja, ki sta ga v slovenskem prostoru utemeljila I. Stramljič Breznik (2004) in B. Kern (2010),¹ v slovanskem svetu pa se je ta metodologija najbolj razvila v poljskem jezikoslovju (prim. Skarżyński 1999, Olejniczak 2003, Łachnik 2011). V prispevku se osredotočamo na prikaz družljivosti priponskih obrazil, ki jo razumemo kot sposobnost soobstajanja različnih besedotvornih obrazil v okviru večstopenjske tvorbe in ob upoštevanju pomenotvornega vidika.

Morfotaktične raziskave ponujajo celo vrsto možnosti za določitev besedotvornega mehanizma koristnih in informativnih podatkov, npr. (a) nabor obrazil, ki se nahajajo na začetku priponskega niza, in lastnosti priponskih nizov, v katerih nastopajo; (b) frekvence posameznih priponskih nizov; (c) novejša družljivosti besedotvornih obrazil; (č) stopnjo produktivnosti obrazil in prikaz nove funkcijske obremenitve obrazil, (d) nabor predvidljivih glasovnih premen na morfemskih mejah; (e) načela tvorbe feminativov, predvsem zakonitosti distribucije konkurenčnih obrazil, kot so v primeru slovenščine *-ica*, *-ka*, *-(in)ja*;² (f) produktivnost posameznih sistemskih besedotvornih postopkov; (g) specifično besedja splošnega jezika v odnosu do terminologije in knjižnega besedja v odnosu do neknjižnega (prim. Burkacka 2012). Objavljenih je bilo več raziskav, ki so med drugim analizirale koronabesedje (Pollak idr. 2023), feminine (Kern 2023) in kvantitativne podatke o besedotvornih modelih in priponskih nizih izmedmetnih stopenjskih tvorjenk (Stramljič Breznik, Ledinek 2024), kombinatoriko

¹ Metodološko se raziskavi obeh avtorjev bistveno razlikujeta v tem, da je v delih B. Kerna upoštevan tudi pomenotvorni vidik v kontekstu besedotvorja. Posledično se razlikuje tudi terminologija: I. Stramljič Breznik osnovne enote svojega slovarja poimenuje kot *besedne družine*, ki »so večji ali manjši sestavi besed, ki se družijo na podlagi skupnih korenov« (Stramljič Breznik 2004: 7), medtem ko B. Kern uporablja termin *besedotvorni sestav* (Kern 2017), pri katerem je poleg istega korena ključen tudi skupen pomenski element v sodobnem jeziku (prim. Olejniczak 2003: 14). Isti koren namreč še ne zagotavlja pomenske zveze dveh besed. Po poljskem vzoru je pri slednjem tudi tvorjenka nekoliko redefinirana, saj ne gre le za formalno nove besede, tvorjene iz določenega leksema, ampak besede, ki so tvorjene iz konkretnega pomena določenega leksema (prim. Łachnik 2011a: 159).

² V prispevku so besedotvorna obrazila za tvorbo leksemov s pomenom osebe ženskega spola navedena skupaj s končniškimi morfemi. V primeru glagolov sta navedena glagolski priponsko obrazilo in nedoločniša oblika.

posameznih izhodiščnih pripon (Kern 2024). Z vidika rabe jezikovnih tehnologij v kontekstu proučevanja priponskih verig pa velja izpostaviti raziskavo T. Erjavca (2023).

O predvidljivosti višjestopenjskih tvorjenk in družljivosti predvsem obrazil je v slovenskem prostoru pisala A. Vidovič Muha v monografiji *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženik* (1988) in sicer na primeru obrazil *-ost* in *-ni*: »[i]z pridevnikov, tvorjenih z obrazilom *-ski*, je načeloma možna tvorba samostalnikov s pomenom lastnosti: *knjigovodsk²-ost³, rejnišk²-ost³*« oz. o omejitvah: »samostalniške tvorjenke iz vrstnih pridevnikov z obrazilom *-ni* na podstavi iz konkretnih samostalnikov niso mogoče (npr. **cestn-ost, *mizn-ost*)«.³

2 O značilnostih izprislovnih tvorbnih priponskih nizov

V nadaljevanju se osredotočamo na prikaz statističnih podatkov o frekvenci in distribuciji rabe priponskih obrazil pri izprislovni tvorbi, pridobljenih s strojnimi luščenjem podatkov iz *Besednodružinskega slovarja slovenskega jezika* (Stramljič Breznik 2004, v nadaljevanju: BSSJ). Kot izhodišče za nadaljnjo tvorbo se v slovarju pojavi le en netvorjen prislov; posledično so tudi v prispevku obravnavane le stopenjske tvorjenke iz tega prislova. Gre za prislov *blizu*, ki je izhodišče za 50 večpriponskih tvorjenk. Zaradi neobsežnosti in specifičnosti analiziranega vzorca rezultatov statistične analize ni mogoče posplošiti na izprislovno tvorbo v slovenščini kot tako.

3 Kvantitativne lastnosti izprislovnih stopenjskih tvorjenk v BSSJ⁴

Pri izprislovnih stopenjskih tvorjenkah, analiziranih v BSSJ, je maksimalno število priponskih obrazil v nizu štiri. V gradivu se pojavlja šest različnih štiripriponskih nizov, vsak se realizira pri natanko eni tvorjenki, pri čemer se tri tvorjenke v korpusu metaFida 1.0 (v nadaljevanju: mFida) pojavljajo, preostale tri pa pojavitev v združenem korpusu ne izkazujejo:

- (a) *-ati + pri-S⁵ + -en + -ost + -en* (*približnost*; 11 pojavitev v mFidi),
- (b) *-ati + pri-S + -eva-ti + -alen + -ica* (*približevalnica*; 1 pojavitev v mFidi),
- (c) *-ati + pri-S + -eva-ti + -alen + -ik* (*približevalnik*; brez pojavitev v mFidi),
- (d) *-ati + z-S + -eva-ti + -alen + -ost* (*zbliževalnost*; 2 pojavitvi v mFidi),
- (e) *-ati + z-S + -eva-ti + -atelj + -ski* (*zbliževateljski*; brez pojavitev v mFidi),
- (f) *-ati + pri-S + -eva-ti + -alec + -ka* (*približevalka*; brez pojavitev v mFidi).

³ Pri vmesni pridevniški stopnji se realizira priponsko obrazilo *-ni* in ne *-en*, saj gre za vrstne pridevnike.

⁴ Zgled za analizo kvantitativnih lastnosti izprislovnih tvorjenk predstavlja monografija Iwone Burkacke *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej* [Kombinatorika priponskih obrazil pri izsamostalniških stopenjskih tvorjenkah] (2012).

⁵ *S* (v ležečem tisku) je simbol za sestavljenko.

Preglednica 1: Število različnih priponskih kombinacij v priponskih nizih

	Dvopriponski	Tripriponski	Štiripriponski
Število različnih priponskih nizov	26	18	6
Delež v %	52	36	12
Število tvorjenk	26	18	6
Delež v %	52	36	12
Število v mFidi potrjenih tvorjenk	25	14	3
Delež v mFidi potrjenih tvorjenk v % (glede na vse potrjene tvorjenke v gradivu)	59,6	33,3	7,1
Delež v mFidi potrjenih tvorjenk v % (glede na vse tvorjenke v gradivu)	50	28	6

Glede na predhodne raziskave (Kern 2020) in glede na dejstvo, da se število tvorjenk z višjestopenjsko tvorbo načeloma znižuje, je pričakovano, da je izprislovnih dvopriponskih kombinacij v priponskih nizih v analiziranem gradivu največ (glej preglednico 1), predstavljajo namreč več kot 50-odstotni delež vseh izprislovnih tvorjenk s priponsko kombinatoriko. 36-odstotni delež analiziranega vzorca so tvorjenke s tremi priponskimi obrazili v nizu, delež štiripriponskih nizov je bistveno manjši (12 %). Ker se vsak priponski niz v analiziranem gradivu realizira z natanko eno izprislovno tvorjenko, so tudi deleži tvorjenk z dvo-, tri- ali štiripriponsko kombinatoriko enaki deležem dvo-, tri- in štiripriponskih nizov. Od vseh izprislovnih tvorjenk, navedenih v BSSJ, jih je v mFidi potrjenih 80,1 %, pri čemer korpusno potrjene dvopriponske tvorjenke predstavljajo približno 60 % potrjenih primerov v gradivu (in 49 % vseh analiziranih tvorjenk), tripriponske zavzemajo tretjinski delež potrjenih tvorjenk (in 27,5-odstotni delež vseh analiziranih tvorjenk), delež potrjenih štiripriponskih tvorjenk pa je bistveno nižji, predstavlja namreč 7,1 % potrjenih tvorjenk (in 5,9 % vseh v gradivu obravnavanih tvorjenk).

3.1 Podrobnejši pregled priponskih kombinacij je razviden v preglednicah 2, 3 in 4. Izhodiščno prikazani besedotvorni modeli, ki izkazujejo zgodovino besednovrstne pripadnosti tvorjenk v stopenjski tvorbi in stopnjo tvorjenosti (prim. Skarzyński 1999), kažejo, da tudi za prislov – kot za medmet (prim. Stramljič Breznik in Ledinek 2024) – velja, da na prvi stopnji najpogosteje generira glagolske tvorjenke. Kar 76,4 % vseh priponskih kombinacij v BSSJ ima prvo glagolsko obrazilo, pri čemer to velja za vse štiripriponske nize in za 94,4 % tripriponskih nizov. Večjo raznolikost izkazujejo dvopriponski nizi, saj se pri njih kot prvi morfemi v priponskem nizu pojavljajo tudi pridevniška (v 29,6 % primerov) in samostalniška obrazila (v 7,4 % primerov), tudi pri dvopriponskih nizih pa je prvo obrazilo v nizu v 63 % primerov glagolsko. Za večino izprislovnih tvorjenk poleg tega velja, da ne izkazujejo le priponске kombinatorike, ampak imajo tudi vmesno sestavljensko stopnjo. Takih primerov je 64,7 %. Ena sama izprislovna tvorjenka v gradivu BSSJ ima vmesno zložensko stopnjo. Ker se vsak priponski niz v analiziranem gradivu realizira z natanko eno tvorjenko, so vse priponске kombinacije enako pogoste.

3.1.1 Dvopriponski nizi

Preglednica 2: Kombinatorika dvopriponskih nizov

Besedotvorni model	Dvopriponski nizi (razvrščeni po besednih vrstah prvostopenjskih tvorjenk)	Primer	Število vseh tvorjenk	Število v mFidi potrjenih tvorjenk
Adv,Ad,S ⁶	-ek + -ost	blizkost	1	1
	-nji + -ak	bližnjak ⁷	1	1
	-nji + -ava	bližnjava	1	1
	-nji + -i	bližnji	1	1
	-nji + -ica	bližnjica	1	1
	-nji + -ik	bližnjik	1	1
	-nji + -ost	bližnjost	1	1
Adv,S,Ad	-ina + -ski	bližinski	1	1
Adv,S,Ad,S	Z ⁸ + -en + -ica	blizuzvočnica	1	1
Adv,V,Ad	-ati + -alen	bližalen	1	1
	-ati + -n	bližan	1	1
Adv,V,Adv	-ati + -aje	bližaje se	1	1
	-ati + -oč	bližajoč	1	1
Adv,V,S	-ati + -alec	bližalec	1	1
	-ati + -anje	bližanje	1	1
Adv,V,V,Ad	-ati + pri-S ⁹ + -en	približen	1	1
	-ati + pri-S + -ljiv	približljiv	1	0
	-ati + pri-S + -n	približan	1	1
	-ati + z-S + -n	zbližan	1	1
Adv,V,V,Adv	-ati + pri-S + -vši	približavši	1	1
Adv,V,V,Adv,Ad	-ati + pri-S + -ljiv + ne-S	nepribližljiv	1	0
Adv,V,V,S	-ati + pri-S + -anje	približanje	1	1
	-ati + pri-S + -ek	približek	1	1
	-ati + z-S + -anje	zbližanje	1	1
Adv,V,V,V	-ati + pri-S + -eva-ti	približevati	1	1
	-ati + z-S + -eva-ti	zbliževati	1	1

⁶ Krajšave za besedne vrste izhajajo iz latinskih poimenovanj: Ad – pridevnik, Adv – prislov, S – samostalnik, V – glagol, P – členek. Druge, navadno sestavljene krajšave: S – sestavljenka, Z – zloženka. Zapis *pri-S* pomeni sestavljenka s predposkim obrazilom *pri-*.

⁷ Izhodiščna oblika za višjestopenjske tvorjenke je primernik *bližnji*, vendar pa v okvirih stopenjskega besedotvorja za tvorjenke štejemo le besede, ki so leksikalizirane. V Bajcu (1952: 11) najdemo interpretacijo, da je tvorjenka *bližnji* nastala s pomočjo sestavljenega obrazila *-bnjъ < -ino + io* ali *-šbnjъ*, pri čemer naj bi na slednjo »odločilno vplivali prislovi, ki se končujejo na -s, prim. *danađnji, dnešnji, jutrošnji, letošnji, zaresnji* in pod.«

⁸ Z pomeni, da je v besedotvornem nizu v vmesni stopnji prišlo do zlaganja.

⁹ S pomeni, da je v besedotvornem nizu v vmesni stopnji prišlo do sestavljenja, priponsko obrazilo je navedeno levo od S.

3.1.2 Tripriponski nizi

Preglednica 3: Kombinatorika tripriponskih nizov

Besedotvorni model	Tripriponski nizi (razvrščeni po besednih vrstah prvostopenjskih tvorjenk)	Primer	Število vseh tvorjenk	Število v mFidi potrjenih tvorjenk
Adv,Ad,S,S	-nji + -ica + -ar	bližnjičar	1	1
Adv,V,V,Ad,Adv	-ati + pri-S + -en + -o	približno	1	1
Adv,V,V,Ad,Adv,P	-ati + pri-S + -en + -o + X	približno	1	0 ¹⁰
Adv,V,V,Ad,S	-ati + pri-S + -en + -ost	približnost	1	1
Adv,V,V,Adv,S	-ati + pri-S + -n + -ka	približanka	1	0
	-ati + pri-S + -n + -ost	približanost	1	1
	-ati + z-S + -n + -ost	zbližanost	1	1
Adv,V,V,V,Ad	-ati + pri-S + -eva-ti + -alen	približevalen	1	1
	-ati + z-S + -eva-ti + -alen	zbliževalen	1	1
	-ati + pri-S + -eva-ti + -n	približevan	1	1
	-ati + z-S + -eva-ti + -n	zbliževan	1	0
Adv,V,V,V,Adv	-ati + pri-S + -eva-ti + -oč	približujoč	1	1
	-ati + z-S + -eva-ti + -oč	zbližujoč	1	1
Adv,V,V,V,S	-ati + pri-S + -eva-ti + -alec	približevalec	1	1
	-ati + pri-S + -eva-ti + -anje	približevanje	1	1
	-ati + z-S + -eva-ti + -alec	zbliževalec	1	1
	-ati + z-S + -eva-ti + -anje	zbliževanje	1	1
	-ati + z-S + -eva-ti + -atelj	zbliževatelj	1	0

3.1.3 Štiripriponski nizi

Preglednica 4: Kombinatorika štiripriponskih nizov

Besedotvorni model	Štiripriponski nizi (razvrščeni po besednih vrstah prvostopenjskih tvorjenk)	Primer	Število vseh tvorjenk	Število v mFidi potrjenih tvorjenk
Adv,V,V,Ad,S,Ad	-ati + pri-S + -en + -ost + -en	približnosten	1	1
Adv,V,V,V,Ad,S	-ati + pri-S + -eva-ti + -alen + -ica	približevalnica	1	1
	-ati + pri-S + -eva-ti + -alen + -ik	približevalnik	1	0
	-ati + z-S + -eva-ti + -alen + -ost	zbliževalnost	1	1
Adv,V,V,V,S,Ad	-ati + z-S + -eva-ti + -atelj + -ski	zbliževateljski	1	0

¹⁰ Glede na specifikacije označevalnega modela JOS (tj. Jezikovno označevanje slovenskega jezika; Erjavec idr. 2010; Erjavec in Krek 2008a, 2008b), ki velja za standard oblikoskladenjskega označevanja slovenščine in je z njim označen tudi korpus mFida, razlikovanje med členkovnimi in prislovnimi pojavitvami pri lemah tipa *približno* ni vzpostavljeno, saj je problematika označevanja rešena leksikonsko (Arhar idr. 2008). Frekvenca pojavitve členka *približno* v korpusu je torej 0, četudi se v korpusu členek *približno* realno pojavlja. Razlikovanja med homonimoma v smislu frekvence pojavitve v korpusu nismo upoštevali zaradi enotnosti metodologije raziskave.

Adv,V,V,V,S,S	-ati + pri-S + -eva-ti + -alec + -ka	približevalka	1	1
---------------	---	---------------	---	---

Najpogostejši besedotvorni model pri izprislovni tvorbi je pri dvopriponskih nizih Adv,Ad,S, ki ga realizira 7 priponskih nizov. S štirimi nizi je zastopan model Adv,V,V,Ad, s tremi pa besedotvorni model Adv,V,V,S. Drugi modeli so manj pogosti. Pri dvopriponskih nizih 11 besedotvornih modelov realizira 26 različnih nizov, 1 model povprečno 2,36 niza.

Pri tri- in štiripriponskih tvorjenkah izhodiščni netvorjeni prislov v stopenjski tvorbi običajno generira vmesne glagolske tvorjenke tudi s predpionskimi obrazili, tvorjenka na zadnji stopnji tvorbe pa ima končno samostalniško, pridevniško ali prislovno priponsko obrazilo. Najpogostejši tripriponski besedotvorni model je Adv,V,V,V,S s petimi različnimi nizi, štirje nizi realizirajo model Adv,V,V,V,Ad, trije nizi pa model Adv,V,V,Adv,S. Drugi modeli so redkejši. V povprečju velja, da pri tripriponskih nizih 1 besedotvorni model realizirata 2,25 niza. Najpogostejši štiripriponski besedotvorni model je Adv,V,V,V,Ad,S. Pojavlja se pri treh nizih. Ostali modeli so osameli. 1 model pri štiripriponskih nizih realizira 1,66 niza.

Med 23 besedotvornimi modeli, ki se v BSSJ pojavljajo pri izprislovni tvorbi, se jih 56,5 % realizira vsaj z dvema nizoma. Absolutno najpogostejši model je Adv,Ad,S s sedmimi nizi. Pogosti besedotvorni modeli pri izprislovni tvorbi so še Adv,V,V,V,S s petimi nizi, Adv,V,V,Ad in Adv,V,V,V,Ad s štirimi nizi, trije modeli, in sicer Adv,V,V,Adv,S, Adv,V,V,S in Adv,V,V,V,Ad,S, pa se uresničujejo s po tremi različnimi nizi. Vsaka priponska kombinatorija se v gradivu BSSJ uresničuje pri natanko eni tvorjenki, zato noben besedotvorni model ne izkazuje večje produktivni v smislu števila tvorjenk, razlike so le v produktivnosti glede na število pripadajočih priponskih nizov. Le trije besedotvorni sestavi, ki generirajo en sam besedotvorni niz, potrditev v korpusu mFida nimajo.

Za dvopriponске modele najpogosteje velja, da se stopnja tvorjenosti tvorjenke ujema s številom priponskih morfemov v njenem priponskem nizu. Drugostopenjskih tvorjenk je med tvorjenkami z dvopriponskimi nizi 53,8 %, stopnja tvorjenosti drugih tvorjenk je z izjemo ene tretjestopnske tvorjenke za eno stopnjo višja.

3.2 V nadaljevanju v preglednicah 6, 7 in 8 prikazujemo, katera obrazila se pri izprislovni tvorbi na gradivu BSSJ nahajajo na začetku priponskih nizov in katera so najbolj produktivna. Netvorjeni prislov na prvi stopnji stopenjske tvorbe najpogosteje generira glagolsko tvorjenko, in sicer s priponskim obrazilom *-ati*. Gre za najpogostejše prvo obrazilo v dvo-, tri- in štiripriponskih nizih, v štiripriponskih nizih tudi edino prvo priponsko obrazilo. Obrazilo *-ati* se na prvi stopnji tvorjenosti pojavlja pri kar 78 % vseh analiziranih izprislovnih tvorjenk.

V dvopriponskih nizih je razen prvega glagolskega obrazila *-ati*, ki se pojavlja pri 65,4 % izprislovnih tvorjenk, pogosto še pridevniško obrazilo *-nji*, ki zavzema 23,1-odstotni delež začetnih obrazil tvorjenk na prvi stopnji tvorjenosti. Osameli primeri začetnih priponskih obrazil v dvopriponskih nizih sta pridevniški obrazili *-ek* in *-en* ter samostalniško začetno obrazilo *-ina*.

Preglednica 6: Dvopriponski nizi z glagolskim začetnim priponskim obrazilom

Prvo priponsko obrazilo	Priponski niz	Realizacija niza	Primer	Št. Tvorjenk	Število v mFidi potrjenih tvorjenk
-ati	-ati + -alen	-alen	bližalen	1	1
	-ati + -aje	-aje se	bližaje se	1	1
	-ati + -n	-an	bližan	1	1
	-ati + -oč	-ajoč	bližajoč	1	1
	-ati + -alec	-alec	bližalec	1	1
	-ati + -anje	-anje	bližanje	1	1
	-ati + pri-S + -en	-en	približen	1	1
	-ati + pri-S + -ljiv	-ljiv	približljiv	1	0
	-ati + pri-S + -n	-an	približan	1	1
	-ati + pri-S + -vši	-avši	približavši	1	1
	-ati + z-S + -n	-an	zbližan	1	1
	-ati + pri-S + -ljiv + ne-S	-ljiv	nepribližljiv	1	0
	-ati + pri-S + -anje	-anje	približanje	1	1
	-ati + pri-S + -ek	-ek	približek	1	1
	-ati + z-S + -anje	-anje	zbližanje	1	1
	-ati + pri-S + -eva-ti	-eva-ti	približevati	1	1
-ati + z-S + -eva-ti	-eva-ti	zbliževati	1	1	

Preglednica 7: Dvopriponski nizi s pridevniškim začetnim priponskim obrazilom

Prvo priponsko obrazilo	Priponski niz	Realizacija niza	Primer	Število tvorjenk	Število v mFidi potrjenih tvorjenk
-nji	-nji + -ak	-njak	bližnjak	1	1
	-nji + -ava	-njava	bližnjava	1	1
	-nji + -i	-nji	bližnji	1	1
	-nji + -ica	-njica	bližnjica	1	1
	-nji + -ik	-njik	bližnjik	1	1
	-nji + -ost	-njost	bližnjost	1	1
-ek	-ek + -ost	-kost	blizkost	1	1
-en	Z + -en + -ica	-nica	blizuzvočnica	1	1

Preglednica 8: Dvopriponski nizi s samostalniškim začetnim priponskim obrazilom

Prvo priponsko obrazilo	Priponski niz	Realizacija niza	Primer	Število tvorjenk	Število v mFidi potrjenih tvorjenk
-ina	-ina + -ski	-inski	bližinski	1	1

Pri tripriponskih nizih se kot začetni obrazili pojavljata le že omenjeni glagolsko obrazilo *-ati* in pridevniško *-nji*. Prvo zavzema 89,5-odstotni delež, drugo pa 10,5-odstotni delež. Pri štiripriponskih nizih se na začetku stopenjske tvorbe pojavlja izključno obrazilo *-ati*.

3.3 V okviru morfotaktičnih analiz je pomenjiv tudi podatek, katera so zadnja obrazila v besedotvornih nizih in, posledično, kakšna je besednovrstna pripadnost izprislovnih

tvorjenk najvišje besedotvorne stopnje, kar je prikazano v preglednici 9. Zadnjestopenjske izprislovne tvorjenke so, sodeč po gradivu BSSJ, najpogosteje samostalniške. Obsegajo 56-odstotni delež vseh obravnavanih izprislovnih tvorjenk. Po obsegu jim sledijo pridevniške izprislovne tvorjenke (26 % tvorjenk) ter prislovne izprislovne tvorjenke (12-odstotni delež). Glagolske zadnjestopenjske tvorjenke se pojavljajo le izjemoma (2-odstotni delež). Kot posebne vrste tvorjenko omenimo še členek *približno*, ki ima sicer prislovno zadnje priponsko obrazilo, nastal pa je iz prislova s konverzijo.

Preglednica 9: Besednovrstna pripadnost izprislovnih tvorjenk

Priponsko obrazilo	Število različnih priponskih nizov	Delež v %	Število tvorjenk	Delež v %	Število v mFidi potrjenih tvorjenk	Delež v %
Pridevniško	13	26	13	26	9	22,5
Samostalniško	28	56	28	56	25	62,5
Glagolsko	2	4	2	4	2	5
Prislovno	6	12	6	12	4	10
Členkovno	1	2	1	2	0	0

Končna obrazila tvorjenk po posamezni stopnji tvorjenosti (od 2. do 5.) so raznolika. Le v redkih primerih se zgodi, da se pri tvorjenkah iste tvorbene stopnje eno končno obrazilo pojavi večkrat, pri čemer velja, da se le pri štiristopenjskih tvorjenkah isto končno obrazilo pojavi trikrat, sicer se eno končno obrazilo pri tvorjenkah iste stopnje pojavlja največ dvakrat. Najmanjšo variabilnost glede končnih obrazil pričakovano izkazujejo štiristopenjske in tretjestopenjske izprislovne tvorjenke. V absolutnem smislu se pri izprislovnih tvorjenkah največkrat pojavijo končna obrazila *-ost*, *-anje*, *-n*, *-alec*, *-alen*, *-ica* in *-oč*. Prvo ima 6 pojavitev, drugi dve po 5 pojavitev, preostala naštetá končna obrazila se v vzorcu BSSJ pojavijo po trikrat. Tudi z vidika besednovrstne pripadnosti tvorjenk posamezne besedotvorne stopnje posebnosti ni. Na vsaki stopnji tvorjenosti prevladujejo samostalniške tvorjenke, po številu jim praviloma sledijo pridevniške in prislovne tvorjenke.

Preglednica 10: Končna obrazila in besednovrstna pripadnost izprislovnih tvorjenk glede na stopnjo tvorjenosti

Stopnja tvorjenosti	Končno priponsko obrazilo	Število tvorjenk s posameznim obrazilom	Besedna vrsta
2	-ost	2	S
2	-ak, -alec, -anje, -ava, -i, -ica, -ik	1	S
2	-alen, -n, -ski	1	Ad
2	-aje, -oč	1	Adv
3	-eva-ti	2	V
3	-anje,	2	S
3	-ar, ek, -ica, -ov	1	S
3	-n	2	Ad
3	-en, -ljiv	1	Ad

3	-vši	1	Adv
4	-ost	3	S
4	-alec, -anje	2	S
4	-atelj, -ka	1	S
4	-alen, -n	2	Ad
4	-ljiv	1	Ad
4	-oč	2	Adv
4	-o	1	Adv
5	-ica, -ik, -ka, -ost	1	S
5	-en, -ski	1	Ad
5	/	1	P

4 Zaključek

Analiza družljivosti priponskih obrazil pri izprislovnih stopenjskih tvorjenkah je pokazala, da je maksimalno število obrazil v priponskih nizih štiri. V gradivu se pojavlja šest različnih štiripriponskih nizov, vsak se realizira pri natanko eni tvorjenki, pri čemer se tri tvorjenke v korpusu metaFida 1.0 pojavljajo (*približnosten, približevalnica, zbliževalnost*), preostale tri pa pojavitev v združenem korpusu ne izkazujejo (*približevalnik, zbliževalski, približevalka*). Pričakovano je med izprislovnimi kombinacijami v priponskih nizih v analiziranem gradivu največ dvopriponskih, predstavljajo več kot 50-odstotni delež. Podrobnejši pregled priponskih kombinacij kaže, da tudi za prislov – kot za medmet – velja, da na prvi stopnji najpogosteje generira glagolske tvorjenke. Kar 76,4 % vseh priponskih kombinacij v BSSJ ima prvo glagolsko obrazilo, pri čemer to velja za vse štiripriponske nize in za 94,4 % tripriponskih nizov. Najpogostejši besedotvorni model pri izprislovni tvorbi je pri dvopriponskih nizih Adv,Ad,S, ki ga realizira 7 priponskih nizov. S štirimi nizi je zastopan model Adv,V,V,Ad, s tremi pa besedotvorni model Adv,V,V,S. Drugi modeli so manj pogosti. V dvopriponskih nizih je razen prvega glagolskega obrazila *-ati*, ki se pojavlja pri 63 % izprislovnih tvorjenk, pogosto še pridevniško obrazilo *-nji*, ki zavzema 22,2-odstotni delež začetnih obrazil tvorjenk na prvi stopnji tvorjenosti. Zadnjestopenjske izprislovne tvorjenke so, sodeč po gradivu BSSJ, najpogosteje samostalniške. Obsegajo skoraj 55-odstotni delež vseh obravnavanih izprislovnih tvorjenk. Po obsegu jim sledijo pridevniške izprislovne tvorjenke (27,4 % tvorjenk) ter prislovne izprislovne tvorjenke (11,8-odstotni delež).

Zahvale

Prispevek je nastal v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (J6-3134) in programa P6-0038, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Viri in literatura

- Ahlin, Martin, Lazar, Branka, Praznik, Zvonka in Snoj, Jerica, 2005: Prislovi v sinonimnem slovarju. *Jezik in slovstvo* 50.2. 21–33.
- Arhar Holdt, Špela in Ledinek, Nina, 2008: Oblikoskladenjske oznake JOS: revizija in nadgradnja nabora oznak za avtomatsko oblikoskladenjsko označevanje slovenščine. V

- Zbornik Šeste konference Jezikovne tehnologije*. Ur. T. Erjavec in J. Žganec Gros. Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 2008. 54–59.
- Bajec, Anton, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika; 2: Izpeljava slovenskih pridevnikov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Burkacka, Iwona, 2012: *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Erjavec, Tomaž, Fišer, Darja, Krek, Simon in Ledinek, Nina, 2010: The JOS linguistically tagged corpus of Slovene. V *Proceedings of the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'10*. Pariz: ELRA. Ur. N. Calzolari, K. Choukri, B. Maegaard, J. Mariani, J. Odijk, S. Piperidis, M. Rosner in D. Tapias. Valletta, Malta: European Language Resources Association. 1806–1809. http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2010/pdf/139_Paper.pdf.
- Erjavec, Tomaž in Krek, Simon, 2008a: The JOS morphosyntactically tagged corpus of Slovene. V *Proceedings of the Sixth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'08*. Ur. N. Calzolari, K. Choukri, B. Maegaard, J. Mariani, J. Odijk, S. Piperidis, D. Tapias. Marakeš, Maroko: European Language Resources Association (ELRA). 322–326. http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2008/pdf/89_paper.pdf.
- Erjavec, Tomaž in Krek, Simon, 2008b: Oblikoskladenjske specifikacije in označeni korpusi JOS. V *Zbornik Šeste konference Jezikovne tehnologije*. Ur. T. Erjavec in J. Žganec Gros. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 49–53.
- Erjavec, Tomaž, Pranjić, Marko, Pelicon, Andraž, Kern, Boris, Stramljič Breznik, Irena in Pollak, Senja, 2023: Automating derivational morphology for Slovenian. V *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference*. Ur. M. Medved, M. Měchura, Michal, C.Tiberius, Carole, I. Kosem, J. Kallas, M. Jakubíček, S. Krek. Brno: Lexical Computing. 449–465. <https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/92.pdf>.
- Gigafida 2.0 = *Besedilni korpus Gigafida 2.0*. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.
- Kern, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija* 58/3. 335–348.
- Kern, Boris, 2017: Stopenjsko besedotvorje (Na primeru glagolov čutnega zaznavanja). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU, 2017. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/1082>. Dostop: 15. 5. 2024.
- Kern, Boris, 2020: Kombinatorika priponskih obrazil v besedotvornih sestavih glagolov čutnega zaznavanja. V: *Pogled v jezik in iz jezika: Adi Vidovič Muha ob jubileju Krajnc*. Ur. M. Ivič, A. Žele. Maribor: Univerzitetna založba = University Press, 2020. 67–79.
- Kern, Boris, 2023: Feminativi v izsamostalniških besedotvornih nizih. V *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 33)*. Ur. J. Jožef-Beg idr. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2023: str. 197–205. https://zdsds.si/wp-content/uploads/2023/10/zbornik-2023_splet_vstavljen-CIP_fin-1.pdf. Dostop: 15. 5. 2024.
- Kern, Boris, 2024: Priponski nizi izsamostalniških stopenjskih tvorjenk z izhodiščnim obrazilom *-iti* v slovenščini. *Južnoslovenski filolog* LXXX. 127–137.
- Łachnik, Jarosław, 2011. Z badań formalnosłowotwórczych nad wyrazami złożonymi – nasycenie kompozycją rodzin modeli odprzymiotnikowych (metodologia gniazdowa). V *Współczesna polszczyzna w badaniach językoznawczych*, t. III, *Od języka w działaniu do leksyki*. Ur. P. Zbróg. Kielce: Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego. 159–178.

- Metafida1.0. Slovenski združeni korpusi. <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=mfida10>. Dostop: 16. 1. 2024.
- Olejniczak, Monika, 2003: 30 lat słowotwórstwa gniazdowego (rys historyczny). Słowotwórstwo gniazdowe. Historia. Metoda. Zastosowania. Skarżyński, Mirosław, (ur.). Kraków: Księgarnia Akademicka. 12–28.
- Pollak, Senja, Voršič, Ines, Kern, Boris in Ulčar, Matej, 2023: Novel Slovenian COVID-19 vocabulary from the perspective of naming possibilities and word formation. V *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference*. Ur. M. Medved' idr. Brno: Lexical Computing. 419–438. <https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/90.pdf>. Dostop: 15. 5. 2024.
- Skarżyński, Mirosław, 1999: *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Krakov: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- SSKJ2, 2014: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Cankarjeva založba. Dostopno prek: <http://www.fran.si/>.
- Stramljič Breznic, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B. Maribor*: Slavistično društvo.
- Stramljič Breznic, Irena in Ledinek, Nina, 2024: Značilnosti izmedmetih priponskih nizov v Besednodružinskem slovarju slovenskega jezika za iztočnice na b. *Slavia Centralis*, 17(1), 1–17. <https://journals.um.si/index.php/slaviacentralis/article/view/4507>. Dostop: 15. 5. 2024.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vidovič Muha, Ada, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga
- Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. (Razprave Filozofske fakultete). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Žele, Andreja, 2012: O propozicijskosti prislovov v slovenščini (z vidika slovanskega jezikoslovja). *Slavia Centralis* 5/2. 21–36.

Adverbial multistage derivatives

In the study, adverbs and their direct and indirect derivatives are analyzed in the context of multistage word formation, specifically from the perspective of morphotactics. The focus is on demonstrating the compatibility of suffixes, understood as the ability of different word formation suffixes to coexist within multistage word formation chains while considering the semantic aspect. Data on the frequency and distribution of suffix usage in adverbial multistage formation are derived from the “Besednodružinski slovar slovenskega jezika” (BSSJ, *Slovenian Word-Family Dictionary: Test Volume for Headwords Starting with B*) by Irena Stramljič Breznic (2004). The dictionary lists only one simplex adverb as the basis for further formation: *blizu* ('close'), which serves as the base for 50 derivatives. Due to the limited and specific nature of the analyzed sample, the results of the statistical analysis cannot be generalized to adverbial formation in Slovenian as a whole.

The analysis of the compatibility of suffixes in adverbial word formation chains showed that the maximum number of suffixes in suffix chains is four. Six different four-suffix chains appear in the material, each realized in exactly one derivative. Of these, three derivatives appear in the metaFida 1.0 corpus (*približnosten*, *približevalnica*, *zbliževalnost*), while the remaining three do not appear in the corpus (*približevalnik*, *zbliževalski*, *približevalka*). As expected, two-suffix adverbial combinations are the most common in the analyzed material, accounting for more than 50% of the chains. A detailed review of suffix chains shows that, similar to

interjections, adverbs at the first stage most frequently generate verbal derivatives. 76.4% of all suffix combinations in the BSSJ have verbal suffix as the first suffix, applicable to all four-suffix chains and 94.4% of three-suffix chains. The most common word formation model in adverbial multistage derivatives for two-suffix chains is Adv,Ad,S, realized by 7 suffix chains. The model Adv,V,V,Ad is represented by four chains, and the model Adv,V,V,S by three. Other models are less common. In two-suffix chains, besides the first verbal suffix *-ati*, which appears in 63% of adverbial derivative, the adjective suffix *-nji* is also common, occupying a 22.2% share of the initial suffixes in the first-stage derivative. Final adverbial derivatives are, according to the BSSJ material, most often nominal, comprising nearly 55% of all adverbial derivatives considered. They are followed by adjectival adverbial suffixes (27.4%) and adverbial suffixes (11.8%).

KAKO PREDVIDLJIV JE NAGLAS V SLOVENSKIH TVORJENKAH S PRIPONO *-ICA*?

EMA ŠTARKL

ZRC SAZU

Univerza v Novi Gorici, Center za kognitivne znanosti jezika

MARKO SIMONVIČ

Univerza v Gradcu

Povzetek

V pristopih znotraj razpršene morfologije je naglasno mesto tvorjenke razumljeno kot posledica morfološke zgradbe besede. Glede na naglas in druge napovedovalce morfološke zgradbe lahko ločimo izkorenske tvorjenke (tvorjene iz korenov), ki so naglašene na priponi, ter izkategorialne tvorjenke (tvorjene iz kategorij), ki so naglašene na osnovi. Slovenščina izkazuje domačo besedotvorno pripono *-ica*, ki produktivno tvori oba tipa tvorjenk. V prispevku so teoretične predpostavke na podlagi vzorca slovenskih tvorjenk s pripono *-ica* testirane s korpusno študijo ter preverjene s študijo z naravnimi govorci.

Ključne besede: naglasno mesto, izkorenske tvorjenke, izkategorialne tvorjenke, besedotvorna obrazila kot koreni, razpršena morfologija, slovenščina

Abstract

In approaches within Distributed Morphology, stress placement is understood as being a consequence of the morphological structure of the word. Depending on stress placement and other predictors of morphological structure, there are two types of derivations: deradical (derived from roots), which are stressed on the affix, and decategorial (derived from categories), which are stressed on the base. Slovenian exhibits a native suffix *-ica*, which productively forms both types of derivations. In this paper, these theoretical assumptions are tested in a corpus study on a sample of Slovene *-ica* derivations and further examined in a study with native speakers.

Keywords: stress placement, deradical derivations, decategorial derivations, affixes as roots, Distributed Morphology, Slovenian

1 Uvod

Vpliv besedotvornih obrazil na naglas tvorjenih besed v slovenščini ni enak pri vseh obrazilih. Med obrazili, ki se v vseh tvorjenkah obnašajo enako, obstajata dve skupini. Obrazila v prvi skupini ne vplivajo na naglas tvorjenke, (1), medtem ko imajo obrazila v drugi skupini vedno vpliv na naglas, (2). Posledično imajo tvorjenke z obrazili iz prve

skupine različna naglasna mesta, medtem ko imajo tiste z obrazili iz druge skupine vse naglas na istem zlogu (tistem, ki ga pripiše obrazilo). Obstoj dveh skupin obrazil je vodil tradicionalne (Toporišič 2004, ki govori o stalno naglašanih enotah), pa tudi nekatere generativne raziskovalce (Marvin 2002) k predpostavki, da imajo tista obrazila, ki vplivajo na naglas tvorjenke, leksikalni naglas. To pomeni, da je obrazilo *-ant* shranjeno kot /ánt/, medtem ko je obrazilo *-ež* shranjeno kot /ež/. Vse, kar v tem primeru potrebujemo za analizo naglasa tvorjenk v slovenščini, je pravilo, da v primerih, v katerih imata tako osnova kot obrazilo leksikalni naglas (npr. v /prevár+ánt/), prevlada naglas slednjega.

(1)	bistroúmen	bistroúmnež
	nèvljúden	nèvljúdnež
	lákomen	lákomnež
(2)	prevárati	prevaránt
	práktik	praktikánt
	projékt	projektánt

Predstavljeno sliko nekoliko zaplete obstoj številnih obrazil, ki se v nekaterih besedah obnašajo kot člani prve skupine, v drugih pa kot člani druge skupine. Primer takega obrazila je pripona *-ica*, kar ponazarjajo primeri v (3). Tvorjenke v (3a) imajo naglas na osnovi, pri čemer *-ica* ne vpliva na naglas, medtem ko so besede v (3b) naglašene na priponi *-ica* ne glede na naglas ostalih morfemov.

(3)	a.	prijátelj	prijáteljica
		tenisáč	tenisáčica
	b.	továriš	tovarišica
		gospodár	gospodarica

Obstajajo tudi primeri, v katerih se površinsko ista kombinacija morfemov lahko izgovori z različnim naglasom, kar pripelje do dveh besed z (nekoliko) različnim pomenom. Takšne pare ponazarjamo v (4) s primeri iz Marvin (2002: 130).

(4)	mlád	mládost	‘značilnost mladega’
		mładóst	‘doba v človeškem življenju od otroštva do zrelih let’
	nòv	nôvost	‘značilnost novega’
		novóst	‘kar se v določenem okolju prvič uvede’

Marvin (2002) se v svoji analizi osredotoča na tovrstne primere in predlaga, da korelacija med ohranjenim naglasom osnove in predvidljivim pomenom ni naključna. V okviru razpršene morfologije (Halle in Marantz 1993, 1994) predlaga, da obstaja med dvema skupinama nominalizacij razlika v skladenjski strukturi. Medtem ko so *mládost*, *nôvost* in podobne nominalizacije izpridevniške (tj. v njih se *-ost* dodaja na pridevnike, sestavljene iz korena in fonološko praznega pridevniškega jedra), so *mładóst*, *novóst* in podobne nominalizacije izkorenske, kar pomeni, da so sestavljene iz korena in obrazila (samostalniškega jedra) *-ost*. Predpostavka je, da je za vpliv na naglas in za nepredvidljiv pomen nujna lokalnost med dvema morfemoma, čemur je zadoščeno v izkorenskih nominalizacijah, ne pa izpridevniških (ali nasploh izkategorialnih), v katerih je med

obema morfemoma v zgradbi prisotno (neizgovorjeno) kategorialno jedro. Z drugimi besedami: obrazilo *-ost* je naglašeno, tako kot je naglašeno obrazilo *-ant*, razlika je le v dejstvu, da se *-ost* lahko sestavi tako s korenem kot s pridevnikom.

Simonović (2020, 2022) predlaga nadgradnjo analize v Marvin (2002), ki ne prevzema nikakršnega leksikalnega naglasa v slovenskih obrazilih, temveč izpeljuje vse razlike v naglasu iz skladijske zgradbe. Svojo analizo gradi na verziji razpršene morfologije, ki izhaja iz predpostavke, da so vsi besedotvorni morfemi koreni (Lowenstamm 2014). Do premika naglasa z osnove pride, kadar se več korenov sestavi brez vmesnih kategorij oz. v primeru *korenskih skupkov*. Korenski skupki imajo privzet naglas, kar v slovenščini pomeni končen naglas (z izjemo oblikotvornih obrazil). Analiza izkategorialnih tvorjenk je precej podobna pristopu Marvin (2002), pri njih je namreč obrazilo koren zunaj korenskega skupka in zato nikoli ne more dobiti naglasa.

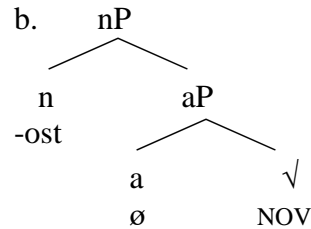
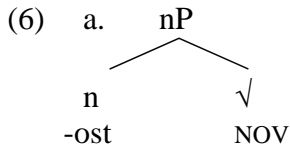
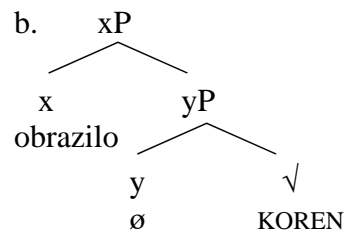
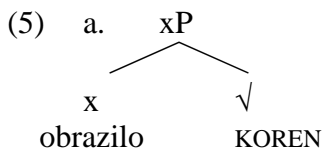
Ni povsem jasno, kako bi analiza Marvin (2002) obravnavala primere, kot je (3), kjer ni očitne pomenske razlike, zlasti pa kako bi omogočila premik naglasa v (3b), kjer je tvorjena sama osnova, na katero se *-ica* dodaja, zaradi česar premik naglasa ni pričakovan. Simonović (2020, 2022) obravnava pomensko predvidljive tvorjenke s premikom naglasa kot izjemne korenske skupke in napoveduje, da bodo taki korenski skupki redki v primerjavi z izkategorialnimi tvorjenkami z istim obrazilom.

V tem prispevku predstavlja študijo primera naglasnega vedenja pripone *-ica* v luči pristopov znotraj razpršene morfologije. Poleg vidne besedotvorne morfologije (ki kaže na tvorjeno osnovo) in (ne)predvidljivosti pomena tvorjenk je naglas eden od napovedovalcev skladijske/morfološke strukture v slovenščini (Marvin 2002, Simonović 2020, 2022). Cilj je ugotoviti, ali ohranjen naglas osnove, nepredvidljiv pomen in vidna morfologija, ki kaže na tvorjenost osnove, dejansko korelirajo, kot pričakujemo iz pristopov v okviru razpršene morfologije.

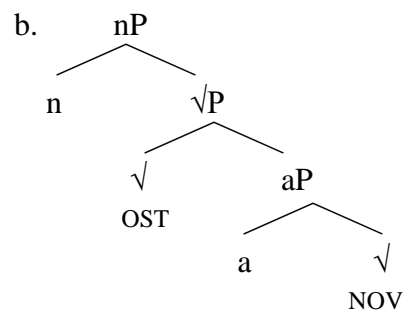
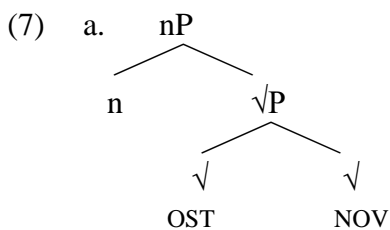
Članek je organiziran, kot sledi. Naslednji razdelek obravnava značilnosti pristopov znotraj razpršene morfologije in njihove napovedi. Razdelek 3 oriše cilje prispevka. V 5. in 6. razdelku sta predstavljeni korpusna študija in študija z naravnimi govorniki slovenščine z rezultati. Razdelek 7 o rezultatih razpravlja, razdelek 8 prispevek sklene.

2 Morfološka zgradba in naglas v razpršeni morfologiji

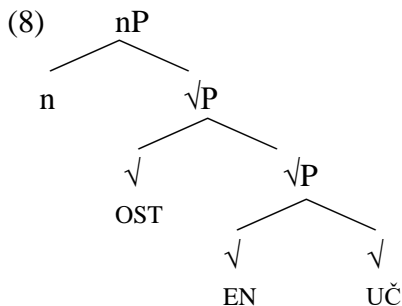
V klasični različici razpršene morfologije (v nadaljevanju RM, Halle in Marantz 1993, 1994) so obrazila razumljena kot realizacije funkcijskih jeder. Marvin (2002) je prva obravnavala slovenski naglas v luči RM in pri tem izhaja iz predpostavke, da so obrazila v slovenščini realizacije kategorialnih jeder ter da imajo leksikalni naglas (lahko so naglašena ali nenaglašena). Vendar pa zaradi mehanizma, imenovanega *fazni izmet* (angl. *phasal spell-out*), leksikalni naglas obrazil lahko pride do izraza le, kadar v strukturi pod obrazilom ni kategorialnega jedra. Fazni izmet pomeni, da se beseda fonološko in pomensko realizira (izmeče) po fazah, pri čemer kategorialna jedra sprožajo izmet. Vpliv na naglas in pomen je možen le znotraj faze, kar pomeni, da je vse, kar se znajde zunaj faze, nedostopno za premik naglasa ali spremembe pomena. V (5a) je ponazorjena zgradba, v kateri kategorialno jedro *x* lahko vpliva na naglas ali pomen korena. V (5b) koren in obrazilo *x* nista v isti fazi, saj je med njima nemo kategorialno jedro *y*, zato obrazilo *x* ne more vplivati na koren. Zgled (6) prikazuje strukturi za *novóst*, (6a), in *nóvost*, (6b).

V novejših različicah RM so raziskovalci predlagali, da so nekatera (Creemers idr. 2018) ali vsa (Lowenstamm 2014) obrazila (vezani oz. prehodni) koreni, ki se lahko združijo v korenske skupke. Slovenske podatke znova obravnava Simonović (2020, 2022), ki problematizira leksikalne naglasne diakritike na obrazilih, ki jih analizira kot korene. Simonovićeva analiza se znebi leksikalnega naglasa na obrazilih in vse razlike v naglasu med obrazili razlaga s skladenjsko strukturo. Primer (7) prikazuje njegove strukture za *novóst*, (7a), in *nôvost*, (7b). Izmet primerov kot (7b) se ne razlikuje bistveno od izmeta pri Marvin (2002). Pridevnik se izvrže v prvi fazi in obrazilo nima več vpliva ne na naglas ne na pomen. Razlika med dvema pristopoma je razvidna iz primerov kot (7a). V takih primerih je pri Simonoviću v zgradbi korenski skupek, ki se izvrže v fonologijo brez vsakega naglasa in v fonologiji dobi najmanj zaznamovano naglasno mesto, kar je v slovenščini končni naglas. Kot pokazeta Simonović in Mišmaš (2020), ima 63 % glagolov, 70 % samostalnikov in 73 % vseh pridevnikov naglas na zlogu pred končnico oz. tematskim vokalom v vseh oblikah.

Poudarjamo, da korenski skupki vključujejo več kot en koren. Tudi v takšnih primerih se cel korenski skupek izmeče v prvi fazi, kjer dobi naglas na zadnjem možnem mestu. Med nominalizacijami na *-ost* so taki primeri *uč-en-óst* in *last-n-óst*. Marvin (2002) takih primerov ne obravnava, zato ni povsem jasno, kako bi njena analiza izpeljala premik naglasa, če sta *-n* in *-en* pridevniški jedri. Ena možnost je, da bi bila *učen-* in *lastn-* v teh primerih korena. Simonovićeva analiza bi v tem primeru predvidela korenska skupka, kot je ponazorjeno v (8) za *učenóst*. Napoved je, da bo takih primerov relativno malo in da bodo pomensko nepredvidljivi.

Če povzamemo, oba pristopa v okviru RM predvidevata, da bo premik naglasa koreliral z nepredvidljivim pomenom in manj vidno besedotvorno morfologijo pred obrazilom. Ker Simonovičeva (2022) analiza zajema tudi primere z več obrazili, bova v nadaljevanju besedila sledila njenim formalizmom.

3 Cilj prispevka

Cilj prispevka je predstaviti študijo primera naglasnega vedenja pripone *-ica* v kontekstu pristopov znotraj razpršene morfologije, in sicer preverjava napovedi teh pristopov, da lahko med naglasnim mestom, predvidljivostjo pomena in vidno besedotvorno morfologijo opazujemo korelacijo.

Osredotočava se na slovensko pripono *-ica*, ki se uporablja v različnih vrstah tvorjenk. Tvorimo lahko besede, v katerih pripono dodamo k osnovi, ki že vsebuje vsaj eno vidno pripono. To skupino, ponazorjeno v (9), imenujemo *kompleksne tvorjenke*. V drugi skupini pripono *-ica* dodamo k osnovam, pri katerih je viden le koren. To skupino, ponazorjeno v (10), imenujemo *enostavne tvorjenke*.

- (9)
a.	vođiteljica	b.	ústnica
	vod-i-telj-ica		ust-n-ica
c.	podpísnica	d.	Kostánjevica
	pod-pis-n-ica		kostanj-ev-ica

- (10)
a.	ópica	b.	lisíca	c.	novíca
	op(-)ica ¹		lis-ica		nov-ica
d.	žógica	e.	článica		
	žog-ica		član-ica		

Po pristopih znotraj RM pričakujemo, da bodo kompleksne tvorjenke bolj verjetno tvorjene izkategorialno, medtem ko bodo enostavne tvorjenke bolj nagnjene k izkorenski tvorbi. Pričakujemo, da bo imela prva skupina naglas na priponi *-ica* redkeje kot druga. Pričakujemo tudi, da bo druga skupina glede na naglas heterogena, saj se besede lahko tvorijo izkategorialno, z neizgovorjenimi kategorialnimi jedri. Vendar njena heterogenost predvidoma ne bo naključna. Poleg naglasa namreč obstaja dodaten kazalnik morfološke zgradbe besed, in sicer njihov pomen. Izkategorialne tvorjenke imajo predvidljive pomene, medtem ko imajo izkorenske tvorjenke nepredvidljive,

¹ Večaj v oklepajih pomeni, da obstaja možnost, da je beseda za nekatere govorce besedotvorno netvorjena, gl. tudi op. 5.

idiosinkratične pomene. V njihovem primeru ni jasno, kakšen pomen izpeljani besedi prinese vsaka sestavina (Marantz 2001, Arad 2003), kljub temu pa je vsaka sestavina za govorce prepoznavna.

Nekatere enostavne tvorjenke z obrazilom *-ica* verjetno nastanejo izkategorialno, kar lahko sklepamo na podlagi njihovega pomena. To so manjšalnice iz obstoječih ženskih samostalnikov, (10d), in samostalniki ženskega spola, tvorjeni iz obstoječih ustreznice moškega spola, (10e). Pomen tako manjšalnic kot tudi ženskih ustreznice je v celoti predvidljiv. Druge tvorjenke s pripono *-ica* iz skupine enostavnih tvorjenk se zaradi svojih idiosinkratičnih pomenov zdijo izkorenske. Razlikovanje med pomenskimi manjšalnicami in ženskimi ustreznice na eni strani ter idiosinkratičnimi tvorjenkami na drugi je uporabno kot še en zunanji kazalnik razlik v osnovni morfološki strukturi, prav tako kot je to naglas. Velika odstopanja od korelacije med tema dvema napovedovalcema bi bila izziv za analize v okviru RM.

4 Raziskovalna vprašanja in hipoteze

Ob upoštevanju opažanj, ki so bila izpostavljena v prejšnjih razdelkih, so najina raziskovalna vprašanja naslednja:

1. Ali je naglas napovedovalec morfološke zgradbe?
2. Ali se naglas ujema z drugimi napovedovalci osnovne morfološke zgradbe, natančneje:
 - i. s prisotnostjo drugih besedotvornih morfemov poleg pripone *-ica* ali
 - ii. s predvidljivostjo/prozornostjo prispevka obrazila *-ica* k pomenu tvorjenke?

Pričakujeva, da se bodo v slovenščini pri tvorjenkah z obrazilom *-ica* vsi trije predlagani napovedovalci ujemali. Da bi odgovorila na raziskovalna vprašanja, testirava naslednji hipotezi:

1. Naglas lahko napovemo iz vidne morfološke zgradbe besed, ki vsebujejo pripono *-ica*. Konkretno, pri kompleksnih tvorjenkah obstaja večja verjetnost, da imajo naglas na osnovi (in ne na priponi *-ica*).
2. Znotraj skupine enostavnih tvorjenk se naglasno mesto ujema s pomenom. Konkretno, manjšalnice in ženske ustreznice, v katerih ima pripona *-ica* predvidljiv pomen, se obnašajo podobno kompleksnim tvorjenkam in imajo naglas na osnovi, medtem ko imajo besede z idiosinkratičnimi pomeni večinoma naglas na priponi *-ica*.

Če bosta hipotezi potrjeni, bo to dodatno podprlo ugotovitve analiz v okviru RM. Hipotezi sva preverjala s korpusno študijo, njene rezultate pa sva dodatno preliminarno preverjala s študijo z naravnimi govorce slovenščine.

5 Korpusna študija

Da bi pridobila vzorec populacije besed z zadnjo tvorbeno stopnjo s pripono *-ica*, je bil iz korpusa pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0 pridobljen naključni vzorec besed, ki se končujejo na *ica*. Iz vzorca sva odstranila besede, ki niso bile primerne za analizo, saj so bile i) ortografsko podobne besede, kot *America*, ii) dvožložne besede, katerih edino možno naglasno mesto je *-ica*, npr. *žlica*, iii) nadaljnje tvorjenke iz besed z zadnjo tvorbeno stopnjo s pripono *-ica*, npr. *nepravica* ali iv) nejasni primeri, kar je bilo preverjeno z intuicijami šestih naravnih govorcev slovenščine (vključno z obema

avtorjema prispevka).² Končni vzorec³ vsebuje 583 besed (frekvenca na milijon besed v korpusu: povprečje 10,4, mediana 3,2, modus: 1,8, standardni odklon: 26,1; najvišja frekvenca: 344,5/milijon, minimalna frekvenca: 0/milijon).

Besede v vzorcu so bile razdeljene v različne kategorije glede na njihovo vidno morfološko sestavo in pomen: i) *kompleksne tvorjenke* (tiste besede, ki vsebujejo poleg pripone *-ica* in korena še kakšen viden morfem), ii) *enostavne tvorjenke s predvidljivim pomenom* (besede, ki vsebujejo koren in pripono *-ica* s kompozicijskim pomenom (manjšalnice, npr. *mizica*, ženska poimenovanja, npr. *članica*), iii) *enostavne tvorjenke z idiosinkratičnim pomenom* (besede tipa *pravica*)⁴ in iv) *prikrite tvorjenke* (besede, ki so tradicionalno dojete kot netvorjene, npr. *majica*).⁵

Po delitvi je ostalo 23 besed, ki jih nisva mogla gotovo razdeliti v določene skupine. Zato sva oblikovala nalogo določanja morfoloških mej, ki je vsebovala 23 nejasnih besed in 23 besed iz vzorca, katerih morfološka zgradba je bila gotovo razvidna. Nalogo so rešili štirje naravni govorniki slovenščine z izobrazbo na področju jezikoslovja ali slovenistike. Na podlagi rezultatov sva izključila 19 od 23 nejasnih besed, in sicer kadar se sodbe anketirancev niso skladale s sodbami avtorjev prispevka ali kadar so bile sodbe anketirancev različne. Velik del izključenih besed so bili toponimi, ki pogosto ohranjajo arhaična stanja; še en pogost vzorec so bile tvorjenke s pripono *-ica*, katerih osnova je prikrita tvorjenka (npr. *cesar-ica*). Za potrebe čim boljšega nadzora nad posameznimi dejavniki sva torej iz vzorca odstranila vse primere, ki so ostali dvoumni.

Vsem besedam, ki so ostale v vzorcu, sva označila mesto naglasa (1, če je naglasno mesto na priponi, sicer 0)⁶ in frekvenco. Za analizo vzorca sva uporabila posplošene linearne mešane modele (program *R*, paket *lme4*). Ta statistična metoda zajema tako fiksne kot slučajne učinke in je primerna za analizo podatkov, ki nimajo normalne porazdelitve. Z modelom sva preverjala, ali delitev tvorjenk v skupine glede na njihov pomen in vidno morfološko zgradbo pravilno napove mesto naglasa.

Najprej sva testirala vpliv vidne morfološke zgradbe na naglas, rezultati so podani v tabeli 1. V celotnem vzorcu (583 besed) sta na priponi naglašeni 102 besedi (17,5 %). Ker gre za naključni vzorec populacije vseh slovenskih tvorjenk s pripono *-ica*, ta povprečna vrednost naglasa odlikava splošne tendence naglaševanja pripone *-ica* v slovenščini. Pripona je torej v jeziku dokaj redko naglašena. Ko vzorec razdelimo na enostavne in kompleksne tvorjenke (slednje za razliko od prvih poleg korena in pripone *-ica* vsebujejo še vsaj en viden morfem), se izkaže, da je pripona *-ica* v kompleksnih tvorjenkah povprečno naglašena manj kot v celotnem vzorcu, saj je v tej skupini naglašena v približno 9 % besed. Po drugi strani je v enostavnih tvorjenkah naglašena večkrat kot v celotnem vzorcu, približno v 31,8 % besed.

Opažanja sva preverjala s posplošenimi linearnimi mešanimi modeli. Gre za inferenčno statistično metodo, kar pomeni, da lahko na podlagi vzorca sklepa o celotni

² Proces odstranitve nejasnih primerov je podrobneje opisan v nadaljnjem besedilu.

³ Končni vzorec je dostopen na platformi Zenodo (Štarkl in Simonović 2024a).

⁴ Ta skupina vsebuje tako besede s koreni, ki so lahko prosti, npr. *pravica*, pri čemer je koren *prav* prost, kot s tistimi, ki so lahko samo vezani, npr. *lisica*, pri čemer koren *lis* ne more stati sam.

⁵ Besede tega tipa bi lahko razumeli kot enomorfemske, v katerih je pripona *-ica* le navidezna, ali kot prikrite tvorjenke s korenem, ki se izven teh besed ne pojavlja. Psiholingvistični eksperimenti kažejo, da govorniki razčlenijo tudi tiste besede, ki jih tradicionalno analiziramo kot netvorjene, npr. *potica* (glej npr. Stockall in Manouilidou 2014).

⁶ Pri tem sva uporabila *eSSKJ*, *SSKJ* in *SSKJ2*. Če obstajata dve enakopisnici z različnima naglasoma (npr. *bólnica* in *bolnica*), sva besedo podvojila in jo obravnavala z obema možnima naglasnima mestoma.

populaciji. Koeficient ocene prestreženja (angl. *intercept*) nam pove naravni logaritem obeta,⁷ da bo imela odvisna spremenljivka vrednost 1, če ima neodvisna spremenljivka vrednost 0. V tabeli 2 nam torej vrednost pove naravni logaritem obeta, da bo beseda naglašena na priponi, kadar beseda ni kompleksna tvorjenka. V tabeli 3 nam naravni logaritem obeta pove, da bo beseda naglašena na priponi pri frekvenci 0. Naslednja vrstica nam pove, kako se obet spremeni, ko se spremeni vrednost neodvisne spremenljivke. V tabeli 2 je tudi neodvisna spremenljivka binarna – besede so lahko kompleksne ali ne, vmesnih vrednosti ni. To pomeni, da koeficient ocene v drugi vrstici pomeni naravni logaritem obeta, da bo pripona naglašena, če je beseda kompleksna tvorjenka. Pri frekvenci nam druga vrstica pove, koliko se vrednost naravnega logaritma obeta spremeni, ko se frekvenca poveča za 1. Če je p-vrednost manjša od 0,05, je rezultat statistično značilen.

Analiza vzorca iz korpusa pokaže, da s kompleksnostjo tvorjenke pada možnost, da bo beseda naglašena na priponi *-ica*. Frekvenca besed na naglas ni imela vpliva. Ti in vsi nadaljnji rezultati so bili pridobljeni s hkratnim upoštevanjem slučajnih učinkov, ki jih neodvisne spremenljivke ne predvidijo.

Tabela 1: Kompleksnost tvorjenke in naglas – opisna statistika

	vse besede	enostavne tvorjenke	kompleksne tvorjenke
povprečje	0,174957118	0,318181818	0,08815427
standardna napaka	0,015748623	0,031473853	0,014901434
mediana	0	0	0
modus	0	0	0
std. odklon	0,380256682	0,466832681	0,283910457
varianca	0,144595144	0,217932752	0,080605147
sploščenost	0,946113176	-1,394826389	6,546738614
asimetrija	1,715482228	0,786089946	2,917310117
razpon	1	1	1
minimum	0	0	0
maksimum	1	1	1
Vsota	102	70	32
št. elementov	583	220	363

Tabela 2: Napoved naglasa glede na kompleksnost tvorjenke (celoten vzorec)

	ocena	std. napaka	z-vrednost	Pr(> z)	p-vrednost
prestreženje	-11,05	6,458e-04	-17113	<2e-16	<0,001
kompleksne tvorjenke	-14,88	6,457e-04	-23038	<2e-16	<0,001

⁷ Pri obetu gre za pojem, podoben verjetnosti. Izračunamo ga kot razmerje med tem, da se neka stvar zgodi (npr. da neka ekipa na tekmi zmagaja) in tem, da se ne zgodi (ekipa izgubi). Pri verjetnosti gre za razmerje med tem, da se neka stvar zgodi in vsemi možnimi izidi (torej da ekipa ali zmagaja ali izgubi). Obet za nek izid je lahko 1 : 4 oz. 1/4 (ekipa na eni tekmi zmagaja in izgubi 4), kar znaša 0,25; lahko pa je npr. 4 : 1 oz. 4/1 (ekipa zmagaja na 4 tekmah in izgubi eno), kar znaša 4. Kadar je obet negativen, so torej njegove vrednosti med 0 in 1, kadar pa je pozitiven, so med 1 in neskončno. Zato se izračuna naravni logaritem obeta, ki vrednosti spremeni v simetrične, da jih lažje primerjamo. Za negativen obet dobimo negativne vrednosti in obratno, za pozitivnega dobimo pozitivne. Naravni logaritem obeta razmerja 4 : 1 je -1,386, medtem ko je naravni logaritem obeta razmerja 1 : 4 1,386.

Tabela 3: Napoved naglasa glede na frekvenco besede (celoten vzorec)

	ocena	std. napaka	z-vrednost	Pr(> z)	p-vrednost
prestreženje	-11,98486	0,93733	-12,786	<2e-16	<0,001
frekvenca	0,01003	0,01590	0,631	0,528	>0,05

Pokazano je bilo, da je bolj verjetno, da bodo na priponi *-ica* naglašene enostavne tvorjenke kot kompleksne. Vendar pa je skupina enostavnih tvorjenk glede njihovega pomena heterogena. Zato sva z nadaljnjimi testi preverjala, ali lahko naglas še natančneje napovemo, če upoštevamo pomen enostavnih tvorjenk. Vrednosti v tabeli 4 lahko primerjamo z vrednostmi v tretjem stolpcu tabele 1, kjer so obravnavane vse enostavne tvorjenke. V celotnem vzorcu enostavnih tvorjenk ima naglas na priponi *-ica* približno 31,8 % besed. Vendar pa se povprečne vrednosti naglasa na priponi v posamičnih pomenskih skupinah znotraj vzorca precej razlikujejo. V skupini prikritih tvorjenk je na priponi naglašanih 25 % besed, v skupini enostavnih tvorjenk z idiosinkratičnim pomenom 70 %, v skupini manjšalnic približno 12 % in v skupini ženskih ustreznih polovica besed. Ali so razlike statistično značilne, sva ponovno preverjala s posplošenimi linearnimi mešanimi modeli. V tabeli 5 se koeficient ocene nanaša na skupino enostavnih tvorjenk z idiosinkratičnim pomenom. Vrednost 0,8473 pomeni približno 70 % možnosti, da bo beseda v tej skupini naglašena na priponi *-ica*. Ker gre za inferenčno statistično metodo, to pomeni, da lahko to verjetnost posplošimo na celotno populacijo, torej na vse slovenske enostavne tvorjenke s pripono *-ica* z idiosinkratičnim pomenom. P-vrednost 0,001 pomeni, da je posplošitev natančna z 99,9-odstotno gotovostjo. V nadaljnjih vrsticah vidimo koeficiente ocen drugih treh skupin, ki so poimenovane v prvem stolpcu. Tako prikrite tvorjenke kot manjšalnice imajo statistično značilno manjšo verjetnost, da bodo naglašene na priponi *-ica* od prve skupine; učinek je močnejši pri manjšalnicah. Razlika pri skupini ženskih ustreznih ni statistično značilna. Tudi v tej skupini sva kontrolirala učinek frekvence, vendar se ta ponovno ni pokazal (tabela 6).

Tabela 4: Pomen enostavnih tvorjenk in naglas – opisna statistika

	prikrite tvorjenke	enostavne tv. z idiosinkratičnim pomenom	manjšalnice	ženske ustreznice
povprečje	0,25	0,7	0,120967742	0,5
standardna napaka	0,099339927	0,059660054	0,029402526	0,129099445
mediana	0	1	0	0,5
modus	0	1	0	0
std. odklon	0,444261658	0,462124791	0,327412669	0,516397779
varianca	0,197368421	0,213559322	0,107199056	0,266666667
sploščenost	-0,496732026	-1,240745542	3,595639188	-2,307692308
asimetrija	1,250514297	-0,895414208	2,35327425	0
razpon	1	1	1	1
minimum	0	0	0	0
maksimum	1	1	1	1
Vsota	5	42	15	8
št. elementov	20	60	124	16

Tabela 5: Napoved naglasa glede na pomen enostavne tvorjenke

	ocena	std. napaka	z-vrednost	Pr(> z)	p-vrednost
prestreženje (enost. tv. z idiosin. p.)	0,8473	0,2817	3,007	0,00263	0,001
manjšalnice	-2,8306	0,3940	-7,184	6,79e-13	<0,001
ženske ustreznice	-0,8473	0,5739	-1,476	0,13985	>0,05
prikrite tvorjenke	-1,9459	0,5883	-3,308	0,00094	<0,001

Tabela 6: Napoved naglasa glede na frekvenco enostavne tvorjenke

	ocena	std. napaka	z-vrednost	Pr(> z)	p-vrednost
prestreženje	-0,0822345	0,187750	-4,380	1,19e-05	<0,001
frekvenca	0,004983	0,004680	1,065	0,287	>0,05

Do zdaj je bilo pokazano, da imajo kompleksne tvorjenke s pripono *-ica* majhno verjetnost, da bodo naglašene na priponi, medtem ko imajo enostavne tvorjenke večjo. Vendar je slednja skupina heterogena, saj se enostavne tvorjenke razlikujejo po pomenu. Znotraj vzorca imajo tvorjenke z idiosinkratičnim pomenom zelo visoko možnost za naglas na priponi, medtem ko imajo manjšalnice od njih nižjo. Glede na oba kriterija lahko celoten vzorec iz korpusa razdelimo na tiste besede, ki so glede na vidno zgradbo in pomen verjetno izkategorialne, ter tiste, ki so verjetno izkorenske. Med izkategorialne sva uvrstila kompleksne tvorjenke in enostavne tvorjenke s predvidljivim pomenom (manjšalnice in ženske ustreznice), med izkorenske pa enostavne tvorjenke z idiosinkratičnim pomenom in prikrite tvorjenke. Na novo razporejene podatke sva ponovno analizirala.

Rezultati, prikazani v tabeli 7, kažejo izrazito statistično robustno podprto razliko v naglasu med skupino tvorjenk, za katere lahko na podlagi pomena in vidne morfološke zgradbe sklepamo, da so izkorensko tvorjene, in med tistimi, za katere lahko sklepamo, da so izkategorialno tvorjene. Pri tem prve močno težijo k naglasu na priponi *-ica*, medtem ko slednje močno težijo k naglasu na osnovi.

Tabela 7: Napoved naglasa glede na morfološko zgradbo in pomen (celoten vzorec)

	ocena	std. napaka	z-vrednost	Pr(> z)	p-vrednost
izkorenske tvorjenke	10,480	1,221	8,585	<2e-16	<0,001
izkategorialne tvorjenke	-22,892	1,837	-12,461	<2e-16	<0,001

S tem lahko potrdimo, da naglas v slovenščini korelira s preostalima napovedovalcema morfološke zgradbe, kar podpira tezo, da je v slovenščini tudi naglas njen napovedovalec oz. da je naglas odvisen od morfološke zgradbe tvorjene besede.

Vendar pa ima korpusna študija to pomanjkljivost, da so v korpusu zbrane le obstoječe slovenske besede. Njihov naglas bi lahko bil pri govornikih naučen za vsako besedo posebej, pri čemer mehanizem tvorbe, ki ga utemeljujeva v tem prispevku, ne bi bil produktiven del mentalne slovnice govorcev. Zato sva rezultate dodatno preliminarno preverjala s študijo z 11 naravnimi govorniki slovenščine.

6 Preliminarna študija z naravnimi govorc

Da bi rezultate korpusne študije preverila z naravnimi govorc slovenščine, sva oblikovala bralno nalogo s psevdotvorjenkami s pripono *-ica*, torej s tvorjenkami, ki vsebujejo pripono in a) neobstoječ koren ali b) obstoječ koren, ki v kombinaciji s to pripono ni izpričan. Razdeljene so bile v tri skupine, oblikovane na podlagi korpusnega vzorca: *kompleksne psevdotvorjenke* (npr. *do-uč-i-tv-ic-a*), *enostavne psevdotvorjenke z idiosinkratičnim pomenom* (npr. *rad-ica*) in *pseudomanjšalnice* (npr. *pog-ica*). Psevdobesede sva postavila v povedi, s čimer sva sugerirala nameravani pomen psevdotvorjenk, kot to prikazuje (11).

- (11) a. *kompleksne psevdotvorjenke*
Dodatno izobraževanje za učitelje, ki so učili otroke po vaseh, se je imenovalo doučitvica.
- b. *enostavne psevdotvorjenke z idiosinkratičnim pomenom*
Žetvi v ne prevročem vremenu, ki so jo radi opravljali, so rekli radica.
- c. *pseudomanjšalnice*
Specifično orodje za urejanje hleva se je imenovalo poga. Majhna poga je bila pogica.

Psevdotvorjenke so besede, ki bi sicer v slovenščini lahko obstajale, njihov neobstoj je naključen. To pomeni, da je izkušnja za govorca enaka srečanju z novo obstoječo besedo, ki je doslej še ni poznal. Govorci so v bralni nalogi glasno prebrali povedi. Med branjem so morali psevdobesedam, da bi jih izgovorili, pripisati tudi naglasno mesto, in sicer spontano – naglas teh besed ne more biti naučen, saj so se govorc z njimi srečali prvič. Če je mehanizem, opisan v prejšnjih razdelkih in preverjen s korpusno študijo, pri govorcih slovenščine produktiven, gre pričakovati, da bodo psevdotvorjenkam glede na kategorijo pripisali drugačni naglasni mesti. Pričakovala sva torej, da bodo govorc enostavne psevdotvorjenke z idiosinkratičnim pomenom naglaševali na priponi *-ica*, medtem ko preostalih dveh skupin ne bodo.

Oblikovanih je bilo 48 psevdotvorjenk, v vsaki skupini 16, poleg tega pa še 60 motilcev (prav tako psevdotvorjenk in pseudomanjšalnic, ki pa so bile tvorjene z različnimi drugimi priponami). Povedi so bile razporejene naključno za vsakega govorca. V navodilih so bili govorc obveščeni, da bodo glasno prebrali povedi, ki vsebujejo nekatere manj znane ali narečne slovenske besede.

Vključenih je bilo 11 govorcev iz različnih krajev po slovenskem govornem območju.⁸ Kraji, iz katerih govorc izhajajo (iz vsakega kraja po en govorec, izjema je Ljubljana, od koder sta sodelovala dva govorca), so razvidni iz karte, priložene v razdelku Dodatek. Kraji so umeščeni v narečja na podlagi prosojnice slovenskih narečij iz tretjega zvezka Slovenskega lingvističnega atlasa (SLA3).

Odgovore informatorjev sva zapisala, in sicer sva vsako psevdobesedo označila za naglas (1 za naglas na priponi in 0 za naglas na osnovi).⁹ Govorc so psevdobesede naglaševali v skladu s pričakovanji glede na teoretično izhodišče. Enostavne psevdotvorjenke z idiosinkratičnim pomenom so govorc na priponi naglasili 59-krat, tj.

⁸ Vsem informatorjem se zahvaljujemo za sodelovanje pri raziskavi.

⁹ Podatki so dostopni na platformi Zenodo (Štarkl in Simonović 2024b).

54 %. Na drugi strani sta se tako skupina psevdomanjšalnic kot skupina kompleksnih psevdotvorjenk statistično značilno razlikovali od prve skupine. Govorci so psevdobesede iz teh dveh skupin na priponi naglaševali le sporadično (skupaj 15-krat, kar znaša 4 %, od tega 9-krat en informator iz Šentvida pri Stični). Analiza s posplošenim linearnim mešanim modelom je potrdila, da so razlike močno statistično značilne. T-vrednost v tabeli 8 pove, da lahko te rezultate posplošimo na celotno populacijo vseh psevdotvorjenk teh kategorij s pripono *-ica* z več kot 99,9999-% zanesljivostjo. Rezultati preliminarnе študije dodatno utemeljujejo naglas v slovenskih tvorjenkah s pripono *-ica* kot pokazatelj skrite morfološke zgradbe.

Tabela 8: Napoved naglasa v psevdotvorjenkah s pripono *-ica* (vsi informatorji)

	ocena	std. Napaka	t-vrednost ¹⁰	Pr(> z)
prestreženje (enostavne psevdotv. z idiosin. p.)	0,53977	0,02522	21,40	<2e-16
psevdomanjšalnice	-0,48230	0,03577	-13,48	<2e-16
kompleksne psevdotvorjenke	-0,51053	0,03593	-14,21	<2e-16

7 Razprava

Tako korpurna študija kot preliminarna študija z naravnimi govorci slovenščine potrjujeta najini hipotezi. Naglas v slovenščini torej lahko razumemo kot napovedovalec morfološke zgradbe tvorjenk. Ujema se z drugima pokazateljema, in sicer s pomenom ter vidno morfološko zgradbo. Kot je bilo utemeljeno za druge jezike, je naglas na priponi zadnje tvorbenе stopnje tudi v slovenščini povezan z izkorenskimi tvorjenkami, medtem ko je naglas na osnovi povezan z izkategorialnimi tvorbami. Hkrati rezultati podpirajo Simonovićevo (2022) tezo, da v slovenščini obstaja privzeto naglasno mesto, in sicer na zadnjem zlogu, ki lahko prejme naglas.

Čeprav rezultati študije z naravnimi govorci robustno statistično značilno podpirajo teoretična izhodišča, prinašajo tudi indice za sklepanje o potencialnih razlikah v sistemih različnih narečij, kar pa bi bilo treba podrobneje nasloviti v ločeni študiji. Glede na razlike med naglasom izkorenskih in izkategorialnih psevdotvorjenk¹¹ izstopa govorec iz Šentvida pri Stični. Zdi se, da ima drugačen sistem naglaševanja, saj so poleg izkorenskih psevdotvorjenk na priponi pogosto naglašene še manjšalnice, ne pa tudi kompleksne psevdotvorjenke. Da bi lahko naslovili vprašanje, ali je takšno stanje v nasprotju s teoretičnimi predpostavkami, ki jih preverjava, bi bile potrebne natančnejše raziskave naglasnega sistema govora.

Naglas v vseh ostalih krajih je s teoretičnimi predpostavkami skladen; govorci so na priponi naglaševali izkorenske psevdotvorjenke, izkategorialnih pa ne oz. samo izjemno redko. Govorci iz različnih krajev se razlikujejo po tem, kako pogosto so se naglasi na priponi pri izkorenskih tvorjenkah pojavili. Kraje (brez Šentvida pri Stični) lahko razdelimo v tri skupine, kot prikazuje priložena karta: 1) naglašanih je le nekaj izkorenskih psevdotvorjenk (1–4 od 16 psevdotvorjenk; na karti označeno s kvadratom); 2) naglašanih je približno polovica izkorenskih psevdotvorjenk (7–8; na karti označeno

¹⁰ Absolutna vrednost t-vrednosti, ki je večja od 1,96, ustreza p-vrednosti 0,05. Večja, kot je t-vrednost, bolj zanesljivo lahko zavrnemo ničo hipotezo.

¹¹ S tema izrazoma so mišljene psevdotvorjenke, ki so bile oblikovane in v povedi postavljene tako, da sta njihova pomen in zgradba sugerirala razumevanje tvorjenk kot izkorenskih in izkategorialnih v skladu s teoretičnimi predpostavkami, opisanimi v prvih razdelkih prispevka.

s krogom); 3) naglašena je večina izkorenskih psevdotvorjenk (11–14; na karti označeno z zvezdo).

8 Sklep

Rezultati kažejo na jasne statistično značilne razlike med skupinami, kar podpira zastavljeni hipotezi. S stališča teorije to nakazuje na dodatne empirične argumente za strukturno razlago naglasnega vedenja besedotvornih obrazil ter za konkretno implementacijo, ki razlikuje med izkorenskimi in izkategorialnimi tvorjenkami. Kljub temu raziskava ni primerna za razlikovanje med dvema opisanima pristopoma znotraj RM, tj. Marvin (2002) in Simonović (2022). Glavna razlika med njunimi napovedmi je v tem, da Marvin (2002) predvideva obstoj nenaglašanih obrazil, ki tvorijo izkorenske nominalizacije, medtem ko Simonović (2022) vse razlike v naglasu izpelje iz same morfološke zgradbe, zaradi česar je pristop bolj ekonomičen.

Drugi pomemben vidik predstavljenih rezultatov je, da obstajajo tudi izjeme od pričakovanih korelacij, čeprav se večina besed obnaša, kot predvidevata pristopa znotraj RM. Če se osredotočimo na korelacijo med naglasom in pomenom, sta takšna primera po eni strani *tovarišica* (naglašena pripona, predvidljiv pomen) in po drugi *vějica* (v pomenu ločila, nenaglašena pripona, nepredvidljiv pomen). Obravnavanje takšnih besed je pomemben cilj za naslednje raziskave, v tem sklepu pa lahko podamo osnove za nadaljnje preučevanje. V pristopu, kot je RM, izjemnost tovrstnih besed pomeni, da imajo dodatne shranjene informacije, ki so vidne bodisi le na fonološkem bodisi le na pomenskem stičišču.

Če za trenutek privzamemo, da naglas zvesto posnema skladijsko zgradbo, mora biti dodatna informacija shranjena v enciklopediji, kjer je za besedo *tovarišica* (s korenskim skupkom) shranjen pomen ženske ustreznice besede *tovariš*, medtem ko je za besedo *vějica* poleg predvidljivega pomena majhne veje shranjen tudi nepredvidljivi pomen ločila. V obeh primerih gre za negospodarne strukture. V primeru besede *tovarišica* je shranjen pomen, ki bi ga lahko predvidljivo izpeljali v izsamostalniški strukturi, v primeru besede *vějica* pa gre za izsamostalniško zgradbo, v kateri samostalnika znotraj besede ne interpretiramo. Prav zaradi tega pričakujemo, da take zgradbe v jeziku ne bodo produktivne.

Druga možnost je, da skladijsko zgradbo odraža pomen in je izjemnost takih besed v njihovi fonološki podstavi oziroma so leksikalne reprezentacije naglasa bolj kompleksne; torej da obstajajo leksikalni naglasi, ki pogojujejo izjemno ohranjanje naglasa in njegov izjemni premik. V tem primeru bi bila beseda *vějica* korenski skupek, vendar bi imela tudi posebno krepak leksikalni naglas, ki blokira premik naglasa. Podobno bi bila *tovarišica* izsamostalniška, ampak bi imel samostalnik *tovariš* šibak leksikalni naglas ali preferenco za naglas drugje, ki se upošteva ob dodajanju besedotvornih morfemov.

Nazadnje rezultati kažejo tudi na obstoj narečnih razlik, ki zahtevajo nadaljnje raziskave in razumevanje. Pomembno je poudariti, da je analiza zajela le omejeno geografsko območje. Da bi narečne razlike in s tem naglasni sistem v slovenščini bolj celostno razumeli in pojasnili, bi morale prihodnje študije razširiti obseg geografskega vzorčenja. Kljub omejitvam trenutni rezultati služijo kot pomemben izhodiščni korak za nadaljnje raziskave in razvoj na tem področju.

Zahvale

Delo je delno financirano v okviru projekta Večfunkcijskost v morfologiji, ki ga sofinancirata ARIS (J6-4614) in Avstrijski znanstveni sklad FWF (I 6258), ter v okviru programa P6-0382, ki ga financira ARIS.

Viri in literatura

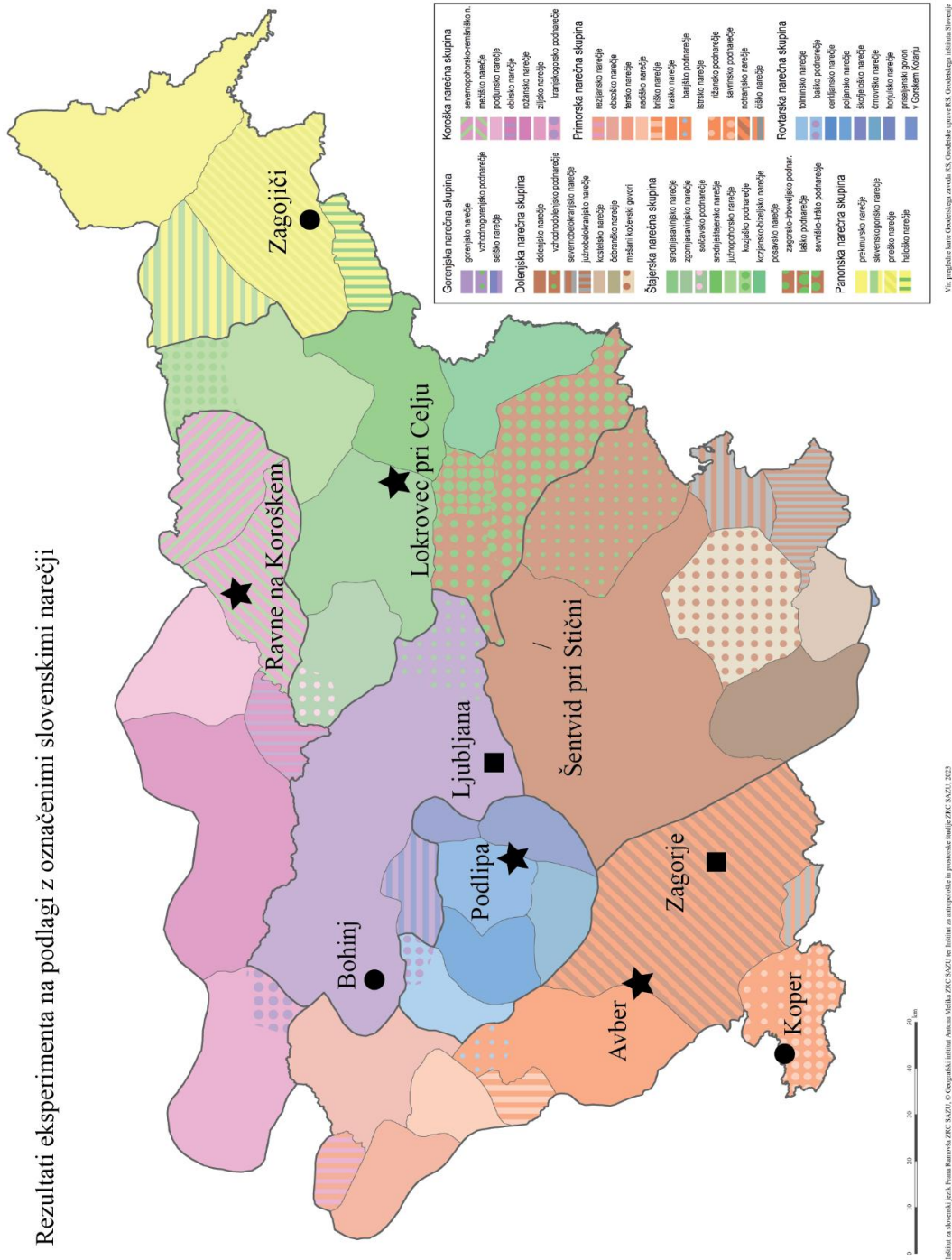
- Arad, Maya, 2003: Locality constraints on the interpretations of roots. *Natural Language and Linguistic Theory* 21. 737–78. <https://doi.org/10.1023/A:1025533719905>.
- Creemers, Ava, Don, Jan in Fenger, Paula. 2018: Some affixes are roots, others are heads. *Natural Language and Linguistic Theory* 36. 45–84. <https://doi.org/10.1007/s11049-017-9372-1>.
- eSSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Rastoči slovar (od leta 2016). www.fran.si.
- Gigafida 2.0 = *Besedilni korpus Gigafida 2.0*. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.
- Halle, Morris in Marantz, Alec, 1993: Distributed morphology and the pieces of inflection. V *The View from Building 20*. Ur. K. Hale in S. J. Keyser. 111–176. Cambridge, MA: MIT Press.
- Halle, Morris in Marantz, Alec, 1994: Some key features of distributed morphology. V MITWPL 21: *Papers on phonology and morphology*. Ur. A. Carnie in H. Harley. 275–288. Cambridge, MA: MITWPL.
- Lowenstamm, Jean, 2014: Derivational affixes as roots. V *The Syntax of Roots and the Roots of Syntax*. Ur. A. Alexiadou, H. Borer, in F. Schäfer. 230–259. Oxford: Oxford University Press.
- Marantz, Alec, 2001: *Words*. Rokopis. Massachusetts Institute of Technology.
- Marvin, Tatjana, 2002: *Topics in the Stress and Syntax of Words*. Cambridge, MA: MIT.
- Simonović, Marko, 2020: Categories, root complexes and default stress: Slovenian nominalizations revisited. *Linguistica* 60.1. 103–117. <https://doi.org/10.4312/linguistica.60.1.103-117>.
- Simonović, Marko, 2022: Derivational affixes as roots across categories. *Journal of Slavic Linguistics* 30/2. 195–233. <https://doi.org/10.1353/jsl.2022.a909904>.
- SLA3 = Slovenski lingvistični atlas 3 – Kmetovanje. 2023. Ur. J. Škofic, K. Kenda-Jež in M. Kumin Horvat. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610507499>.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. www.fran.si.
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. <http://www.fran.si/>.
- Stockall, Linnaea in Manouilidou, Christina, 2014: Teasing apart syntactic category vs. argument structure information in deverbal word formation: a comparative psycholinguistic study. *Rivista di Linguistica*, 26.2. 71–98. <https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/handle/123456789/15093>.
- Štarkl, Ema in Simonović, Marko, 2024a: Words in *-ica* from the GIGAFIDA corpus/Besede na *-ica* iz korpusa Gigafida. Baza podatkov. <https://zenodo.org/records/12605738>.
- Štarkl, Ema in Simonović, Marko, 2024b: Stimuli *-ica* experiment/Dražljaji *-ica* eksperiment. Baza podatkov. <https://zenodo.org/records/12605881>.
- Toporišič, Jože, 2004. Slovenska slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

How predictable is the stress of Slovenian *-ica* derivations?

The effect of derivational affixes on stress placement in derived words is not the same for all Slovenian affixes. Some always affect the stress placement, whereas others never do. Moreover, there is a third type, namely, affixes that shift the stress only in some words they derive. One of these is the suffix *-ica*. Similarly to other languages (Lowenstamm 2014, Creemers et al. 2018), the stress placement in Slovenian is related to the morphological structure of the derived word (Marvin 2002, Simonović 2020, 2022). As a general tendency, the derivations assumed to be deradical based on their overt morphological structure and meaning have suffix-stress, whereas the ones assumed to be decategorial have base-stress. In this paper we focus on stress in the native Slovenian suffix *-ica* derivations. Our study with a corpus sample of the derivations, which includes both those with idiosyncratic as well as decompositional meanings, provides statistically significant empirical support for the approaches of Marvin (2002) and Simonović (2020, 2022). The results are further corroborated by a preliminary study with 11 native speakers who participated in a reading task with pseudo-derivations with the examined suffix.

I Dodatek

Rezultati eksperimenta na podlagi z označenimi slovenskimi narečji

Vir: predloga karte Geografski zavod RS, Geodetski zavod RS, Geografski inštitut Slovenije
 © Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša / ZRC SAZU, © Geografski inštitut Avstrijskega ZRC SAZU ter Inštitut za antroposofsko in prostorsko analizo ZRC SAZU, 2023

KONČNICE POD DROBNOGLEDOM DVOJINE – VSI DVOJINSKI A-JI

PETRA MIŠMAŠ

Univerza v Novi Gorici, Center za kognitivne znanosti jezika

MARKO SIMONVIČ

Univerza v Gradcu

Povzetek

Tradicionalna slovenska slovnica privzema obstoj večzložnih končnic, ki izražajo več slovničnih lastnosti, npr. dvojinske oblike s končnicami *-oma*, *-ama*, *-ema* in *-ima*. Pri obravnavi na prvi pogled portmantojskih končnic se pojavi vprašanje, ali jih lahko razdelimo na manjše enote, in če je odgovor pritrdilen, kaj te enote izražajo. V prispevku je obravnavan predlog, da je končni *-a* vedno označevalec dvojine, kar utemeljujejo podatki, ki kažejo prisotnost končnice *-a* v dvojinskih oblikah glagolov, samostalnikov in pridevnikov. Analiza temelji na nanoskladnji, kjer končnice izražajo nize funkcijskih projekcij. V podani analizi končni *-a* v oblikah kot *korak-om-a* dejansko izraža dvojino, vendar predlagane analize ne moremo razširiti tudi na množinski *-i*.

Ključne besede: slovenščina, dvojina, sklon, končnice, nanoskladnja

Abstract

Traditional Slovenian grammars assume the existence of polysyllabic endings that express multiple grammatical features, e.g., the dative/instrumental dual endings like *-oma*, *-ama*, *-ema*, and *-ima*. The listed (*prima facie*) portmanteau endings raise the question of whether they can be divided into smaller units and if so, what these units express. The focus of the paper is on the proposal that the final *-a* is always a marker of the dual, based on data showing its presence in dual forms of verbs, nouns, and adjectives. The analysis is couched in Nanosyntax, in which endings express sequences of functional projections. In the outlined analysis, the final *-a* in forms like *korak-om-a* ‘step-DAT/INST.DU’ indeed expresses the dual, but we cannot extend the proposal to the plural *-i*.

Key words: Slovenian, dual, case, endings, Nanosyntax

1 Uvod

Tradicionalna slovenska slovnica privzema obstoj končnic, ki hkrati izražajo več slovničnih lastnosti (t. i. *portmanteau* morfemi). Tako vsebujejo samostalniške končnice

v slovenščini informacije o sklanjatvi, sklonu, spolu in številu, pri čemer ni nujno, da imajo vse končnice tudi fonološko vsebino (obstajajo tudi t. i. ničte končnice) ali da je pomen/funkcija končnice jasna brez konteksta.¹

- (1) a. hiš-a (a = F.SG.NOM), hiš-i (i = F.SG.DAT/F.DU.NOM/ACC)
 b. korak-∅ (∅ = M.SG.NOM/ACC)

Fonološko vsebino mnogih samostalniških končnic načeloma predstavlja le en samoglasnik, (1a), a med končnicami po dolžini izstopajo oblike za dajalnik in orodnik dvojine in množine, ki sestojijo iz več kot enega zloga oz. samoglasnika. Kontrast v dolžini je razviden v tabeli 1.

Tabela 1: Dvojinske oblike samostalnikov in pridevnikov

	NOM	GEN	DAT	ACC	LOC	INST
korak	a	ov	oma	a	ih	oma
lip	i	∅	ama	i	ah	ama
mest	i	∅	oma	i	ih	oma
lep	a	ih	ima	a	ih	ima

Pri tem velja izpostaviti, da je za dolge končnice v dvojini značilen končen *-a*. Kakor je razvidno iz tabele 1, ta ni značilen le za samostalnike, ampak tudi za pridevnike, opazimo pa ga lahko tudi pri glagolih (tabela 2). Taka razporeditev kaže, da verjetno ne gre za naključno delno prekrivanje, temveč za morfem, ki v vseh teh primerih izraža dvojino. Pridevnike in glagole v prispevku sicer puščamo ob strani.

Tabela 2: Dvojinske oblike glagola

	OSNOVA	1.DU	2.DU	3.DU
sedanjik	del-a	va	ta	ta
velelnik	del-a-j	va	ta	--

Na osnovi izstopanja dajalniških in orodniških končnic po dolžini in razširjenosti *-a* v dvojinskih oblikah se postavi vprašanje, ali lahko dolge dvojinske samostalniške končnice, tj. končnice iz več kot enega samoglasnika/zloga, razdelimo na manjše enote/morfeme in kaj te enote izražajo. Kot že omenjeno, je v nadaljevanju obravnavan predlog, da dolge končnice lahko razdelimo in da je končni *-a* v obravnavanih končnicah označevalec dvojine.

Takšen predlog je s stališča tradicionalnega slovenskega jezikoslovja, v katerem so končnice razumljene kot »pretežno enodelne« (Toporišič 2004: 262), tj. sestojijo pretežno iz enega morfema, nenavaden, vendar najde svoje mesto v drugi pristopih, npr. tistih, ki privzemajo skladijsko zgradbo besed. Takšna pristopa sta npr. nanoskladnja in razpršena morfologija, pri čemer se v tem prispevku osredotočamo na prvo. V teh je za npr. netvorjene samostalnike pogosto privzeto pomensko jedro (koren sestavljen s

¹ V prispevku uporabljamo mednarodne okrajšave za označevanje slovničnih oznak, pri čemer sledimo *Leipziškim navodilom za anotacijo primerov*. Ta so dosegljiva na <https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>. V besedilu so rabljene naslednje oznake: F = ženski, N = srednji, M = moški spol; SG = ednina, DU = dvojina, PL = množina; NOM = imenovalnik, GEN = rodilnik, DAT = dajalnik, ACC = tožilnik, LOC = mestnik, INST = orodnik; 1 = prva, 2 = druga, 3 = tretja oseba. Te okrajšave bodo rabljene tudi v tabelah in skladijskih drevesih.

samostalniškim jedrom), ob katerem se pojavi več slovničnih oznak, ki jih realizira končnica ali niz končnic. Drugače se obnašajo jeziki z aglutinacijskim načinom izražanja slovničnih oznak, kot je npr. turščina, v kateri se število in sklon izražata ločeno. Tako je orodnik množine besede *adam* »moški« v turščini *adam-lar-la*, pri čemer je *-lar* množinska končnica, ki se pojavlja v vseh oblikah množine, medtem ko je *-la* orodniška končnica, ki se pojavlja v orodniku v obeh številih. Orodnik ednine istega samostalnika je torej *adam-la*, medtem ko je imenovalnik množine *adam-lar* (primer je povzet po Türk in Caha (2021)). V slovenščini je velika večina sklonskih končnic nedvomno portmantojskih, tj. takih, da izražajo tako število kot sklon, zato nam prav podatki v središču prispevka ponujajo priložnost opazovanja ločenega izražanja sklona in števila v jeziku, ki ima načeloma portmantojske končnice.

Podatke, s katerimi lahko podkrepimo predlagana odgovora, natančneje pregledamo v razdelku 2. V razdelku 3 podatke analiziramo z orodji nanoskladnje. Zaključek obravnava odprta vprašanja.

2 Dolge končnice in *-a*: pregled podatkov

V razdelku 1 smo na osnovi prvotnega pregleda podatkov predlagali, da lahko po dolžini izstopajoče dajalniške in orodniške dvojinske oblike razdelimo na dva dela, in sicer na *-om/-am/-im* ter *-a*, pri čemer slednji izraža le dvojino. To hkrati pomeni, da je začetno izhodišče, da je prvi del dolgih končnic, tj. *-om/-am/-im*, portmantojski morfem, ki izraža vse ostale slovnične oznake, ki jih sicer izražajo samostalniške končnice. Začetno stališče lahko potrdimo s pregledom samostalniških paradigem. Tako lahko dolge končnice najdemo v vseh moških in ženskih sklanjatvah ne glede na naglasni tip, gl. tabeli 3 in 4. Hkrati pa imajo dolge končnice v dajalniku in orodniku v dvojini končni *-a* ne glede na druge vrednosti v paradigmi. Ob strani puščamo tretjo sklanjatev, za katero so značilne fonološko neizražene končnice. Podani niso podatki za srednji spol, a gl. tabelo 1 za I. srednjo sklanjatev.

Tabela 3: Sklanjatve moškega spola, dvojina

	I.M	II.M	IV.M	I.M (podaljševanje osnove)
NOM	korak-a	slug-i	dežurn-a	dn-ev-a
GEN	korak-ov	slu-g	dežurn-ih	dn-ev-ov
DAT	korak-om-a	slug-am-a	dežurn-im-a	dn-ev-om-a
ACC	korak-a	slug-i	dežurn-a	dn-ev-a
LOC	korak-ih	slug-ah	dežurn-ih	dn-ev-ih
INST	korak-om-a	slug-am-a	dežurn-im-a	dn-ev-om-a

Tabela 4: Sklanjatve ženskega spola, dvojina

	I.F	I.F	II.F	II.F	IV.F
NOM	miz-i	vod-é	perut-i	stvar-í	dežurn-i
GEN	miz-∅	vod-á	perut-i	stvar-í	dežurn-ih
DAT	miz-am-a	vod-ám-a	perut-(i)m-a	stvar-ém-a	dežurn-im-a
ACC	miz-i	vod-é	perut-i	stvar-í	dežurn-i
LOC	miz-ah	vod-àh	perut-ih	stvar-éh	dežurn-ih
INST	miz-am-a	vod-ám-a	perut-(i)m-a	stvar-éh	dežurn-im-a

Na »dvojinskost« končnega *-a* v dolgih končnicah kaže tudi primerjava dolgih končnic v ednini, dvojini in množini. Kot kaže tabela 5, lahko končni *-a* najdemo le v dvojinskih oblikah, ne pa tudi v dolgih končnicah v ednini in množini.

Tabela 5: Dajalniške in orodniške končnice za vse tri spole v ednini, dvojini in množini

	I.M	II.M	I.F	II.F	I.N
DAT.SG	korak-u	slug-i	lipi-i	perut-i	mest-u
INST. SG	korak-om	slug-om	lip-o	perut-jo	mest-om
DAT. DU	korak-om-a	slug-am-a	lip-am-a	perut-m-a	mest-om-a
INST. DU	korak-om-a	slug-am-a	lip-am-a	perut-m-a	mest-om-a
DAT.PL	korak-om	slug-am	lip-am	perut-im	mest-om
INST.PL	korak-i	slug-ami	lip-ami	perut-mi	mest-i

Na osnovi pregleda podatkov lahko postavimo naslednji posplošitvi:

1. Končni *-a* je v dvojini prisoten v vseh dolgih končnicah.
2. Končni *-a* je prisoten v dolgih končnicah le v dvojini.

Predlog, da lahko dvojinske dolge končnice v slovenščini razdelimo na dva dela, in sicer na *-om/-am/-im* ter *-a*, ki izraža dvojino, je torej empirično podkrepjen.

3 Dolge končnice – pristop in analiza

Kot že omenjeno, lahko predlog, da so lahko dolge končnice razdeljene na manjše dele, umestimo v pristope, ki privzemajo skladijsko zgradbo besed, kot sta npr. nanoskladnja in razpršena morfologija. Gre za teoretična pristopa k zgradbi besed, nastala v okviru tvorbenne slovnice, ki predlagata, da imajo vse besede skladijsko zgradbo in v katerih slovarske enote tekmujejo za realizacijo delov skladijskih zgradb. Pri tem je pristopoma skupno, da besedotvorno netvorjene samostalnice razumeta kot kombinacijo pomenskega jedra (koren in samostalniško jedro) in slovničnih oznak, ki jih realizira končnica ali niz končnic. Se pa pristopa ključno razlikujeta, če povzamemo po Cahi (2018: 57–60), v enotah, ki so sestavljene v zgradbi (skupki oznak ali posamezne oznake), v privzetem izmetu (po fazah ali zvezah) in v samem razumevanju položaja morfologije kot dela generativne slovnice. Medtem ko razpršena morfologija privzema, da so nekatere operacije (npr. fuzija) značilne samo za morfologijo in s tem pojmuje morfologijo kot ločeno raven slovnice, v nanoskladnji morfologija tako rekoč ne obstaja, temveč gre tudi pri zgradbi besed za skladnjo, ki je preslikana neposredno na glasovno raven jezika. V tem prispevku bomo privzeli nanoskladnji pristop, saj je ta v preteklosti sklon v slovanskih jezikih naslovil neposredno in zanj izdelal natančno in empirično podprto analizo, gl. Caha (2009). Poleg tega pa je bil prav v okviru nanoskladnje pojav, podoben slovenskim dolgim končnicam, v preteklosti opisan za klasično armenščino (Caha 2009, 2013).

Razdelek začnemo s pregledom nanoskladnje in z nanoskladnjim razumevanjem sklona po Cahi (2009), v skladu s katerim je sklon izražen na osnovi univerzalne hierarhije sklonskih projekcij, v jedru katerih so posamezne slovnične oznake (t. i. univerzalno sosledje sklonskih projekcij). V razdelku 3.2 obravnavamo armenske podatke, ki so vzporedni slovenščini, in pokažemo orodja nanoskladnje, ki so nujna za obravnavo podatkov v središču prispevka. Hkrati poudarjamo, da se osredotočamo zgolj na elemente teorije, ki so neposredno pomembni za obravnavo

osrednjih podatkov tega članka. V razdelku 3.3 predlog, podan v 3.2, širimo na samostalnike v množini.

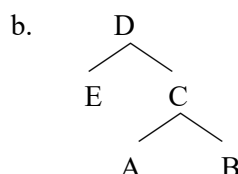
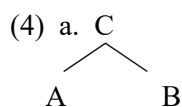
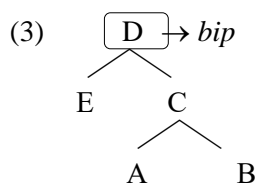
3.1 Nanoskladnja, sklon in druge oznake

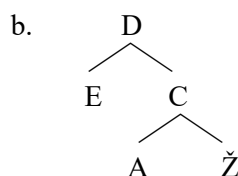
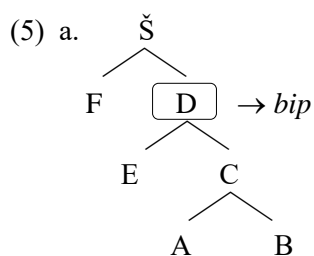
Nanoskladnja (za pregled gl. npr. Baunaz in Lander 2018) je pristop k zgradbi jezika, v središču katerega je kartografsko razumevanje zgradbe besed. To predpostavlja, da obstajajo v jeziku univerzalne hierarhije funkcijskih projekcij, za katere velja načelo *eno jedro-ena oznaka*, gl. npr. Cinque in Rizzi (2008) za pregled pristopa. Predlagani opisi posamezne funkcijske hierarhije (tj. hierarhije funkcijskih projekcij, ki se pojavi nad leksikalnim jedrom, kakršno so na primer samostalniki) so rezultat natančnega preverjanja medjezikovnih podatkov, zaradi česar tako kartografija kot nanoskladnja predlagata izjemno natančne »zemljevide« slovnicih oznak v različnih zvezah.

Nanoskladnja nadalje predlaga, da je mentalni slovar sestavljen iz slovarskih oz. leksikalnih dreves, ki imajo skladijsko zgradbo in so povezana s fonološko in semantično interpretacijo. V skladu s tem je v središču pristopa ideja, da se skladijsko drevo (S) na točki izmeta poveže z ujemajočim leksikalnim drevesom (L) ter z njim povezanimi informacijami o pomenu in fonologiji. Pri tem velja t. i. načelo nadmnožice, povzeto po Baunaz in Lander (2018: 13), gl. tudi Caha (2009: 67):

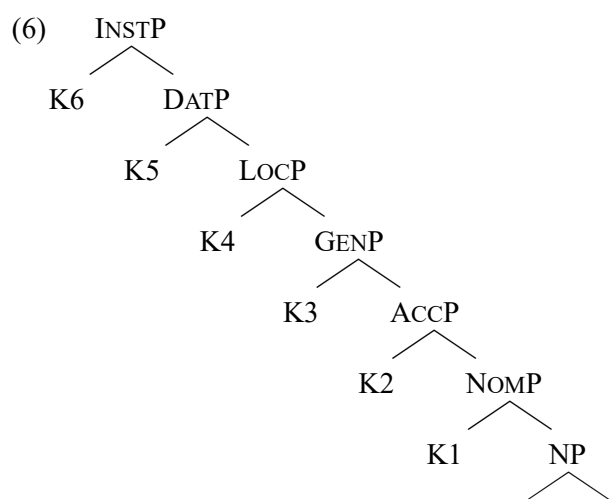
- (2) Slovarsko drevo L se lahko ujema s skladijskim drevesom S le, če je L nadmnožica (prava ali ne) S-ja. L se ujema s S-jem, če L sestoji iz vozlišča, ki je enako vozlišču S, in če so identična tudi vsa njuna podrejena vozlišča.

Z drugimi besedami, načelo nadmnožice dopušča, da skladijsko drevo S realiziramo s slovarskim drevesom (z izmetom, ang. *spell out*), če je slovarsko drevo večje ali enako skladijskemu (Baunaz in Lander 2018: 46). To lahko prikažemo s preprostim shematičnim primerom. Recimo, da pozna jezik A besedo »bip«, katere slovarsko drevo je prikazano v (3). To slovarsko drevo lahko realizira skladijski drevesi v (4), ne pa tudi dreves v (5). Drevesi (3) in (5b) nimata identičnih vozlišč, drevo (5a) pa je večje in vsebuje oznako, ki je (3) nima, zaradi česar lahko slovarsko drevo (3) realizira le del drevesa (5a) (a ne vozlišč F in Š).

Vse to je ključno za razumevanje nanoskladenjskega pojmovanja sklona, za katerega je vsak sklon povezan s svojo funkcijsko (slovnično) oznako. Te so sestavljene v univerzalno hierarhijo funkcijskih projekcij, katerih zaporedje lahko opazujemo, če se osredotočimo na končnice, ki lahko realizirajo posamezno oznako, in prekrivnost med njimi (t. i. sinkretizem, več slovničnih funkcij izraženih z eno obliko). Pri tem velja, da bomo sinkretizem lahko, če imamo v mislih paradigme, opazovali le med sosednjimi celicami. Ta posplošitev se je uveljavila pod imenom *ABA, saj obstaja napoved, da ne bomo nikoli zasledili paradigme z oblikama A in B, kjer so z elementom A izražene nesosednje celice. Na osnovi tega Caha (2009) predlaga univerzalno sosledje sklonskih projekcij, katerega relevanten del za slovenščino prikazuje (6). Pri tem se držimo konvencije v Cahi (2009) – najnižje sklonsko končno vozlišče ni *imenovalnik*, pač pa ga označimo s K1 (K za ang. *case* »sklon«). Sama oznaka namreč ne pomeni imenovalnika, pač pa je imenovalnik zveza oznake in samostalnika. Za jasnost kot imenovalniško označimo zvezo NOMP, ki ima v jedru oznako K1 (tako tudi za druge sklone).

S shemo (6) in predstavljeno teorijo lahko razložimo vse sinkretične oblike iz tabele 6, gl. Caha (2009) za natančnejšo utemeljitev opisanega predloga. Npr. v samostalniku *jabolk-o* je končnica *-o* v slovarju povezana s slovarskim drevesom, ki vsebuje vse oznake do vključno (tožilniške) K2, zaradi česar lahko realizira tudi manjše skladenjsko drevo, v katerem je kot zadnja oznaka sestavljena oznaka K1 (tj. imenovalnik).

Tabela 6: Sinkretizem sklonov v slovenščini, povzeto po Cahi (2009: 127, (66))

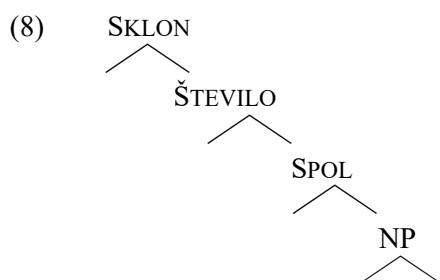
	miza.DU	breskev.SG	jabolko.SG	kmet.DU	kmet.SG	jaz.SG
NOM	miz-i	breskev-∅	jabolk-o	kmet-a	kmet-∅	jaz
ACC	miz-i	breskev-∅	jabolk-o	kmet-a	kmet-a	mene
GEN	miz-∅	breskev-e	jabolk-a	kmet-ov	kmet-a	mene
LOC	miz-ah	breskv-i	jabolk-u	kmet-ih	kmet-u	men-i
DAT	miz-ama	breskv-i	jabolk-u	kmet-oma	kmet-u	men-i
INST	miz-ama	breskv-ijo	jabolk-om	kmet-oma	kmet-om	men-oj

V prispevku bomo privzeli opisano hierarhijo sklonskih projekcij.

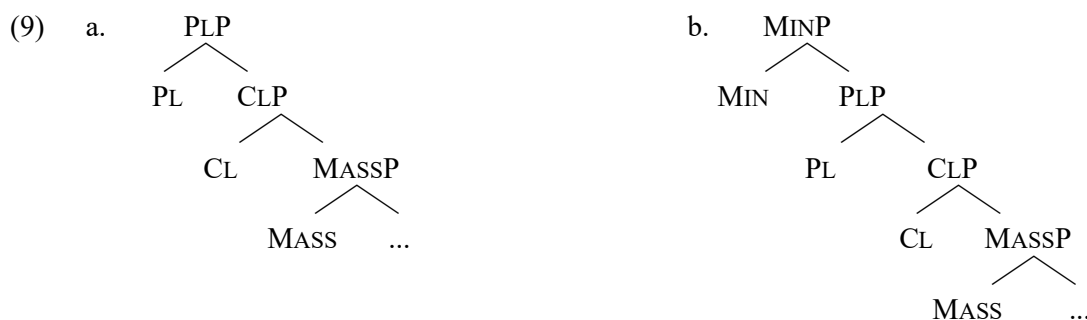
Drugo ključno vprašanje pa je, kje v samostalniški skladenjski zgradbi so oznake za sklon v primerjavi z oznakami za spol in število. Če začnemo pri številu, lahko sledimo Greenbergovi univerzaliji 39:

- (7) V jezikih, ki imajo morfeme za število in sklon, bodo ti morfemi bodisi vedno pred samostalniško osnovo ali za njo, izraz za število pa bo skoraj vedno med samostalniško osnovo in morfemom za sklon. (Greenberg 1963)

To univerzalijo Caha (2022) prenese v nanoskladenjsko zgradbo samostalnikov in predlaga, da so oznake za sklon nad oznakami za število, ki so nad oznakami za spol, te pa so nad samostalniškim jedrom. Za potrebe tega prispevka bomo tako privzeli naslednjo hierarhijo oznak v slovenščini:

Pred nadaljevanjem velja opozoriti, da je v hierarhiji v (8) sprejeta množica poenostavitve, saj gre tako kot pri sklonu tudi pri številu in spolu za območja oz. nize oznak. Tako npr. Caha (2022) predlaga, da množino izraža hierarhija v (9a), medtem ko je (9b) prvi predlog za dvojino (oboje povzeto po Caha 2022: (67)).

V shemah (9) je oznaka MASS povezana s snovnimi samostalniki oz. snovnostjo, CL snovno denotacijo spremeni v števno, PL pa določi množino (oz. določi, da ne gre za

atome števnih samostalnikov). Hkrati je v delovnem predlogu Caha (2022) za dvojino ta »večja« od množine in vsebuje dodatno jedro, ki, sledeč Harbourju (2014), gosti oznako [+minimal], (9b). V kombinaciji z oznako PL izbere ta oznaka pare (in večje trojice, četverice ...) elementov, ki ne morejo biti razdeljeni na manjše enote, ki bi še ustrezali denotaciji oznake za množino, gl. Caha (2022: 228).² Na podoben način bi lahko nadalje razdelili tudi spol, gl. npr. Caha (2021) za analizo ruskih sklanjatev.

Temu navkljub bomo zaradi omejitve s prostorom sprejeli dve poenostavitvi. Sistem za število bomo poenostavili na eno samo oznako za posamezno število, in sicer DU za dvojino. Prav tako bomo poenostavljeno privzemali, da je spol izražen v eni sami projekciji, ki nosi oznako M, F ali N. To bomo postavili nad kategorizacijsko jedro, a pod oznake za število. Te poenostavitve načeloma niso problematične za osrednje vprašanje prispevka, a gl. sekcijo 3.3. Za analizo dolgih končnic je namreč ključno zaporedje oznak oz. območij oznak v hierarhiji funkcijskih projekcij (in ne njihova natančna sestava). To pokaže analiza podatkov iz klasične armenščine, ki bo služila kot izhodišče za analizo slovenskih podatkov.

3.2 Od armenščine k slovenščini

Pojav, podoben dolгим končnicam v slovenščini, je bil v preteklosti zabeležen tudi za klasično armenščino (Caha 2009, 2013). V obeh jezikih je namreč določena končnica prisotna tako v največjem kot v najmanjšem sklonu. V armenščini končnica *-k'* v največjem sklonu (tj. v orodniku, sklonu, ki je sestavljen iz največ oznak) izraža število in sledi končnici za sklon, medtem ko v imenovalniku *-k'* realizira več oznak, kot bo prikazano v nadaljevanju. Hkrati je končnica za množino neodvisno podprta z drugimi besednimi vrstami – v glagolski paradigmi se *-k'* namreč rabi za izražanje opozicije ednina : množina (Caha 2013: 1042). Relevantni podatki iz armenščine so povzeti v tabeli 7, hkrati pa bralce usmerjamo na Caha (2009, 2013) za natančnejši pregled podatkov in podrobno analizo.

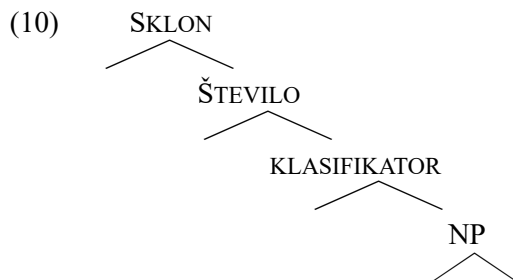
Tabela 7: Ednina in množina samostalnikov v armenščini, povzeto po Caha (2013: 1020, (6); 1044, (62))

	narod.SG	narod.PL	beseda.SG	beseda.PL
NOM	azg-∅	azg-k'	bay-∅	bay-k'
ACC	azg-∅	azg-s	bay-∅	bay-s
LOC	azg-i	azg-s	bay-i	bay-s
DAT	azg-i	azg-a-c'	bay-i	bay-i-c'
GEN	azg-i	azg-a-c'	bay-i	bay-i-c'
ABL	azg-ê	azg-a-c'	bay-ê	bay-i-c'
INST	azg-a-w	azg-a-w-k'	bay-i-w	bay-i-w-k'

Kot je razvidno iz zadnje vrstice tabele 7, je za samostalnike v orodniku množine značilen končen *-k'*, zaradi katerega se ti samostalniki razlikujejo od svojih edninskih ustreznih. V preostalih sklonih je oznaka za število sicer spojena z drugimi oznakami. V zadnji vrstici se hkrati pred oznakama za število in sklon za osnovo pojavi tudi

² Čeprav gre le za delovno verzijo analize, se zdi dodobra podprta tudi empirično. Kot opozori tudi Caha (2022), bližina oznak za množino in dvojino namreč odpre možnost sinkretizma med tema slovničnima številoma, o katerem sicer piše Nevins (2011), ki poda predlog analize dvojine v okviru razpršene morfologije.

samoglasnik – gre za samostalniški tematski vokal oz. klasifikator samostalnikov (Caha 2009 sledeč Halle in Vaux 1998). Tako velja, da je osnovna razporeditev oznak v armenščini:

Prikazane končnice oz. dele končnic v skladu z nanoskladenjskim pristopom Caha poveže s posameznimi slovničnimi oznakami, njihovo glasovno obliko pa poveže s slovarskimi drevesi, pri čemer je predlog, ki ga povzemamo po Cahi (2009: 217–222) in ki je prikazan v tabelah 8 in 9, utemeljen s sinkretizmom in razporeditvijo končnic.

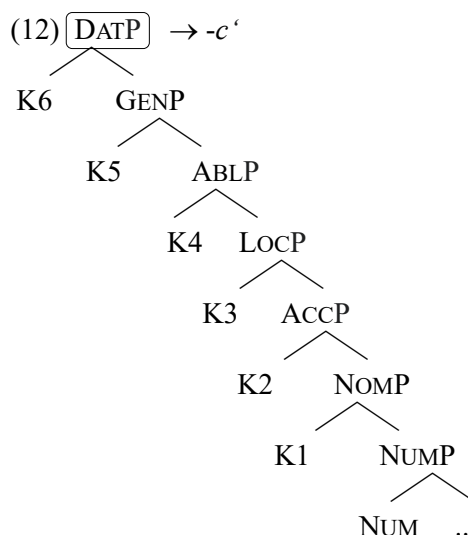
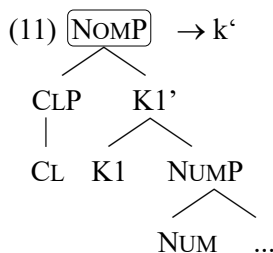
Tabela 8: Shematičen prikaz sklanjatev klasične armenščine (Caha 2009: 217, (12))

NOM, ACC, LOC	osnova	klasifikator & sklon & število		
GEN, DAT, ABL	osnova	klasifikator	sklon & število	
INST	osnova	klasifikator	sklon	število

Tabela 9: realizacija oznak za sklon, število in klasifikator v klasični armenščini (Caha 2009: 217, (13))

NOM	osnova	-k'		
ACC, LOC	osnova	-s		
GEN, DAT, ABL	osnova	-a, -o, -i	-c'	
INST	osnova	-a, -o, -i	-w	-k'

Povedano drugače, *-k'* lahko v imenovalniku leksikalizira (tj. realizira, v skladu s (13)) oznake za klasifikator, število in sklon, ki so sestavljene v slovarsko drevo, ki ga prikazuje (11), medtem ko je *-c'* realizacija slovarskega drevesa, kot ga prikazuje (12), kar pomeni, da realizira sklone in število (ne pa tudi klasifikatorja, ki ga leksikalizira ločeno slovarsko drevo).

V skladu z nanoskladnjo se bodo slovarska drevesa preko izmeta povezala z ujemajočimi skladijskimi drevesi, pri čemer bo postopek upošteval algoritem za izmet. Pri tem v nanoskladnji velja, da se skladijske oznake v skladnjo dodajajo posamično in da po vsaki sestavljeni oznaki preverimo, ali naš slovar vsebuje ujemajoče skladijsko drevo. Hkrati lahko obliko drevesa spreminjamo s skladijskimi premiki, kot jih opiše Cinque (2005). Celoten algoritem izmeta sestoji iz naslednjih korakov, ki jih povzemamo po Starkeju (2018):

- (13) Algoritem izmeta oz. leksikalizacije
- i. Sestavi (angl. *merge*) oznako F in zvezo ZP. Novo zvezo pošlji v izmet.
 - ii. Če izmet ne uspe, premakni določilo zveze ZP iz prejšnjega cikla v določilo FP, pošlji v izmet. (Premik določila.)
 - iii. Če izmet ne uspe, premakni celotno dopolnilo oznake F (tj. ZP), pošlji v izmet. (Premik zveze/združen premik, angl. *snowball movement*.)
 - iv. Če tudi ta izmet ne uspe, je morala biti napačna prejšnja izbira. Vrni se v prejšnji cikel (ZP) in poskusi naslednjo opcijo zanj. (Razveljavitev, angl. *backtracking*.)

Ob tem poleg načela nadmnožice, (2), držita dve dodatni načeli, in sicer načelo ciklične razveljavitve, (14), in načelo privzetosti, (15).

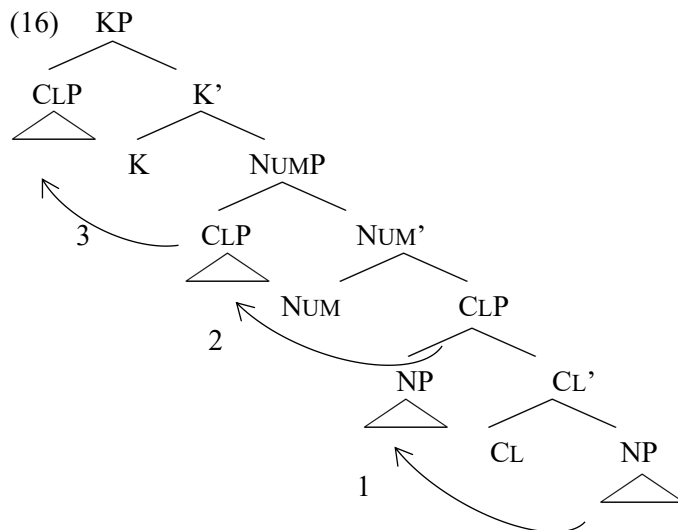
(14) Načelo ciklične razveljavitve (povzeto po Baunaz in Lander 2018: 32, (18))
Prejšnja leksikalizacija je razveljavljena ali odpovedana s kasnejšimi leksikalizacijami.

(15) Načelo privzetosti (povzeto po Baunaz in Lander 2018: 30, (15))
Če lahko skladijsko drevo S leksikalizira več kot eno leksikalno drevo L (v skladu z načelom nadmožice), bo izbrano drevo L z najmanj odvečnega materiala.

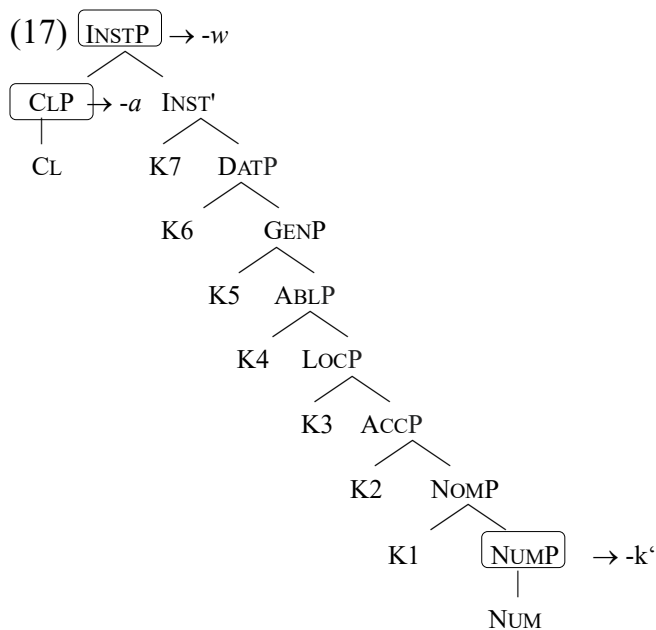
Za potrebe tega članka so sicer ključni koraki algoritma i–iii, pri samem opisu derivacije pa sledimo Cahi (2009).

Skladijsko derivacijo za armenščino prikazuje (16), povzeto po Cahi (2009: (17)), in sicer se v skladnji najprej sestavita osnova NP in jedro CL⁰. Glede na zaporedje končnic v množini vemo, da se NP premakne preko CL⁰ v določilo te projekcije (korak iii v algoritmu (13), premik 1 v (20)). V zgradbo se nato sestavi NUM⁰. Ker je število

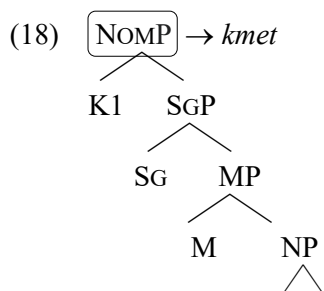
lahko izraženo zadnje, vemo, da se v njegovo določilo premakne celotna zveza CLP (korak iii, premik 2). Nato se sestavi prva oznaka za sklon, preko katere se premakne določilo zveze NUMP, tj. CLP (korak ii, premik 3). To da skladenjsko zaporedje NP > CL > K > NUM (ki ga podpira orodnik množine, npr. *azg-a-w-k'* v tabeli 7).

Skladenjska derivacija je povezana s slovarskimi drevesi. Predpostavimo lahko tudi, da imamo v slovarju shranjene različne osnove NP, te so torej leksikalizirane nemudoma in ne vplivajo na dogajanje v ostalih celicah paradigme, zaradi česar NP (in skladenjske premike te zveze) za trenutek puščamo ob strani. Začnimo pri najmanjši končnici. Ko se v drevo sestavi oznaka za sklon K1, se iz slovarja izbere največje ujemajoče drevo, tj. drevo (11) (ostala so izključena zaradi načela privzetosti). Ko se v drevo sestavi K2, je prejšnja leksikalizacija razveljavljena (načelo ciklične razveljavitve), iz slovarja se izbere največje ujemajoče drevo. Ključen korak za potrebe članka se zgodi, ko se v zgradbo sestavi oznaka K7. Ker te ni v leksikalnem drevesu, ki ga sicer prikazuje (12), in ker ni vnosa, ki bi ustrezal celotnemu drevesu, se prejšnja leksikalizacija razveljavi (načelo ciklične razveljavitve), njegovi deli pa leksikalizirajo ločeno, gl. (17). To nam da tudi opisano zaporedje končnic. To torej pomeni, da je množina realizirana ločeno od sklonskih končnic, in sicer s slovarskim drevesom, ki ima najmanj odvečnih vozlišč (skladno z načelom privzetosti), tj. s končnico, ki jo prikazuje (11). Pri tem oznaki, povezani s sklonom, nista problematični (skladno z načelom nadmnožice).

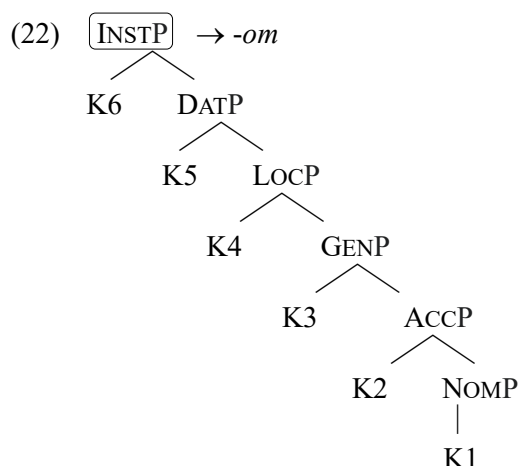
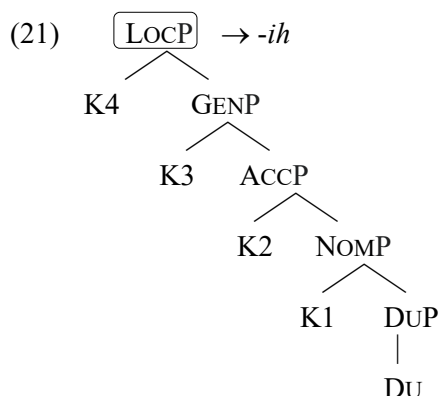
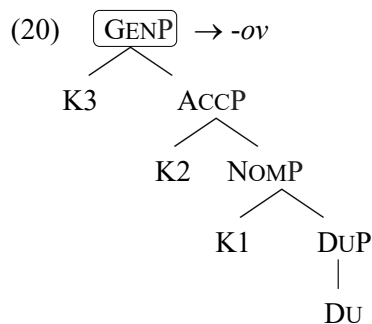
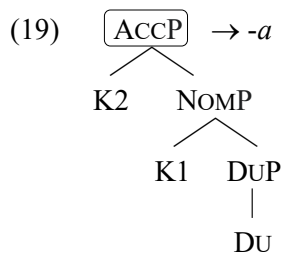

Predlagano analizo lahko prenesemo na slovenščino, kot bomo naredili za samostalnike I. moške sklanjatve (samostalnik *kmet*), pri čemer bodo sprejete naslednje predpostavke: (i) zaradi omejitev s prostorom bomo privzeli poenostavljeno shemo oznak, kot je ta opisana v razdelku 3.1, (ii) privzeli bomo da so oznake za spol vzporedne oznakam za klasifikatorje v armenščini, (iii) a ker v slovenščini v netvorjenih besedah ni ločenega označevalca za spol, bomo na osnovi ničte končnice v ednini te sklanjatve skladno z nanoskladenjskim pristopom privzeli, da je oblika *korak* fonološka realizacija slovarskega drevesa, v katerem so tudi oznake za moški spol, ednino ter imenovalnik in tožilnik (saj gre za sinkretični obliki) in da spol v teh samostalnikih ni nikoli leksikaliziran s samostojnim fonetičnim elementom. Natančnejšo utemeljitev te predpostavke puščamo ob strani, a glej Caha (2021) za ruščino.

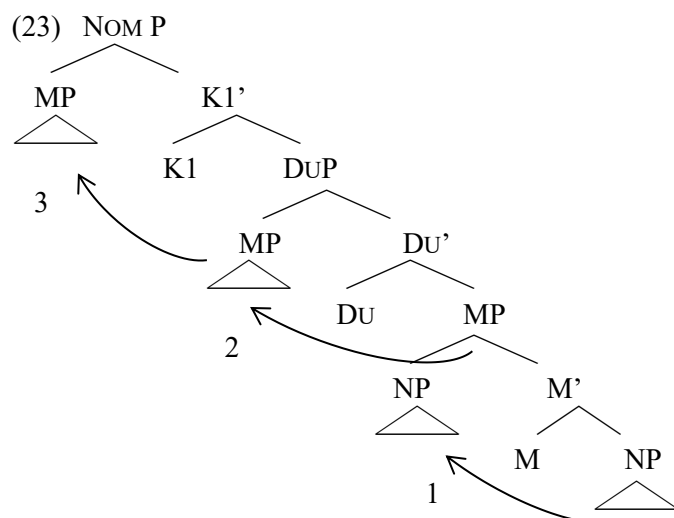

Zaradi načela nadmnožice predpostavka v (iii) pomeni, da je oblika *kmet* v imenovalniku ednine fonološka realizacija oznake za spol in posamostaljenega korena (ne pa tudi oznak za množino ali dvojino). Zaradi predpostavke (ii) pa bomo privzeli, da se v določila oznak, povezanih s skloni, premakne celotna MP.

Na osnovi sinkretizma predlagamo razporeditev oznak, slovarska drevesa in njihovo glasovno realizacijo, kot je to prikazano drevesih (19)–(22). V derivaciji zavoljo jasnosti uporabljamo dejanske vrednosti oznak (M za moški spol, DU za dvojino).

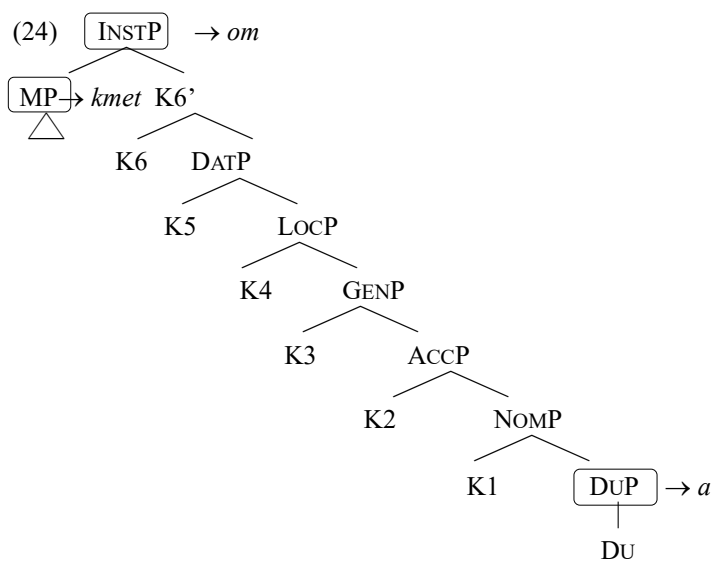

V skladenjski derivaciji se najprej sestavi osnovna NP in oznaka za spol (korak i v algoritmu). Zgradbo pošljemo v izmet, realizira jo lahko slovarsko drevo z najmanj odvečnimi oznakami, (18). V skladnji se nato sestavi oznaka za dvojino (korak i), zgradbo pošljemo v izmet, ker v slovarju ni ujemajočega drevesa, se v določilo najprej premakne določilo zveze MP, tj. M (korak ii v algoritmu), zgradbo pošljemo v izmet in ker v slovarju ni ujemajočih slovarskih dreves, razveljavimo zadnji korak in v določilo nove zveze premaknemo celotno dopolnilo jedra DU, tj. celotno zvezo MP (korak iii, premik 2 v skladenjskem drevesu (23)). MP leksikalizira največje ujemajoče drevo, (18), oznako za dvojino pa leksikalizira največje ujemajoče drevo, tj. (19).

Tako se v zgradbo sestavijo tudi oznake, povezane s skloni, po vsaki oznaki pa se v določilo novonastale zveze premakne celotna MP (korak ii, premik 3), preostalo zaporedje funkcijskih oznak (tj. končnico) pa realizirajo slovarska drevesa (19)–(22).

Ko se v drevo sestavi oznaka K1, realizira končnico drevo (19) (ostala so izključena zaradi načela privzetosti, prisotnost oznake K2 v slovarskem drevesu ni problematična zaradi načela nadmnožice). Ko se sestavi K2, tudi to leksikalizira največje ujemajoče drevo v slovarju, tj. drevo (19) (ostala so izključena zaradi načela privzetosti). Ključen korak za potrebe članka se zgodi, ko se v zgradbo sestavi oznaka K6. Ker te ni v leksikalnem drevesu (21) in ker ni vnosa, ki bi ustrezal celotnemu drevesu, se prejšnja leksikalizacija razveljavi (skladno z načelom ciklične razveljavitve), deli skladijskega drevesa pa se, sledeč Cahi (2009), leksikalizirajo ločeno – zvezo MP realizira slovarsko drevo (18), oznake za sklon leksikalizira (22), projekcijo z oznako za dvojino leksikalizira (19), tj. najmanjše slovarsko drevo, ki vsebuje tudi oznako za dvojino. Kot prikaže drevo (24), je rezultat tega po linearizaciji zaporedje elementov, ki ga obravnavamo.³

To pomeni, da lahko predlog, da *-a* v dolgih končnicah v dvojini izraža prav dvojino, izpeljemo z nanoskladenjskim pristopom k zgradbi besed. Vendar pa tovrstna izpeljava pomeni, da sam dvojinjski *-a* v prvi sklanjatvi moškega spola dejansko leksikalizira tudi imenovalnik in tožilnik dvojine.

3.3 Izzivi za predlagano analizo končnega *-a* v dolgih končnicah

Rešitev, opisana v razdelku 3.2, deluje za osrednje podatke tega prispevka, vendar se, če v razpravo vključimo tudi druge podatke, pojavijo nekateri izzivi. In čeprav za obravnavo vseh mogočih rešitev v prispevku ni prostora, v nadaljevanju predstavljamo nekatere težave opisanega pristopa.

Prispevek smo začeli s trditvijo, da v dvojinjskih dolgih končnicah *-om/-am/-im* izraža vse slovnične oznake razen dvojine, ki jo izraža *-a*. Iz tega sledi napoved, da se delitev odraža tudi v paradigmah samostalnikov v množini, tj. *-om/-am/-im* bodo izrazili sklon, število pa naj bi izražal končni samoglasnik. Napoved je izpolnjena v samostalnikih prve ženske sklanjatve, pri katerih se v zadnjih dveh celicah dvojinjski *-a* nadomesti z množinskim *-i*, gl. tabelo 10, ne pa tudi v množini prve moške sklanjatve.

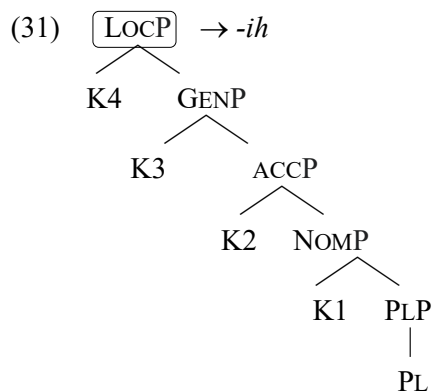
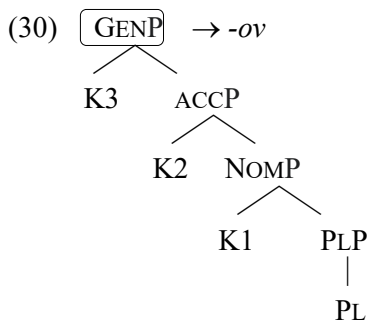
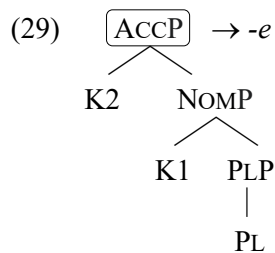
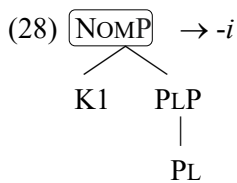
³ Druga teoretična možnost je, da pride v skladu s četrtim korakom algoritma izmeta v (13) do razveljavitve, vendar puščamo zaradi omejitve s prostorom to možnost ob strani.

Pri teh sestoji končnica za orodnik samo iz *-i* (in ne tudi pričakovanega dela za sklon), medtem ko v dajalniku končnica nima pričakovanega končnega vokala za označevanje množine.

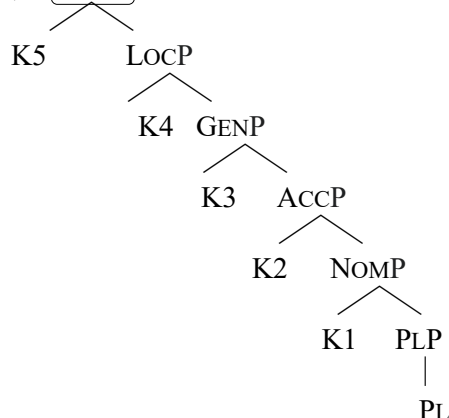
Tabela 10: Dvojsinske in množinske končnice za tipa *kmet* in *miza*

	kmet-a.DU	kmet-i.PL	miz-i.DU	miz-e.PL
NOM	kmet-a	kmet-i	miz-i	miz-e
ACC	kmet-a	kmet-e	miz-i	miz-e
GEN	kmet-ov	kmet-ov	miz-∅	miz-∅
LOC	kmet-ih	kmet-ih	miz-ah	miz-ah
DAT	kmet-om-a	kmet-om	miz-am-a	miz-am-i
INST	kmet-om-a	kmet-i	miz-am-a	miz-am-i

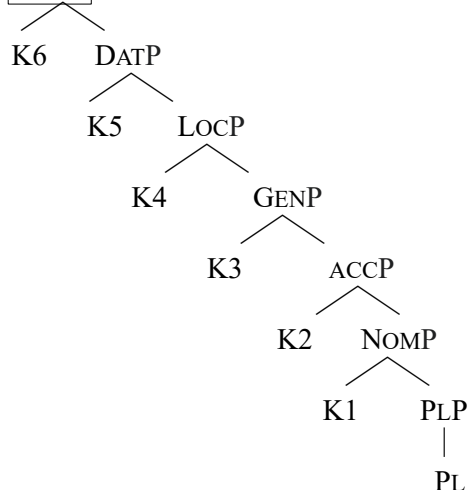
Če se osredotočimo na prvo moško sklanjatev, lahko poskusimo končnice v množini pojasniti z drugačno vrednostjo oznake za število. Na osnovi pomenske razlike v številu se zdi najpreprostejša rešitev, da v slovarske vnose vključimo oznako, ki odraža drugo vrednost števila, tj. PL za množino. Na osnovi odsotnosti sinkretizma med končnicami v prvi moški sklanjatvi, moramo tako za vsako celico paradigme predlagati ločeno slovarsko drevo:

(32) DATP → -om

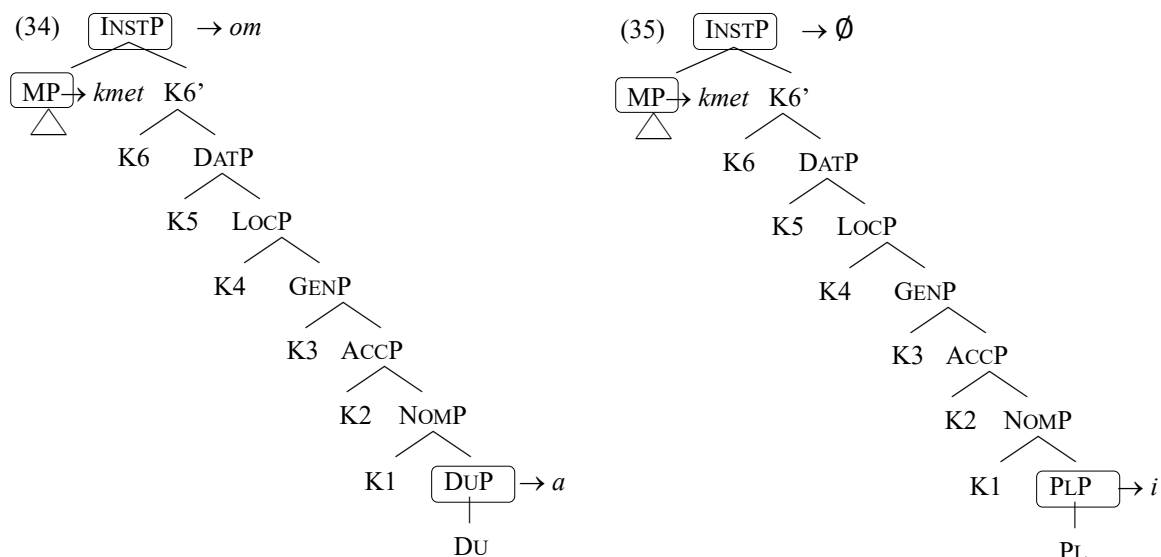
(33) INSTP → -i

Primerjava dreves (22) in (32) prikaže prvo nezaželeno posledico predloga. Pripona *-om* namreč izraža zgolj spol in sklon v dajalniku (in orodniku) dvojine, medtem ko v dajalniku množine izraža tudi število. Oblika *-om* je v teh sklonih torej le naključno enaka. Posledica tega predloga je tudi naključna prekrivnost končnic v rodilniku in mestniku dvojine in množine, saj se v slovarju v oznaki za število razlikujejo tudi ti vnosi.

Problematičen je tudi orodnik množine prve moške sklanjatve. Kot je razvidno v tabeli 10, realizira *-i* končnico za imenovalnik in orodnik množine, za ti končnici pa smo predlagali dve ločeni drevesi. Odmakniti smo se morali namreč od analogije z dvojino in od predloga, da tudi v orodniku množine končni vokal realizira le oznako za število oz. da je *-i*, ki realizira oznaki za množino in K1, rabljen tudi v izmetu vseh oznak v orodniku množine. V slednjem namreč ne najdemo dolge končnice in ločene enote, ki bi realizirala zgolj oznake, povezane s sklonom (tj. *-om*). Posledično je orodniški *-i* v prvi moški sklanjatvi povsem naključno enak *-i*-ju v imenovalniku množine moškega spola (*tist-i*, *kmet-i*), enako velja tudi za *-i* v dolgih končnicah ženskega spola (*tist-im-i*, *žen-am-i*).

Da bi ohranili analogijo z dvojino, bi morali v naš sistem vpeljati fonetično prazen element, kar bi pomenilo, da ima orodnik množine prve moške sklanjatve obliko *korak-∅-i*. In čeprav se v nanoskladnji v najmanjših enotah običajno izogibamo ločenimi ničtim končnicam v najmanjšem sklonu (gl. (18) za *korak*), moramo ničte končnice za slovenščino privzeti za npr. rodilnik prve ženske in srednje sklanjatve (*hiš-∅*, *mest-∅*), tj. v primerih, v katerih je manjša skladenjska zgradba leksikalizirana z ločenimi slovarskimi drevesi. Vendar postane težava tega predloga očitna, če primerjamo orodnik dvojine I. moške sklanjatve, prikazan v (24), ki ga ponavljamo v (34), in orodnik množine I. moške sklanjatve, (35).

Morfema *-om* in *-∅* sta namreč fonološki realizaciji enake hierarhije funkcijskih projekcij oznak za sklon, kar pomeni, da gre za povsem enakovredni izbiri za realizacijo teh oznak. Kljub temu pa v orodniku množine nikoli ne najdemo hipotetične oblike **s kmet-∅-a* (niti ne najdemo ničte končnice v dajalniku dvojine). In obratno, v množini ne najdemo hipotetične oblike **s kmet-om-i*.

4 Zaključek

V prispevku obravnavamo dolge dvojinke končnice (npr. *korak-oma*). Predlagana je analiza, v kateri končni *-a* izraža dvojino, izpeljava predloga pa temelji na primerljivem primeru delnega sinkretizma v klasični armenščini, ki ga predstavi Čaha (2009, 2013).

Primerljivost slovenskih in armenških podatkov (v obeh se enaka realizacija števila pojavi v najmanjšem in največjem sklonu) lahko predstavlja težavo za predlagano analizo. Prekrivna realizacija za dvojino v najmanjšem in največjem sklonu v slovenščini (npr. *korak-a* in *korak-om-a*) je v tej analizi namreč zgolj naključna, zato ne pričakujemo, da se bo tovrsten pojav (sistematično) pojavljal v različnih jezikih. Vendar velja opozoriti, da tovrstne prekrivnosti ne najdemo v drugih slovenskih sklanjatvah (npr. *mest-i* in *mest-om-a*, *mizi-i* in *miz-am-a*), kar kaže, da morda prav te sklanjatve predstavljajo vzorce, ki so bolj reprezentativni in tako tudi empirični argumenti v prid predlagani analizi. Vendar pa na težave specifične nanoskladenjske analize, ki jo prikazujemo v tem prispevku, kažejo npr. množinski samostalniki 1. moške sklanjatve, zato se poraja vprašanje, ali je to najoptimalnejši pristop za obravnavo tovrstnih podatkov. Odgovor na to vprašanje prepuščamo prihodnjim raziskavam.

Zahvale

Delo je nastalo v okviru projekta *Večfunkcijskost v morfologiji*, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ARIS (J6-4614) in Avstrijski sklad za znanost FWF (I 6258). Delo P. Mišmaš je hkrati financirano v okviru raziskovalnega programa št. P6-0382, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Viri in literatura

- Baunaz, Lena in Lander, Eric, 2018: Nanosyntax: the basics. V *Exploring Nanosyntax*. Ur. L. Baunaz, K. De Clercq, L. Haegeman, E. Lander. Oxford: Oxford University Press. 3–56. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190876746.003.0001>.
- Caha, Pavel, 2009: *The nanosyntax of case*. Doktorsko delo. Tromsø Universitetet i Tromsø. <https://hdl.handle.net/10037/2203>.
- Caha, Pavel, 2021: Modeling declensions without declension features. The case of Russian. *Acta Linguistica Academica. An International Journal of Linguistics* 68.4. 385–425. <https://doi.org/10.1556/2062.2021.00433>.
- Caha, Pavel, 2013: Explaining the structure of case paradigms by the mechanisms of Nanosyntax: The Classical Armenian nominal declension. *Natural Language & Linguistic Theory* 31: 1015–1066. <https://doi.org/10.1007/s11049-013-9206-8>.
- Caha, Pavel, 2018: Notes on Insertion in Distributed Morphology and Nanosyntax. V *Exploring Nanosyntax*. Ur. L. Baunaz, K. De Clercq, L. Haegemen, E. Lander. Oxford: Oxford University Press. 57–87. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190876746.003.0002>.
- Caha, Pavel, 2022: The marking of mass, count, and plural denotations in multi-dimensional paradigms. *Studia Linguistica* 76/1. 212–274. <https://doi.org/10.1111/stul.12183>.
- Cinque, Guglielmo, 2005: Deriving Greenberg's Universal 20 and Its Exceptions. *Linguistic Inquiry* 36/: 315–332. <https://doi.org/10.1162/0024389054396917>.
- Cinque, Guglielmo in Rizzi, Luigi, 2008: The Cartography of Syntactic Structures. *Studies in Linguistics*, 2. 43–95.
- Greenberg, Joseph H., 1963: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. V *Universals of Human Language*. Ur. Greenberg, J. H. Cambridge, Mass: MIT Press. 73–113.
- Harbour, Daniel, 2014: Paucity, abundance, and the theory of number. *Language* 90(1). 285–229. <https://dx.doi.org/10.1353/lan.2014.0003>.
- Halle, Morris in Vaux, Bert, 1998: Theoretical aspects of Indo-European nominal morphology: The nominal declensions of Latin and Armenian. V *Mir Curad: Studies in honor of Clavert Watkins*. Ur. J. Jasanoff, H.C. Melchert in L. Olivier. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. 223–240.
- Nevins, Andrew, 2011: Marked Targets versus Marked Triggers and Impoverishment of the Dual. *Linguistic Inquiry*, 42/3. 413–444. https://doi.org/10.1162/LING_a_00052.
- Starke, Michal, 2018: Complex left branches, spellout, and prefixes. *Exploring Nanosyntax*. Ur. L. Baunaz, K. De Clercq, L. Haegemen, E. Lander. Oxford: Oxford University Press. 239–249. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190876746.003.0009>.
- Toporišič, Jože. 2004. Slovenska slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Türk, Utku in Pavel Caha. 2021. Nanosyntactic analysis of Turkish case system. *Proceedings of the Workshop on Turkic and Languages in Contact with Turkic. Vol. 6*. Ur. S. Gündoğdu, S. Taghipour, A. Peters. 5051. LSA. <https://doi.org/10.3765/ptu.v6i1.5051>.

Endings under the dual microscope: All dual *-a* endings

Traditional Slovenian grammars assume polysyllabic pormanteau declension suffixes that convey multiple grammatical features simultaneously, exemplified by nominal/adjectival DAT/INST.DU endings like *-oma*, *-ama*, *-ema*, and *-ima*. The fact that all DAT/INST.DU endings end in *-a*, which is widely attested elsewhere in nominal and adjectival declension, but also in

pronominal and verbal du forms, prompts an inquiry into the possibilities of segmenting these polysyllabic suffixes into smaller pieces. The focus of this paper is on the proposal that the final *-a* consistently serves as a dual marker.

The analysis is couched in the Nanosyntax framework, where morphemes spell out sequences of functional projections. The paper focuses on the most challenging paradigm, illustrated by the noun *korak* ‘step’, where the final *-a* shows up in the structurally smallest case forms (*korak-a* ‘step-NOM/ACC.DU’) and in the biggest ones (*korak-om-a* ‘step-DAT/INST.DU’), but not in the intermediate ones (*korak-ov* ‘step-GEN.DU’, *korak-ih* ‘step-LOC.DU’). Based on the analysis of an analogous exponence pattern, that of INST.PL in Armenian analyzed in Caha (2009, 2013), a proposal is formulated in which the final *-a* in forms like *korak-om-a* (‘step-DAT/INST.DU’) indeed encodes the dual, but also lexicalizes other features in *korak-a* (‘step-nom/acc.du’).

Although the proposed analysis may appear counterintuitive as it echoes an accidental homonymy analysis found in another language, in a cursory discussion of other declension classes, we show that several classes do not exhibit this kind of homonymy (cf. *miz-i* ‘table-NOM/ACC.DU’ and *miz-am-a* ‘table-DAT/INS.DU’). We also briefly address the plural forms of the type *korak*, showing that further refinements in the number projections are necessary to account for the full set of syncretic forms.

KORPUSNA ANALIZA STAVČNEGA ZANIKANJA V SLOVENSKEM ZNAKOVNEM JEZIKU

BARBARA KOREN

Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana

SAŠO ŽIVANOVIĆ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

MATIC PAVLIČ

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

Povzetek

Prispevek predstavlja prvo korpusno analizo stavčnega zanikanja v slovenskem znakovnem jeziku (SZJ). Zaključki analize, veljavni vsaj za stavke z nezaznamovanim besednim redom, so naslednji: (i) zanikani stavki v SZJ vedno vsebujejo tako ročno kot mimično nikalnico; (ii) ročna nikalnica stoji neposredno pred glagolom; (iii) nikalna mimika (odkimavanje) se širi z nikalnice na glagol in v prehodnih stavkih praviloma tudi na predmet; (iv) SZJ pozna nepravilne nikalne glagole, ki ob sebi zahtevajo nikalno mimiko, ne dopuščajo pa ročne nikalnice; (v) SZJ je jezik z nikalnim ujemanjem. Analiza nudi tudi nekaj preliminarnih spoznanj, vezanih na stavke s posebno informacijsko strukturo – recimo, v primerih podvojene ročne nikalnice se nikalna mimika razteza čez celoten del stavka med pojavitvama ročne nikalnice – vendar poglobljeno razumevanje takih stavkov gotovo zahteva nadaljnje raziskave.

Ključne besede: stavčno zanikanje, ročna nikalnica, mimična nikalnica, nikalno ujemanje, SZJ, korpus SIGNOR

Abstract

We present the first corpus-based analysis of sentential negation in Slovene Sign Language (SZJ). The conclusions of the analysis, valid at least for the sentences with unmarked sign order, are as follows: (i) negated sentences in SZJ always contain both the manual and the non-manual negative marker; (ii) the manual negative marker immediately precedes the verb; (iii) the non-manual marker spreads from the negative sign to the verb and, in transitive sentences, normally also to the object; (iv) there are irregular negative verbs in SZJ; their usage requires non-manual negative markers, but does not allow for another manual negative marker; (v) SZJ is a Negative Concord language. The analysis also offers several preliminary findings, related to sentences with non-default information structure; for example, when doubling the manual negative marker, the non-manual negative marker is spread between the two occurrences of the manual marker. However, a deeper understanding of these sentences will require further research.

Keywords: sentential negation, manual marker, non-manual marker, negative concord, Slovenian Sign Language, corpus SIGNOR

1 Uvod

Zanikanje v slovenskem znakovnem jeziku (SZJ) še ni doživelo celostne obravnave. Doslej je bilo opisano zgolj v učbenikih Podboršek in Krajnc (2006, 2010, 2013) ter slovnici (Pavlič 2019). Neskladna opisa v teh virih predstavljata glavno motivacijo za izvedbo korpusne analize, ki jo predstavljamo v tem prispevku.¹ Zastavljeni cilji analize, izvedene na korpusu SIGNOR (Vintar idr. 2014), so naslednji:

1. ugotoviti, ali SZJ sodi med ročno ali mimično dominantne jezike po tipologiji, predlagani v Zeshan (2004, 2006);
2. opredeliti (predvsem nezaznamovani) besedni red v zanikanih stavkih;
3. ugotoviti, na katere skladijske elemente se širi nikalna mimika;
4. opisati uporabo nikalnih glagolov;
5. ugotoviti, ali je SZJ jezik z dvojnimi zanikanjem ali (krepkim oziroma šibkim) nikalnim ujemanjem.

V razdelku 2 predstavimo delitev znakovnih jezikov na ročno dominantne in mimično dominantne po Zeshan (2004, 2006), ilustriramo nezaznamovane besedne rede v zanikanih stavkih v različnih znakovnih jezikih ter orišemo tipologijo stavčnega zanikanja po Zeijlstra (2004, 2008). V razdelku 3 predstavimo dosedanja opažanja o zanikanju v SZJ iz Podboršek in Krajnc (2006, 2010, 2013) ter Pavlič (2019). V razdelku 4 predstavimo korpus SIGNOR in pojasnimo, kako smo ga zamejili na zanikane stavke. V razdelku 5 predstavimo rezultate analize, v razdelku 6 pa razpravljamo o njenih določenih problematičnih vidikih. Prispevek sklenemo z zaključkom v razdelku 7.

2 Stavčno zanikanje in znakovni jeziki

2.1 Ročne in mimične nikalnice

V znakovnih jezikih je nikalnost lahko izražena ročno (s kretnjo) ali z mimiko (načeloma s katerim koli delom telesa razen z rokami, vendar prevladuje mimika obraza oz. glave). Med mimičnimi nikalnicami prevladuje odkimavanje (ang. *headshake*), manj pogosta pa sta enkratni zasuk glave v eno smer (ang. *headturn*) in dvig glave (ang. *headraise*); nekateri znakovni jeziki zaradi vpliva obgovornih gest v slišni kulturi, na katero so vezani, uporabljajo celo prikimavanje (ang. *headnod*). Primarni nikalni mimiki je lahko dodana tudi sekundarna, na primer spuščanje obrvi, vihanje nosu, pripiranje oči, napihovanje lic, kazanje jezika, razširjanje ali šobljenje ustnic in premikanje njihovih koticov (Quer 2012: 327).

Najpogostejša ročna nikalnica je izvedena z nihanjem roke z iztegnjenim kazalcem v komolcu od leve proti desni in nazaj. V večini znakovnih jezikov najdemo tudi nikalne kvantifikatorje, prislove in glagole. Pri slednjih gre za morfološko zlivanje glagola z nikalnico, pri čemer nastanejo morfološko sestavljene kretnje,² t. i. nepravilni nikalni glagoli. Ti so v znakovnih jezikih pogostejši kot v govornih (v slovenščini »biti«, »hoteti« in »imeti«), podobno kot v govornih jezikih pa posebno nikalno obliko praviloma dobijo le pogosto rabljeni glagoli širokega pomena, ki so bliže funkcijskim

¹ Prispevek temelji na magistrskem delu Koren (2023).

² V glosah so morfemi v sestavljenih kretnjah ločeni z vezajem.

kot polnopomenskim kretnjam (sodijo med modalne glagole, glagole mišljenja, zaznave oziroma posedovanja/obstoja). Oblikovno se večinoma začnejo ob telesu (oblika roke je enaka ali sorodna kot pri trdilni obliki glagola, usmerjenost je proti telesu), končajo pa se v prostoru (običajno z iztegnjenimi in razširjenimi prsti ter dlanjo, usmerjeno v prostor) (Zeshan 2004: 41–50, 2006: 49–54).

Zeshan (2004, 2006) znakovne jezike razdeli na mimično in ročno dominantne.³ V mimično dominantnih jezikih je obvezna mimična nikalnica, ki jo neobvezno spremlja ročna. V katalonskem ZJ kretalci stavek zanikajo z odkimavanjem, ki v prvi vrsti spremlja glagol, lahko pa se razširi tudi na predmet, (1a).⁴ Doseg mimične nikalnice lahko vpliva na pomen: kadar odkimavanje spremlja tudi osebek, zanikanje ni stavčno, temveč metajezikovno; v (1b) gre za zanikanje predhodne trditve.

- (1) a. (____) (____) ^{odkimavanje} (____)
 SANTI MESO JESTI (NE) *katalonski ZJ*
 »Santi ne je mesa.« (Quer 2012: 318)
- b. _____ ^{odkimavanje} _____
 SANTI POLETI ZDA ITI (Pfau in Quer 2007: 44)
 »Ni res, da gre Santi poleti v ZDA.«

V ročno dominantnih jezikih, kakršen je japonski ZJ, je pri zanikanju obvezna ročna nikalnica. Neobvezna mimična nikalnica običajno spremlja zgolj ročno nikalnico, (2).

- (2) DELO KONČATI ^(odkimavanje) NE *japonski ZJ*
 »Nisem dokončal dela.« (Zeshan 2004: 18)

Tipologija, predlagana v Zeshan (2004, 2006), je spodbudila precej korpusnih raziskav; med drugim so bile opravljene na nizozemskem, avstralskem, poljskem in turškem ZJ. Oomen idr. (2018) so spoznanja o zanikanju v nizozemskem ZJ (Coerts 1992, Van Gijn 2004, Brunelli 2011) preverili s korpusno raziskavo, ki je obsegala 117 zanikanih stavkov v 35 video posnetkih. Zanikani stavki so bili iz celotnega korpusa izluščeni z iskanjem po nikalnih pomenskih oznakah in prevodih v nizozemščino. Ugotovili so, da je nizozemski ZJ mimično dominanten, saj je bila v vseh zanikanih stavkih navzoča mimična nikalnica, ki se je običajno razširila tudi na glagol in predmet (pogosteje, če je bil predmet odkretan za glagolom), redkeje pa tudi na osebek. V 37 % primerov je bila v zanikanem stavku odkretana tudi ročna nikalnica, pogosteje za glagolsko zvezo (66 %) kot pred njo (25,5 %).

Kuder idr. (2018) so zanikane stavke iskali prek pomenskih oznak in prevodov v angleščino. Zaključujejo, da je avstralski ZJ ročno dominanten: 97 % stavkov je bilo

³ Zeshan (2004, 2006) med 38 obravnavanimi jeziki našteje 26 mimično in 12 ročno dominantnih jezikov.

⁴ Pri podpisovanju primerov sledimo uveljavljenim načelom, po katerih za vsako leksikalno kretnjo poiščemo pomensko najbližjo besedno zvezo v slovenščini in jo zapišemo z velikimi črkami. S črto in razlago nad njimi označujemo mimiko, z indeksi kretalne prostore, v katerih so bile kretnje izvedene, s kraticami v oklepajih pa njihovo obliko dlani in usmerjenost, če je ta relevantna. KL = klasifikator, IX = kazalna kretnja, PG = pomožni glagol, NED = nedoločnik, NIK = nikalnica, ED = ednina. Oklepaji označujejo poljubno prisotnost izraza.

izvedenih z ročno nikalnico; v 61 % stavkov je bila nikalni kretnji pridružena tudi mimična nikalnica, izražena z odkimavanjem; le 3 % stavkov pa so bili zanikani samo z mimično nikalnico.

Kuder idr. (2018) so analizirali tudi zanikane stavke v korpusu poljskega ZJ; iz korpusa so jih izluščili z neposrednim iskanjem nikalnih kretenj in mimike v video posnetkih. V analizi se je izkazalo, da je od 4.060 ročnih nikalnic 53 % izvedenih brez odkimavanja 47 % pa z odkimavanjem. Avtorji zaključujejo, da poljskega ZJ ni možno uvrstiti v Zeshanino (2004, 2006) tipologijo zanikanja v znakovnih jezikih glede na dominantnost ročne oziroma mimične nikalnice.

Tudi korpus turškega ZJ ne omogoča uvrstitve obravnavanega jezika v Zeshanino (2004, 2006) tipologijo. Vsebuje namreč zelo raznolike zanikane stavke. Dikyuva idr. (2017) so v skoraj 9 od skupno 104 ur posnetkov razpolagali s 1249 zanikanimi stavki, v katerih so odkrili kar 47 različnih kombinacij nikalnic. Najpogostejše tri so:

1. ROČNA NIKALNICA + nagib glave nazaj (16,49 %)
2. ROČNA NIKALNICA + nagib glave nazaj + dvig obrvi (24,26 %)
3. ROČNA NIKALNICA + nagib glave nazaj + spust obrvi (9,29 %)

Večina zanikanih stavkov obsega tako ročno kot mimično nikalnico (81 %), nekaj pa jih je zanikanih zgolj z eno od ročnih nikalnic (4 %). Vendar turški ZJ ni povsem ročno dominanten, kot je bilo predhodno opisano (Zeshan 2006, Gökgöz 2011), saj najdemo v korpusu tudi primere zanikanja z eno ali več mimičnimi nikalnicami brez ročne nikalnice (14 %). Makaroğlu idr. (2021) na osnovi lastne in več predhodnih korpusnih raziskav (Huddleston 2021, Lutzenberger idr. 2017, Oomen in Pfau 2017, Johnston 2018, Kuder idr. 2018) ugotavljajo, da izkazujejo znakovni jeziki večjo raznolikost zanikanih stavkov, kot jih je predvidenih v tipologiji po Zeshan (2004, 2006).

2.2 Besedni red

V katalonskem, (1a), in japonskem, (2), ZJ stavčna nikalnica v nezaznamovanem besednem redu stoji za glagolom. Ker v teh dveh jezikih glagol sledi osebkju in predmetu, je nikalnica odkretana povsem na koncu zanikanega prehodnega stavka. Enako velja tudi za nemški (Pfau in Quer 2002, Pfau 2016), italijanski (Geraci 2005), hongkonški (Tang 2006) in turški ZJ (Gökgöz 2011). V ameriškem ZJ pa glagol stoji za osebkom in pred predmetom, nikalnica pa se umešča pred glagol, (3).

- (3) JOHN NE ^(odkimavanje) KUPITI HIŠA *ameriški ZJ*
»John ni kupil hiše.« (Neidle idr. 2000: 44f)

Premestitev nikalnice iz njenega nezaznamovanega položaja lahko vodi v neslovničnost, kot v indo-pakistanskem znakovnem jeziku (4a : 4b), ali pa spremeni pomen stavka, kot v norveškem ZJ (5a : 5b).

- (4) a. KNJIGA IX₁ ^{odkimavanje} VZETI NE *indo-pakistanski ZJ*
(Zeshan 2004: 39)
- b. *KNJIGA IX₁ ^{odkimavanje} NE VZETI
»Nisem vzel te knjige.«
- (5) a. ^{odkimavanje} MIDVA NE OTROCI *norveški ZJ*
(Vogt-Svendsen 2000)
»Midva nimava otrok.«
- b. ^{odkimavanje} MIDVA OTROCI NE
»Midva nisva otroka.«

Skladenjsko mesto nikalnice je v brazilskem ZJ odvisno od vrste glagola (De Quadros 1999). V stavkih z glagoli, ki morfološko izražajo ujemanje z osebkom in predmetom (začetno oziroma končno točko prilagodijo kretalnemu prostoru osebkoma oziroma predmeta), je nikalnica pred glagolsko zvezo, (6a), medtem ko stavki z neujemalnimi glagoli (ki so odkretani na telesu) zahtevajo nikalnico za glagolsko zvezo, (6b).

- (6) a. IX JOHN ^{odkimavanje} NE DATI KNJIGA *brazilski ZJ*
(De Quadros 1999)
»John ji/mu ne da knjige.«
- b. IX JOHN ^{odkimavanje} ŽELETI AVTO NE
»John si ne želi avta.«

Nekateri znakovni jeziki poznajo podvojene nikalnice. V kitajskem ZJ podvajanje označuje doseg zanikanja, (7a), ameriški znakovni jezik pa ilustrira pogost pojav, v katerem podvojitve ročne kretnje sproži tudi širjenje mimične nikalnice, (7b).

- (7) a. ^{mrščenje} NIHČE/NIČ ^{mrščenje} OBVLADATI VELIKA-OBLIKA NIHČE/NIČ *kitajski ZJ*
(Yang in Fischer 2002)
»Nič ne kaže, da obvladaš veliko obliko.«
- b. ^{odkimavanje} ANN ZNATI-NE BRATI ZNATI-NE *ameriški ZJ*
(Petronio 1993: 134)
»Ann ne zna brati.«

2.3 Tipologija stavčnega zanikanja

Stavčno zanikanje je jezikovni proces, v katerem je v stavek vstavljen nikalni operator, ki obrne resničnostno vrednost stavka glede na izvorni trdilni stavek. Kadar je trdilni stavek resničen, je zanikani stavek neresničen, in obratno. V nekaterih jezikih, na primer angleščini, vsi nikalni izrazi (tj. nikalnice) – ki skladdenjsko sodijo bodisi med nikalne prislove, (8a), ali nikalne kvantifikatorje, (8b) – na pomenski ravni vsebujejo nikalni operator. Kadar v teh jezikih zanikani stavek vsebuje dve nikalnici, se pomenska prispevka njunih nikalnih operatorjev izničita in dobimo stavek, pomensko ekvivalenten trdilnemu stavku (8c). Take jezike imenujemo *jeziki z dvojnimi zanikanjem*.

- (8) a. John did not eat sweets. *angleščina*
 John PG NIK jesti.NED sladkarije
 »John ni jedel sladkarij.«
- b. Nobody eats sweets.
 Nihče jesti.3ED sladkarije
 »Nihče ni jedel sladkarij.«
- c. Nobody does not eat sweets.
 nihče PG NIK jesti.NED sladkarije
 »Ni ga, ki ne bi jedel sladkarij.« = »Vsi jedo sladkarije.«

Po drugi strani obstajajo jeziki z *nikalnim ujemanjem* (Labov 1972, Laka 1990, Zanuttini 1991, Ladusaw 1992, Giannakidou 2006), v katerih se nikalnice v istem stavku med seboj ne izničijo, (9). Zeijlstra (2004, 2008) predlaga, da v teh jezikih nikalnice ne nosijo nikalnega operatorja; nikalne so zgolj oblikoskladenjsko, ne pa tudi semantično. Njihov pomenski prispevek je posreden: prek skladdenjskega odnosa nikalnega ujemanja zahtevajo prisotnost fonološko neizraženega nikalnega operatorja.

- (9) Nihče ne je veliko sladkarij. *slovenščina*

Nikalno ujemanje se vzpostavi prek nikalne zveze. Glede na to, ali je nikalni operator vstavljen v njeno jedro ali določilo, obstajata dve vrsti nikalnega ujemanja. V jezikih s *krepkim nikalnim ujemanjem* je fonološko neizražen nikalni operator vstavljen v določilo nikalne zveze in se posledično lahko premešča više v skladdenjsko strukturo, saj vse nikalnice ostajajo v njegovem dosegu, tudi če se znajdejo više od nikalne zveze, na primer na mestu osebka, (9). V jezikih s *šibkim nikalnim ujemanjem* je nikalni operator vstavljen v jedro nikalne zveze, kjer se lahko združi zgolj z eno samo nikalnico, bodisi nikalnim prislovom, (10a), ali nikalnim kvantifikatorjem, (10b); dodatna nikalnica se sicer lahko nahaja pod nikalno zvezo, (10c), ne more pa se premestiti nad njo, ne da bi zašla izven dosega operatorja, (10d).

- (10) a. Gianni [NegP [N non]] manga le caramelle. *italijanščina*
 Gianni NIK jesti.3ED sladkarije
 »Gianni ne je sladkarij.«
- b. [NegP **Nessuno** [N]] manga le caramelle.
 nihče jesti.3ED sladkarije
 »Nihče ne je sladkarij.«
- c. Gianni [NegP [N non]] manga **nulla**.
 Gianni NIK jesti.3ED nič
 »Gianni ne je ničesar.«
- d. ***Nessuno** [NegP [N non]] manga le caramelle.
 nihče NIK jesti.3ED sladkarije
 »Nihče ne je sladkarij.«

3 Slovenski znakovni jezik

Zanikanje v slovenskem znakovnem jeziku (SZJ) še ni bilo celostno obravnavano. Nekaj informacij vsebujejo jezikovni učbeniki *Naučimo se SZJ 1/2/3* (Podboršek in Krajnc 2006, 2010, 2013). Avtorici predstavita ročni nikalnici NE in IMETI-NE, pri čemer trdita,

da se stavek v SZJ zanika bodisi z odkimavanjem in ročno nikalnico, ki sledi glagolu (11a), bodisi samo z odkimavanjem (11b), ki naj bi sledilo glagolu. Glede na te trditve bi torej umestili SZJ med mimično dominantne jezike.

- (11) a. JAZ RAZUMETI ^{odkimavanje} NE SZJ
 (Podboršek in Krajnc 2006: 43)
- b. JAZ RAZUMETI ^{odkimavanje}
 »Ne razumem.«

Avtorici poleg tega opozorita na obstoj nepravilnih nikalnih glagolov HOTETI-NE, VEDETI-NE, MOČI-NE, MARATI-NE, POZNATI-NE, POTREBOVATI-NE, IMETI-NE in kvantifikatorja NIČ (Podboršek in Krajnc, 2006: 43, 84). *Slikovni slovar SZJ 1* (Podboršek 2010), dodatek k zgoraj omenjenemu učbeniku, prikazuje ročni nikalnici NE in IMETI-NE (Podboršek 2010: 42), ročni nikalni prislov NIKOLI (Podboršek, 2010: 106), ročna nikalna zaimka NIHČE in NIČ (Podboršek 2010: 28, 38, 85, 100) in zgoraj naštete nepravilne nikalne glagole (Podboršek 2010: 83–84, 119–121).

Obsežneje je zanikanje v SZJ predstavljeno v *Priročni video slovnici SZJ* (Pavlič 2019), ki trdi, da se stavek zanika tako z ročno nikalnico NE, ki naj bi stala pred glagolom, kot z mimično nikalnico (odkimavanjem), ki naj bi se pojavila sočasno z ročno nikalnico in se širila do konca stavka, (12a), ter dodatno na osebek, kadar je ta sestavljen iz samostalnika in nikalne kretnje NIČ, (12b), ne pa tudi na topikalizirane sestavnike, ki so v SZJ izraženi na začetku stavka z dvignjenimi obrvmi, sledi pa jim premor in pomežik, (12c).

- (12) a. MAČEK ^{odkimavanje} NE LOVITI MIŠ SZJ
 »Maček ne lovi miši.« (Pavlič 2019: 135)
- b. ^{odkimavanje} NIČ OTROK SPATI
 »Noben otrok ne spi.«
- c. ^(dvig obrvi) NOČ ^{odkimavanje} NIČ OTROK SPATI
 »Ponoči noben otrok ne spi.«

Poleg ročne nikalnice NE Pavlič (2019: 134) obravnava še ročni nikalnici NIČ⁵, (13a), in NIKOLI, (13b), ob katerih naj bi bila obvezno prisotna mimična nikalnica, izpuščena pa naj bi bila ročna nikalnica NE, sicer je stavek neslovničen, (13c, d).

⁵Oziroma NOBEN/NIHČE – kretnji se razlikujeta po oralizaciji.

- (13) a. TETA $\overline{\text{NIČ}}$ $\overline{\text{PEČI}}$ SZJ
 »Teta nič ne peče.« (Pavlič 2019: 134)
- b. TETA $\overline{\text{NIKOLI}}$ $\overline{\text{PEČI}}$
- c. *TETA $\overline{\text{NIČ}}$ $\overline{\text{NE}}$ $\overline{\text{PEČI}}$
- d. *TETA $\overline{\text{NIKOLI}}$ $\overline{\text{NE}}$ $\overline{\text{PEČI}}$

Ročna nikalnica ne more samostojno zanikati stavka, (14a), in po Pavlič (2019) naj bi enako veljalo tudi za mimično nikalnico (14b). Njegova analiza torej SZJ umešča izven kategorij, predlaganih v Zeshan (2004, 2006).

- (14) a. * TETA NE PEČI SZJ
 »Teta ne peče.« (Pavlič 2019: 134)
- b. * TETA $\overline{\text{PEČI}}$

Pavlič (2019: 136) poudarja, da se ob nepravilnih nikalnih glagolih ročna nikalnica NE ne more pojaviti, (15a), najverjetneje zato, ker je že vkorporirana v sam nikalni glagol. Enako kot ročna nikalnica tudi nepravilni nikalni glagoli zahtevajo prisotnost mimične nikalnice, (15b).

- (15) a. * SOSED $\overline{\text{NE}}$ $\overline{\text{MARATI-NE}}$ $\overline{\text{NOGOMET}}$ SZJ
(Pavlič, 2019: 136)
- b. SOSED $\overline{\text{MARATI-NE}}$ $\overline{\text{NOGOMET}}$
 »Sosed ne mara nogometa.«

Opisa stavčnega zanikanja v Podboršek in Krajnc (2006, 2010, 2013) ter Pavlič (2019) sta nezdržljiva: zanikanim stavkom SZJ ne pripišeta enakega besednega reda ter se ne strinjata glede obveznosti pojavljanja ročne nikalnice v teh stavkih. Poleg tega noben opis ne nudi namigov, ali kaže SZJ umestiti med jezike s krepkim ali šibkim nikalnim ujemanjem. Z analizo, ki jo predstavljamo v nadaljevanju prispevka, smo želeli ugotoviti, kateri opis je skladnejši z dejansko jezikovno rabo.

4 Metodologija

Cilj raziskave je preveriti predhodna opažanja o zanikanju v SZJ (Podboršek in Krajnc 2006, 2010, 2013; Pavlič 2019) na korpusu SZJ SIGNOR (Vintar idr. 2014).

4.1 Korpus SIGNOR

Korpus SIGNOR sestavljajo namenski posnetki polstrukturiranega izražanja v obliki intervjujev z 80 udeleženci, ki sta jih izvajali gluhi študentki in gluha učiteljica ter

sodelavka pri projektu. V postopku ročnega označevanja z orodjem iLex (Hanke in Stolz 2008)⁶ in transkripcije posnetkov je nastala leksikalna baza, ki obsega 30.000 kretenj oziroma 3.000 lem (Vintar idr. 2014). Razvit je bil tudi iskalnik, ki trenutno ne deluje. Avtorji korpusa so nam omogočili neposreden dostop do celotnega korpusa: surovih transkripcij in video posnetkov 80 kretalcev (do 15 % celotne jezikovne skupnosti iz vseh slovenskih regij, 46 % žensk in 54 % moških, rojenih med 1932 in 1996).

Avtorji so kot uporabnika oziroma *kretalca* SZJ šteli vsakogar, ki pogosto uporablja ta jezik za primarno komunikacijo z drugimi (Vintar idr. 2014: 163–164), zato so med njimi tudi naglušni in gluhi, ki so SZJ začeli usvajati kot prvi jezik šele po tretjem letu starosti ali kot drugi jezik šele tekom vrtca, osnovne šole ali kasneje. Pri pregledovanju korpusnih posnetkov se je potrdilo, da imajo informanti različno usvojen SZJ na vseh ravneh jezikovne zmožnosti. Na osnovi demografskih podatkov, ki jih je priskrbel sodelavka pri projektu SIGNOR, Marjetka Kulovec (osebna komunikacija, e-sporočilo 14. 8. 2023), smo za raziskavo pripravili reprezentativen izbor 26 video posnetkov (v skupnem trajanju 3 h 27 min in 54 s) oziroma 22 kretalcev (podkorpus *n-SIGNOR*), ki so v stik s SZJ prišli v zgodnjem otroštvu, tj. najkasneje ob začetku osnovne šole, nekateri pa celo v vrtcu ali znotraj primarnega okolja (družine) v komunikaciji s starši in/ali sorodniki.

4.2 Izbor primerov za analizo

V bazi pomenskih oznak smo iskali vse ročne nikalnice, ki so bile podpisane kot NE, NIČ, NOBEN, NIHČE, NIKJER in NIKOLI, ter za vse zadetke odčitali šifro posnetka in čas. Po pregledu izseka video posnetka s tarčno ročno nikalnico in njenega konteksta smo v nadaljnjo analizo vključili le primere stavčnega zanikanja, izključili pa smo primere kratkega nikalnega odgovora na izpraševalčevo vprašanje.

Mimičnih nikalnic nismo mogli iskati v bazi pomenskih oznak, saj mimike avtorji korpusa SIGNOR niso označevali. V prvem koraku smo zato pregledali vse primere, ki smo jih našli s pomočjo pomenskih oznak za ročne nikalnice. Ugotovili smo, da se sočasno z ročno nikalnico konsistentno pojavlja le mimika odkimavanja, res pa je, da smo v širšem kontekstu zanikanih stavkov zaznali tudi posamične primere pomikov telesa ali glave nazaj; analizo te mimike, ki bi lahko predstavljala sekundarno nikalno mimiko, prepuščamo nadaljnjim raziskavam. V drugem koraku smo morebitne zanikane stavke, ki bi bili zanikani zgolj z mimiko odkimavanja brez ročne nikalnice, iskali z ročnim pregledom video posnetkov podkorpusa *n-SIGNOR* v celoti.

Skupno smo našli 108 v celoti izraženih nikalnih stavkov, od tega 99 zanikanih z ročno in mimično nikalnico, 8 zanikanih samo z ročno nikalnico in en stavek, zanikan samo z mimično nikalnico. Vse zanikane stavke smo za potrebe raziskave dodatno opremili s pomenskimi oznakami in zamrznjenimi posnetki. Določili smo jim prisotnost in vrsto ročne nikalnice, prisotnost in širjenje mimične nikalnice (odkimavanja) ter besedni red nikalnice in glagola. V analizi so opisno in slikovno prikazane vse različne vrste zanikanih stavkov glede na našete dejavnike.

⁶ Hanke, Thomas in Storz, Jakob, 2008: iLex – A database tool for integrating sign language corpus linguistics and sign language lexicography. V Construction and Exploitation of Sign Language Corpora. 3rd Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages. Ur. O. Crasborn idr. Paris, Francija: ELRA. 64–67.

Tabela 6: Demografski podatki (M. Kulovec, osebna komunikacija, e-sporočilo 14. 8. 2023)

Oznaka	Leto rojstva	Stik z jezikom	Šifra posnetka	Σ
1	1956	OŠ	FLJR24	12 min 4 s
2	1993	vrtec	DFLJL06	14 min 7 s
3	1992	starši + vrtec	DFLJR18	13 min 58 s
4	1989	vrtec	DFSTR09	18 min 26 s
5	1992	vrtec	DFSTR14	14 min 30 s
6	1993	gluhi starši + vrtec	DFSTR17	11 min 28 s
7	1986	vrtec	DMGOR21	13 min 7 s
8	1993	vrtec	DMLJR10	13 min 4 s
9	1988	OŠ	FDOR31_5	3 min 52 s
10	1961	OŠ	FDOR33_1	6 min 29 s
11	1947	vrtec	FDOR36_1	5 min 29 s
12	1940	OŠ	FGOD78_1	3 min 17 s
13	ni podatka	ni podatka	FLJR29_1	12 min 15 s
14	1983	gluhi starši + vrtec	FLJR51_1	5 min 15 s
15	1949	vrtec	FLJR55_1, FLJR55_2	5 min 12s
16	1932	OŠ	FLJR56_3	2 min 8 s
17	1945	OŠ	FLJR58_2	3 min 46 s
18	1943	OŠ	FLJR62_2, FLJR62_3, FLJR62_4	10 min 25 s
19	1946	OŠ	FLJR63_1, FLJR63_2	9 min 18 s
20	1941	OŠ	FPRR64	14 min 19 s
21	1962	OŠ	FPRR65	14 min 18 s
22	1988	OŠ	MGOL76_2	1 min 7 s

5 Analiza

V podkorpusu n-SIGNOR smo našli eno mimično nikalnico, in sicer odkimavanje (100 pojavitev), in tri ročne nikalnice, in sicer nikalnico NE (54 pojavitev), nikalni prislov NIKOLI (2 pojavitvi) ter nikalni kvantifikator oziroma zaimek NIČ (21 pojavitev),⁷ poleg tega pa je kar polovica stavkov (55/108) zanikana z nepravilnim nikalnim glagolom. Najpogostejši nepravilni nikalni glagoli so IMETI-NE (35 pojavitev), MARATI-NE (20 pojavitev) in VEDETI-NE/(PO)ZNATI-NE (13 pojavitev), saj korpusni posnetki prikazujejo veliko pogovorov o tem, kaj imajo kretalci radi in kaj počnejo v šolskem in prostem času; opisujejo pa tudi okoliščine gluhot, pri čemer nekateri kretalci uporabijo glagol SLIŠATI-NE (3 pojavitve). Našli smo tudi glagola MOČI-NE (9 pojavitev) in ITI-NE (4 pojavitve); slednji je verjetno zabeležen prvič. Najprej si bomo ogledali distribucijo nikalnic, 5.1, nato besedni red, 5.2, ter nazadnje prisotnost in širjenje nikalne mimike, 5.3.

⁷ Kretnja NIČ se uporablja tudi v pomenu »nihče«.

5.1 Ročne in mimične nikalnice

Analiza kaže, da večina zanikanih stavkov (99/108) vsebuje tako mimično kot ročno nikalnico. To običajno stanje ilustriramo s primeri (16–18).

Ročno nikalnico NE in mimiko odkimavanja si oglejmo v zanikanem neprehodnem primeru (16), ki vsebuje samostalniško zvezo MOJ OTROCI v vlogi osebka; sledi ročna nikalnica NE, ki je levostična s sledečim glagolom. Odkimavanje se začne sočasno z ročno nikalnico in se širi tudi na glagol.

(16) FDOR36_1, 00:04:18:10

»Moji otroci ne kretajo.«

Ročno nikalnico NIKOLI, ki jo spremlja mimika odkimavanja, si oglejmo v zanikanem primeru (17), ki se začne s topikaliziranim časovnim prislovom ŽE DOLGO, ki je označen z dvigom obrvi in glave, zaključuje pa ga dolg pomežik.⁸ Nikalna mimika spremlja celotno remo (BOLAN NIKOLI); domnevamo, da z uporabo nikalnega prislova NIKOLI, katerega domena je omejena na topik oz. temo, kretalka zanikanje poudari.⁹

(17) FPRR64, 00:03:26:06

»Že dolgo nisem bila bolna.«

Primer nepravilnega nikalnega glagola in odkimavanja pa si oglejmo v zanikanem primeru (18), ki se začne s topikaliziranim predmetom, sledita pa mu prvoosebni zaimek v vlogi osebka ter nepravilni nikalni glagol MARATI-NE. Odkimavanje se začne z osebkom in konča z nikalnim glagolom.

⁸ V korpusu zaradi maloštevilnih pojavitev nikalnega prislova NIKOLI (2) in nikalnega zaimka NIČ (21) ni primera, v katerem bi se katera od teh nikalnic pojavila v stavku z nezaznamovanim besednim redom.

⁹ Odkimavanje spremlja tudi vsaj prvi dve kretnji v naslednjem stavku, JAZ VEDNO ZDRAV »Vedno sem bila zdrava«. Domnevamo, da nastopa v vlogi metajezikovne negacije in izraža nasprotovanje predhodni sogovornikovi trditvi v diskurzu.

(18) DFSTR17, 00:04:09:12

5.2 Besedni red

Nezaznamovani besedni red v neprelozljivih stavkih v SZJ je osebek–povedek, v prelozljivih stavkih pa osebek–povedek–predmet (Pavlič 2020), čemur sledita tudi primera neprelozljivega, (16), in prelozljivega, (19), stavka iz korpusa SIGNOR.¹⁰ V obeh stoji ročna nikalnica NE neposredno pred glagolom. Mimična nikalnica, odkimavanje, se začne istočasno z ročno nikalnico ter se širi na glagol in v prelozljivem primeru (19) tudi na predmet.

(19) FPRR64, 00:12:05:16

SZJ naj bi bil po prelozljivih opažanjih (Pavlič 2019) jezik z opustnim osebkom, kar se potrjuje s primerom (20), ki se ne začne z osebkom, ampak z ročno nikalnico NE, ki ji sledita glagol in predmet. Spet se sočasno z ročno nikalnico začne tudi odkimavanje, ki se širi čez kretnji glagola in predmeta.

(20) DFLJR18, 00:06:16:08

¹⁰Zaznamovan besedni red stavkov (17) in (18) je posledica topikalizacije, ki je označena z mimično dvignjenih obrvi oziroma glave ter prozodičnega premora (mežika) po koncu topikalizacije.

Zgornji primeri podkrepljujejo trditev, da SZJ umešča nikalnico stično pred glagol, vendar vsebuje korpus SIGNOR tudi nekaj primerov nikalnice za glagolom. Analiza pokaže, da se to lahko zgodi le v primerih s posebno informacijsko strukturo, kot sta recimo protivni priredji, prikazani v (21) in (22). Ročna nikalnica NE je v protivnih priredjih odkretana neposredno za glagolom in hkrati z odkimavanjem, ki pa se ne širi. Domnevamo, da posebna stava ročne in mimične nikalnice zaznamuje doseg zanikanja; tako v (21) kot v (22) je namreč zanikan le glagolski predikat in ne celotno glagolsko dejanje.

(21) DMLJR10, 00:02:19:21

... GRADITI

NE.

SAMO

DVIGNITI

»... ne gradi, samo dvigne.«

(22) DMLJR10, 00:05:25:17

JAZ

SMUČATI

NE.

BOLJ

DESKATI

»Smučam ne, raje deskam.«

5.3 Nikalna mimika

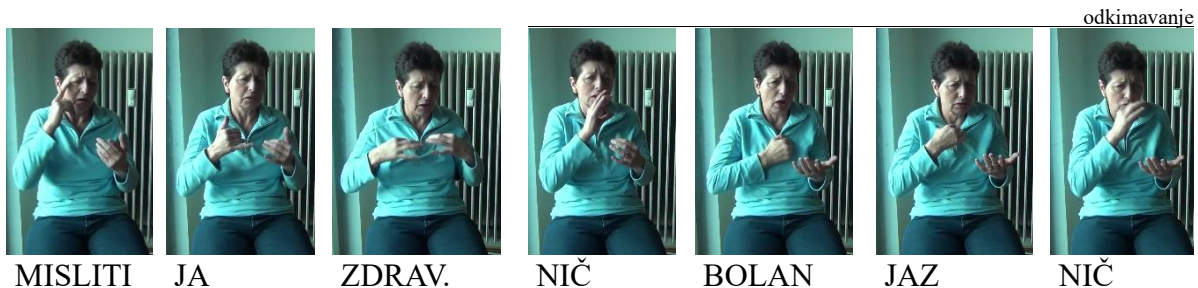
Nikalna mimika se v nepreloženih stavkih SZJ pojavi sočasno z ročno nikalnico in se razširi tudi na glagol, ki stoji neposredno za ročno nikalnico, (16), v preloženih stavkih pa še na glagolu sledeči predmet, (19, 20). Zdi se, da so izjeme, ki jih najdemo v korpusu SIGNOR, posledica strukturnih oziroma informacijskih dejavnikov. V (23) se mimika najverjetneje ne razširi na predmet zato, ker gre za priredno zložen predmet, v katerem so naštetni členi (1 HRUŠKA, 2 JABOLKO, 3 BANANA, 4 FIŽOL) ločeni s pomežiki ter krajšimi ali daljšimi premori; domnevamo, da se nikalna mimika nanje ne razširi zaradi lokalne mimike, ki je tipično prisotna pri naštevanju (nagib glave levo in desno), in morda tudi zaradi same kompleksnosti predmeta.

(25a) DFSTR17, 00:03:26:11

»Ne maram rib, jaz jih ne maram.«

(25b) FLJR29_1, 00:01:48:09

»Ja, mislim, da sem zdrava, nič nisem bolna, prav nič.«

V (26) smo ilustrirali podvajanje nikalnice, vendar velja poudariti, da ni skladijsko podvojena vsaka nikalnica, ki se pri danem zanikanju pojavi dvakrat. Zdi se, da je v (26) prva pojavitev nikalnice NE kratki odgovor na predhodno vprašanje. Hipotezo podpira dejstvo, da ji sledi prozodična meja, označena s pomežikom in premorom, prozodični meji pa sledi odgovor s polnim stavkom (ki se prične s podvojenim topikaliziranim povedkovim določilom VAJENEC), v katerem najdemo ročno nikalnico za povedkovim določilom. V odgovoru s polnim stavkom se nikalna mimika razteza čez cel stavek, kar je skladno z dejstvom, da je celoten stavek žariščen, saj predstavlja odgovor na vprašanje.

(26) FLJR24, 00:02:35:22

»Ne, vajenec pa jaz nisem bila.«

6 Razprava

SZJ v nezaznamovanem besednem redu umešča ročno nikalnico stično pred glagol. Nikalna mimika odkimavanja se pojavi sočasno z ročno nikalnico in se vedno razširi tudi na glagol, če je ta neposredno za njo, v prehodnih stavkih pa se razširi tudi na predmet, če je odkretan in situ. Ker so obravnavani nikalni stavki kljub dvema

nikalnicama (ročni in mimični)¹² še vedno interpretirani kot nikalni, lahko z gotovostjo trdimo, da je SZJ jezik z nikalnim ujemanjem, ni pa še jasno, ali gre za krepko ali šibko ujemanje.¹³ Primerov, v katerih bi bila nikalnica v vlogi osebk, v korpusu n-SIGNOR nismo našli, vendar zaradi majhnosti korpusa to še ne pomeni, da bi bila nikalnica v tem položaju dejansko izven dosega nikalnega operatorja ob hkratni realizaciji nikalnice v jedru nikalne zveze – kar bi nakazovalo na šibko ujemanje. Našli pa smo primere zanikanja zgolj z eno nikalnico, 5.1, ter z dvema ročnima in eno mimično nikalnico, 5.2; oboje bi lahko nakazovalo na krepko ujemanje, vendar se ni izkazalo za sistematično.

6.1 Zanikanje zgolj z ročno ali mimično nikalnico

Našli smo 14 potencialnih primerov, kjer se je zdelo odkimavanje samostojno. Pri 12 primerih smo po natančnem ogledu posnetka odkrili ročno nikalnico NE ali nepravilni nikalni glagol, ki v prvotni bazi pomenskih oznak ni bil označen, v enem primeru pa se je izkazalo, da odkimavanje poteka sočasno s prislovom PREMALO. Najprej smo preverili, kako je ta prislov odkretan v Slovarju SZJ,¹⁴ in s tem izločili možnost, da gre za inherentno leksikalno mimiko, saj je kretnja v slovarju prikazana brez mimike. Na osnovi pomena prislova PREMALO in njegovega konteksta, ki ga predstavlja (27), zato sklepamo, da gre za morfološko mimiko oziroma mimično izraženi prislov, ki stopnjuje osnovni pomen kretnje PREMALO in bi ga v slovenščino prevedli kot »res«. V kategorijo zgolj mimično zanikanih primerov smo torej uvrstili le (28), ki je nedvomen primer zanikanja zgolj z odkimavanjem brez ročne nikalnice.

(27) FLJR58_2, 00:02:19:18

¹² V nekaterih primerih so nikalnice celo tri: mimična in podvojena ročna ali mimična in dve ročni.

¹³ Nedavna korpusna raziskava zanikanja v ruskem ZJ celo predlaga, da tega jezika sploh ni mogoče uvrstiti v eno od teh kategorij (Kuhn in Pasalskaya 2023), kar je bilo predlagano že za nekatere govorne jezike, med drugim madžarščino (Szabolcsi 2018).

¹⁴ <https://szj.si/default.aspx?video=39a69148-c86c-46c7-bec0-026406675371>

(28) FPRR64, 00:12:32:22

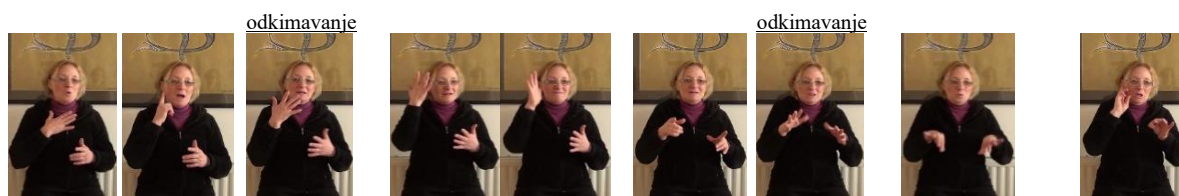
... SKUPAJ.

POROČITI.SE

»(Bila) sta skupaj, a nista (bila) poročena.«

Po drugi strani smo našli 8 potencialnih primerov, kjer se je zdela ročna nikalnica samostojna. Pri 2 primerih je bilo namesto odkimavanja sočasno z glagolom uporabljeno skomiganje z rameni. Skomiganje z rameni kot obgovorna gesta lahko služi za izražanje dvoma, nevednosti, neodločenosti ali negotovosti, zato sklepamo, da gre za sekundarno nikalno mimiko, ki pa je v SZJ še povsem neraziskana in zato presega domet te raziskave. V 7 primerih je bil brez odkimavanja uporabljen nepravilni nikalni glagol, kot je VEDETI-NE v (29). Opazimo, da kretalka sicer uporablja odkimavanje na nepravilnem nikalnem glagolu IMETI-NE, ki v SZJ lahko izraža bodisi lastnino bodisi obstoj, nekateri kretalci pa ga uporabljajo kot dobesedni prevod za slovensko nikalnico »ni«, s katero se tvori nepravilni nikalni glagol »biti« in ki se dodaja preteklemu deležniku pri tvorbi stranskih časov v slovenščini. Primer (29) tako zaradi očitnega vpliva slovenščine izločimo iz analize. Omenimo še, da smo pri pregledu celotnega korpusa SIGNOR opazili težnjo, da kretalci z manjšo jezikovno zmožnostjo v SZJ več uporabljajo ročne nikalnice brez nikalne mimike – kar je verjetno posledica težnje, da tudi na splošno uporabljajo manj mimike (sploh skladijske). Tudi Makaroğlu (2021: 129–130) izpostavi, da so morebitna odstopanja pri izražanju zanikanja v turškem ZJ (kot je raba samostojnega mimičnega zanikanja) lahko povezana s starostjo kretalcev, pri čemer so starejši praviloma tisti, ki so znakovni jezik zaradi zgodovinskih okoliščin usvajali v neobičajnih okoliščinah.

(29) FPRR65, 00:00:43:09

MOJ

MAMA

IMETI-NE

VEDETI-NE

KAJ

IMETI-NE

UGOTOVITI.

GLUH

»Moja mama ni vedela, ni ugotovila, da sem gluha.«

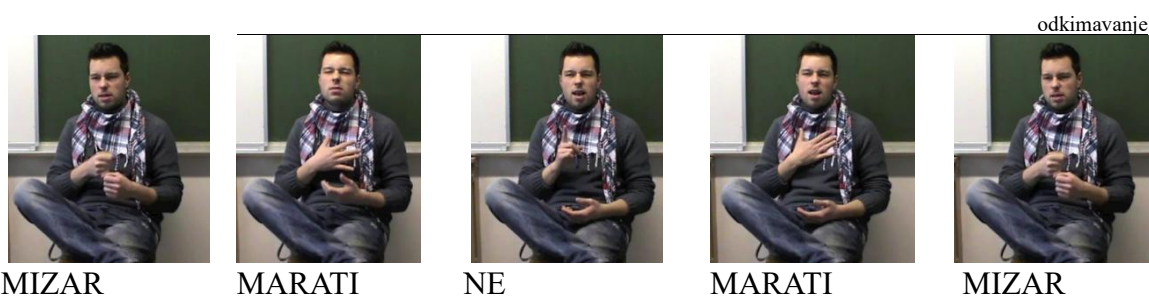
Tudi večina drugih izjem, ki smo jih našli v korpusu, je povezanih z uporabo nepravilnih nikalnih glagolov. Nekateri kretalci sploh ne uporabljajo nikalnih oblik nepravilnih nikalnih glagolov, kar zopet nakazuje na bodisi premalo intenziven bodisi premalo kvaliteten stik med usvajanjem, zaradi česar niso usvojili posebnosti na področju glagolske morfologije. V primeru (30) je uporabljen glagol RAZUMETI namesto RAZUMETI-NE, v primeru (31) pa MARATI namesto MARATI-NE. Opozoriti velja, da sta RAZUMETI in MARATI ustrezno zanikana.

(30) FPRR64, 00:07:22:24

»Angleščine ne razmem.«

(31) DMGOR21, 00:01:50:13

»Ne bi bil rad mizar.«

Povzeto, našli smo en nedvomen primer zanikanja zgolj z mimično nikalnico. Vzeti ga moramo resno, saj nimamo razloga, da bi ga pripisali jezikovnemu zdrsu ali omejeni jezikovni zmožnosti; nakazuje lahko na krepko nikalno ujemanje. Po drugi strani je primerov zanikanja zgolj z ročno nikalnico več, vendar pogosto obstajajo namigi, da so posledica jezikovnega zdrsa ali omejene jezikovne zmožnosti, saj se praviloma pojavljajo pri kretalcih, ki niso usvojili morfoloških posebnosti na področju glagolske morfologije. Navkljub navedenim izjemam (še posebej primeru samostojnega mimičnega zanikanja) na osnovi podatkov, ki jih imamo, za enkrat zaključujemo, da sta ročno in mimično zanikanje v SZJ enakovredna v smislu, da stavčno zanikanje zahteva oba tipa nikalnice.

6.2 Dve ročni nikalnici in odkimavanje v istem nikalnem stavku

Dve ročni nikalnici v zanikanem stavku sta v ZJ redkost (Kuhn 2020). Kadar je v SZJ stavek zanikan z nikalnim zaimkom (42 pojavitev) ali nepravilnim nikalnim glagolom (55 pojavitev), praviloma izostane ročna nikalnica NE, vendar smo našli tudi 5 različnih kombinacij oziroma 9 pojavitev dveh ročnih nikalnic in nikalne mimike v istem stavku, ki pa kljub trem nikalnicam ostane interpretiran nikalno (torej ne nasprotuje prvotni uvrstitvi SZJ med jezike z nikalnim ujemanjem):¹⁵

- NE in NIČ 4 pojavitve
- IMETI-NE in NIČ 2 pojavitvi
- ITI-NE in NIČ 1 pojavitev
- VEDETI-NE in NE 1 pojavitev
- IMETI-NE in NE 1 pojavitev

¹⁵ Dve različni ročni nikalnici moramo ločiti od podvajanja ročnih nikalnic, kot smo jih predstavili v primerih (25a) in (25b) zgoraj.

Primerov z NE in NIČ oziroma z nepravilnim nikalnim glagolom in NE, kot je (32), ne moremo razumeti drugače, kot da nakazujejo na sprejemljivost rabe treh nikalnih izrazov v enem zanikanem stavku SZJ, ki ohrani nikalni pomen; SZJ bi bil v tem primeru jezik s krepkim ujemanjem. Vendar v jeziku s krepkim ujemanjem vedno najdemo nikalni izraz, ki lahko samostojno zanika stavek brez navzočnosti dodatnih nikalnih izrazov – in običajno prav take strukture prevladujejo. Poleg tega smo v prejšnjem razdelku videli, da je primer zanikanja zgolj z odkimavanjem le eden, primeri zanikanja zgolj z ročno nikalnico pa večinoma vsebujejo namige, da gre za napake. Zdi se torej verjetneje, da so tudi pojavitve treh nikalnic v SZJ napake. Navzočnost nikalnega kvantifikatorja NIČ in nikalnega glagola v istem stavku lahko tako razumemo kot pogojno dovoljeno izjemo od pravila, saj ob nepravilnem nikalnem glagolu sicer kvantifikatorja (ali prislova) sploh ne bi bilo mogoče uporabiti. Vprašanje bi bilo smiselno preveriti tudi v drugih znakovnih jezikih, saj v literaturi obstajajo primeri (Zeshan 2006 in Geraci 2005 skupaj z analizo v Pfau 2016), v katerih sta uporabljena nepravilni nikalni glagol in nikalni kvantifikator – čeprav v italijanskem ZJ, kjer pride do dvojnega zanikanja, (34), oziroma turškem ZJ, kjer se ohrani nikalno ujemanje in nikalni pomen, (35), ta možnost sicer ni izpričana. Alternativa uporabi nikalnega prislova ali zaimka v istem stavku z nepravilnim nikalnim glagolom je, da namesto nikalne oblike kretalec uporabi zanikano trdilno obliko. Morda je to razlog, zakaj je kretalka v (33) odkretala trdilno različico SLIŠATI namesto nepravilne nikalne različice SLIŠATI-NE.

(32) FLJR55_2, 00:01:21:20

TRI

LETO

NIČ

ITI-NE

»Tri leta nič ne gre.«

(33) DFLJL06, 00:00:43:24

NIČ

SLIŠATI

»Nič ne slišim.«

(34)	KADITI MOČI-NE
»Vsi morajo kaditi.«	NIHČE	<i>italijanski ZJ</i>
(Geraci 2005: 224)
(35)	VODA MORJE. IX ₁ NIČ ₁
»Še nikoli nisem bil na morju.«	odkimavanje
ITI-NE	<i>turški ZJ</i>
(Zeshan 2006: 150)

7 Zaključek

Na podlagi opisane korpusne analize zaključujemo naslednje:

1. Pridružujemo se korpusnim raziskavam, navedenim v razdelku 2.1, v zaključku, da je tipologija Zeshan (2004, 2006), ki deli znakovne jezike na ročno in mimično dominantne, nepopolna. Ugotavljamo namreč, da sta v SZJ ročno in mimično zanikanje enakovredna v smislu, da zanikani stavki vselej vsebujejo oba tipa nikalnice. Razumevanje potencialnih izjem k tej trditvi zahteva podrobnejšo obravnavo zanikanja s stališča členitve po aktualnosti.
2. V stavkih z nezaznamovanim besednim redom stoji ročna nikalnica neposredno pred glagolom.
3. Nikalna mimika (skoraj vedno odkimavanje) se v stavkih z nezaznamovanim besednim redom širi z nikalnice na glagol in v prehodnih stavkih tudi na *in situ* predmet (v kolikor ta ne zahteva lastne specifične mimike, kot recimo pri naštevanju). Kadar je ročna nikalnica (vključujoč nikalne glagole) podvojena, se nikalna mimika razteza čez celoten del stavka med pojavitvama ročne nikalnice.
4. Določeni, predvsem pogosti in/ali splošnopomenski glagoli, imajo nepravilno nikalno obliko, ob kateri se ne more pojaviti nobena ročna nikalnica; kot ročne nikalnice tudi nikalne glagole obvezno spremlja nikalna mimika. (Obnašanje nikalnih glagolov razlagamo s hipotezo, da je ročna nikalnica NE inkorporirana v nikalno obliko glagola.)
5. SZJ je jezik z nikalnim ujemanjem, saj ne glede na število nikalnih izrazov (običajno dva, izjemoma en ali trije) zanikan stavek ohrani nikalni pomen. Vendar zaradi premajhnega števila podatkov, ki so za nameček delno nekoherentni, ne moremo zaključiti, ali je nikalno ujemanje krepko ali šibko. Na vprašanje krepkega oziroma šibkega ujemanja nameravamo odgovoriti z eksperimentalno zasnovano študijo.

Poudariti velja, da so določeni zaključki trdnejši pri nezaznamovanih stavkih. Pri stavkih z zaznamovanim besednim redom smo poleg same kompleksnosti obravnave informacijske strukture trčili tudi na omejitve, ki jih postavlja uporabljeni korpus SIGNOR. Razvijalcem prihodnjih korpusov (SZJ ali drugih znakovnih jezikov) svetujemo, da pri snemanju intervjujev ali pogovorov zajamejo vse udeležence pogovora; na mnogih mestih namreč zaradi odsotnosti videoposnetka spraševalca nismo mogli z gotovostjo razbrati, na kaj natančno intervjuvanec odgovarja, in zato ni bilo povsem jasno, kakšna je informacijska struktura njegovega odziva. Nadalje bi pri iskanju pojavitev obravnavanega pojava bilo zelo zaželeno, da bi bili v korpus vključeni tudi prevodi v metajezik (tj. govorno slovenščino); naše delo bi bilo precej olajšano, če bi lahko zanikane stavke iskali (tudi) po nikalnicah govorne slovenščine. Izkušnje drugih raziskovalcev, ki uporabljajo korpusne znakovnih jezikov, so podobne; glej npr. Kuder idr. (2018), ki poročajo tudi, da vnaprejšnji prevod (pred podnapisovanjem) v metajezik izboljša kvaliteto podnapisov.

Zahvale

Zahvaljujemo se avtorjem korpusa SIGNOR, da so ga zgradili in nam omogočili njegovo uporabo, ter še posebej M. Kulovec, ki nam je omogočila vpogled v demografske podatke. Hvala tudi udeležencem konference Škrabčevi dnevi 13 in anonimnima recenzentoma za dragocene komentarje.

Viri in literatura

- Branchini, Chiara, Cardinaletti, Anna, Cecchetto, Carlo, Donati, Caterina in Geraci, Carlo, 2013: Wh-duplication in Italian Sign Language (LIS). *Sign Language & Linguistics* 16.2. 157–188. <https://doi.org/10.1075/sll.16.2.03bra>.
- Bross, Fabian, 2023: Wh-doubling in German Sign Language: Why not sluicing? *Sign Language & Linguistics* 26.2. 258–275. <https://doi.org/10.1075/sll.22005.bro>.
- Brunelli, Michele, 2011: *Antisymmetry and sign languages: A comparison between NGT and LIS*. Doktorsko delo. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Coerts, Jane, 1992: *Nonmanual Grammatical Markers: An Analysis of Interrogatives, Negations and Topicalisations in Sign Language of the Netherlands*. Doktorsko delo. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- De Quadros, Ronice M., 1999: *Phrase structure of Brazilian sign language*. Doktorsko delo. Porto Alegre, Brazilija: Pontificia Universida de Católica do Rio Grande do Sul.
- Geraci, Carlo, 2005: Negation in LIS (Italian Sign Language). V *Proceedings of the North East Linguistic Society* 35. Ur. L. Bateman in C. Ussery. Connecticut: University of Connecticut. 217–230.
- Giannakidou, Anastasia, 2006: N-Words and Negative Concord. V *The Blackwell Companion to Syntax*. Ur. M. Everaert in H. van Riemsdijk. Malden; Oxford; Carlton: Blackwell. 327–391. <https://doi.org/10.1002/9780470996591.ch45>
- Gökgöz, Kadir, 2011: Negation in Turkish Sign Language. V *Nonmanuals in Sign Language*. Ur. A. Herrmann in M. Steinbach. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 49–75.
- Huddlestone, Kate, 2021: Negation and polar question–answer clauses in South African Sign Language. *Sign Language & Linguistics* 24.1. 63–86.
- Kimmelman, Vadim in Pfau, Roland, 2015: Information structure in sign languages. V *The Oxford Handbook on Information Structure*. Ur. C. Féry in S. Ishihara. Oxford: Oxford University Press. 814–834. <https://vadimkimmelman.com/papers/Kimmelman%20Pfau%202016%20IS%20in%20SL.pdf>.
- Koren, Barbara, 2023: Korpusna analiza stavčnega zanikanja v slovenskem znakovnem jeziku. Magistrsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=152880>.
- Kuder, Anna, Filipeczak, Joanna, Mostowski, Piotr, Rutkowski, Pawe in Johnston, Trevor, 2018: What Corpus-Based Research on Negation in Auslan and PJM. V *8th Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages: Involving the Language Community*. Ur. M. Bono, E. Efthimiou, S.-E. Fotinea, T. Hanke, J. Hochgesang, J. Kristoffersen, J. Mesch in Y. Osugi Miyazaki. LREC. 101–106. http://lrec-conf.org/workshops/lrec2018/W1/pdf/book_of_proceedings.pdf.
- Kuhn, Jeremy, 2022: The dynamics of negative concord. *Linguistics and Philosophy* 45.1. 153–198.

- Kuhn, Jeremy in Pasalskaya, Lena, 2023: Negative concord in Russian Sign Language. *Natural Language and Linguistic Theory* 41.1. 207–248. <https://doi.org/10.1007/s11049-022-09546-1>.
- Labov, William, 1972: *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ladusaw, William A., 1992: Expressing negation. V *SALT II: Proceedings from the Second Conference on Semantics and Linguistic Theory*. Ur. C. Barker in D. Dowty. Ohio: Ohio State University. 237–260.
- Laka, Itziar M., 1990: *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*. Doktorsko delo: Cambridge, MA: MIT. <http://www.ai.mit.edu/projects/dm/theses/laka90.pdf>.
- Lutzenberger, Hannah, Pfau, Roland in De Vos, Connie, 2022: Emergence or grammaticalization? The case of negation in Kata Kolok. *Languages* 7. 23.
- Makaroğlu, Bahtiyar, 2021: A Corpus-Based Typology of Negation Strategies in Turkish Sign Language. *Dilbim Araştırmaları Dergisi* 32.2. 111–147. <https://doi.org/10.18492/dad.853176>.
- McKee, Rachel, 2006: Aspects of interrogatives and negatives in New Zealand Sign Language. V *Interrogative and negative constructions in sign languages*. Ur. U. Zeshan. Nijmegen: Ishara Press. 70–90.
- Neidle, Carol, 2002: Language across modalities: ASL focus and question constructions. *Linguistic variation yearbook* 2.1, 71–98.
- Neidle, Carol, Kegl, Judy, MacLaughlin, D., Bahan, B. in Lee, R., 2000: *The Syntax of American Sign Language. Functional Categories and Hierarchical Structure*. Cambridge: MIT Press.
- Nunes, Jairo in de Quadros, Ronice Müller, 2005: Duplication of wh-elements in Brazilian Sign Language. V *Proceedings of the Thirty-fifth Annual Meeting of the North East Linguistic Society*. Ur. L. Batenab in Ussery C. Charleston, South Carolina: BookSurge. 463–478.
- Oomen, Marloes in Pfau, Roland, 2017: Signing NOT (or not): A typological perspective on standard negation in Sign Language of the Netherlands. *Linguistic Typology* 21.1, 1–51. <https://doi.org/10.1515/lingty-2017-0001>
- Oomen, Marloes, Pfau, Roland, in Aboh, Enoch O., 2018: High and low negation in Sign Language of the Netherlands. V *Formal and Experimental Advances in Sign language Theory (FEAST)* 1. Ur. V. Kimmelman in H. Koulidobrova. 39–47. <https://doi.org/10.2436/20.8050.03.4>
- Pavlič, Matic, 2020: Sign Order in Slovenian Sign Language Transitive and Ditransitive Sentences. *Studies in Polish Linguistics* 15.4. 199–220.
- Pavlič, Matic, 2019: *Priročna video slovnica SZJ*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije in Založba ZRC.
- Petronio, Karen M., 1993: *Clause structure in American sign language*. Doktorsko delo. Seattle, WA: University of Washington.
- Petronio, Karen; Lillo-Martin, Diane, 1997: WH-movement and the position of Spec-CP: Evidence from American Sign Language. *Language* 73.1. 18–57. <https://doi.org/10.2307/416592>.
- Pfau, Roland in Quer, Josep, 2002: V-to-Neg raising and negative concord in three sign languages. *Rivista di Grammatica Generativa* 27. 73–86. <https://www.researchgate.net/publication/260120382>.

- Pfau, Roland, 2016: A featural approach to sign language negation. V *Negation and Polarity: Experimental Perspectives*. Ur. P. Larrivé in C. Lee. Berlin: Springer International Publishing 45–74. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17464-8_3.
- Podboršek, Ljubica in Krajnc, Katja, 2006, 2010, 2013: *Naučimo se SZJ 1–3*. Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.
- Podboršek, Ljubica, 2010, 2013a,b 2015: *Slikovni slovar SZJ 1–4*: dodatek k učbeniku Naučimo se SZJ. Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.
- SIGNOR = Uravnoteženi in reprezentativni korpus označenih video posnetkov slovenskega znakovnega jezika. <http://lojze.lugos.si/signor/>.
- Slovar SZJ = Slovar slovenskega znakovnega jezika. Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije. <https://szj.si/>.
- Szabolcsi, Anna, 2018: Strict and non-strict negative concord in Hungarian: A unified analysis. V *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics*. Ur. H. Bartos, M. den Dikken, Z. Bánréti in T. Váradi. Springer International Publishing. 227–242.
- Quer, Josep, 2012: Negation. V *Sign languages: An International Handbook*. Ur. R. Pfau, M. Steinbach in B. Woll. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 316–339.
- Tang, Gladys, 2006: Question and negation in Hong Kong Sing Language. V *Interrogative and negative constructions in sign languages*. Ur. U. Zeshan. Nijmegen: Ishara Press. 198–224.
- van Gijn, Ingeborg, 2004: *The quest for syntactic dependency: Sentential complementation in Sign Language of the Netherlands*. Doktorsko delo. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Vintar, Špela, Jerko, Boštjan in Kulovec, Marjetka, 2014: Prvi leksikalni podatki o SZJ iz korpusa Signor. *Zbornik 9. konference Jezikovne tehnologije*, Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 163–168. http://nl.ijs.si/isjt14/proceedings/isjt2014_29.pdf
- Vogt-Svendsen, Marit, 2000: *Negation in Norwegian Sign Language and in contrast to some features in German Sign Language*. Poster, predstavljen na konferenci TISLR. Amsterdam.
- Wood, Sandra K., 1999: *Semantic and syntactic aspects of negation in ASL*. Magistrsko delo. West Lafayette, IN: Purdue University.
- Yang, Jun Hui; Fischer, Susan D., 2002: Expressing negation in Chinese sign language. *Sign Language & Linguistics* 5.2. 167–202. <https://doi.org/10.1075/sll.5.2.05yan>.
- Zanutini, Raffaella, 1991: *Syntactic properties of sentential negation. A comparative study of Romance languages*. Doktorsko delo. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania.
- Zeijlstra, Hedde, 2004: *Sentential negation and Negative Concord*. Doktorsko delo. Amsterdam Universiteit van Amsterdam. www.lotpublications.nl/Documents/101_fulltext.pdf
- Zeijlstra, Hedde, 2008: *Negative Concord is Syntactic Agreement*. University in Amsterdam.
- Zeshan, Ulrike ur., 2006: *Interrogative and negative constructions in sign languages*. Nijmegen: Ishara Press.
- Zeshan, Ulrike, 2004: Hand, head, and face: Negative constructions in sign languages. *Linguistic Typology* 8. 1–58. <https://doi.org/10.1515/lity.2004.003>.

Corpus analysis of sentence negation in Slovenian sign language (SZJ)

The aim of the study is to review previous observations on negation in SZJ. Based on the demographic data provided, we created and analyzed a representative sub-corpus (3h 27min 54s) from the Signor corpus (22 signers who came into contact with SZJ in early childhood).

Our results confirm the claims of previous corpus research on negation in sign languages that Zeshan's (2004, 2006) typology, which divides sign languages into manual and non-manual dominant languages, is incomplete. In fact, we find that in SZJ, manual and non-manual negative markers are equivalent in the sense that negated sentences always contain both.

We have also confirmed some earlier claims about SZJ, namely that the manual negative sign immediately precedes the verb but add that this is only the case in sentences with an unmarked sign order. Moreover, in these sentences, the negative non-manual marker (headshake) spreads from the manual negative sign to the verb and, in transitive sentences, also to the in-situ object (unless the latter requires its own specific non-manuals, as in coordination). When the manual negative sign is doubled, the negative non-manuals extend to the entire part of the sentence between the two occurrences of the manual negative sign.

Similar to many other sign languages, certain SZJ verbs (modals and aspectual verbs) have an irregular negative form that excludes a negative manual sign from a sentence, but still requires a negative non-manual marker. When we carefully analyzed all sentences for the number of negative markers, we came to the conclusion that SZJ is a negative concord language: the negated sentence retains its negative meaning regardless of the number of negative markers (usually two, in exceptional cases one or three). However, due to the insufficient data, which are also partly incoherent, we cannot determine whether the negative concord is strong or weak.

(NE)STANDARDIZIRANA SLOVENSKA ZEMLJEPISNA IMENA V URADNIH VIRIH IN PRAVOPISNIH PRIROČNIKI

HELENA DOBROVOLJC

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

MANCA ČERNIVEC

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

V prispevku je predstavljena problematična odsotnost priročnikov in neuskkljenost gradivskih virov, iz katerih bi bil jezikovni uporabnik lahko obveščen o uradni (ali standardizirani) obliki imena in hkrati soobstoju imenskih variant. Predstavljeni so zakonsko obvezujoči gradivski viri in obravnava slovenskih zemljepisnih imen v pravopisnih priročnikih z vidika statusa imena. Prikazana so načela uslovarjanja v nastajajočem rastočem *ePravopisu*.

Ključne besede: standardizirana zemljepisna imena, nestandardizirana zemljepisna imena, narečna imena, načela poknjiženja lastnih imen, status zemljepisnih imen

Abstract

The paper presents the problematic absence of manuals and the lack of coordination of material sources from which a linguistic user could be informed about the official (or standardized) form of a name. We present legally binding reference sources and the treatment of geographical names in orthographic manuals focusing on the status of names. The principles of compiling an orthographic dictionary are shown for *ePravopis*, a new orthographic dictionary.

Key words: standardized geographical names, non-standardized geographical names, dialectical names, principle of linguistic standardisation of proper names, status of geographical names

Uvod

Zemljepisno ime je po *Slovarju toponimske terminologije* (1995, dalje STT) opredeljeno kot ime za objekt na površju Zemlje in predstavlja posebno vrsto toponima oziroma imena topografskega objekta,¹ ki je del površja Zemlje ali drugega planeta ali naravnega satelita z razpoznavno identiteto. Zemljepisna imena omogočajo

¹ V geografiji se izraza zemljepisno ime in toponim pogosto uporabljata kot enakovredni sopomenki (prim. Perko 2022: 182).

identifikacijo zemljepisne danosti in omogočajo orientacijo v prostoru. Identifikacija je lahko v nekaterih primerih dvoumna, saj je lahko isto lastno ime uporabljeno za identifikacijo več (vrstno različnih) zemljepisnih danosti, npr. slap *Savica*, potok *Savica*; reka *Bela*, kraj *Bela*; planina *Viševnik*, gora *Viševnik*; gora *Debela peč* (2014 m), gora *Debela peč* (1695 m); kraj *Brezje* (v občini Cerknica, Mozirje, Radovljica ...), ali pa za isto zemljepisno danost obstaja več imen (alonimov), npr. *Montaž / Špik nad Policami*, *Prisank/Prisojnik*, *Koroška Rinka / Križ*. Večdenotativnost in obstoj alonimov lahko vplivata na uspešnost komunikacije, saj se lahko vzpostavljajo nejasnosti ali nesporazumi. Ena od prednosti standardizacije zemljepisnih imen je tudi natančna in učinkovita komunikacija tako na nacionalni kot tudi na mednarodni ravni.²

Standardizacija zemljepisnih imen je po STT opredeljena kot »[u]radna določitev enega ali več imen, ki jo opravi imenoslovni standardizacijski organ, skupno z natančno pisno obliko zaradi uporabe za določen geografski objekt kakor tudi zaradi pogojev uporabe teh imen. V širšem smislu gre za standardizacijo toponimov« (SST 1995: št. 433). Ime je standardizirano, ko se imenu »določijo vse njegove sestavine in njihov nespremenljivi vrstni red, [...] zapisovanje lastnih imen se uskladi s sodobno slovensko knjižno normo in predvsem z načeli slovenskega pravopisa« (Furlan idr. 2000: 10). V Sloveniji je na nacionalni ravni za standardizacijo zemljepisnih imen zadolžena Komisija za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije (dalje KSZI), na mednarodni ravni pa standardizacijsko dejavnost usmerja UNGEGN (angl. *United Nations Group of Experts on Geographical Names* / Skupina izvedencev Združenih narodov za zemljepisna imena). V standardizacijskem postopku se – sledeč uveljavljeni praksi – navadno ureja imena za tiste zemljepisne danosti, za katere obstaja v (lokalni) rabi že uveljavljeno ime ali več njih. Pri tem je upoštevana glasovna, pravopisna, oblikoslovna, besedotvorna in skladijska prilagoditev lokalno uveljavljenega imena knjižnemu jeziku (tj. poknjizenje), pomembno vlogo imata tudi etimološko načelo in terminološka ustreznost sestavin večbesednega imena, npr. *Palenk* – knj. *Palnik*; *Na potoci* – knj. *Na potoku*; *Sokavc* – knj. *Sokavec*; *Riščak* – knj. *Riščak* ipd. S poknjizenjem ime izgubi status regionalnosti.

Le redko se uvede nova imenska oblika (v tem primeru govorimo o poimenovanju neke zemljepisne danosti), kar lahko sproži odklonilen odziv javnosti, vsaj v krajšem časovnem obdobju pa prinaša tovrstna sprememba neenotno in identifikacijsko dvoumno rabo.³

1 Zemljepisna imena v Sloveniji

Z zemljepisnimi imeni se je mogoče seznaniti v zbirkah standardiziranih zemljepisnih imen ter drugih zbirkah in priročnikih, ki nimajo zakonske in standardizacijske funkcije.

Načela rabe zemljepisnih imen urejajo zakonskih dokumenti, ki npr. (1) opredeljujejo zemljepisno ime kot »lastno ime zemljepisnega objekta na površini Zemlje, ki je namenjeno prepoznavanju tega objekta« (ZDGRS, 13. člen), (2) določajo,

² Prim. UNGEGN: *Manual for the national standardization of geographical names* (2006)

³ Primer take spremembe je standardizacija imena za južni bohinjski greben. V starejših virih je navedeno ime *Spodnje Bohinjske gore*, KSZI je na podlagi ugotovitev o neustreznosti imena v krajšem časovnem obdobju standardizirala dve imenski različici, in sicer najprej ime *Peči*, nato pa *Bohinjsko-Tolminski greben*. Odločitev je pri delu javnosti naletela na odpor in vztrajanje pri imenu *Spodnje Bohinjske gore*, v rabi pa so danes prisotne vse tri oz. štiri (če upoštevamo še zapis *Spodnje bohinjske gore*) imenske različice. Standardizirana imenska različica, ki naj bi bila v rabi obvezujoča, se tako v praksi uveljavlja postopoma, pri čemer ni nujno, da se bo sploh uveljavila.

da se zemljepisna imena na območju Slovenije (pa tudi druga zemljepisna imena, npr. imena na delih sosednjih držav, ki jih pokrivajo državne karte državnega topografskega sistema) vodijo v registru zemljepisnih imen (ZDGRS, 13. člen), (3) urejajo način pisanja zemljepisnih imen na državnih kartah na narodnostno mešanih območjih v Republiki Sloveniji (Uradni list RS, št. 57/14), (4) narekujejo vzpostavitev in posodabljanje državnih kart, to so državna topografska karta in državne pregledne karte (ZDGRS, 15. člen).

Na rabo zemljepisnih imen vplivajo različni priročniki in gradiva, na katera se sklicujejo jezikovni uporabniki, npr. zbirke zemljepisnih imen, zemljevidi, registri zemljepisnih imen, turistični vodniki, pa tudi pravopisni priročniki, ki že od prvega pravopisa (Levec 1899) dalje prinašajo napotke za zapis, izgovor, pregibanje in skladijsko rabo zemljepisnih imen v knjižnem jeziku.

V standardih je določena pisna oblika imena, »ki temelji na izbranih merilih in ki naj bi bila v rabi obvezujoča« (Geodetska uprava Republike Slovenije). V Sloveniji večina zemljepisnih imen **ni standardizirana**, saj je KSZI do sedaj standardizirala le

- (1) imena držav,
- (2) imena večine slovenskih naselij,
- (3) vsa imena na državnih preglednih zemljevidih v merilu 1 : 250.000,
- (4) vsa imena na državnih preglednih zemljevidih v merilu 1 : 1.000.000.

V *Zgoščenem imeniku zemljepisnih imen Slovenije* (2001) so zbrana vsa zemljepisna imena s preglednega zemljevida v merilu 1 : 1.000.000, ki jih je standardizirala KSZI znotraj ozemlja Republike Slovenije. *Državna pregledna karta Republike Slovenije* v merilu 1 : 250.000 in imenik⁴ sta najcelovitejša zbirka standardiziranih slovenskih endonimov, saj obsegata standardizirana »imena iz zbirke imen naselij, imenika zemljevida v merilu 1 : 1.000.000 ter Registra zemljepisnih imen za merili 1 : 1.000.000 in 1 : 250.000« (Perko 2022: 196).

Vsa druga zemljepisna imena so nestandardizirana, med njimi imajo nekatera imena status uradnega imena, to so npr. imena držav, naselij, upravnih enot, kar pomeni, da »so proglašena za uradna in se uporabljajo v uradnih dokumentih« (Furlan idr. 2000: 9–10).

1.1 Izbira ustreznega zemljepisnega imena

Medtem ko je glede izbire leksike vsak govorec prepuščen presoji konkretnega položaja in izbire določajo specifične sporazumevalnega položaja, ki so lahko formalni ali manj formalni, je pri lastnih imenih nekoliko drugače. V ospredju je njihova individualizacijska in identifikacijska funkcija (Knappová 1995: 1570–1571), zato bi bilo idealno, če bi eno predmetnost ali zemljepisno danost poimenovali z enim imenom. Toda ni vedno tako in uporabniki imajo pri izbiri imena zato lahko težave. Razlogov, ki so povezani z nezadostno transparentnostjo virov in gradiv ter njihovo nepovezanostjo, je več.

⁴ *Imenik zemljepisnih imen Državne pregledne karte Republike Slovenije v merilu 1 : 250 000*, dosegljiv na https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/GURS/Dokumenti/Delovna_telesa/KSZI/Publikacije/imenik_DPK_250.pdf.

a) Neenotnost imen v uradnih gradivskih virih

Na državni ravni zakonsko predvideni gradivski viri prinašajo neenotne zapise imen, zato je sklicevanje na te vire zaradi neskladnosti podatkov v njih lahko problematično kot kaže primerjava v preglednici 1. In sicer:

(1) imena na državni pregledni karti v merilu 1 : 250.000 iz leta 2023 so standardizirana;

v preostalih treh ažurnih virih, imena niso usklajena s standardiziranimi. Gre za naslednje vire:

(2) imena na državni topografski karti v merilu 1 : 50.000 iz leta 2023;⁵

(3) imena na državni pregledni karti v merilu 1 : 50.000 (spletna aplikacija iz leta 2023)⁶ ter

(4) imena v *Registru zemljepisnih imen* (dalje REZI).

Uporabnik se ob teh virih ne more opreti na strokovno utemeljene odločitve. Na naključno izbranih primerih je v preglednici prikazana neskladnost podatkov v uradnih gradivskih virih.

Preglednica 1: Neusklajene rešitve na državnih kartah iz leta 2023 in v REZI

(1)	(2)	(3)	(4)
Državna pregledna karta v merilu 1 : 250.000 (2023)	Državna topografska karta v merilu 1 : 50.000 (2023)	Državna topografska karta v merilu 1 : 50.000 (aplikacija, 2023)	REZI (2022)
<i>Belopeški jezeri</i>	<i>Mangartski jezeri, Zgornje Belopeško jezero</i>	<i>Mangartski jezeri, Zgornje Belopeško jezero</i>	<i>Belopeški jezeri, Mangartski jezeri, Zgornje Belopeško jezero, Spodnje Belopeško jezero</i>
<i>Veliki Bogatin</i>	<i>Mahavšček (Veliki Bogatin)</i>	<i>Mahavšček (Veliki Bogatin)</i>	<i>Veliki Bogatin, Mahavšček</i>
<i>Stari Ljubelj</i>	<i>Stari Ljubelj</i>	<i>Ljubelj</i>	<i>Ljubelj</i>
<i>Peči</i>	/	<i>Bohinjsko-Tolminski greben, Bohinjsko-Tolminski greben in gore</i>	/
<i>Štegovnik</i>	<i>Štegovnik</i>	<i>Štegovnik</i>	<i>Štegovnik</i>

b) Odsotnost podatka o različnem statusu zemljepisnih imen, vključenih v uradne gradivske vire

Dilema, katero od imenskih različic izbrati za rabo v besedilu, je za uporabnika težka, saj iz uradnih virov ne more izvedeti, katera oblika imena je standardizirana; katera nestandardizirana, a uradna; katera nestandardizirana, a edina; katera lokalna in odsvetovana za uradna besedila in podobno. Kot je prikazano v točki (a), ob standardiziranih in uradnih imenih obstaja tudi množica nestandardiziranih imen, ki niso obrobna in manj znana, temveč so med njimi tudi splošno znana in pogosto rabljena

⁵ Podatki so dostopni na naslovu (<https://ipi.eprstor.gov.si/jgp/data>).

⁶ Aplikacija je dostopna na naslovu (<https://ipi.eprstor.gov.si/jv/>).

imena znanih topografskih objektov, kot npr. *Strunjanski zaliv, Rt Bernardin, Zaliv Pacug, Luka Piran, Rt Madona, Fornače, Beli Križ*⁷ ipd.⁸

c) Nejasen status neuradnih gradivskih virov

Neskladij je še več in so še opaznejša, če razširimo pregled na druge gradivske vire, npr. različne zemljevide, table, knjige, vodnike, leksikone, slovarje zemljepisnih imen in avtorske zbirke zemljepisnih imen ... Tako se ob imenih, navedenih v preglednici 1, za *Belopeški jezeri* pojavljata še imeni *Fužinski jezeri* in *Klanški jezeri*, pa tudi variante v množinski obliki – npr. *Belopeška jezera*. Za *Bohinjsko-Tolminski greben* pa ob imenu *Peči* najdemo tudi ime *Spodnje Bohinjske/bohinjske gore*.

Ob tako neuskkljenih podatkih v različnih geografskih virih je od splošnega uporabnika nemogoče pričakovati, da bo znal presoditi, katera od oblik je standardizirana, katero ime je uradno ali katero priporočeno. Da je prepoznavanje **statusa imena pereče**, izkazujejo tudi zastavljena vprašanja v spletni Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, v kateri se redno srečujemo z naslednjimi vprašanji jezikovnih uporabnikov:⁹

- Kakšen je konsenz za **uradno poimenovanje** satelita našega planeta Zemlje? Ali je to *Luna* ali je to *Mesec*?
- Katera oblika je **pravilna**: *Almaty*, *Almati* ali *Alma-Ata*?
- Zakaj slovenski pravopis ne vključuje zemljepisnih poimenovanj *Mokrine* in *Osojščica*? **Je torej ustrezno** tudi poimenovanje avstrijskih smučišč *Nassfeld* in *Gerlitz*?
- Katero poimenovanje je **pravilno**: *Terska dolina* ali *Terske doline*? Na spletu, v geografskih društvih, zgodovinskih zapisih ipd. je namreč najti obe varianti.
- Kako **pravilno** zapisati: *Sedmera jezera* oz. *t/Triglavska s/Sedmera jezera*?
- V **kakšnem razmerju** so različna imena jezer pod Mangartom: *Klanški*, *Mangartski* ali *Belopeški jezeri*? Ali v knjižnem jeziku uporabljamo vsa imena enakovredno?

Seveda je predpogoj za spraševanje o ustreznosti imena najpogosteje ugotovitev, da obstaja več različic imena za isti denotat, za isto zemljepisno danost¹⁰ (npr. *Peči* in *Bohinjsko-Tolminski greben*).

2 Zemljepisna imena v pravopisnih priročnikih

Pomembno vlogo pri usmerjanju jezikovne rabe imajo pravopisni priročniki, ki pa zemljepisnih imen ne standardizirajo, a prikazujejo za knjižni jezik priporočljive in izkazane prakse, kar lahko uporabniku pomaga pri izbiri imena in ustrezni besedilni rabi, upoštevajoč slovnične kategorije imena. Vsi do sedaj izdani pravopisni priročniki prinašajo pravila za pisanje začetnice lastnih imen, v slovarju pa je makrostrukturno ob vsakem izidu novega pravopisa več zemljepisnih imen, kar kaže na naraščanje njihove

⁷ Vir imen je Državna topografska karta v merilu 1 : 50.000, imena so zapisana skladno z zapisom na karti.

⁸ Izbira ponazarjalnih primerov je omejena na segment, ki pokriva področje Slovenskega primorja.

⁹ Gre za vprašanja, ki jih najdemo v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pod ključno besedo »zemljepisno ime«.

¹⁰ Iz vprašanja o pravilnosti zapisa imena *Spodnje Bohinjske gore* nasproti *spodnje bohinjske gore* je mogoče prepoznati nezavedanje o obstoju standardiziranega imena *Bohinjsko-Tolminsko gorovje*, gl. Černivec (2023).

aktualnosti. Pravopis tako postaja osrednji priročnik za rabo zemljepisnih imen v knjižnem jeziku, za njihov zapis, izreko, naglaševanje, sklanjanje in skladijsko rabo.

V slovenske pravopisne priročnike (1899–2001) so bila lastna imena vključena deloma kot razširitev pravil o rabi velike in male začetnice, deloma pa kot odraz jezikovnih zadreg uporabnikov in pogostih napak v besedilih.

Že skromni prvi, tj. *Slovenski pravopis* Frana Levca iz leta 1899, prinaša podatek o prebivalskih in pridevniških tvorjenkah iz imena *Amerika* (najbrž zaradi zadreg – *Američan* in *Amerikanec*) ter posameznih osebnih imenih, zlasti svetniških in antičnih.

Podobno Breznikov *Slovenski pravopis* (1920), v katerem je nabor lastnoimenskih iztočnic razširjen (*Ambrož, Američan, Ana, Ančka; Bela Krajina, Češkoslovaška, Grintovec ...*). Že leta 1935, ko se pravopiscu Antonu Brezniku pridruži Fran Ramovš, so vsa v slovar vključena imena onaglašena (naglasna znamenja so iz t. i. šolske (popravljenе) izdaje leta 1937 sicer izbrisana). Število zemljepisnih imen se razširi v povojnih pravopisih, ko zemljepisna imena spremljajo tudi lastno- in občnoimenske izpeljanke iz teh imen, obvestilnost se širi tako mikrostrukturno (znotraj slovarskega sestavka) kot makrostrukturno.

V *Slovenskem pravopisu* iz leta 2001 predstavljajo lastna imena 10 odstotkov slovarja, od tega je 4,3 odstotka zemljepisnih imen, ki so tudi z vidika geslovnika obdelana najbolj sistematično doslej, saj so vključena v slovar imena vseh slovenskih pošt, pridevniške vrstne izpeljanke z obrazilom *-ski* ter prebivalska imena za moško in žensko osebo. Vključuje tudi domača in tuja nekrajevna imena po izboru iz enciklopedij (*Leksikon Cankarjeve založbe, Veliki splošni leksikon, Enciklopedija Slovenije, Slovenska krajevna imena, Leksikon imen* ipd.).

2.1 Pravopisna obvestilnost glede statusa slovenskih zemljepisnih imen

Slovenski pravopis 1962

O statusu slovenskega zemljepisnega imena pravopisni priročniki vse do leta 1962 ne dajejo nobenih informacij, s SP 1962 pa se v pravilih pojavi določilo, ki ob različnih imenskih variantah daje prednost »uveljavljeni« rabi (SP 1962: 39–40). Tako iz pravil izvemo, da je za »priimke odločilna matična knjiga, za imena naselij in upravnih enot določba upravnih oblasti, za bolj znana imena gorá in vodá pa splošna raba v knjigi in govoru«. Pri rabi zemljepisnih lastnih imen v knjižnem jeziku so pravopisci sledili naslednjim načelom:

1. Poknjžena oblika se ne sme toliko oddaljiti od lokalne rabe, da je prebivalci sami ne bi več prepoznali.

»Sprejeti je treba krajevno ali uradno določeno obliko; te ne smemo spremeniti tako, da bi je v kraju samem ne razumeli: npr. *Voje* (°*Loge*), *Prisank* (°*Prisojnik*).« (SP 1962: 40)

2. Uradna imena naselij imajo identifikacijsko funkcijo, zato so za rabo obvezna, njihovo podobo določa državna uprava.

»Imena naselij so najpogostejša, saj jih uporabljamo v javni upravi in prometu vseh vrst. Ker se po njih ugotavlja istovetnost ljudi, je v pisavi in rabi potrebna stalnost in enotnost. Zato velja za uradno ime vsakokratni zapis pri upravnih oblasti; čeprav ta kdaj ne ustreza

obliki in rabi v kraju samem, ga je treba upoštevati, dokler se uradno ne popravi.« (SP 1962: 40)

3. Pokrajinske oblike so pogosto preoblikovane glede na knjižni jezik, zato naj jih uporabljajo strokovnjaki oz. le tisti, ki poznajo ustrezen kontekst.

»Pogostna množinska imena na *-ci* na vzhodnem ozemlju in v Beli krajini imajo doma rod. mn. na *-ec*: *Beltinci iz Beltinec*, *Bratonci iz ~ec*, *Ivanjkovci iz ~ec*, *Bojanci iz ~ec* v *~ih*; *Radenci iz Radinec*. To posebnost smemo pisati tudi v knjižnem jeziku, če jo dobro poznamo; splošno pa taka imena sklanjamo kakor druge samostalnice m mn.: *Beltinci iz ~ev*, *iz Bratoncev*, *iz Ivanjkovcev*, *iz Bojancev*, *iz Radencev*.« (SP 1962: 41–42)

Pravopisna distanciranost do nekaterih vprašanj slovnične rabe slovenskih toponimov je povezana z dejstvom, da so v tistem času že sestavljali in tako pričakovali izid leksikona slovenskih krajevnih imen: »Rabo predlogov bo natančneje določil slovenski krajevni leksikon.« (SP 1962: 42)

Slovenski pravopis 2001

Glede statusa zemljepisnih imen so pravila SP 2001 bolj skopa, v ubeseditvi enega od pravil je sicer posredno omenjeno, da je poleg uradnih imen mogoče uporabljati tudi nadomestna imena (§ 58), nikjer pa ni povedano, katera so uradna imena ali kje naj se uporabnik o njih pouči. O soobstoju različnih variant zemljepisnih imen (poleg uradnih) je uporabnik obveščen iz poglavja o prevzemanju, v katerem so narečna oz. pokrajinska imena obravnavana enako kot tuja imena (§ 196): »Imena kot Viden, Bardo, Ta na Bili so pokrajinsko ali narečno obarvana.« Tudi oblike tipa prihajam iz Bodonec, ki so bile v SP 1962 tolerirane vsaj za poznavalce, so v SP 2001 označene kot pokrajinske, pri čemer slovarska oznaka pokr. (= pokrajinsko) v SP 2001 označuje neknjižno pokrajinsko pogovorno obliko.

Razlog za »ostrejše« smernice je podal glavni avtor pravil, Jože Toporišič (2001), v enem od odgovorov kritikom, v katerem razkriva bojazen pred jezikovno in narodnostno neenotnostjo, zlasti na območjih poselitve Slovencev zunaj meja Republike Slovenije, ki je na Koroškem znano pod izrazom vindišarstvo:

»Žitara vas namesto ves (narečna oblika) priča o zavestni priključitvi Slovencev na avstrijskem Koroškem k enotnemu poimenovanju takega za vse jezikovno slovensko (prim. P. Zdovc, *Krajevna imena na avstrijskem Koroškem*); ne drži pa se tega P. Merku pri zamejcih v Italiji, in piše *Pušja ves (Venzone)*, ali pa npr. tudi *Čarni varh oz. Bardo*, kar gotovo ugaja tistim, ki bi nas tudi na silo radi delili – z znanimi nameni.« (Toporišič 2001)

Pravopisna obravnava pokrajinskih oblik zemljepisnih imen vendarle deluje nekoliko protislovno, saj se zdi, da je narejena opazna ločnica med imeni v zamejstvu in imeni v matični Sloveniji, kjer je očitno zaradi manjše raznarodovalne pretnje raba pokrajinskih oblik vendarle dopuščena. Tako je npr. pri vrstnih pridevnikih toleriran celo narečno pridevnik z obrazilom *-čki*, če se nahaja v stalni imenski zvezi, npr. *Donačka gora*, *Lučki Dedec* ... (slovar SP 2001).

Tudi v slovarskem delu SP 2001 ni podatka o tem, ali je ime uradno ali standardizirano, tudi ne, katera od soobstajajočih variant slovenskega imena je obvezna,

pravilna.¹¹ Z oznako »primerjaj« sta povezani iztočnici *Rašica* in *Raščica*, med katerima ni normativnega razmerja, čeprav bi ga pričakovali, pri nekaterih imenih pa se vzpostavlja razmerje med imenom in navadnejšo dvojnico, ki je torej bolj univerzalna in normativno primernejša, npr. Bloška planota > *Bloke*, Bospor > *Bosporska nižina*, Brda > *Goriška Brda*, Gradišče v Slovenskih goricah > *Sveta Trojica*, Guštanj > *Ravne na Koroškem*, Julijci > *Julijske Alpe*, Korotan > *Koroška*, Mali medved > *Mali voz*. Drugih priporočil ni. Pri rabi domačih imen se pravopisna kodifikacija tu normativno in gradivsko nasloni na že terensko raziskavo sodelavcev leksikona *Slovenska krajevna imena* (CZ, 1985), ki vsa imena sistemsko poknjiži, vendar pri naglasnem mestu, skladijski, tudi predložni rabi (*na Trbižu* – *v Trbižu*) ter izbiri obrazil za prebivalska imena (*Blejec* – *Ložan*) in pridevniške tvorjenke daje prednost lokalni rabi.

Pravopis 8.0

Upošteevajoč, da je izhodišče nastajajočega novega *Pravopisa 8.0* problemsko, v središču ukvarjanja pa ugotavljanje jezikovnih oz. pravopisnih težav ter reševanje konkretnih uporabniških zadreg, so se sestavljavci slovarja odločili, da bo med zastavljenimi cilji pri uslovarjanju zemljepisnih imen v *ePravopis*, pravopisni slovar na portalu Fran, tudi določitev razmerja med alonimi.

Ob pripravi poglavij *Velika in mala začetnica* ter *Prevzete besede in besedne zveze* so bila predstavljena določila, v katerih je bil pojasnjen status slovenskih imen držav, npr.:

Imena držav so standardizirana in njihova raba je obvezujoča. Med standardiziranimi imeni držav ločimo uradna kratka imena (Ruska federacija, Saudova Arabija, Slovenija, Švica, Združene države) in uradna polna oziroma dolga imena (Ruska federacija, Kraljevina Saudova Arabija, Republika Slovenija, Švicarska konfederacija, Združene države Amerike). Poznamo tudi neuradna kratka imena (Amerika, Rusija). (Pravopis 8.0, člen 62)

Vendar pa se pozornost sestavljalcev pri konkretnem normativnem vrednotenju usmerja v slovarsko obravnavo slovenskih zemljepisnih imen, pri katerih se je Pravopisna komisija odločila ohraniti načela svojega predhodnika SP 2001 glede uradne oblike knjižnih in poknjiženih oblik slovenskih imen, hkrati pa se zaveda večje raznolikosti tudi v knjižnem jeziku in možnosti soobstoja imenskih različic glede na besedilni kontekst. Tudi zato *Pravopis 8.0* vidneje uveljavlja dve načeli: (1) načelo regionalnosti (nekatera imena se pojavljajo v lokalnem okolju kot kulturna dediščina v zapisu in oblikah v pokrajinski/narečni obliki); (2) načelo razširjene knjižnosti (nekatera imena uporabljamo tudi v neuradnih, neformalnih položajih, sicer tudi v knjižnem jeziku). Tovrstna raznolikost naj bi bila razvidna iz slovarskega dela pravopisa.

2.2 Načela pri uslovarjanju zemljepisnih imen v nastajajočem pravopisnem slovarju *ePravopis*

Uslovarjanje zemljepisnih imen je v nastajajočem *ePravopisu* namenjeno ponazarjanju pravopisnih pravil, kar se makrostrukturno uresničuje tako, da so v slovar vključena tista zemljepisna imena, ki so reprezentativna za problemske sklope, vezane na zemljepisna

¹¹ Največ slovarskih napotkov vodi uporabnika od tujega imena k domačemu – z oznako gl. (*Campagna* gl. *Kampanja*, *Yorkshire* gl. *Jorkšir*).

imena (npr. imena krajev; držav; vzpetin in gorovij; vodna imena). Pravopisni slovar se osredotoča predvsem na pravopisne informacije, ob tem pa prinaša tudi druge podatke, ki bi uporabnikom pomagali pri rabi zemljepisnih imen ter učinkoviti in natančni komunikaciji.

Slovarske rešitve izhajajo iz (1) ubeseditiv v pravopisnih pravilih in so z njimi usklajene, kar pomeni, da npr. na ravni zapisa ne morejo prinašati s pravopisnim pravilom neuskklajenih ali nasprotujočih si podatkov; (2) analize gradiva, kar pri zemljepisnih imenih pomeni preverbo, katere imenske oblike zemljepisnih imen se pojavljajo in v katerih virih, katere zemljepisne danosti z njimi identificiramo, ali vse imenske oblike uporabljamo v enakih okoliščinah in kakšne so morebitne razlike med besedili.

Rezultat gradivskih analiz prinaša slovarsko ponazoritev, v kateri je pri zemljepisnih imenih prednostno obravnavana in predstavljena pravopisna problematika, ob tem pa je uporabnik s pojasnili obveščen tudi o drugih, zunajjezikovnih podatkih, ki ga obveščajo o zaznamovani oz. nenevtralni obliki zemljepisnega imena.

V *ePravopisu* je pri uslovarjanju slovarskih enot glavno načelo pravopisno, temu sledijo tudi zemljepisna imena. Če si standardizirana imenska oblika in pravopisno ustrezna, tj. skladna z ubesitvami pravopisnih pravil, nasprotujeta, ima v slovarju prednost pravopisno ustrezna in priporočljiva oblika, uslovarjena imena so tako pravopisno kodificirana. V večini primerov do razhajanj med standardizirano in pravopisno kodificirano obliko ne prihaja, saj je že v procesu standardizacije zemljepisnih imen upoštevana pravopisna norma. Primer razhajanja je npr. v zapisu imena reke *Kamniška bistrica*, trenutno standardizirana imenska oblika upošteva rešitev v SP 2001, v katerem je druga sestavina pisana z veliko začetnico (*Kamniška Bistrica*). Pravopisno pravilo določa, da neprve sestavine nekrajevskih/nenaselbinskih imen pišemo z malo začetnico, če te sestavine niso same po sebi lastno ime. Beseda *bistrica* ima občni pomen ('reka ali potok, ki hitro teče') in ni sama po sebi lastno ime, zato pisanje z veliko začetnico ni utemeljeno in je neskladno s pravopisnim pravilom. Sestavina slovarske obvestilnosti v *ePravopisu* je povezava enakozvočnih imen, ki v konkretnem primeru kaže na dosledno razlikovanje med krajevnim imenom (*Kamniška Bistrica*) in imenom reke (*Kamniška bistrica*), kar je razvidno iz zapisa.

Pravopisnemu načelu sledi načelo upoštevanja standardiziranih zemljepisnih imen v primeru, da obstaja več imenskih različic. Ob redakcijskem delu so se vzpostavili trije tipi razmerja med imenskimi različicami, in sicer soobstoj: (1) standardizirane in nestandardizirane različice (*Prisank* nasproti *Prisojnik*), (2) enakovrednih nestandardiziranih različic (*Bršljinski potok* nasproti *Bezgavec*), (3) neenakovrednih nestandardiziranih različic (*Kamniško sedlo* nasproti *Jermanova vrata*). V slovarju je to ponazorjeno z različnimi elementi slovarske mikrostrukture.

(1) Če obstaja standardizirana različica imena, slovar s pojasnilom *ustrezneje* usmerja od nestandardizirane (*Prisojnik*, *ustrezneje Prisank*), saj so standardi rezultat konsenza več strokovnjakov z različnih področij. V slovarskem geslu ni pojasnjeno, da je preusmerjeno k standardiziranemu imenu, saj to ni podatek, ki bi razširjal pravopisno obvestilnost.

(2) Pri nestandardiziranih imenih je primarni cilj analiza gradiva in priporočilo pravopisno najustreznejše variante, tudi alonimi so zapisani v skladu s pravopisnimi načeli. Če obstajata za isti denotat dve pravopisno ustrezni in enakovredni

nestandardizirani različici, sta uslovarjeni obe, pri manj razširjenem imenu je z identifikacijo *drugo ime* za nakazano, da gre za drugo ime, ob tem vodilka *primerjaj* usmerja k bolj razširjenemu imenu (*Bezgavec* |drugo ime za Bršljinski potok|, primerjaj *Bršljinski potok*).

(3) Če obstajata za isti denotat dve pravopisno ustrezni različici, ki sta na podlagi različnih meril (npr. zgodovinsko merilo) neenakovredni, sta lahko (3.1) uslovarjeni obe imeni, pri neenakovredni različici je z identifikacijo nakazano, v kakšnem razmerju je ime glede na nevtralno različico, h kateri usmerja vodilka *primerjaj* (*Germanova vrata* |nekdanje ime za Kamniško sedlo|, primerjaj *Kamniško sedlo*); ali pa je (3.2) uslovarjena le prednostna različica, v normativnem pojasnilu pa je prikazana in pojasnjena tudi neprednostna, a v rabi dovolj pogosta dvojica (npr. *Maly Dunaj*, **NORMATIVNO POJASNILO**: Uporablja se tudi povsem poslovenjeno ime, tj. *Mala Donava*, ki je ženskega spola in ni evidentiran eksonim.).

3 Sklep

Normativno nejasno razmerje med slovenskimi zemljepisnimi imeni, ki so bodisi standardizirana bodisi zgolj uradna, nekatera tudi neuradna in nestandardizirana, je za uporabnika slovenščine naraščajoč problem, ki bi ga najverjetneje rešil dobro urejen **register zemljepisnih imen**, v katerem bi bilo ob standardiziranem ali nestandardiziranem imenu nanizanih tudi več (nestandardiziranih) različic imena, če te obstajajo. Tak register (kandidat zanj je seveda že obstoječi REZI) bi bil primerljiv s slovarjem sopomenk, kakršne izdelujemo za občnoimensko leksiko. Iz registra bi morala biti razvidna jezikovno ustrezna raba (vsaj zapis) in podatek o tem, katero ime je že standardizirano, katero uradno, katero pa zgolj jezikovno pregledano. Register bi moral biti v urejeni obliki dostopen prek spletnega iskalnika, podobno kot slovarske zbirke na portalu Fran, saj bi bil tako uporaben za vse, ki iščejo ustrezno obliko imena. V taki obliki ne bi bil le vodilo za jezikovne uporabnike, pisce leksikonov, učbenikov ipd., ampak bi ga učinkovito uporabljali in soustvarjali tudi jezikoslovci. Čeprav pravopisna pravila *Pravopisa 8.0* še nastajajo, se vzporedno s pripravo pravil gradi tudi slovarska zbirka, v kateri je metodološko vodilo gradivsko raziskovanje. To na eni strani preverja formulacije v pravilih, na drugi strani odkriva imenske variante in relacije med njimi, ob katerih pogosto ni mogoče najti končne (najustreznejše) različice. Morda ne bi bilo slabo, če bi tovrstna raziskovalna dela in že oblikovane gradivske zbirke jezikoslovcev in geografov interdisciplinarno projektno povezali in zagotovili večjo enotnost.

Zahvale

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

Viri in literatura

Černivec, Manca, 2023: Spodnje Bohinjske gore. Jezikovna svetovalnica, <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/6396/spodnje-bohinjske-gore>. Dostop 25. 10. 2024.
Državna pregledna karta v merilu 1 : 250.00 = Portal Prostor. Geodetska uprava Republike Slovenije, 2023. <https://www.e-prostor.gov.si/podrocja/drzavni-topografski-sistem/drzavne-karte/#c1169>.

- Državna topografska karta v merilu 1 : 50.000 = Portal Prostor. Geodetska uprava Republike Slovenije, 2023. <https://www.e-prostor.gov.si/podrocja/drzavni-topografski-sistem/drzavne-karte/#c1169>.
- Državna topografska karta v merilu 1 : 50.000, aplikacija = Javni vpogled. Geodetska uprava Republike Slovenije, 2023.
- ePravopis* = *ePravopis. Slovar slovenskega pravopisa 2014*–. www.fran.si.
- Furlan, Metka, Gložančev, Alenka in Šivic-Dular, Alenka, 2000: *Pravopisno ustrezen zapis zemljepisnih in stvarnih lastnih imen v Registru zemljepisnih imen in Registru prostorskih enot*. Ljubljana: Geodetska uprava Republike Slovenije.
- Geodetska uprava RS = Standardizacija zemljepisnih imen. Geodetska uprava RS. <https://www.gov.si teme/standardizacija-zemljepisnih-imen>.
- Knappová, Miloslava, 1995: Namen von Sachen (Chrematonimy) II. Namenforschung. *Name Studies. Les nomespropres*. 2. Berlin in New York: Walter de Gruyter. 1562–1572.
- Perko, Drago, 2022: Standardizirana zemljepisna imena v slovenskem jeziku. V *Pravopis na zrnu graha*. Ur. T. Lengar Verovnik in U. Vranjek Ošlak. Ljubljana: Založba ZRC. 181–197.
- REZI = *Register zemljepisnih imen*, 2022. <https://eprostor.gov.si/imps/srv/slv/catalog.search#/metadata/0f5fd804-9073-42d9-ad3c-b273f59fc16c>.
- Slovar toponimske terminologije*. Ljubljana: Geodetska uprava. 1995.
- SP 1899 = *Slovenski pravopis*. Fran Levec. Dunaj: Cesarsko kraljeva zaloga šolskih knjig.
- SP 1920 = *Slovenski pravopis*. Anton Breznik. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- SP 1935 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Izdalo in založilo Znanstveno društvo.
- SP 1950 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis 2001*. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – Založba ZRC. www.fran.si.
- Toporišič, Jože, 2001: Odzivi na novi pravopis po elektronski pošti ipd. <https://www.zrc-sazu.si/pravopis/pdf/odgovori.pdf>.
- Uradni list RS, št. 57/14 = Uredba o načinu pisanja zemljepisnih imen na državnih kartah na narodnostno mešanih območjih v Republiki Sloveniji. Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=URED6801>.
- UNGEGN, 2006: *Manual for the national standardization of geographical names*. New York: United Nations.
- ZDGRS = *Zakon o državnem geodetskem referenčnem sistemu*. Pravno-informacijski sistem Republike Slovenije. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?sop=2014-01-0962>.

(Non-)standardized geographical names in manuals and formal guidelines

The paper starts by introducing geographical terms that are important for understanding the topic. In Slovenia, geographical names are standardized by the Commission for Standardization of Geographical Names of the Government of the Republic of Slovenia. Only a few geographical names are standardized; most of them are listed in dictionaries. Dialectal forms of names must be adapted to the rules of the standard language, where etymological principles and terminological appropriateness play an important role, but above all, local usage must prevail, as the local community must identify with the name.

It turns out that the information in different official sources is contradictory and it is not possible to determine from them which form of a name is standardized and which is non-standardized but still official. The status of unofficial sources (maps, signs, guides, encyclopedias, dictionaries and collections of geographical names by individual authors) is also unclear. The article illustrates this problem using the name *Belopeški jezeri*, for which other names such as *Mangartski jezeri*, *Zgornje in Spodnje Belopeško jezero*, *Fužinski jezeri*, *Klanški jezeri* and *Belopeška jezera* also appear.

Orthographic guides, which do not standardize geographical names but represent recommended practices for the written language, play an important role in guiding language use. The principles for the inclusion of geographical names in orthographic guides from 1962 to the present, including those in the preparation of the new orthographic guide, are outlined. The authors present the principles for the lexicographical recording of geographical names in the emerging orthographic dictionary *ePravopis*. Coexisting names can be (1) standardized and non-standardized variants (*Prisank* vs. *Prisojnik*), (2) equivalent non-standardized variants (*Bršljinski potok* vs. *Bezgavec*) or (3) unequal non-standardized variants (*Kamniško sedlo* vs. *Jermanova vrata*). The dictionary presents and evaluates the relationships between the variants.

In summary, the authors suggest that a well-organized register of geographical names could probably resolve the normatively unclear relationship between Slovene (non-)standardized and (non-)official geographical names, with several (non-standardized) variants of a name listed alongside the (non-)standardized name, if such variants exist.

SKLONLJIVOST IMEN Z VEZAJEM IN POMIŠLJAJEM TER Z NJO POVEZANA STIČNOST

PIA REDNAK

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

V prispevku je obravnavana problematika sklonljivosti zemljepisnih in osebnih lastnih imen, pisanih z vezajem oz. pomišljajem. Prikazana sta razvojni pregled rabe obeh ločil in pregibanja tovrstnih imen skozi slovensko pravopisno tradicijo ter primerljivo stanje v nekaterih priročnikih izbranih slovanskih jezikov. Predstavljena je gradivska raziskava rabe imen, ki jo je spodbudila prenova pravopisnih pravil. Predstavljeni so kategorizacija imen in dejavniki, zaradi katerih se posamezne kategorije med seboj razlikujejo, kar se odraža v razlikah pri sklanjanju prve oz. nezadnje sestavine ter razlikah pri tvorbi pridevnikov na *-ski* in prebivalskih imen.

Ključne besede: sklonljivost, stičnost, vezaj, pomišljaj, dvojna imena

Abstract

The article addresses the issue of the declinability of geographical and personal proper compound names bound by a hyphen or a dash. It provides a developmental overview of the use of both punctuation marks and the declension of such names throughout the Slovenian orthographic tradition, as well as a comparative analysis of the subject in selected Slavic language manuals. The categorization of names and the factors that distinguish individual categories from each other, which reflects in the declension of the first or non-final component, as well as in the formation of adjectives ending in *-ski* and in the formation of demonyms, are presented.

Key words: declension, spacing, hyphen, dash, double-barrel names

1 Uvod

V *Slovenskem pravopisu* 2001 (dalje SP 2001) sta kljub mnogim poskusom in spremembam predpisa v različnih predhodnih izdajah pravopisnih pravil (1990, 1994, 1997) normirana dva pomišljaja in dva vezaja – nestični in stični. Pomišljaj se danes uporablja večinoma nestično, stično le kot nadomestilo predložnega para *od – do* (v letih 2012–2022). Tudi vezaj je rabljen tako stično (*Kamniško-Savinjske Alpe*, če povezuje priredne sestavine, načeloma v prirednih zloženkah in zloženih imenih s priredno vlogo) kot nestično – predvsem zaradi pravopisnega določila, da se uporablja v t. i. dvojnih zemljepisnih imenih tipa *Šmarje - Sap* in osebnih imenih, ki se jim zaradi različnih okoliščin »pridruži«
vzdevek, nov priimek ipd. (*Karel Destovnik - Kajuh* in *Zofka*

Kveder - Jelovšek). V tujih imenih, ki jih prevzemamo pisno nespremenjena, pa je vezaj zapisan kot v izvorniku, kar uporabnika še dodatno zmede.

Dileme in vprašanja o sklonljivosti prve sestavine večbesednih imen, zapisanih z vezajem, se pojavljajo tudi v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (v nadaljevanju Jezikovna svetovalnica). Jezikovni uporabniki imajo poleg odločanja, med katerima sestavinama uporabiti katero od »črtic«, tudi precej dilem, ki se navezujejo zlasti na sklonljivost prve sestavine. Dodaten zaplet je namreč prineslo pravilo v SP 2001. Ker se prva sestavina tako zapisanega imena navadno ne sklanja (tako je bilo tudi v preteklih pravopisih), je v tem pravopisu uvedena kategorija »citatnega imenovalnika«, pri čemer je vezaj pisan stično (*Rimski-Korsakov*), ko pa se obe sestavini pregibata (tj. v vseh odvisnih sklonih), pa je vezaj zapisan nestično (rod. *Rimskega - Korsakova*).

V pričujočem prispevku sta najprej predstavljena razvojni pregled problematike v slovenskem jezikoslovju in primerljivo stanje v priročnikih izbranih slovanskih jezikov. V drugem delu prispevka je predstavljena gradivska raziskava rabe imen z vezajem in pomišljajem. Na osnovi dobljenih rezultatov so predstavljene skupine imen, odgovorjeno pa je na vprašanja: Ali se res vsa tovrstna imena vedejo enako? Ali v tujih imenih tipa *Toulouse-Lautrec* sklanjamo obe sestavini imena ali samo zadnjo, kot npr. pri *Baden-Baden*? Kako se stanje v rabi razlikuje od določil v jezikovnih priročnikih in ali obstajajo izjeme, ki od tega odstopajo?

2 Pomišljaj, vezaj in sklonljivost imen skozi slovensko pravopisno tradicijo

2.1 Slovenski pravopis 1899

Levec je v *Slovenskem pravopisu* 1899 (dalje SP 1899) pomišljaj definiriral kot nestično ločilo, ki ga zapisujemo v posameznih stavkih, vezaj pa zgolj kot *znamenje*, ki ga pišemo v posameznih besedah. Pomišljaj je zapisoval nestično, vezaj pa stično. V pravopisu je zapisu z vezajem namenjenih več členov (SP 1899: § 683, 685, 620). Levec navaja:

»Vezaj nam rabi [...] v sestavljenih in sklopljenih besedah, zlasti v lastnih imenih, sklopljenih iz dveh imen, in pridevnikih, narejenih iz takšnih lastnih imen, n. pr. *pedanj-človek, laket-brada, Čengič-aga, železnica Ljubljana-Kamnik, Avstro-Ogrska, srbsko-hrvaška književnost, Anton-Knezova knjižnica, Jurčič-Tomšičeva ustanova, Wolf-Pleteršnikov slovar, hrvaško-slavonsko-dalmatinska vlada, gospod-Trubarjeva slovenščina ...*« (SP 1899: § 683)

in

»[...] da zvežemo dvoje občnih imen v en pojem, n. pr. *Čuj prošnjo siromaka-kmeta! – Medved je kosmač-godrnjač; – mož poštenjak, svetniki-pomočniki ...*« (SP 1899: § 685)

ter

»[k]adar je dvoje samostalnikov sklopljenih tako, da vsak posebej ohrani svojo polno obliko, pa se prvi izmed njiju ne sklanja, tedaj zvežemo oba z vezajem, n. pr. *Budim-Pešta, železnica Ljubljana-Kamnik, Čengič-aga, Jaga-baba, mož-beseda, pedanj-človek, laket-brata ...*« (SP 1899: § 620).

Vezaj so v Levčevem času pisali ne le v priredno povezanih besedah, pridevnikih, samostalnikih (*Budim-Pešta, srbsko-hrvaška književnost, Jurčič-Tomšičeva ustanova,*

Wolf-Pleteršnikov slovar, hrvaško-slavonsko-dalmatinska vlada), v posebni zloženki *Avstro-Ogrska*, ki jo zaradi tradicije tudi po SP 2001 zapisujemo z vezajem, temveč tudi:

- v slogovno zaznamovanih besedah oz. zvezah, npr. *Levstikov pedanj-človek*, *Župančičeva laket-brada*;
- v lastnih imenih s položajnim ali družbenim določilom med določilom in imenom (*gospod-Trubarjeva slovenščina*), tudi če je to določilo zapostavljeno (*Čengič-aga*);
- v vlogi, ki jo ima danes predložni pomišljaj (*železnica Ljubljana-Kamnik*);
- v pridevnikih, tvorjenih iz dveh neenakovrednih imenskih enot (*Anton-Knezova knjižnica*) za izražanje svojine, kar v sodobni rabi izražamo z rodilnikom (*knjižnica Antona Kneza*);
- med dvema občnoimenskima samostalnikoma, kadar nadomešča veznik *in*: »Čuj prošnjo siromaka-kmeta«.¹

Pri priredno povezanih lastnih imenih je Levec predlagal sklanjanje zgolj zadnje sestavine enote (*Budim-Pešta*, rod. *Budim-Pešte*), prav tako v lastnih imenih z zapostavljenim položajnim ali družbenim določilom (*Čengič-aga*, rod. *Čengič-age*)² in v slogovno zaznamovanih zvezah tipa *pedanj-človek* (rod. *pedanj-človeka*).

2.2. Slovenski pravopis 1920

Breznik je v primerjavi z Levcem opisal manj položajev rabe vezaja in spremenil izrazje. Čeprav je v svoji slovnici iz leta 1916 vezaj razumel kot »ločilno znamenje«, ki »veže zloge in besede« in ima oblikoslovno vlogo (Dobrovoljc 2004: 198), ga je v *Slovenskem pravopisu* 1920 (dalje SP 1920) skupaj s pomišljajem umestil med *ločila*. Breznik je podobno kot Levec rabo vezaja opisal v poglavju o zloženkah, pri čemer je zapisal, da se vezaj uporablja:

»v sklopljenih besedah, zlasti v lastnih imenih, sklopljenih iz dveh ali več imen [...], n. pr. *Janežič-Sketova slovnica* (t. j. slovnica, ki jo je spisal Janežič, predelal pa Sket), *Wolf-Pleteršnikov slovar* (t. j. slovar, ki ga je sestavil Pleteršnik, založil pa Wolf), *Srbo-Hrvatje* (pomeni: *Srbi in Hrvatje*, ali pa: *Srbi ali Hrvatje*), *Čeho-Slovaki*, *železnica Ljubljana-Kamnik*. Enako v prisposodobah, n. pr. *Nevesta-duša mora biti pripravljena, da vredno sprejme ženina-Boga* (Cankar; pomeni: *nevesta = duša, ženin = Bog*)« (SP 1920: § 25).

Glede na prejšnjo kodifikacijo je Breznik rabo vezaja izpustil v nekaterih položajih, in sicer v slogovno zaznamovanih besedah oz. zvezah in prisposodobah, v lastnih imenih s položajnim ali družbenim določilom in v pridevnikih, tvorjenih iz dveh neenakovrednih imenskih enot. Že uveljavljenim kategorijam je dodal nekatere nove zglede (*Srbo-Hrvatje*, *Čeho-Slovaki*) in uvedel zapis vezaja tudi:

- pri ločevanju osnove in govornega podaljška osnove s slovensko končnico pri tujih, zlasti francoskih lastnih imenih (*Manet-jev*);

¹ Zvezo *siromak-kmet* je Levec pregibal v obeh sestavinah, s čimer je želel poudariti, da sta obe sestavini sicer samostojni (v nasprotju s sestavino *Avstro*).

² Vezaj se tu pojavlja zlasti v zapostavljenih občnoimenskih dodatkih, znanih iz muslimanskega okolja.

- med dvema (podredno zloženima) občnoimenskima samostalnikoma, ki izražata prispodobo (*nevesta-duša*, *ženin-Bog*), ne pa tudi v primerih tipa *šolarček jecljaček*, kjer je vezaj odpravil, kar je v veljavi še danes.

Breznik v SP 1920 sklonljivosti imen, pisanih z vezajem, ni posebej predstavljal, a je pri ponazarjanju rabe ločila z občnoimenskim zgledom, enako kot Levec, sklanjal obe sestavini (rod. *ženina-Boga*).

2.3 Slovenski pravopis 1935

V *Slovenskem pravopisu* 1935 (dalje SP 1935) sta Breznik in Ramovš vezaju zopet odvzela status ločila in ga zapisovala stično, hkrati pa izpustila zapisovanje vezaja pri ločevanju osnove in govornega podaljška osnove s slovensko končnico pri tujih imenih (tipa *Manet-jev*). V SP 1935 vezaj v zgledih *Srbo-Hrvatje* in *Čeho-Slovaki* nadomešča bodisi veznik »in« bodisi zapis skupaj: *Srbi in Hrvatje* namesto *Srbo-Hrvatje*, *Čehoslovaki* namesto *Čeho-Slovaki*.

V poglavju o večbesednih imenih sta se avtorja sicer dotaknila sklonljivosti, a le pri imenih tipa *Campo Formio*, pri katerih je zaradi nesamostojnosti prve pregibna le zadnja sestavina (rod. *Campo Formia*).

2.4 Slovenski pravopis 1950

V obeh akademskih povojnih pravopisih sta tako pomišljaj kot vezaj obravnavana pri ločilih, opisani pa so tudi novi položaji rabe. Nestični pomišljaj in stični vezaj sta se v *Slovenskem pravopisu* 1950 (dalje SP 1950) še naprej rabila skladijsko,³ stični vezaj tudi neskladijsko. Stični vezaj se je še naprej zapisoval v priredno povezanih besedah, pridevnikih, samostalnikih, prislovih, pri katerih so bili dodani tudi nekateri novi zgledi (*volk-glad*, *pesem-molitev*, *prezirljivo-ponosno*, *trpko-žalosten*), povsem nova kategorija rabe pa so bile zloženke, pri katerih je prvi del številka ali črka, npr. *25-letnica*, *40-dnevni post*; *D-dur*, *g-mol*, *b-jevski*, *i-jevska osnova* itd.

V SP 1950 je bilo oblikovano pravilo, da tako osebna kot zemljepisna tuja imena, sestavljena iz dveh ali več besed ter pisana s stičnim vezajem, pregibamo le v zadnjem delu, ker naj bi jih občutili kot en pojem, npr. *Aix-les-Bains*, rod. *Aix-les-Bainsa*; *Sainte-Beuve*, rod. *Sainte-Beuva*; *Sully-Prudhomme*, rod. *Sully-Prudhomma*.

2.5 Slovenski pravopis 1962

Čeprav je bil pomišljaj vse do izida *Slovenskega pravopisa* 1962 (dalje SP 1962) pisan le nestično in rabljen skladijsko, je v tem prvič uvedena nova kategorija t. i. vezalnega pomišljaja, ki je služil kot pomožno pravopisno znamenje in še ni imel statusa ločila. Gre za stični pomišljaj, ki povezuje dve enakovredni enoti in nadomešča predložni par »od« – »do«, in sicer v zvezah tipa *proga Ljubljana–Trst*, *tekma Triglav–Ljubljana*, str. 125–135, v letih 1850–1870. V pravilih se niso spremenila pravila za rabo stičnega vezaja, opisanih je le nekaj novih primerov rabe:

³ Skladijska raba ločil zaznamuje skladijske kategorije in skladijska razmerja, npr. tonski potek, premore, vrste stavkov, povedi; neskladijska raba ločil pa zaznamuje oblikoslovne in oblikoglasne kategorije, npr. okrajšave besed in besedila, vrstnost števnikov, kratnost prislovov, zapisanih s številkami, ipd. (SP 2001: § 227–228).

»Vežaj pišemo [...] med dvema različnima besedama, če sta tesno povezani: postaja Šmarje-Sap, Videm-Krško, Breznik-Ramovšev Slovenski pravopis, Karel Destovnik-Kajuh, Zofka Kveder-Jelovšek, občina Ljubljana-Center, občina Ljubljana-Šiška, rusko-slovenski slovar, črno-belo, belo-modro-rdeča zastava ipd.« (SP 1962: § 95).

SP 1962 je problematiko sklonljivosti opisal še podrobneje in z več ponazorili kot SP 1950. Uvedel je razlikovanje med imeni slovanskega izvora, sklonljivimi v obeh sestavinah (*Rimski-Korsakov*, rod. *Rimskega-Korsakova*; *Saltikov-Ščedrin*, rod. *Saltikova-Ščedrina*), in neslovanskega izvora, sklonljivimi v zadnji sestavini (*Abdul-Hamid*, rod. *Abdul-Hamida*; *Sainte-Beuve*, rod. *Sainte-Beuva*). V členu 65 je posebej izpostavljeno sklanjanje več rojstnih imen ob priimku, npr. *Jean-Jacques Rousseau*, pri katerih se je t. i. francoski vezaj izpuščal že v imenovalniku (*Jean Jacques*), po vzoru slovenščine pa sta se v imenu sklanjati obe sestavini (rod. *Jeana Jacquesa*):

»Če imamo ob priimku tudi po eno ali več rojstnih imen, sklanjamo kakor v slovenščini vsako ime: *Jean Jacques Rousseau*, pri *Jeanu Jacquesu Rousseauju* (v takih primerih tudi francoski vezaj med rojstnimi imeni izpuščamo)« (SP 1962: § 65).

3 Pravopisna pravila in pravopisni slovar *Slovenski pravopis 2001*

Ločnica med pomišljajem in vezajem v neskladenjski rabi je bila zarisana šele v pravilih SP 2001 (Dobrovoljc 2004: 200). Do vključno SP 1950 je bil pomišljaj obravnavan kot dolga nestična črtica, rabljena zlasti skladdenjsko, v SP 1962 pa je bil uveden dolgi ali t. i. vezalni, danes predložni pomišljaj (*str.* 125–135). V tej neskladenjski vlogi so pravopisni priročniki do tedaj rabili le vezaj (Dobrovoljc 2004: 200). Tako so bili v prvi izdaji pravopisnih pravil leta 1990 normirani stični vezaj in trije tipi nestičnih pomišljajev: navadni pomišljaj, dolgi pomišljaj in vezajni pomišljaj s posebno vlogo v lastnih imenih. Povezoval naj bi sklonljive sestavine dvojnih imen oz. tesno povezane priredne pregibne sestavine (*Šmarje – Sap*), osebno ime z vzdevkom (*Karel Destovnik – Kajuh*) ali prvotni oz. dekliški in privzeti priimek (*Zofka Kveder – Jelovšek*), nadomestiti pa ga je bilo mogoče tudi z nestičnim vezajem (Dobrovoljc 2004: 201).

Že v naslednji izdaji leta 1994 so vezajni pomišljaj črtali in namesto njega uvedli nestični vezaj. Ta je povezoval priredni sestavini, ki se obe sklanjata (*Šmarje - Sap*, *Karel Destovnik - Kajuh*, *Zofka Kveder - Jelovšek*). Ob kritikah poudarjenega razlikovanja med stičnostjo vezaja in pomišljaja je P. Weiss (1993/94: 120–121) namesto nestičnega vezaja predlagal razlikovanje med imeni, pisanimi s stičnim vezajem (*Zofka Kveder-Jelovšek*), in imeni, pisanimi z nestičnim pomišljajem (*Šmarje – Sap*). Predlog je utemeljil zlasti z neustreznostjo in nepremišljenostjo uvedbe nestičnega vezaja, katerega raba ni bila preizkušena v praksi. Če bi nestični vezaj res uporabljali za nakazovanje prirednega razmerja t. i. dvojnih poimenovanj, v katerih se sklanjata oba dela (*Šmarje - Sap*; *Kveder - Jelovšek*), kako potem ravnati (zapisovati in sklanjati) v primerih, ko se v izvornem jeziku osebno ime piše s stičnim vezajem (*Rimski-Korsakov*; *Jean-Paul*)? Težavo je Weiss videl tudi v tvorjenju svojilnih pridevnikov. Pridevnik iz imena *Jean-Paul* z roditeljskim *Jean-Paula* je *Jean-Paulov*, tvorjenje pridevnika iz imena *Jean - Paul* z roditeljskim *Jeana - Paula* pa (kot bi ga zapisal SP1P 1994) po

njegovem mnenju sploh ne bi bil mogoče, v najboljšem primeru bi lahko tvorili pridevnik *Jean - Paulov*.

Ne glede na to so pravopisna pravila iz leta 1997 normirala dva tipa vezaja in pomišljaja – stičnega in nestičnega. Stični vezaj se je tako med drugim zapisoval le v priredno zloženih pridevniških sestavinah imen tipa *Kamniško-Savinjske Alpe* ter nekaterih nepodomačeno zapisanih tujih imenih in zvezah (*Aix-en-Provence, rendez-vous*), nestični vezaj pa se je zapisoval med deloma t. i. dvojnega imena,⁴ ko se obe enoti sklanjata (*Šmarje - Sap, Videm - Dobropolje*), ter med osebnim imenom in vzdevkom oz. med prvotnim in privzetim priimkom (*Josip Murn - Aleksandrov, Zofka Kveder - Jelovšek*). Kot izjema so izpostavljena nekatera tuja lastna imena, pri katerih je v imenovalniku vezaj stičen (*Rimski-Korsakov*), v vseh odvisnih sklonih pa ga zamenja nestični vezaj (rod. *Rimskega - Korsakova*). Kot opozarjata že H. Dobrovoljc in N. Jakop (2011: 107), pa iz člena v pravilih ni razvidno, *zakaj* je vezaj rabljen stično le v imenovalniku in za katera imena to pravilo sploh velja.⁵ Stičnost vezaja je tako postala povezana s sklonljivostjo, obveljalo pa je prepričanje, da se prva sestavina s stičnim vezajem zapisanega imena ne sklanja oz. da se ta »v prevzetih besedah ohrani le, če se sestavini oz. sestavine ne pregibajo«, pri čemer je raba tega povsem neustaljena (Dobrovoljc in Jakop 2011: 107). Tako rešitev je predlagal tudi pravopisni slovar, a le pri slovanskih imenih (*Saltikov-Ščedrin*, rod. *Saltikova - Ščedrina*), pri neslovanskih pa je deloma sledil določilom iz SP 1962 (*Toulouse-Lautrec*, rod. *Toulouse-Lautreca*) deloma pa jih je prezrl. V slovar namreč niso vključena rojstna imena, pri katerih SP 1962 vezaj med sestavinama opušča, ime pa sklanja po vzoru slovenskih dvodelnih imen (*Jean Jacques*, rod. *Jeana Jacquesa*).

4 Imena z vezajem in pomišljajem v nekaterih pravopisih izbranih slovanskih jezikov

V pravopisu bosanskega jezika (PBJ 1996) je vezaj (bos. *critica*) v nasprotju s pomišljajem (bos. *cрта*), ki je nestično ločilo, vedno zapisan stično, med drugim tudi v imenih tipa *Tomislav-Grad*. Po členu 132 istega priročnika oba dela v tovrstnih zloženkah sicer ohranjata svoj naglas, a se prva sestavina imena ne pregiba, pri čemer to pravilo velja tako za domača (*Buturović-Polje*, rod. *Buturović-Polja; Kotor-Varoš*, rod. *Kotor-Varoši*) kot tudi tuja imena (*Jean-Paul*, rod. *Jean-Paula*) (PBJ 1996: § 132).

Tudi pravopis hrvaškega jezika (HP 2013) imena, ki so sestavljena iz dveh delov, povezuje z vezajem (hrv. *spojnica*), ki je stično ločilo. Pri pregibanju prva sestavina ne glede na besednovrstni značaj ostaja nesklanjana (*Ažić-Lokva*, rod. *Ažić-Lokve; Brod-Moravice*, rod. *Brod-Moravica, Ivanić-Grad*, rod. *Ivanić-Grada; Jean-Claude*, rod. *Jean-Clauda*), priročnik pa izpostavlja, da se je od devetdesetih let 20. stoletja naprej ohranila tudi praksa zapisovanja brez vezaja (*Brod Moravice*) (HP 2013: 49).

Vezaj (češ. *spojovník*) je tudi v češkem pravopisu (APČJ 2016) stično znamenje. Poleg zgledov imen z vezajem je v češkem pravopisnem priročniku posebej izpostavljeno, kdaj v lastnih imenih vezaja ne zapisujejo; če primku sledi umetniško ime, med njima znamenja ni (*Karel Havlíček Borovský* proti našemu *Karel Destovnik - Kajuh*). Tudi glede sklonljivosti so češka pravopisna pravila podrobnejša od

⁴ »Zemljepisno ali stvarno ime npr. dveh krajev (*Šmarje - Sap, Baden - Württemberg*), ki sestavljata upravno, gospodarsko ipd. enoto; oba dela se pregibata, pišeta pa se z nestičnim vezajem« (SP 2001: 198).

⁵ Člen 428 uvaja kategorijo t. i. citatnega imenovalnika (SP 2001).

ostalih. Če je nosilec dvojnega priimka z vezajem po rodu Čeh in so sestavine imena slovanskega izvora, se navadno sklanjata oba dela (*Čapek-Chod*, rod. *Čapka-Choda*), vendar je ob (vsaj eni) sestavini neslovanskega izvora možno tudi sklanjanje obeh delov, zlasti ob upoštevanju jezikovne prakse in rodbinskih navad. Ta odvisnost velja tudi pri imenih, v katerih sta obe sestavini neslovanskega izvora, čeprav se pri njih praviloma sklanja le zadnja sestavina (*Toulouse-Lautrec*, rod. *Toulouse-Lautreca/Lautreka*). Pri sklanjanju rojstnih imen se v češkem jeziku ne glede na izvor pregibata obe sestavini (*Jean-Paul*, rod. *Jeana-Paula*). Sklanjanje zemljepisnih imen z vezajem je odvisno od njihovega spola. Če sta obe sestavini ali ženskega ali moškega spola, se pregiba zadnja sestavina (*Alma-Ata*, rod. *Alma-Aty*), če pa je ime srednjega spola, je pregibanje dvojnično (*Šlesvicko-Holštýnsko*, rod. *Šlesvicko-Holštýnska* in *Šlesvicka-Holštýnska*) (APČJ 2016: 336–368).

Pravopisa črnogorskega (PCJ 2010) in slovaškega (PSP 1998) jezika o sklonljivosti imen, ki jih zapisujejo s stičnim vezajem, posebej ne govorita. Tovrstna imena sicer ponazarjajo rabo vezaja v poglavjih o ločilih, a tudi tam nastopajo le v imenovalniški obliki, tako da načel sklonljivosti iz zgledeov ni mogoče razbrati.

Ob pregledu tujih pravopisnih priročnikov je videti, da so si izbrani slovanski jeziki enotni glede izbire in stičnosti ločila, zapisanega med dvema sestavinama imena, ter pregibanja zgolj zadnje sestavine enote. Pri tem nekoliko izstopa le pravopis češkega jezika, ki posebej kategorizira sestavine slovanskega in neslovanskega izvora ter v priimkih, ki so v celoti slovanskega izvora, praviloma sklanja obe. Temu sledi tudi SP 2001, le da ta tega načela eksplicitno ne zapiše, sledi pa kodifikaciji SP 1962, v katerem je pravilo izrecno izpostavljeno.

5 Sodobne pravopisne raziskave in priprava novih pravopisnih pravil *Pravopis 8.0*

Na rabo pomišljaja oz. vezaja in sklonljivost tujih imen, zvez dveh priimkov in dvojnih zemljepisnih imen sta opozarjali že H. Dobrovoljc in N. Jakop (2011: 107), ki sta zaradi neustaljenosti rabe in kritik členov iz SP 2001, ki se dotikajo rabe nestičnega vezaja, predlagali spremembo ubeseditve, ukinitve takšnega ločila in opis položajev rabe (kjer je bil ta aktualen) pri rabi stičnega oz. običajnega vezaja. Predlagali sta, da vezaj ne bi vplival na sklonljivost prve sestavine imena (*Jean-Paul*, rod. *Jeana-Paula*; *Rimski-Korsakov*, rod. *Rimskega-Korsakova*; *Baden-Baden*, rod. *Baden-Badna*; *Andrej Ermenc-Skubic*, rod. *Andreja Ermenca-Skubica*; *Šmarje-Sap*, rod. *Šmarja-Sapa*). Če pa osebnemu imenu oz. priimku sledi še vzdevek, torej dodana imenska sestavina, bi se ta morala zapisovati z nestičnim pomišljajem (*Karel Destovnik – Kajuh*). Kot sta navedli, sledi sprememba pravopisnega pravila želji po poudarjanju osnovne funkcije obeh znamenj, in sicer povezovalnosti vezaja in dopolnjevalnosti pomišljaja, »kar se izkazuje tudi z brezizjemno stičnostjo prvega in nestičnostjo drugega« (Dobrovoljc in Jakop 2011: 107).

Problematika je bila znova izpostavljena v več odgovorih v Jezikovni svetovalnici (gl. npr. Dobrovoljc in Weiss 2014a, 2014b ali Dobrovoljc 2016), ki so skupaj s predlogi povzeti v monografiji *Kje pa vas jezik žuli?* (Dobrovoljc idr. 2020). V primerjavi s predlogom iz leta 2011 so navedene nekoliko drugačne rešitve, utemeljene na sodobnem gradivu. Med sestavinami dvojnih imenih je predlagan zapis nestičnega pomišljaja (*Videm – Dobropolje*, rod. *Vidma – Dobropolja*), saj pri tovrstnih imenih ne gre za zloženke, pri katerih je vezaj sicer običajen. Dodan je tudi predlog o ločevanju med

neslovanskimi imeni, ki so v prvem delu sklonljiva (*Jean-Jacques*, rod. *Jeana-Jacquesa*), in tistimi z izvorno pridevniško sestavino (*Saint-Exupéry*, rod. *Saint-Exupéryja*), pri katerih prve sestavine ne sklanjamo, še vedno pa je ne glede na sklonljivost tudi v neimenovalniških sklonih predlagan zapis s stičnim vezajem (Dobrovoljc idr. 2020: 28–33).

Leta 2021 je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU odprla javno razpravo ob poglavju *Velika in mala začetnica*, v katerem je navedeno, da prvotna imena ter njim sledeče psevdonime in vzdevke vežemo z nestičnim pomišljajem (*Josip Murn – Aleksandrov*) (*Pravopis 8.0*, III/{16}), pri zemljepisnih dvojnih imenih pa naj bi nestični vezaj nadomestil nestični pomišljaj (*Gorenja Vas – Reteče*, rod. *Gorenje Vasi – Reteč*; *Šmarje – Sap*, rod. *Šmarja – Sapa*; pri obeh skupina je predvideno sklanjanje obeh sestavin imena (*Pravopis 8.0*, III/{50, 51}).

Čeprav je bil s tem del te problematike na videz rešen, pa se je dilema o pregibanju imen z vezajem in pomišljajem zopet odprla ob številnih prevzetih imenih, zapisanih z vezajem, ki so uporabnikom povzročale težave, kar je vidno tudi v Jezikovni svetovalnici.

5.1 Pregled aktualnega stanja v rabi

Zaradi želje po pridobitvi čim bolj verodostojnega vzorca imen, ki se pojavljajo v slovenskih besedilih, in realizacijo sklanjanja, sem se odločila za korpusni pristop. V korpusu Gigafida 2.0 (nededuplicirana različica) sem preverila rabo 77 imen z vezajem in pomišljajem, od tega 40 zemljepisnih imen in 37 imen bitij (osebnih imen, priimkov).⁶ Seznam imen sem pridobila z iskalnim pogojem CQL [tag="Sl.*"] [word=".*.*"] [tag="Sl.*"]⁷ in ga dopolnila s pomočjo gradiva v dosedanjih pravopisnih priročnikih, rastočem slovarju *ePravopis* in Jezikovni svetovalnici. Ker možnost pregleda frekventnosti ni ponudila natančnega števila pojavnic, sem imena z iskalnim pogojem CQL poiskala ročno. Npr. sklanjanje zemljepisnega imena *Schleswig-Holstein* sem tako preverjala z naslednjim iskalnim pogojem: [word="Schleswig.*"] [word=".*.*"] [word="Holstein.*"].

Tako sem dobila vse pojavitve imena v korpusu, imenovalniške oblike pa sem, izločila, ker me niso zanimale. S filtrom sem odstranila oblike, pri katerih se pregiba le zadnja sestavina, da sem dobila seštevek takih, pri katerih se sklanjata obe. Postopek sem ponovila, da sem dobila še število oblik, pri katerih se sklanja zgolj zadnja sestavina. Rezultate sem nato predstavila v preglednici, kot je prikazano spodaj na dveh primerih. Glede na skupni seštevek pojavitev v vseh preverjenih sklonih sem za vsako ime posebej določila, ali je prevladujoče sklanjanje obeh sestavin ali zgolj zadnje. Podrobnejša analiza zemljepisnih in osebnih imen je opisana v nadaljevanju.

⁶ Stvarna imena zaradi pretežno prilastkovne rabe v analizi niso bila upoštevana.

⁷ Zaradi strojnega pripisa podatkov sem iskala le oblike z nestičnim vezajem.

Preglednica 1: Sklanjanje osebnega imena Jean-Paul

Sklanjanje obeh sestavin			Sklanjanje zadnje sestavine		
Jean-Paula	rod. = tož.	119	Jean-Paula	rod. = tož.	299
Jeanu-Paulu	daj. = mest.		Jean-Paulu	daj. = mest.	
Jeanom-Paulom	or.		Jean-Paulom	or.	

Preglednica 2: Sklanjanje zemljepisnega imena Schleswig-Holstein

Sklanjanje obeh sestavin			Sklanjanje zadnje sestavine		
Schleswiga-Holsteina	rod.	3	Schleswig-Holsteina	rod.	197
Schleswigu-Holsteinu	daj. = mest.		Schleswig-Holsteinu	daj. = mest.	
Schleswigom-Holsteinom	or.		Schleswig-Holsteinom	or.	

5.1.1 Zemljepisna imena

V raziskavi sem glede na stopnjo prevzetosti imen zajela slovenska imena za slovenske zemljepisne danosti, eksonime oz. slovenska imena za tuje zemljepisne danosti, tuja oz. pisno nepodomačena prevzeta imena. Znotraj teh se je pokazala potreba po skladijskem skupinjenju imen, nastale so tri skupine: (1) **slovenska dvojna imena**, tj. imena, ki povezujejo dve sicer samostojni enoti in se dogovorno po SP 2001 pišejo z nestičnim vezajem, (2) **prevzeta imena**, v katerih sta z vezajem povezani dve imeni (vsaj na videz) v prirednem razmerju (zveze dveh samostalnikov), in (3) **prevzeta imena**, v katerih so z vezajem povezane neenakovredne sestavine imena (predložne zveze, zveze izvornega pridevnika s samostalnikom ipd.). Imena v zadnjih dveh skupinah (2 in 3) se razlikujejo predvsem pri tvorjenju pridevnikov na *-ski* in prebivalških imenih; ti so pri imenih v prirednem razmerju pisani z vezajem (*Baden-Baden*, prid. *baden-badenski*, preb. i. *Baden-Badenčan*), pri imenih v podrednem razmerju pa brez njega (*Aix-les-Bains*, prid. *aixlesbainski*, preb. i. *Aixlesbainčan*).

V skupino **dvojnih imen** (skupina 1) sem umestila slovenska imena za slovenske zemljepisne danosti, med temi imena krajev (*Gozd - Martuljek*, *Hrastje - Mota*, *Hrib - Loški Potok*, *Kal - Koritnica*, *Pri Cerkvi - Struge*, *Šmarje - Sap*, *Videm - Dobropolje*) in imena občin⁸ (*Hoče - Slivnica*, *Hrpelje - Kozina*, *Log - Dragomer*, *Miren - Kostanjevica*, *Rače - Fram*, *Šempeter - Vrtojba*). Po analizi imen v korpusu Gigafida 2.0 se je izkazalo, da v rabi prevladuje sklanjanje obeh sestavin imena, kar je v skladu s trenutno normo. Od tega odstopajo le primeri *Kal - Koritnica*, pri katerem prevladuje sklanjanje zgolj zadnje sestavine, *Hrib - Loški Potok*, pri katerem prevladuje sklanjanje prve sestavine (rod. *Hriba - Loški Potok*), ter primer *Pri Cerkvi - Struge*, za katerega v korpusu nisem našla pojavitev v katerem od odvisnih sklonov. V to skupino sem uvrstila tudi eksonime oz. slovenska imena za tuje zemljepisne danosti, znotraj teh eksonime za pokrajine in regije (*Furlanija - Julijska krajina*, *Kastilja - Manča*, *Emilija - Romanja*) ter upravne enote, zvezne države, dežele (*Mecklenburg - Predpomorjanska*, *Porenje - Pfalška*, *Severno Porenje - Vestfalija*,

⁸ Čeprav bi pri imenih, ki poimenujejo občine, z vidika knjižnega jezika pričakovali nesklonljivi lastnoimenski prilastek ob sklonljivem jedru (*občina Log - Dragomer*), se v rabi prilastkovni del pogosto osamosvoji in vede kot samostojno (zemljepisno) lastno ime, sploh če je iz sobesedila razvidno, da gre za občino (*prebivalci Loga - Dragomera*). Prav zato tovrstna imena kljub tradicionalni umestitvi med stvarna imena uvrščam v skupino zemljepisnih imen.

Saška - Anhalt, Trentinsko - Zgornje Poadižje). Tudi pri eksonimih v rabi prevladuje sklanjanje obeh sestavin. Izstopa primer *Saška - Anhalt*, pri katerem prevladuje sklanjanje prve sestavine.

V skupino **z vezajem povezanih dveh imen** (skupina 2), ki sta (vsaj na videz) v prirednem razmerju, sem umestila imena krajev, pri katerih je očitno, da gre za dve tudi samostojni imeni. To so imena krajev (*Bielsko-Biala, Clermont-Ferrand, Frýdek-Místek, Garmisch-Partenkirchen*), imena zveznih držav, dežel (*Baden-Württemberg, Schleswig-Holstein*) in druga nekrajevna imena (*Baden-Baden, Bergen-Belsen*). V vseh primerih je pri pregledu gradiva prevladovalo sklanjanje zadnje sestavine, kar je v skladu s trenutno normo.

V skupino 3, tj. **med imena, v katerih so z vezajem povezane neenakovredne sestavine**, sem uvrstila zemljepisna imena – predložne zveze (*Aix-en-Provence, Port-au-Prince, Aix-les-Bains*) ali zveze izvornega pridevnika s samostalnikom (*Saint-Brieuc, Saint-Étienne, Saint-Germain, Saint-Malo, Saint-Quentin, Saint-Tropez, Saint-Denis*) in druga nekrajevna imena (*Notre-Dame*). Pri obeh skupinah je v skladu z določili v slovarskem delu SP 2001 prevladovalo pregibanje zadnje sestavine.

5.1.2 Osebna imena

Pri osebnih imenih sem upoštevala razlike med domačimi in tujimi imeni. Med (1) **domačimi imeni** so predvsem dvojni priimki (*Hladnik - Milharčič, Urh - Zupan*) in pa dodatki imenom, tj. psevdonimi oz. vzdevki (*Murn - Aleksandrov, Destovnik - Kajuh*).⁹ Pri preverbi sklanjanja je pri moškospolskih zvezah prevladovalo sklanjanje obeh sestavin, kar je v skladu s trenutno normo.

Med (2) **tujimi imeni** sem najprej obravnavala rojstna imena (*Hans-Dietrich, Hans-Georg, Jean-Baptiste, Jean-Claude, Jean-Jacques, Jean-Luc, Jean-Paul, Karl-Heinz*), pri čemer je raba izkazala prevladujoče pregibanje zadnje sestavine.

Preverjala sem tudi oblikoslovno vedenje skupine, za katero sem prvotno predvidevala, da gre za (3) **dvojne priimke**. Pregled narave obeh sestavin pa je pokazal, da gre za raznolike sestavine, zato sem jih v nadaljevanju ločila v naslednje skupine: (a) **priimki rodbin** (*Barbo-Waxenstein, Mountbatten-Windsor, Schollmayer-Lichtenberg, Schweiger-Lerchenfeld*), (b) **priimki z enakovrednima sestavinama**, pri katerih sta v eno ime združena dva različna priimka (*Antonenko-Davidovič, Baden-Powell, Barč-Ivan, Čičin-Šain, Day-Lewis, Joliot-Curie, Kaden-Bandrowski, Lévi-Strauss, Rimski-Korsakov, Toulouse-Lautrec, Wolf-Ferrari*) in (c) **priimki z neenakovrednima sestavinama**, pri katerih je ena izmed sestavin umetniško ime (*Alain-Fournier, Bart-Ćisinski, Sully-Prudhomme, Saltikov-Ščedrin*), pri katerih je prva sestavina izvorno pridevniška sestavina (*Saint-Exupéry, Saint-Saëns*) ali pri katerih ena izmed sestavin označuje geografsko ali lastninsko povezanost z nosilcem ipd. (*Anquetil-Dupperon, Čapek-Chod, Gay-Lussac, Hardouin-Mansart*).¹⁰

Za imena rodbin je bilo v korpusu malo pojavitev, pri *Schweiger-Lerchenfeld* celo nobene. Pri preostalih priimkih rodbin so bili rezultati različni; pri *Barbo-Waxenstein* in *Schollmayer-Lichtenberg* je prevladovalo sklanjanje obeh sestavin, pri *Mountbatten-Windsor* pa sklanjanje le zadnje sestavine. Če je bil priimek sestavljen iz

⁹ Priimki oseb ženskega spola v raziskavo niso bili vključeni, saj so v skladu z normo tudi v rabi nepregibni.

¹⁰ Gay-Lussac je drugi del svojega priimka prevzel po vasi *Lussac*, ki je bila v lasti njegovega očeta; Anquetil-Dupperon je drugi del svojega priimka prevzel po očetovem posestvu *Dupperon*.

enakovrednih priimkovnih sestavin, je v korpusu prevladovalo sklanjanje zadnje sestavine, izjemoma je pri slovanskem priimku *Rimski-Korsakov* prevladovalo sklanjanje obeh sestavin, kar je možno pripisati vplivu kodifikacije zadnjih več desetletij. Tudi pri priimkih z neenakovrednima sestavinama, pri čemer je ena izmed sestavin umetniško ime, izvorno pridevniška sestavina ali pa je geografsko ali lastninsko povezana z nosilcem, je prevladovalo pregibanje zadnje sestavine, pri čemer sta od ostalih odstopala primer *Sully-Prudhomme*, saj je bilo število pojavnic s pregibano zadnjo sestavino enakovredno številu pojavnic s pregibanima obema sestavinama, in primer *Saltikov-Ščedrin*, kar lahko kot pri imenu *Rimski-Korsakov* pripišemo vplivu kodifikacije. Skupinjenje imen glede na naravo sestavin torej ni predstavljalo vloge pri sklanjanju. V korpusu ni bilo mogoče preveriti načina sklanjanja za imena *Anquetil-Dupperon*, *Antonenko-Davidovič*, *Barč-Ivan*, *Bart-Ćisinski* in *Čapek-Chod*.

6 Razprava

Ob analizi in ugotovitvah sodobnih pravopisnih prispevkov in raziskav so se na osnovi oblikoslovnega vedenja oblikovale skupine imen, pri katerih je kljub kodifikacijskim smernicam prišlo do odklonov. Medtem ko raba slovenskih imen sledi smernicam, je pri prevzetih neslovenskih imenih več odstopanj, povezanih tudi s pisanjem vezaja.

Z vezajem povezana tuja osebna (rojstna) dvojna imena tipa *Jean-Jacques* uporabniki vse pogosteje zapisujejo brez vezaja, a tudi če je ime zapisano z vezajem, se uveljavlja sklanjanje obeh sestavin. Sledijo določili, ki ga omenja že člen 65 v SP 1962:

- (1) **Jeana-Jacquesa** in njegovega starejšega brata **Françoisa** je po smrti matere vzgajal oče – življenje in delo **Jeana Jacquesa Rousseauja**

Manjša odstopanja od aktualnih pravil kažejo tudi zveze tujih priimkov (*Toulouse-Lautrec*), pri katerih pa za razliko od tujih osebnih (rojstnih) dvojnih imen, povezanih z vezajem, doslej v pravopisih še ni bilo predlagano, da bi (kljub vezaju) sklanjali obe sestavini. Pisne prakse starejših obdobij so očitno izkazovale zgolj sklanjanje neprve sestavine, čemur v veliki meri sledimo še danes. Kodifikacijska odločitev bo torej morala upoštevati hkrati odklon (sklanjanje obeh sestavin imena) in tradicionalne načine (sklanjanje zadnje sestavine).

- (2) znameniti plakat **Toulousa-Lautreca** – Na ogled bo opus umetnika Henrija de **Toulouse-Lautreca**.

Tretji dejavnik se uveljavlja le pri uradno standardiziranih zemljepisnih imenih (*Schleswig-Holstein*), saj pri teh raba vezaja ni tako arbitrarna kot pri osebnih imenih. V tej skupini se poleg dileme, predstavljene pri zvezah tujih priimkov, pojavljajo tudi vprašanja:

- Ali gre za dejansko prirednost sestavin (npr. v imenu *Baden-Baden* gre za kraj in pokrajino), in če ne, kako bi se to odražalo v slovničnem vedenju, morda tudi zapisu?
- Ali bi bilo treba poslovenjena imena pokrajin (torej eksonime) pisati tako kot slovenska dvojna imena (npr. po zgledu *Šmarje – Sap* tudi *Emilija – Romanja*)?
- Kako oblikovati pravilo za pisanje pridevniških izpeljank in prebivalskih imen pri imenih tipa *Baden-Baden* (*baden-badenski*, *Baden-Badenčan*) in

Emilija – Romanja (emiljaromanjski in Emiljaromanjci ali morda emilijski in romanjski ter Emilijci in Romanjci?)?

Odločitev, kako oblikovati pravilo, ki bo odsevalo jezikovne prakse, hkrati pa enakovredno obravnavati podobno zapisana imena tudi pri rabi v povedi, je zahtevna, kodifikacijsko vrzel pa je ob vse večjem številu tujih imen vendarle treba ustrezno zapolniti.

Zahvale

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

Viri in literatura

- APČJ 2016 = *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia. prirucka.ujc.cas.cz.
- Dobrovoljc, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Dobrovoljc, Helena, 2016: Dva priimka moške osebe: drugič. Jezikovna svetovalnica, <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1233/dva-priimka-mo%C5%A1ke-osebe-drugi%C4%8D>. Dostop: 27. 1. 2024.
- Dobrovoljc, Helena in Jakop, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Dobrovoljc, Helena, Lengar Verovnik, Tina in Vranjek Ošlak, Urška, 2020: *Kje pa vas jezik žuli?: prva pomoč iz Jezikovne svetovalnice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Dobrovoljc, Helena idr., 2022: *Pravopis 8.0 – Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo: III Velika in mala začetnica, IV Prevzete besede in besedne zveze, Pripombe javne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/publikacije/pravopis-80-2-del>.
- Dobrovoljc, Helena in Weiss, Peter, 2014a: Dvojna francoska imena tipa »Jean-Paul« in njihovo pregibanje. Jezikovna svetovalnica, <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/493/dvojna-francoska-imena-tipa-jean-paul-in-njihovo-pregibanje>. Dostop 27. 1. 2024.
- Dobrovoljc, Helena in Weiss, Peter, 2014b: Dvojna imena in tvorba prebivalcev. Jezikovna svetovalnica, <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/722/dvojna-imena-in-tvorba-prebivalcev>. Dostop: 27. 1. 2024.
- ePravopis* = *ePravopis. Slovar slovenskega pravopisa 2014–*. www.fran.si.
- HP 2013 = *Hrvatski pravopis*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje. www.pravopis.hr/pravila.
- PBJ 1996 = *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: Preporod.
- Pravopis 8.0 – Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. www.fran.si/pravopis8.
- PCJ 2010 = *Pravopis crnogorskoga jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- PSP 1998 = *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava: Veda.
- Gigafida 2.0 = *Besedilni korpus Gigafida 2.0*. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.
- SP 1899 = *Slovenski pravopis*. Sestavil Fr. Levec. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig. www.fran.si.
- SP 1920 = *Slovenski pravopis*. Sestavil dr. A. Breznik. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna. www.fran.si.
- SP 1935 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo. www.fran.si.

- SP 1950 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU (izd.) – Državna založba Slovenije (zal.).
www.fran.si.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU (izd.) – Državna založba Slovenije (zal.).
www.fran.si.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis 2001*. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU. www.fran.si.
- SP1P¹1990 (³1994, ⁵1997) = *Slovenski pravopis 1 – Pravila*. Ljubljana: SAZU (izd.) – Državna založba Slovenije (zal.).
- Weiss, Peter, 1993/1994: Pomišljaj in vezaj v Slovenskem pravopisu 1994. Pravopisna preišljanja. *Slava* 7/2. 108–122.

Declinability of Compound Names Bound by a Hyphen or a Dash and the Associated Spacing

According to the codification established in 2001, the Slovenian normative guide underwent several revisions attempting to standardize the usage of dashes and hyphens. These revisions, which occurred in editions such as 1990, 1994, and 1997, resulted in the standardization of two types of dashes and two types of hyphens – those with spacing and those without. A hyphen with spacing is used in double-barrel geographical and personal names, where elements like nicknames or new surnames are added. A hyphen without spacing, on the other hand, is predominantly utilized in foreign geographic names. In the 2001 Slovenian normative guide, the absence of spacing in a hyphen was linked to the belief that the first component of such names does not decline. Consequently, the hyphen without spacing only appeared in the nominative case of personal names, while in all other cases, it was replaced by a hyphen with spacing. This linkage between the declinability of such names and the spacing of the punctuation mark in the questions asked on the Language Advising Service website for Slovenian (slv. *Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*) led to the reemergence of the dilemma. Questions arose regarding the declinability of names with hyphens and dashes, particularly in cases like *Toulouse-Lautrec*, where it was unclear whether both components of the name declined or only the second one, as with *Baden-Baden*. These inquiries into usage diverged from the principles outlined in normative guides, prompting an examination of potential exceptions. This article provides a developmental overview of the issue within Slovenian linguistic tradition and compares it to the norms outlined in normative guides of selected Slavic languages. Additionally, a corpus study on the usage of names with hyphens and dashes is presented. Based on the findings, the article proposes a new categorization of such names and offers recommendations for their declinability.

SLOVENSKA KRAJEVNA IMENA V ITALIJI: SODOBNE OKOLIŠČINE IN POTREBA PO STANDARDIZACIJI

ANDREJA KALC

Slovenski raziskovalni inštitut
Znanstveno-raziskovalno središče Koper

MATEJKA GRGIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Slovenski raziskovalni inštitut

JASMIN FRANZA

Slovenski raziskovalni inštitut

Povzetek

Slovenska krajevna imena v Italiji (v prispevku se ukvarjamo izključno z endonimi) so bila v preteklosti delno že predmet sistematičnega zbiranja in poknjiženja s strokovno podlago (npr. delo Jakoba Medveda in Pavleta Merkušja), vendar se variantnost danes kaže predvsem na Videmskem. Slovenski endonimi na poselitvenem območju slovenske skupnosti v Italiji, ki danes zajema približno 39 občin v Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini, pomenijo za javno rabo slovenščine težavo, ker ne obstaja enoten, usklajen in standardiziran seznam krajevnih imen, ki bi ga lahko italijanski organ, pristojen za standardizacijo, in javne službe uporabljali, kot predvideva italijanska zakonodaja. Trenutnemu sociolingvističnemu okviru v prispevku posvečamo osrednjo pozornost. Dvojnična poimenovanja povzročajo zaradi neskladne rabe težave tudi nekaterim strokovnim uporabnikom slovenščine, kot so novinarji in prevajalci ter zaposleni na t. i. slovenskih okencih na javnih upravah v deželi FJK. S kratko raziskavo v obliki dveh spletnih anket smo poskusili izmeriti njihovo mnenje in odnos do oblikovanja morebitne standardizacijske komisije, ki bi stanje uredila. Izvedena pa je bila tudi fokusna skupina o odnosu do standardizacije s predstavniki slovenske skupnosti na Videmskem.

Ključne besede: slovenska manjšina v Italiji, krajevna imena, standardizacija, zakonska podlaga, Furlanija - Julijska krajina

Abstract

Slovenian place names in Italy (the article deals exclusively with endonyms) have been partially the subject of systematic collection with a professional basis in the past (e.g., the work of Jakob Medved and Pavle Merkuš), but today the variability is mainly evident in the Udine region. Slovenian endonyms in the settlement area of the Slovenian community in Italy, which today covers approximately 39 municipalities in the Autonomous Region of Friuli-Venezia Giulia, pose a problem for the public use of Slovenian because there is no uniform, coordinated, and standardized list of place names that could be used by the Italian authority responsible for

standardization and public services, as envisaged by Italian legislation. The current sociolinguistic framework is the central focus of the article. Dual naming causes problems due to inconsistent use also for some professional users of Slovenian, such as journalists and translators, and employees at so-called Slovenian windows in public administrations in the FVG region. With a short survey, we tried to measure their opinion and attitude towards the formation of a possible standardization commission that would regulate the situation. A focus group was also conducted on the attitude towards standardization with representatives of the Slovenian community in the region of Udine.

Key words: Slovenian minority in Italy, place names, standardization, legal basis, Friuli-Venezia Giulia

1 Oris sodobnih okoliščin in izzivi pri rabi krajevnih imen

Slovenska krajevna imena v Italiji, tako v zakonsko opredeljenih dvojezičnih kot drugih občinah, v katerih živijo Slovenci in Slovenke, postavljajo uporabnike slovenščine ter javne službe pred večplastne izzive, ki jih je danes težko premostiti brez ustrezne standardizacije. Preliminarno zaznane izzive v naslednjih odstavkih zaradi preglednosti in ilustrativnosti navajamo z zaporednimi številkami (I1, I2 itd.), kar pa pomeni le njihovo delno izčrpnost. Prisotnost slovenskih krajevnih imen na vseh javnih napisih in v drugih besedilih je sestavni del jezikovne krajine in ima pomembno sociolingvistično vlogo na več ravneh.

Iz ugotovitev klasičnih manjšinskih študij izhaja, da izvorna toponomastika v manjšinskem jeziku vpliva na položaj in status tega jezika, deluje kot pomemben identifikacijski dejavnik, prispeva k marketinškemu profiliranju regije in promovira rabo jezika med govorci in negovorci (I1). Zaradi neenotnih dvojničnih napisov in na tablah ter npr. v področni zakonodaji ali strokovni toponimski literaturi sta tudi promocija jezika in profiliranje regije lahko manj uspešna. Ob teh ugotovitvah je treba upoštevati še nekatere nove trende in potrebe: pospešena digitalizacija in razvoj umetno-inteligenčnih orodij zahtevata dostop do preverjanih, spletno dostopnih podatkov – njihovo pomanjkanje namreč pomeni novo dodatno grožnjo za manjšinske jezike in ranljive skupnosti (I2). Pri poskusu sistematičnega digitaliziranja obstoječega slovenskega imenskega gradiva za leksikalno bazo orodja Loris¹ je bilo denimo treba za prvo različico toponimsko zbirko skrčiti na imena, pri katerih ni bilo zaznanih dvojnic, saj avtorji orodja uporabnikov niso hoteli obremenjevati z dodatnimi jezikoslovnimi razlagami. Težave predstavlja tudi manko strojno berljive javne zbirke zemljepisnih imen v Italiji.

Standardizacija zapisa krajevnih imen postavlja vrsto vprašanj, ki ne sega samo na ozko področje standardizacije imen in izbire različic, ampak tudi in predvsem na področje jezikovne politike in načrtovanja, ki se ju slovenska skupnost v Italiji sistematično loteva šele zadnjih nekaj let (Brezigar idr. 2021). To še zlasti velja za območja, kjer je v skupnosti zaznavna določena mera odpora do zapisa in rabe poknjizenih variant, ki so sicer v rabi v osrednjih zamejskih medijih (Novi glas, Primorski dnevnik), npr. Špeter in Videm za lokalno uveljavljeno Špietar in Viden (I3).

¹ Glej toponimsko bazo v dokumentaciji spletnega orodja Loris za jezikovno svetovanje pri tvorbi besedil na slovensko-italijanskem jezikovnem stiku, in sicer podstran *Kaj zna Loris* na https://www.jeziknaklik.it/loris/podstrani/o_nas.html.

Prispevek so spodbudile tudi poizvedbe pristojnih italijanskih organov, ustanov in javnih služb² po urejenem imeniku standardiziranih slovenskih krajevnih imen na območju poselitve slovenske skupnosti, kot je določeno z 10. členom Zakona o zaščiti slovenske jezikovne manjšine v Avtonomni deželi FJK št. 38. z dne 23. februarja 2001.³ Čeprav je imensko gradivo zbral in k dilemi o narečnem oz. poknjžinem zapisu zemljepisnih imen pristopil že najmanj Pavle Merku v priročniku *Slovenska imena v Italiji*, se v medijski rabi ter na javnih napisih in tablah pojavljajo dvojnice, nekateri dvomi pa s tem vztrajajo (I4).⁴ Ni npr. nedvoumno izpričano, kaj je botrovalo zapisu občine Garmak v seznamu slovenskih občin, za katere velja t. i. vidna dvojezičnost,⁵ s poknjženo različico Grmek.⁶

Namen tega prispevka je torej predvsem oris nekaterih vidikov sodobnega stanja in javne rabe slovenskih endonimov, ki motivirajo s skupnostjo, strokovnjaki in javnimi službami usklajeno tipizacijo in standardizacijo teh imen. Centralni urad za slovenski jezik Dežele FJK pa k sprožitvi procesa standardizacije potencialno celo obvezujejo.

1.2 Metodološka premisa

Analiza vsakega izmed naštetih izzivov, s katerimi se soočajo predvsem uporabniki in uporabnice slovenščine v Italiji ter tudi nekatere italijanske javne službe, sta zahtevali metodološko prilagajanje pristopov. To izkazujejo tudi naslednja poglavja prispevka, ki so na prvi pogled problemsko nehomogena, vendar služijo večperspektivnemu orisu okoliščin. Čeprav je bil eden izmed temeljnih ciljev prispevka ugotavljanje sodobnih potreb po standardizaciji krajevnih imen na podlagi interpretacije zahtev področne italijanske zakonodaje (1), se je izkazalo, da je treba natančneje opredeliti območje javne rabe slovenskih ojkonomov (tj. imen poseljenih zemljepisnih pojavov) v Italiji (2), v grobem orisati sodobne italijanske sociolingvistične okoliščine, v katere se vpisuje tudi sodobna slovenska jezikovna skupnost v Italiji (3), preveriti odnos nekaterih segmentov te skupnosti do stanja javne rabe krajevnih imen, zaradi česar smo tudi izvedli fokusno skupino o stanju v skupnosti na Videmskem (4) ter anketi med novinarji in uredniki (5).

1.3 Območje rabe slovenskih endonimov v Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini

Poselitveno območje avtohtone slovenske skupnosti v Italiji na vzhodnem deželnem pasu Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine ob meji z Republiko Slovenijo danes obsega 32 občin, v katerih se v skladu z italijansko zakonodajo in izbirami občinskih uprav izvaja t. i. vidna dvojezičnost. Poselitveno območje poleg tega definira kar nekaj virov, vendar ti med seboj niso skladni (Jagodic 2016: 45). Dejansko naj bi Slovenci in Slovenke živeli v 39 ali po nekaterih drugih podatkih celo 40 občinah v FJK (Jagodic 2016; Vidau 2015). Geografsko je še vedno najrelevantnejša razdelitev Milana Buffona (1992 po Vidau 2015), in sicer na šest enot: Kanalsko dolino, Rezijo, Terske doline in

² Informacije je posredoval Centralni urad za slovenski jezik Dežele FJK, ki je kot pristojna služba za reševanje tovrstnih vprašanj tudi v stiku z italijanskimi organi in drugimi uporabniki.

³ V nadaljevanju Z 38/2001.

⁴ Npr. paraetimološka hiperkorektura Sredipolje za korektnije Redipulja (tako Merku) vztraja v javni rabi in medijih. Zapis narečnega glasu v imenu Gumin (Humin) prav tako še danes bega uporabnike.

⁵ Natančneje tolmačenje tega sledi v poglavjih 1.3 in 3.

⁶ V omenjenem seznamu (Uredba predsednika republike z dne 12. 9. 2007) so sicer vsa imena občin zapisana poknjženo (npr. tudi Špeter), kar je bil očitno kriterij sestaviteljev seznama.

Benečijo v nekdanji videmski pokrajini ter Goriško in Tržaško. Viri, ki opredeljujejo to območje, si niso enotni, zato se lahko trdno naslonimo samo na temeljni pravni akt, ki določa avtohtono poselitveno območje, torej Z38/2001.

Prvi odstavek 10. člena t. i. zaščitnega zakona oz. Z 38/2001 je ključen za razumevanje nekaterih okoliščin, ki so oblikovale sodobno stanje javne rabe slovenskih endonimov na tem območju:

»10. člen

(Javni napisi in krajevna imena)

1. Z uredbo predsednika deželnega odbora se na predlog Odbora in po posvetovanju s posameznimi upravami na podlagi seznama iz 4. člena določijo občine in zaselki občin ter kraji in organi, v katerih je ob italijanščini predvidena raba slovenščine na napisih javnih uradov, na pisemskem papirju z uradno glavo ter, na splošno, v vseh javnih napisih in na praporih. Te določbe se uporabljajo tudi za napise krajevnih imen in cestne oznake« (Predpisi: 113).

Določanje območja vidne dvojezičnosti je potekalo v obdobju med letoma 2003 in 2007 na podlagi postopka, ki ga je vodil Institucionalni paritetni odbor za probleme slovenske manjšine v tedanji sestavi.⁷ Sestavil je seznam: občin, pokrajin, gorskih skupnosti in koncesionarjev za opravljanje javnih služb, ki morajo izvajati zakonska določila (10. členu Z 38/2001). Uradno je bilo območje določeno s petimi uredbami predsednika Avtonomne dežele FJK, ki so bile izdane med letoma 2008–2012. Zahtevo za vključitev na seznam so odboru poslale občine, pri čemer se zaradi političnih okoliščin in večje ali manjše naklonjenosti tedanjih županov in občinskih uprav slovenski skupnosti za to niso odločile vse pozvane občine. Ta težava ni nastala samo na Videmskem, temveč tudi drugod, kot bomo pokazali.

V skladu z določbami 10. člena zaščitnega zakona je nato Paritetni odbor na podlagi samoodločanja poslal oblikovani seznam predsedniku dežele FJK, ki je izdal 5 uredb, s katerimi je natančneje določeno izvajanje vidne dvojezičnosti v posameznih občinah. V območje vidne dvojezičnosti se je na podlagi opisanega samoodločanja vključilo 29 od predvidenih 32 občin, ki so zajete v Odloku predsednika republike z dne 12. septembra 2007. Štiri občine, in sicer Čedad, Prapotno, Špeter in Tavorjana, niso poslale zahtevka Paritetnemu odboru z namenom, da bi se vključile v dvojezično območje (Vidau 2021: 75). 20 občin je v celoti vključenih v pravno opredeljeno območje vidne dvojezičnosti ter zajemajo vse vrste dvojezičnosti po 10. členu, in sicer so to bile štiri občine na Tržaškem, štiri na Goriškem in dvanajst občin na Videmskem. V tabeli 1 so te našteje najprej, nato, označene z asteriskom, sledijo tiste, ki so priglasile le nekatere zaselke.

⁷ Uredba predsednika republike z dne 12. 9. 2007 nosi naslov Potrditev seznama občin Furlanije - Julijske krajine, v katerih se izvajajo ukrepi za varstvo slovenske manjšine v skladu s 4. členom Zakona št. 38 z dne 23. 2. 2001 (objavljena v Uradnem listu št. 276 z dne 27. 11. 2007). V uredbi je navedeno, da je predsednik republike upošteval »sklepe, ki jih je navedeni odbor sprejel na sejah dne 26. septembra 2003, 17. decembra 2004, 25. novembra 2005 in 15. junija 2007. Seznam je uredbi priložen kot njen sestavni del. V tem seznamu so občine razdeljene po pokrajinah, ki so bile kot upravne enote pozneje ukinjene (Predpisi: 201–207).

Tabela 1: Seznam občin s slovensko avtohtono poselitvijo, vključenih v območje izvajanja vidne dvojezičnosti z dodatkom štirih občin, ki sodijo samo v okvir zakonskega varstva slovenske skupnosti (označene so s krožcem)

Občine na Tržaškem	Občine na Goriškem	Občine na Videmskem
Dolina	Doberdob	Ahten
Devin - Nabrežina	Ronke	Bardo
Repentabor	Sovodnje ob Soči	Dreka
Zgonik	Števerjan	Čedad°
Milje* ⁸	Krmin*	Grmek
Trst*	Gorica*	Naborjet - Ovčja vas
	Tržič*	Podbonesec
	Zagraj*	Praprotno°
		Rezija
		Sv. Lenart
		Sovodnja
		Srednje
		Špeter°
		Tipana
		Trbiž
		Fojda*
		Neme*
		Tavorjana°

Osem občin je v pravno opredeljeno območje vidne dvojezičnosti vključilo le nekatere kraje.⁹ Štiri občine, in sicer tri na Goriškem (Gorica, Krmin in Zagraj) in ena na Videmskem (Podbonesec) so v zahtevku Paritetnemu odboru izjavile, da bodo omejile vidno dvojezičnost na toponomastiko, javne napise in cestne oznake. Iz tega uradnega seznama so izpadle še naslednje občine, ki jih nekateri avtorji (Stranj 1999, Bogatec 2004 po Jagodic 2016) uvrščajo v seznam 39 občin z avtohtono slovensko poselitvijo.

Tabela 2: Seznam občin s slovensko avtohtono poselitvijo, ki so izostale tudi iz območja širšega okvira zakonskega varstva slovenske skupnosti v Italiji

Občine na Goriškem	Občine na Videmskem
Dolenje (Dolegna del Collio)	Gorjani (Montenars)
Foljan-Redipulja (Fogliano-Redipuglia)	Tablja (Pontebba)
Medeja (Medea)	Čenta (Tarcento)
Štarancan (Staranzano)	

Pri samoodločanju so nastale še naslednje izjeme. Občina Rezija se je odločila za uporabo lokalne različice slovenskega jezika oz. narečje (v skladu s pravopisom Hana Steenwijka). Občini Naborjet - Ovčja vas in Trbiž sta se opredelili za rabo slovenščine

⁸ Občine, označene z asteriskom, so k uporabi vidne dvojezičnosti priglasile samo nekatere kraje. Gl. opombo 9.

⁹ Seznam je povzet po Vidau (2021): Milje, Trst (območji rajonskih svetov Vzhodni in Zahodni Kras ter Lonjer), Krmin, Gorica, Zagraj, Fojda, Neme. Za natančnejši seznam krajevnih imen z drugačnim zapisom, kot ga navaja Vidau, gl. Geršič in Perko (2022). Podroben seznam vseh 39 občin s kraji je tudi v Jagodic (2016).

ob italijanščini in z dosledno rabo preostalih dveh manjšinskih jezikov. Obe se namreč nahajata tudi na pravno opredeljenem območju javne furlanščine in nemščine.

V uredbah predsednika Avtonomne dežele FJK najdemo še nekdanji pokrajini Trst in Gorica (tržaška in goriška pokrajina), ki sta se vključili v pravno opredeljeno območje vidne dvojezičnosti, a so ju nato ukinili. Pristojnost urejanja tabel in cestnih oznak na pokrajinskih cestah je po ukinitvi pokrajin prevzel koncesionar za opravljanje javnih služb FVG Strade, ki je v tem trenutku med osrednjimi prosilci za pridobitev standardiziranega seznama slovenskih krajevnih imen in s prošnjami za njegovo pridobitev obrača na Centralni urad za slovenski jezik, saj ta organizacijsko sodi pod deželno upravo (Regione autonoma FVG) in nosi določene pristojnosti.

Sistematična raziskava vidne dvojezičnosti, ki jo je Zaira Vidau izvedla leta 2021 po naročilu paritetnega odbora, je zajela vse občine iz navedenega seznama (Vidau 2021). Pri analizi znakov, tabel in drugih javnih napisov je ugotovila nekaj sistemskih nedoslednosti predvsem v Reziji. Na Goriškem in Tržaškem takih nedoslednosti, kot jih lahko srečamo tudi drugod na Videmskem, v raziskavi Vidau ni zaznala.

2 Vidiki standardizacije krajevnih imen v stiku z italijanskim modelom

Za sociolingvistiko in nekatere druge interdisciplinarne jezikoslovne vede standardizacija jezika ni enoznačen pojem: termin najpogosteje opredeljujejo kot daljši proces posrednega in neposrednega normiranja, skozi katerega se ena jezikovna različica – običajno tista, povezana s centri družbene, politične in ekonomske moči – uveljavi kot standardna. Prav zato, ker se je ta različica (najprej) uporabljala v okoljih, ki so veljala za prestižna, je ohranila in celo še okrepila vlogo višje, boljše, pomembnejše, lepše in nenazadnje pravilnejše variante. Z vzponom nacionalnih držav in pozneje z uveljavitvijo nacionalističnih idej (nemške) romantike je ta različica postala tudi eden izmed simbolov enotnosti, samostojnosti in suverenosti naroda. Tako standardizirani jezikovni različici, ki je bila v 20. stoletju normirana s kodifikacijo v namenskih jezikovnih virih (predvsem v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in v *Slovenskem pravopisu*), pravimo v slovenščini knjižni jezik.¹⁰

V različnih kulturnih okoljih smo priča različnim oblikam in vrstam standardizacije, ki posredno vplivajo tudi na področje toponomastike. Ti standardizacijski procesi so lahko eksplicitni ali implicitni ter imajo zelo različne cilje in rezultate. Standardizacija ne poteka nujno skozi kodifikacijo (eksplicitacijo neke norme) in ne pomeni nujno poknjiženja: v nekaterih okoljih in za nekatere namene je standardizacija zgolj izbira ene možnosti med več mogočimi, enako legitimnimi in nič manj »pravilnimi« oblikami zaradi potrebe po enoznačni, nedvoumni in dosledni rabi v specifičnih okoliščinah.

Družbeno in kulturno pogojene razlike v standardizacijskih procesih so posledica zgodovinskih, ideoloških in kulturnih okoliščin. Sodobne standardizacijske procese v Italijanski republiki bi lahko poimenovali kot pragmatične: od 2. svetovne vojne dalje niso več (deklarativno) povezani s pojmi, kot so nacionalni jezik, jezikovna enotnost in narodnopovezovalna vloga jezika. Standardizacija se pojmuje kot abstrakcija, ki je potrebna oz. običajna znotraj posameznih sporazumevalnih (mikro)kontekstov. Pri procesih standardizacije so v ospredju konvencionalnost (standard je posledica

¹⁰ Glede slovenskih smernic glej npr. Furlan idr. (2000). Natančneje o neusklajenosti italijanskih pravnih in upravnih aktov tudi v 3. poglavju o zakonodaji.

dogovora), pluralnost (posamezen standard velja za posamezen kontekst/okolje, ne za celoten jezikovni kontinuum; na nacionalni ravni ne obstaja eno samo standardizacijsko telo) in minimalnost (standardizacija mora urejati le tiste vidike, ki so v danem kontekstu nujno potrebni, zato da je sporazumevanje učinkovito).

Ta načela so vidna tudi na področju toponomastike. Za potrebe kartografije jo standardizira Vojaški geografski inštitut (*Istituto Geografico Militare*), pri čemer se načela z leti spreminjajo, namen standardizacije pa je predvsem zagotavljanje doslednosti znotraj posameznih izdaj oz. svežnjev (Cantile 2014). Za statistične in davčne namene sta zapis naselbinskih imen in imen delov naselbin (ulic, trgov, cest itd.) skupaj standardizirala nacionalni statistični urad INPS in davčna uprava (*Agenzia delle Entrate*), ki pa se ukvarjata predvsem z nomotehniko, nikakor ne s pravopisom (kaj zapisati z veliko ali malo začetnico, kaj skupaj in kaj narazen, kako prečrkovati imena iz nelatiničnih pisav, npr. *Piazza Lenin* itd.); poenotenje zapisa, npr. v smislu zaporedja vrstnih in občnoimenskih sestavin ter hišnih števil je bilo potrebno za vzpostavitev e-arhiva ANNCSU (*Archivio Nazionale dei Numeri Civici e delle Strade Urbane*, tj. Državni arhiv hišnih števil in mestnih ulic).

Pluralnost pravopisnih načel je na primer vidna tudi v uradnem imenu dežele Furlanije - Julijske krajine, ki jo sestavljata dve območji: Furlanija (torej pordenonska in videmska pokrajina) in Julijska krajina (goriška in tržaška pokrajina). V 131. členu Ustave Italijanske republike, v katerem so navedena imena vseh dežel, se pojavlja zapis s stičnim vezajem: *Friuli-Venezia Giulia*; v 116. členu iste ustave, ki navaja dežele s posebnim statutom in ki je bil naknadno spremenjen leta 2001, pa je ime zapisano brez vezaja: »Il Friuli Venezia Giulia [cfr. X], la Sardegna, la Sicilia, il Trentino-Alto Adige/Südtirol e la Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste dispongono di forme e condizioni particolari di autonomia, secondo i rispettivi statuti speciali adottati con legge costituzionale.«¹¹ Statut dežele, ki je bil potrjen z ustavnim zakonom leta 1963, nosi naslov *Statuto speciale della Regione autonoma Friuli Venezia Giulia* (brez vezaja), 1. člen pa se v izvorniku glasi: »Il Friuli-Venezia Giulia è costituito in Regione autonoma, fornita di personalità giuridica, entro l'unità della Repubblica italiana, una e indivisibile, sulla base dei principi della Costituzione, secondo il presente Statuto.«¹² V člankih (tudi znanstvenih), ki obravnavajo to temo, se občasno pojavljata tudi nestični vezaj oz. nestični pomišljaj (prim. Zilli 2015).

Italijanski odnos do standardizacije jezika nasploh in toponomastike še posebej odraža družbeno in kulturno okolje, znotraj katerega se je razvil in uveljavil; hkrati pa je prav ta odnos ustvaril nova kulturna in družbena okolja – na primer kot protiutež jezikovni politiki podomačevanja prevzetih besed, ki se je uveljavila med fašizmom. Že sredi 80. let prejšnjega stoletja, v času zlate dobe italijanske televizije, so začeli jezikoslovci opazovati vzpon t. i. novih standardov (Sabatini, 1985; Berruto, 1987), ki

¹¹ Prevod: »Furlanija - Julijska krajina [cfr. X], Sardinija, Sicilija, Trentino - Zgornje Poadižje/Južna Tirolska in Dolina Aoste/Dolina Aoste uživajo posebne oblike in pogoje avtonomije v skladu s svojimi posebnimi statuti, sprejetimi z ustavnim zakonom.«

¹² Prevod: »Furlanija - Julijska krajina se v skladu z ustavnimi načeli in na podlagi tega statuta ustanovi kot avtonomna dežela s pravno osebnostjo v okviru enotnosti Italijanske republike, ki je ena in nedeljiva.« Uradni prevod Posebnega statuta Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine je dostopen na portalu Jezik na klik: https://www.jeziknaklik.it/wp-content/uploads/2023/08/Statuto_FVG_2022_SLO_16_8_2023_con_note_di_chiusura.pdf, izvedba prevoda Centralni urad za slovenski jezik FJK.

so se na splošno uveljavili in že takrat našli svoje mesto v »svetovalnih« priročnikih (normativnih, namreč, v Italiji ni) in slovnica. Novi standardi oz. t. i. »splošne italijanščine« so zreducirale razliko med pisnim in govorjenim jezikom, s tem pa potisnile »zbornu« italijanščino v zgolj najbolj formalna sporazumevalna okolja, npr. v pravna besedila (Simone 2022).

Pojmovanje jezikovne norme je v italijanski stroki in kulturi izjemno relativizirano. Po eni strani italijansko jezikoslovje pojmuje normo kot popis standarda, kakršnega izkazuje raba (»L'uso è tiranno!« oz. »Raba je tiran!« naj bi svojčas vzkliknil italijanski jezikoslovec Tullio de Mauro) – pri čemer jezikoslovci vseskozi opozarjajo na konvencionalnost norme in zelo pazijo, da je ne bi povezovali s pojmom sistema. Po drugi strani se je v italijanski stroki uveljavila Coserieva definicija, ki je izhaja iz strukturalizma in je normo pojmovala kot vmesno raven med *langue* in *parole* (Cosieru 1971). Ko italijanski jezikoslovci govorijo o knjižni normi – torej tisti preskriptivni, ki izhaja iz literarne tradicije in si prizadeva za eksplicitno kodifikacijo predvsem pisnega jezika –, zanjo uporabljajo termin »supernorma«, o takih praksah v jeziku pa že vsaj trideset let govorijo v pretekliku (Sabatini 1985). Na splošno bi lahko rekli, da se je težnja po enotni kodifikaciji norme v Italiji končala z Benedettom Crocejem in njegovim jezikovnim liberalizmom, ki je zagovarjal tezo, da jezik odseva posameznika, ki si svojo jezikovno kulturo oblikuje z branjem književnih del, ki si jih sam izbira (Tesi 2005).

Na področju toponomastike so v zadnjih desetletjih opazne težnje po t. i. *valorizaciji* (krepitvi, podpori, promociji, razvoju ...) jezikovne variantnosti, h kateri se v sicer precej raznolikem zakonskem in (upravno)pravnem korpusu prištevajo narečja (it. *dialetti*), lokalne govorice (*parlate locali*), lokalne različice (*varianti locali*), regionalni jeziki (*lingue regionali*), jezikovne kolonije (*colonie linguistiche*), jezikovni otoki (*isole linguistiche*), idiomi oz. lekti (*idiomi*), manjšinski jeziki (*lingue minoritarie* oz. *lingue di minoranza*) itd. Terminološka pestrost, nedoslednost in prekrivnost je posledica strokovne neenotnosti, predvsem pa želje in potrebe po upoštevanju in spoštovanju načela avtonomije, ki je v Italiji eden od najpomembnejših temeljev tako zasebnega kot javnega prava.

Prav v okviru t. i. lokalne avtonomije, ki je le delno prekrivna s samoupravo lokalnih skupnosti v RS,¹³ so svoj prostor našle tudi zelo raznolike oblike (ponovnega) odkrivanja, raziskovanja, promocije, varstva in rabe jezikovnih tvorb, ki jih ne istovetimo s standardno italijanščino. Čeprav je zanimanje za te idiome začelo ob koncu 20. stoletja naraščati tako na individualni kot tudi na kolektivni ravni (in je bil prav zaradi tega leta 1999 izglasovan Državni zakon št. 482 za varstvo jezikovnih manjšin), danes opažamo, da število aktivnih uporabnikov in uporabnic manjšinskih jezikov na splošno upada in da se manjšinski jeziki vse pogosteje uporabljajo izključno kot dediščinski jeziki v folklorne, obredne, delno tudi marketinške namene. To velja še posebej za manjše skupnosti oz. za tiste predele, kjer so skupnosti govork in govorcev teh idiomov manj gosto poseljene ali že asimilirane. Kljub nižji sporazumevalni zmožnosti in upadanju števila govorcev in govork pa manjšinski, regionalni jeziki in

¹³ Ustava italijanske republike na primer določa, da so »avtonomni« različni subjekti javnega prava, kot so npr. lokalne samoupravne skupnosti (občine, pokrajine in dežele, med katerimi imajo posebno stopnjo avtonomije tiste s statusom samostojne dežele, it. *regione autonoma*), ugledni kulturni zavodi, akademije in univerze (33. člen), pravosodje (104. člen), šole (117. člen).

drugi idiomi uživajo dokajšen prestiž, predvsem kot identitetni simbol, povezan z lokalno pripadnostjo in »avtonomijo« lokalne skupnosti.

Specifike italijanskega kulturnega okolja ter percepcije jezika, standardizacijskih procesov in norme moramo upoštevati tudi pri standardizaciji toponomastike na območju poselitve avtohtone slovenske skupnosti v Italiji, predvsem tam, kjer je vpliv slovenskega kulturnega prostora manjši in je percepcija slovenskega jezikovnega kontinuuma manj izrazita.

3 Raziskava odnosa segmentov slovenske skupnosti v Italiji do javne rabe slovenskih krajevnih imen v Italiji

3.1 Fokusna skupina o stanju javne rabe krajevnih imen v nekdanji videmski pokrajini

O neenotnem odločanju za zagotavljanje vidne dvojezičnosti in s tem uveljavljanja manjšinskih pravic in izpadu kar sedmih občin iz tega okvira so pričali tudi udeleženci fokusne skupine o rabi in zapisu slovenskih endonimov, ki smo jo organizirali z vabljenimi predstavniki lokalne skupnosti za videmsko pokrajino 28. 8. 2023 in jo izvedli v prostorih muzeja Mi smo tu oz. Inštituta za slovensko kulturo. Tam je namreč izkazanih največ težav z dvojničnimi zapisi na tablah (Vidau 2015). Tudi odpor tamkajšnjih prebivalcev do standardizacije v poknjžene oblike oz. z raznarečevanjem (npr. *Špietar* > *Špeter*, *Čarni varh* > *Črni vrh*, *Bardo* > *Brdo* ipd.) naj bi bil po ustnem pričevanju nekaterih raziskovalcev toponomastike večji. Od sedmih vabljenih javno izpostavljenih predstavnikov in predstavnic so se odzvali štirje.

V okviru fokusne skupine, s katero smo hoteli preveriti odnos predstavnikov skupnosti do morebitnega poknjženja oz. dogovorjene oblike raznarečevanja krajevnih imen, smo predstavili nekaj primerov nedoslednega zapisovanja in parcialnega pojavljanja slovenščine kot manjšinskega jezika na fotografijah z javnimi napisi v Videmski pokrajini.¹⁴ Udeleženci so opazovali fotografije tabel, ki označujejo začetek naselja v miljski občini in občini Špeter. Na prvi fotografiji so tako krajevna imena kot občne sestavine zapisane dosledno dvojezično in v skladu s predpisi:

AQUILINIA
ŽAVLJE
comune di Muggia
občina Milje.

Ob primerjavi s podobno tablo iz občine Špeter, na kateri so naslednje informacije:

¹⁴ Slikovno gradivo hranimo na Slovenskem raziskovalnem inštitutu, sistematizirano pa je dostopno na interaktivnem zemljevidu, ki ga je ob tehnični podpori Damjana Popiča pripravila Zaira Vidau. Spletni zemljevid o vidni dvojezičnosti na območju izvajanja zaščitnih določil Slovencev v FJK je dostopen na naslednji povezavi: <https://www.slori.org/projekti/spletna-geografska-karta-o-vidni-dvojezicnosti/>.

SAN PIETRO AL NATISONE
(1192 – Sanctus Petrus de Algida)
ŠPIETAR
comune di kamun
S. PIETRO AL NATISONE Špietar
gemellato con il comune di
SAMBREVILLE (BELGIO).

Problem so zelo hitro zaznali in se kritično opredelili do nepopolne dvojezičnosti, do narečnih prvin v občnih sestavinah namesto standardne slovenščine (npr. *kamun* namesto *občina*) in se strinjali, da bi bil potreben pri postavljanju vseh tabel sistemski pristop.

Udeleženci fokusne skupine so na poizvedovanje o tem, v kateri obliki bi bili ustrezni napisi na občestnih tablah, izrecno poudarili, da med Slovenci na Videmskem sami zaznavajo drugačen odnos kot v preteklosti. Splošno stališče predvsem med mlajšimi, ki se fokusne skupine kljub vabilu niso hoteli udeležiti, naj bi bilo precej odprto. Izpostavili so, da je za skupnost problem slovenskih napisov in tabel rešen že s tem, da so si te kot pravico izbojevali, v kateri obliki pa so napisi, narečni ali poknjženi ali najraje kar oboje, pa se jim ne zdi več toliko problematično. Načelno bi pozdravili predvsem podobno rešitev, kot jo je uvedla furlanska skupnost, in sicer narečni pripis ob poknjženi različici (glej tudi interpretacijo pravnega okvira 4.1).¹⁵

Udeleženci fokusne skupine so med pogovorom posredovali še dve pomembni pričevanji. Trenutna oblika zapisa slovenskih toponimov na različnih tablah in napisih na področju nekdanje videmske pokrajine je oblikovana na podlagi zapisnikov občinskih sej posameznih občin. Giorgio Banchig, predsednik Inštituta za slovensko kulturo iz Špetra, je povedal, da so v preteklosti na Videmskem že oblikovali področno komisijo, ki je poskrbela za sestavo seznama slovenskih krajevnih imen in določila obliko zapisa. Pri komisiji je po njegovih besedah sodeloval tudi Pavle Merku, ki se z odločitvijo preostalih članov za narečni zapis na tablah in drugih napisih odločno ni strinjal. G. Banchig je povedal tudi, da je ta seznam prvotno oblikoval beneški duhovnik, pisatelj in narodni delavec Božo (tudi Natalino) Zuanella. Opremil naj bi ga tudi z diakritičnimi znamenji za pomoč pri izgovarjavi.¹⁶ V taki obliki so nato krajevna imena pristala na občestnih tablah in drugih napisih.

Odprto stališče do oblike zapisa krajevnih imen in procesa standardizacije je bil nepričakovan, vendar pomemben podatek.

3.2 Krajevna imena v digitalni jezikovni krajini: raziskava o težavah pri prevajalcih in urednikih osrednjih medijev

Poleg javnih napisov slovensko javno jezikovno rabo v Italiji najbolj zaznamujejo uradno poslovanje v slovenščini in seveda mediji. Delovna hipoteza je bila, da sta prav segmenta prevajalcev z uslužbenci na dvojezičnih občinah ter urednikov osrednjih

¹⁵ Glej publikacijo Regionalne agencije za furlanski jezik Arlef, v kateri so natančna navodila o obliki zapisa furlanskih toponimov pod italijanskimi in doslednosti dvojezičnih napisov v skladu z italijansko zakonodajo.

¹⁶ Seznam je Božo Zuanella objavljaj po delih v beneškem časopisu Dom, in sicer od leta 1986 do 1987. (Zuanella, Natalino. Slovenska krajevna imena v vzhodni Benečiji. 1–18. Dom: kulturno verski list. (Letn. 21–22, št. 18–13, 15. okt. 1986–15. jul. 1987).)

medijev tista, ki imata pregled nad zbirkami slovenskega imenskega gradiva. Predpostavljali smo, da sta obe skupini morda celo sistematično pristopili k težavnim primerom in bi lahko posredovali seznam zagat, s katerimi se srečujeta.

3.2.1 Vzorec in metoda

Oblikovali smo dva primerljiva, vendar prilagojena spletna anketna vprašalnika. Eno anketo smo s pomočjo Centralnega urada za slovenski jezik kot skrbnika t. i. mreže prevajalcev na dvojezičnih občinah razširili med prevajalci v mreži (približno 34 subjektov) ter jo objavili tudi na spletnem portalu za podporo rabi slovenščine v javni upravi Jezik na klik. Drugo anketo smo le nekoliko prilagodili delovanju uredništev medijev¹⁷ ter jo poslali vsem osrednjim medijem s prošnjo, naj jo razširijo med uredniki in redaktorji. Tudi tu nas ni zanimala celotna populacija, temveč stališča vzorca odgovornih za odločanje o medijskih vsebinah. Torej le tisti, ki bi pri svojem strokovnem delu potencialno najbolj potrebovali dostopen in standardiziran seznam imen. Anketi sta bili aktivni septembra 2023. Ker je bil vzorec majhen,¹⁸ sledi kvalitativna analiza nekaterih ključnih odgovorov, saj statistična obdelava razvidno ne bi bila relevantna.

3.2.2. Analiza in interpretacija

Raziskovalna hipoteza je bila, da zaradi uredniške funkcije, ki jo zaseda kar 20 od 21 anketirancev, ki so do konca izpolnili anketo, ta skupina čuti večjo potrebo po standardiziranem seznamu krajevnih imen kot skupina prevajalcev, ki se potencialno redkeje srečuje s težavami pri rabi imenskega gradiva in njihove odločitve načeloma niso toliko izpostavljene javnosti. Posledično smo pričakovali več podatkov, načelno ostrejša mnenja oziroma več zgledov od urednikov kot od skupine prevajalcev.

Poleg osnovnih informacij o vrsti zaposlitve, jezikovni organiziranosti njihovega dela in obliki hrambe jezikovnih smernic, kar v tem kontekstu ni relevantno, smo preverjali predvsem obseg težav z imenskim gradivom, oblike njihovega reševanja, potrebo po standardiziranem seznamu, prosili pa smo jih tudi za posamezne zglede, ki jim povzročajo največ težav.

Najpomembnejše je bilo anketno vprašanje o pozitivnem ali negativnem odnosu do rabe slovenskih standardiziranih krajevnih imen v Italiji. Z njim smo hoteli preveriti odnos strokovne skupnosti do sprožitve procesa standardizacije. Proti temu je bil izrecno samo en anketiravec, vsi preostali pa bi upoštevali standardizirana imena.

Konkretnejših predlogov in zgledov v odprtem vprašanju je bilo nekaj, vendar niso bili podani sistematično. Navajamo jih izluščene iz obeh skupin anketirancev skupaj in ponekod ohranjamo spremno besedilo, kjer je povedno:

- (1) Ricmanje (v Ricmanjah/ih); Jazbine; Zgornji Rušč; Spodnji Rušč; Gorenji Rušč; Dolenji Rušč
- (2) Topoluove/Topolovo in kako ga sklanjati. kraji v Reziji, ki vsebujejo predlog »ta« (npr. Ta-na Rado) in/ali, ki niso tako pogosto rabljeni v sklopu knjižnega jezika (npr. Lisičjace – snemali smo v Lisičjaceh? Rezijani bi mislim rekli Tu w Lisičjace)

¹⁷ Namesto po poenotenih seznamih smo npr. spraševali po morebitnih poenotenih uredniških jezikovnih politikah posameznih medijev.

¹⁸ Skupaj smo dosegli 103 klike na obe anketi, do konca pa je anketo izpolnilo 20 urednikov in 25 prevajalcev.

- (3) Humin/Gumin
- (4) Redipuglia; imena hribov, gora, rek in rečic v severnih predelih FJK
- (5) Videm/Viden; Špeter/Špietar/Špetar Sloven
- (6) Nadiža/Nediža, Grmek/Grmak/Garmak
- (7) Ovčja vas/Ovčja ves
- (8) Bazoviška fojba, Bazovski šoht, Bazovska fojba
- (9) Zdravščina/Zdravščine
- (10) pri večini manjših naselij v nekdanji Videmski pokrajini (Čarni varh/Črni vrh, Čanebola/Čenebola)
- (11) Grotta del Mitreo / Mitrej

En respondent je potrebo po poenotenju zavrnil z naslednjo argumentacijo (ta je podana v takšni obliki, kot smo jo prejeli): »dvomov in preglavic ni, ker dosledno uporabljamo različico, ki je na občinskih tablah, saj je ta rezultat dogovora med občinami (in upravo nekdanje videnske pokrajine) in slovenskimi organizacijami v benečiji, reziji in kanalski dolini.«

Zgornji seznam je poleg podpore procesu standardizacije ojkonomov najpomembnejši rezultat te raziskave. Zbrana imena potrjujejo domneve o naravi spornih imen, ki smo jih navedli tudi mi.

4 Pravni okvir Republike Italije in formalne zahteve po seznamu standardiziranih slovenskih ojkonomov

Italijanski koncesionarji za izvajanje javnih služb, ki so v FJK po ukinitvi pokrajin kot upravnih enot odgovorni za postavljanje in ureditev več- ali dvojezičnih napisov in tabel ter tudi italijanski organ, pristojen za standardizacijo, se zaradi dilem ob dvojnicah na tablah s slovenskimi napisi obračajo na Centralni urad za slovenski jezik Dežele FJK. Prepoznavajo ga kot edino pristojno slovensko organizacijo v Italiji za oblikovanje in posredovanje seznama. Centralni urad sicer opravlja predvsem naloge prevajanja in usklajevanja terminoloških baz ter koordinacije mreže prevajalcev. Za posvetovanje o imenoslovnih dilemah se tako obrača na področne strokovnjake iz Republike Slovenije. Opisane okoliščine so spodbudile preverjanje pristojnosti za standardizacijo slovenskih endonimov v Italiji na podlagi italijanske zakonodaje in potrebo po oblikovanju področne čezmejne komisije. Potreben je namreč širši strokovni konsenz in sprejete sprejemljive strategije za vse tri pokrajine FJK, kar do zdaj zgolj ob posvetovanju s posameznimi strokovnjaki (npr. dialektologi z izrazito diahronim tolmačenjem pojavov) ni bilo mogoče, saj so se posamično pridobljena mnenja pri konkretnih zgledih razlikovala.¹⁹

Slovenska Komisija za standardizacijo zemljepisnih imen z izjemo eksonimov ni odgovorna za njihovo standardizacijo v slovenskih zamejstvih (Perko 2022, Geršič 2022, Geršič idr. 2024), vendar v zvezi s tem sodeluje s standardizacijskimi telesi teh držav in pravi naslednje: »[...] slovenske endonime (na primer Tarvisio/Trbiž v Italiji ali

¹⁹ V nedavnem usklajevanju med Centralnim uradom, Slovenskim raziskovalnim inštitutom in Inštitutom za slovenski jezik Frana Ramovša SAZU je bilo npr. še nemogoče uskladiti zapis vasi Čanebola ali Čaniebola (trenutno na tabli Čenijebola) prav zaradi različnih pogledov do ustreznosti poknjženja oziroma t. i. raznarečenja (Občina Fojda 2023). V seznamu, ki ga je oblikovala slovenska komisija za standardizacijo, pa denimo najdemo zapisani kar dvojnici Čanebola in Čenebola (Geršič 2022).

Villach/Beljak v Avstriji) pa [je] samo zapisala, saj je njihova standardizacija v pristojnosti standardizacijskih teles sosednjih držav« (Geršič 2022).

V Italiji je, kot rečeno, za izdelavo in vzdrževanje baze uradnega italijanskega krajevnega imenoslovja odgovoren Vojaški inštitut za geografijo (Istituto Geografico Militare) iz Firenc. Konkretno ta naloga pripada Komisiji za uradno italijansko toponomastiko, ki je raziskovalni in posvetovalni organ omenjenega inštituta (IGM). Vendar je Italija pripravila samo Smernice za standardizacijo zemljepisnih imen (Toniolo idr. 2004) za uporabo izdajateljev kartografije in drugih založnikov in ne upoštevajo zadnjih sprememb predpisov, zlasti regionalnih, ki se nanašajo na manjšinske jezike v FJK. V tem dokumentu napačno navajajo, da slovenščina ni pravno zaščitena v videmski pokrajini (glej 2. poglavje tega prispevka).²⁰ Poleg tega v teh smernicah slovenščine ne obravnavajo kot standardnega jezika, temveč se v teh navodilih sklicujejo na slovenska narečja.

4.1 Italijanski predpisi in določila o obliki slovenskih krajevnih imen v Italiji

Slovenski ojkonomi v Italiji so sporni predvsem jezikovno, in sicer zaradi neuskkljenih dvojničnih zapisov z narečno in dvojnično različico, pri čemer lahko parcialno pomaga tudi interpretacija italijanske zakonodaje. 10. člen Državnega zakona 482 izrecno pravi, da: »V občinah iz 3. člena lahko ob uradnih krajevnih imenih občinski sveti sprejmejo tudi uporabo krajevnih imen, ki so v skladu s tradicijo in krajevnimi običaji« (Predpisi 2023). Italijanski cestno-prometni zakon oz. zakonik (Regolamento di esecuzione del Codice della Strada) pa poleg pravice do dvojezičnih zapisov na pravno priznanih dvojezičnih območjih eksplicitno odreja, da morajo biti krajevna imena ob deželnih cestah zapisana v standardnih jezikovnih različicah. Iz tega lahko deduktivno tolmačimo, da morajo biti ti zapisi standardizirani v skladu s slovenskimi standardizacijskimi načeli (Fulran idr. 2000), ki vendar upoštevajo mednarodne smernice, predvsem ZN (Perko in Geršič 2021; Perko 2022). Zaradi posebnosti sodobnih sociolingvističnih okoliščin, pri katerih je treba izpostaviti (1) prevladujoči narečni element na tablah v nekdanji videmski pokrajini ter po drugi strani (2) strokovno stališče nekaterih zamejskih raziskovalcev in načrtovalcev politik po poenotenju jezikovnih praks znotraj zamejstva in približevanju kodu t. i. skupnega slovenskega kulturnega prostora,²¹ namreč na vprašanje poknjiženja ali po drugi strani raznarečenja nekaterih ojkonomov v procesu standardizacije vpliva še toliko več faktorjev.²² V skladu

²⁰ Toniolo idr. (2004) v teh smernicah zmotno trdijo, da slovenščina kot manjšinski jezik ni uradno priznana v videmski pokrajini, je pa v goriški in tržaški: »The Slovenian language, unlike French in Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste and German in Trentino-Alto Adige/Trentino-Südtirol, is not officially recognized in the Region of Friuli-Venezia Giulia, and is legally protected only in the Provinces of Gorizia and Trieste, but not in that of Udine« (tj. slovenski jezik za razliko od francoščine v Dolini Aoste in nemščine v Trentinskem - Gornjem Poadižju ni uradno priznan v deželi Furlanija - Julijska krajina in je pravno zaščiten le v pokrajinah Gorica in Trst, ne pa tudi v Videmski pokrajini).

²¹ Zaradi pojava secesionističnih teženj v nekaterih segmentih slovenske skupnosti (glej npr. Ahačič idr. 2020) namreč raziskovalci zaznavajo tudi erozijo rabe slovenščine in t. i. folklorizacijo skupnosti (Brezigar idr. 2012).

²² Skrb o tem je npr. izrazila tudi respondentka v zadnjem odprtem vprašanju v anketi (odgovor je podan v takšni obliki, kot smo ga prejeli): »marsikje, predvsem v videmski pokrajini, kjer imamo s tem največ težav, je problem zapisovanja kraja vezan na veliko širšo identitarno vprašanje. ne bi želela, da ponekod s temi vprašanji odpirali pandorine skrinjice veliko večjih vprašanj in polemik, ki so se mogoče v zadnjem času nekoliko polegla. npr. v reziji letos začenjajo z rednim poukom rezijanščine - a samo v vrtcu in prvih razredih, da bi se ognili vprašanju zapisovanja, ki bi spet sprožil polemiko in veliko hujša politična vprašanja... v pričakovanju 2. mandata županje...«

z Državnim zakonom 482/99 so ob krajevnih imenih v poknjženi obliki torej lahko tudi narečne različice ojkonomov v manjšinskih jezikih, ne smejo pa jih nadomestiti. Potrebna bo torej širša razprava.

4 Zaključek

Analiza sodobnega stanja s pregledovanjem imenskega gradiva, zakonodaje, izvedeno fokusno skupino in dvema anketama pri specializiranih uporabnikih (uredništva zamejskih medijev in med prevajalci na t. i. slovenskih okencih v dvojezičnih občinah) je pokazala, da je na celotnem območju poselitve slovenske manjšine v Italiji v rabi nekaj različic istega slovenskega endonima (posebej pereče je na Videmskem), raba v medijih je neenotna in usklajena samo znotraj posameznih medijskih hiš, strokovni uporabniki nimajo jasno izdelanih kriterijev zapisovanja, čeprav po tem čutijo potrebo, obstoječe gradivo pa je maloštevilno, nesistematizirano in razpršeno (prim. Bufon in Kalc 1990; Campigotto in Merku 2005; Merku 1999; Rupel 1995; Merku 2006) in ne zadošča potrebam na območju poselitve slovenske narodne skupnosti²³ ter uporabnikov v Republiki Sloveniji. Potrebna bi bila priprava ustrezne strojno berljive zbirke in nato še javno dostopnega imenika.

Nedvomno pomembni vidiki zemljepisnih imen kot kulturno pomenskih entitet in razvijalci prostorske identitete tu niso bili obravnavani, saj je bil namen raziskave predvsem ugotavljanje zakonskih obvez do slovenske skupnosti v Italiji in pristojnih organov v Republiki Sloveniji. Izsledki pa bodo v pomoč predvsem Centralnemu uradu za slovenski jezik pri oblikovanju čezmejne standardizacijske komisije in sprožitvi procesa standardizacije.

Viri in literatura

Ahačič, Kozma, Škofic, Jožica, Gliha Komac, Nataša, Gostenčnik, Januška, Ježovnik, Janoš, Kenda-Jež, Karmen, Šekli, Matej in Zuljan Kumar, Danila, 2020: Zakaj je nadiško narečje v Italiji slovensko narečje: strokovno mnenje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. V *Jezikoslovni zapiski* 26.1. 219–223. <https://ojs.zrc-sazu.si/jz/article/view/8571/7855>.

ANNCSU = Agenzia entrate: *Archivio nazionale dei numeri civici delle strade urbane. Specifiche Tecniche e modalità di accesso ai servizi erogati. S. I.* https://www.agenziaentrate.gov.it/portale/documents/20143/4442748/ANNCSU_Specifiche+tecniche+e+modalit%C3%A0+di+accesso_10052022.pdf/853a2658-45f2-0bbe-b21c-c76684b5c5d1.

Arlef (Agenzie Regionâl pe Lenghe Furlane). *La segnaletica verticale bilingue italiano-friulano. Vademecum. S. I.* https://arlef.it/app/uploads/2021/11/arlef_segnaletica_bilingue_it_web.pdf.

Berruto, Gaetano, 2001: *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma: Carocci (ed. or. 1987. La Nuova Italia Scientifica).

Brezigar, Sara, Grgič, Matejka in Jagodic, Devan, 2021: *Koncept deželne jezikovne politike za slovenščino: teoretska izhodišča, cilji, področja ukrepanja in institucionalni okvir. V: Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine / Terza Conferenza*

²³ Centralni urad za slovenski jezik Dežele FJK je bil vzpostavljen kot ključni organ za dejavno izvajanje manjšinske jezikovne politike v javni upravi. Sistematično je zbral dostopno toponimsko gradivo in ga bo po strokovnem pregledu objavil na portalu jezikovnih virov in orodij Jezik na klik.

- regionale sulla tutela della minoranza di lingua slovena*. Trst: SLORI. 133–155. https://www.consiglio.regione.fvg.it/cms/export/sites/consiglio/home/.allegati/Terza-conferenza-lingua-slovena-2021/Porocila-SLORI_VSA.pdf.
- Bruss, Andreja: Breve ricerca sulla normativa relativa alla toponomastica in lingua slovena nel FVG. Notranje gradivo. Trst: Centralni urad za slovenski jezik Avtonomne dežele FJK.
- Bufon, Milan in Aleksej Kalc, 1990: *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji: topografski, zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in turistični podatki o krajih v Italiji, ki jih naseljujejo Slovenci*. Knj. 1, Tržaška pokrajina. Trst: Založništvo Tržaškega tiska.
- Cantile, Andrea, 2004: Norme toponomastiche nazionali. V *Atlante dei tipi geografici*. Ur. Istituto geografico militare. 83–89. https://www.igmi.org/italia-atlante-dei-tipi-geografici/++theme++igm/atlante_tipi_geografici/pdf/normetopo.pdf.
- Coseriu, Eugenio, 1971: Sistema, norma e «parole». V *Id., Teoria del linguaggio e linguistica generale: sette studi*. Bari: Laterza. 19–103.
- Campigotto, Sandro in Merkù, Pavle, 2005: *I paîs de patrie: dizionariut toponomastic : furlan, italiano, slovensko, deutsch*. Glemone: La Patrie dal Friûl.
- Furlan, Metka, Gložančev, Alenka in Šivic-Dular, Alenka, 2000: Pravopisna ustreznost zapisa lastnoimenskega gradiva v registru zemljepisnih imen in registru prostorskih enot. *Geografski vestnik letnik* 72. 1. 73–86. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-YVY9MXLX>.
- Geršič, Matjaž in Perko, Drago, 2022: Slovenski endonimi v dvojezičnih zemljepisnih imenih v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. *Geografski vestnik* 94.1 135–162. <https://doi.org/10.3986/GV94107>.
- Geršič, Matjaž, Kumin Horvat, Mojca, Logar, Erik, Perko, Drago in Pipan, Primož, 2024: Zemljepisna imena Slovenskega Porabja. *Georitem* 33. Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.
- Jagodici, Devan, 2016: Sloveni in Italia. Area di insediamento e tendenze demografiche. V *Una comunità nel cuore dell'Europa Gli sloveni in Italia dal crollo del Muro di Berlino alle sfide del terzo millennio*. Ur. N. Bogatec in Z. Vidau. Rim: Carocci editore. 41–52.
- Merkù, Pavle, 1999: *Slovenska krajevna imena v Italiji/Toponimi sloveni in Italija*. Trst: Mladika.
- Merkù, Pavle, 2006: *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*. Ur. M. Furlan, S. Torkar. Ljubljana: Založba ZRC.
- Občina Fojda/Faedis in Ahten/Attimis: Seznam usklajevanja krajevnih imen*. Notranje gradivo Centralnega urada za Slovenski jezik. Ustvarjena 3. februarja 2023.
- Perko, Drago, 2022: Standardizirana zemljepisna imena v slovenskem jeziku. V *Pravopis na zrnu graha. Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. T. Lengar Verovnik, U. Vranjek Ošlak. Ljubljana: ZRC SAZU. 181–197.
- Perko, Drago in Geršič, Matjaž, 2021: *Sporna imena naselij v Sloveniji*. *Georitem* 32. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610505365>.
- Predpis = *Predpisi o varstvu Slovencev v Italiji. / La normativa di tutela degli sloveni in Italia*, 2023. Trst: Centralni urad za slovenski jezik Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine. Centralna direkcija za lokalno samoupravo, sistem javnih uslužbencev, varnost in politiko priseljevanja, Služba za manjšinske jezike in deželne rojake v tujini.
- Rupel, Aldo, 1995: *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji: topografski, zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in turistični podatki o krajih v Italiji, ki jih naseljujejo Slovenci ali sodijo v isto upravno enoto*. 2. knjiga. *Goriška pokrajina*. Trst: NŠK in SLORI.

- Sabatini, Francesco, 1985: L'“italiano dell'uso medio”: una realtà tra le varietà linguistiche italiane., V *Gesprochenes Italienisch in Geschichte und Gegenwart*. Ur. G. Holtusin E. Radtke. Tübingen: Narr. 154–184.
- Simone, Raffaele, 2022: *La grammatica presa sul serio. Come è nata, come funziona e come cambia*. Rim: Editori Laterza.
- Statut Avtonomne dežele Furlanije – Julijske krajine, 2023. V *Predpisi o varstvu Slovencev v Italiji*. Trst: Centralni urad za slovenski jezik Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine. Centralna direkcija za lokalno samoupravo, sistem javnih uslužbencev, varnost in politiko priseljevanja, Služba za manjšinske jezike in deželne rojake v tujini. <https://www.jeziknaklik.it/wp-content/uploads/2022/07/ITA-4.-Statuto-aggiornato-gennaio-2022.pdf>.
- Tesi, Riccardo, 2005: *Storia dell'italiano. La lingua moderna e contemporanea*. Bologna: Zanichelli.
- Toniolo, Sandro, Pampaloni, Murizio in Cantile, Andrea, 2004: *Toponymic guidelines for map editors and other editors. Italy (Third draft definition)*. New York: United Nations Group of Experts on Geographical names. Working Paper No. 112. 15–23. <https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/22-GEGN-Docs/wp/gegn22wp112.pdf>.
- Vidau, Zaira, 2015: *Upravljanje jezikovne različnosti v javni upravi*. Koper: Annales.
- Vidau, Zaira, 2021: Ocena stanja izvajanja določil iz 10. člena Zaščitnega zakona št. 38/2001 o krajevnih imenih in javnih napisih. V *Tretja deželna konferenca o varstvu slovenske jezikovne manjšine / Terza Conferenza regionale sulla tutela della minoranza di lingua slovena*. Trst: SLORI. 75–107. https://www.consiglio.regione.fvg.it/cms/export/sites/consiglio/home/.allegati/Terza-conferenza-lingua-slovena-2021/Porocila-SLORI_VSA.pdf.
- Zilli, Sergio, 2015: Il trattino dirimente. Il Friuli (-) Venezia Giulia ovvero il Friuli contro la Venezia Giulia (e viceversa). V *Oltre la Globalizzazione Conflitti/Conflicts*. Ur. C. Capineri, F. Celata, D. de Vincenzo, F. Dini, M. Lazzeroni in Fi. Randelli. Firenze: Società di Studi Geografici. 87–92. <https://arts.units.it/handle/11368/2849280>.

Slovenian place names in Italy: Contemporary circumstances and the need for standardization

The article addresses the issue of Slovenian place names (endonyms) in Italy, emphasizing the ongoing need for their standardization. Historical efforts by scholars like Jakob Medved and Pavle Merku aimed at documenting these names have not resolved the existing variability, which remains particularly problematic in the Udine region. This inconsistency poses challenges for the public use of Slovenian place names, as there is no uniform and standardized list that can meet the requirements of Italian legislation and serve the specialized needs of the Slovene-speaking community. The area inhabited by the Slovenian minority in Italy includes 32 municipalities with visible bilingualism, although Slovenes live in 39 or even 40 municipalities overall. The article reviews the legal framework for bilingualism, particularly Article 10 of the “Law on the Protection of the Slovenian Linguistic Minority in the Autonomous Region of Friuli-Venezia Giulia” (Law No. 38/2001). It also examines the complexities of standardization, which is influenced by historical, ideological, and cultural factors. In Italy, the approach to standardization is pragmatic, focusing on conventionality, plurality, and minimalism. The role of the Military Geographic Institute and the lack of a consistent standard for Slovenian place names are discussed as significant issues. A focus group conducted with representatives of the Slovenian community in the Udine region revealed varied

perspectives on standardization. Surveys among journalists and translators further highlighted the necessity of having a standardized list to ensure consistency in the public domain. The findings indicate support to standardization of place names despite to the diversity of opinions on the form of it within the community and among linguists. The article emphasizes the urgent need for a standardized list of Slovenian place names to comply with Italian legal requirements and facilitate proper public use. It advocates for a coordinated effort involving the community, experts, and public authorities to address current variability and promote the consistent application of Slovenian place names. Finally, it calls for establishing a cross-border standardization commission to create a unified list, which is essential for preserving the linguistic heritage of the Slovenian minority and ensuring consistent use in public and official contexts.

VIRI IN JEZIKOVNA PODOBA TRIJEZIČNEGA PRIROČNIKA *NOVA NABÉRA LAŠKIH, NEMŠKIH IN SLOVENSKIH POGOVOROV* JOŽEFA PREMURJA (1850) IN IZDAJ DO LETA 1910

IRENA OREL

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Povzetek

Uvodoma je omenjena vloga slovenščine za različne sporazumevalne potrebe tujcev v tisočletni zgodovini. Osrednja pozornost bo namenjena prvemu slovenskemu trijezičnemu konverzacijskemu priročniku *Nuova raccolta di dialoghi italiani, tedeschi e sloveni – Neue Sammlung Italienischer, Deutscher und Slovenischer Gespräche – Nova nabéra laških, nemških in slovenskih pogovorov*, ki ga je leta 1850 po tujejezični predlogi priredil za slovenščino Jožef Premru, ter jezikovnim spremembam v nadaljnjih šestih izdajah drugih prirediteljev do leta 1910.

Ključne besede: zgodovina slovenskega (knjižnega) jezika, slovenščina kot drugi in tuji jezik, konverzacijski priročnik, jezikovne spremembe

Abstract

After an introductory mention of the role of Slovene for the various communicative needs of foreigners in its millennial history, the focus will be on the first Slovene trilingual conversational manual *Nuova raccolta di dialoghi italiani, tedeschi e sloveni - Neue Sammlung Italienischer, Deutscher und Slovenischer Gespräche* [New Collection of Italian, German and Slovene Conversations]. This work was adapted for Slovene in 1850 by Jožef Premru from foreign-language template. Some linguistic changes in the subsequent six editions by other editors up to 1910 are also mentioned.

Key words: history of the Slovene (standard) language, Slovene as a second and foreign language, conversation guide, language changes

1 Uvod: vloga slovenščine kot tujega jezika skozi čas

Pomen rabe slovenščine kot tujega jezika uvodoma osvetlimo v kratkem zgodovinskem pregledu slovenskih zapisov in del na pobudo ali izpod peresa tujcev od prvega ohranjenega rokopisa v njej, posebno še na večjezičnih obrobni področjih.

Za ohranjanje zapisov v slovenskem jeziku iz najstarejših obdobj so zaslužni tudi tujci v stiku s slovenskimi prebivalci, ki so zapisali večino¹ od 15 poznanih srednjeveških rokopisov in fragmentov za različne verske, družbene, umetnostne, trgovske, pravne, uradovne sporazumevalne namene. Poselitev naših prednikov v vzhodnoalpskem prostoru do Donave do vključno 12. stol.² je pripomogla k večji vlogi slovenskega jezika v mnogojezični skupnosti tudi v nadaljnjih stoletjih. *Brižinski spomeniki* (972–1039) v ljudskem jeziku vernikov; pozdravni obrazec *buge waz primi gralva Venus* (Bog vas sprejmi, kraljica Venera) koroškega vojvode B. Spanheimskega minezengerju U. Li(e)chtensteinskemu, ki ga je zapisal (1227) in se ponovi čez 200 let v eni od dveh večjezičnih pesmi O. Wolkensteina (1416–1417) z interpolacijami v slovenskem jeziku med šestimi jeziki (št. 119: *Bog de p(ri)mi*), ohranjen do 19. stoletja;³ verzi s čaščenjem ženske lepote v *Auersperškem rokopisu* (14./15. stol.) izkazujejo sporazumevalno zmožnost tujega plemstva v slovenščini in utečeno rabo med živimi evropskimi jeziki v viteškem pesništvu.⁴ Kot tuji jezik je bil zastopan tudi pri obredu ustoličevanja karantanskih knezov in nato koroških vojvod ob knežjem kamnu do l. 1414. *Stiški rokopis* (1428–1440) z zapisi molitev, spovednega obrazca in glos je nastal za liturgično rabo pribeglih čeških menihov, vplivi češčine so vidni zlasti v antifoni *Salve Regina*, ki so jo latinsko molili samo duhovniki, zato J. Pogačnik (*Stiški rokopis* 1992: 48–49) predvideva prevod neznanega češkega meniha iz ustvarjalnega nagiba. *Videmski rokopis* (29. 10. 1458) je bil z narečnim zapisom 49 glavnih števnikov N. Pentorja v pomoč pri trgovanju na večjezičnem območju, enako *Černjejski rokopis* s cerkvenoupravnimi zaznamki ustanovnih maš v latinščini, italijanščini in slovenščini. Italijan (sicer ni potrjeno, kdo je bil, po napakah sodeč bi lahko bil tujec) je zasnoval tudi načrt pridige (15./16. stol.) (Mikhailov 2001: 72, 74–75, vsi rokopisi 50–76). Iz pragmatičnih razlogov so nastajali slovenski prevodi (u)pravnih besedil, priseg (najstarejše kranjskega mesta iz 15./16. stol.), zakonov, patentov, razglasov, ki so jih prevajali iz nemščine, v času Ilirskih provinc še iz francoščine in italijanščine (Orožen 1996: 326–343, 425–439).

Naklonjen odnos tujih izobražencev, plemičev in oblastnikov do vseh jezikov v mnogojezični državi in poliglotska naravnost sta pospeševala večfunkcijsko rabo slovenskega jezika in presegla družbeno hierarhizacijo jezikov. V času humanizma in nato preroda so se pomena znanja živih jezikov (svojih podložnikov) z enakovrednim vrednotenjem zavedali tuji predstavniki oblasti, tudi kot pobudniki učenja slovenščine in priročnikov zanjo: cesar Maksimilijan I. Habsburški (1459–1519) se ga je učil od učitelja T. Prelokarja⁵ in tajnika P. Oberstaina⁶ (Simoniti 1979: 152–154; 193–194); koroški deželni glavar J. A. von Goëss je v 18. stoletju spodbudil celovške jezuite k priredbi slovarja (1744) po H. Megiserju (1592) in slovnice (1758) po A. Bohoriču (Orožen 1989: 122).

¹ Od večjih rokopisov vse razen molitvenih obrazcev (*Rateški/celovski* in *Starogorski rokopis*).

² Prim. Šekli (2022: 4–5), ki je natančno opredelil zemljepisni obseg slovanske poselitve v Vzhodnih Alpah.

³ Npr. *bug vas prime* (Alasia 1607: 39), *Buh vas sprime* (Pohlin 1768: 189), *Bog te sprimi* (Primic 1813: 49).

⁴ Podrobno obravnavo zapisov in omemb slovenske viteške lirike prim. v Klobčar 2022 (32–56).

⁵ Ker slovnica in slovar nista znana, trditev, da ju je zanj sestavil, zapisana pri Kleinmayrju in Glaserju, ni potrjena (Ljubša 1896: 276).

⁶ Simoniti (1979: 154) pripisuje vlogo za poliglotske težnje Maksimilijana in obvladanje sedmih jezikov, med njimi tudi slovenskega, začetniku humanizma v avstrijskih deželah, E. S. Piccolominiu, poznejšemu papežu Piju II. Oberstain v panegiriku na cesarja omenja, da mu je ta septembra 1513 »ukazal, naj mu izdela slovar slovanskega jezika, ki da je med vsemi jeziki najbolj razširjen, da bi se ga lahko cesar naučil« (prav tam: 193).

Za italijanske rojene govorce je sestavil prvi večnamenski slovarski priročnik *Vocabolario italiano e schiauo* (1607) G. Alasia da Sommaripa, gre za prvo slovensko natisnjeno katoliško besedilo pri tiskarju Natoliniju v Vidmu, ki vsebuje tudi prvi italijansko-slovenski popotni pogovor;⁷ po Kopitarjevi *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808) je sestavil slovnico *Saggio gramaticale italiano-cragno* (1811) V. Franul de Weissenthurn,⁸ tretji pa je Premrujev priročnik v sedmih izdajah med l. 1850 in 1910 za lažje učenje vseh treh jezikov (Jevnikar 1986: 93, Frančeškin 2000/2001: 58–63, Vodopivec 2003: 121–125).⁹

2 Premrujevi trijezični pogovori iz l. 1850 – prvi slovenski konverzacijski priročnik

2.1 Izdaje Premrujevih pogovorov in predloge zanje

Priročniki za konverzacijo z osnovnimi sporazumevalnimi vzorci, simuliranimi pogovori za (samo)učenje tujega in lastnega jezika o vsakodnevem družbenem življenju in dejavnostih omogočajo učinkovito pridobivanje sporazumevalne zmožnosti in spoznavanje kulturnih posebnosti ter hitro vključitev tujcev in priseljencev v tujejezično okolje. Prvi slovenski konverzacijski priročnik, priredbo po tujejezičnem vzorcu z naslovom *Nuova raccolta di dialoghi italiani, tedeschi e sloveni – Neue Sammlung Italienischer, Deutscher und Slovenischer Gespräche – Nova nabéra laških, nemških in slovenskih pogovorov*¹⁰ je l. 1850 priredil za slovenščino tedanji gimnazijski profesor v Gorici J. Premru (1809–1876).¹¹ Za razliko od Pohlina je izhodiščni jezik italijanski, nato nemški, kar je lahko vpliv predloge, slovenski pa je v tretjem stolpcu. Uspešnost tovrstnega učbenika, ki je uporaben tudi za kultiviranje govora Slovencev v različnih sporazumevalnih položajih, s časovne perspektive pa omogoča spremljanje družbeno-kulturnih in jezikovnih sprememb, potrjuje šest nadaljnjih izdaj v 60 letih do l. 1910. Pod naslovom *Dialoghi italiani, tedeschi e sloveni – Italienische, deutsche und slovenische Gespräche – Laški, nemški in slovenski pogovori* je izšel v priredbah še l. 1864,¹² 1882,¹³ 1892,¹⁴ 1900, 1905 in 1910¹⁵ s Premrujevim imenom in različnimi prireditelji: 2. in 3. (1864 in postumno 1882) je izboljševal in dopolnjeval duhovnik I. Rejec;¹⁶ v 2. izdaji je pod imenom »popravljavec« objavil trijezični, le v slovenskem stolpcu jezikovno posodobljen *Predgovor* (1864: [3]–5) iz l. 1850 (Premru 1850: [5]–7), dopolnjen z omembo slovanske razsežnosti v Evropi, izvora iz »staroslovenščine«,

⁷ Pogovore so vključili kot dodatek v devet slovenskih slovnice, namenjenih tudi tujcem, med l. 1768 in 1850 M. Pohlina (1768, 1783), J. L. Šmigoc (1812), P. Dajnko (1824), F. S. Metelko (1830), A. Murko (1832, 1843, 1850) po novogrški slovnici M. G. Bojadschija (npr. Dunaj 1821: [254]–313, Murko 1832: 170) in B. Potočnik (1849), za vse slovnice prim. Ahačič (2015), J. N. Primic pa v berilo (1813) (Zemljarič Miklavčič 1999, 2001: 64–192, Orel 2004: 411–415).

⁸ V uvodu k svoji slovnici jo omenja Metelko in v začetni pošiljki za pregled tudi avtor sam v l. pismu Vodniku.

⁹ Pregled slovnice slovenskega jezika za Italijane je prispeval Jevnikar (1971).

¹⁰ Naslov nakazuje predhodno izdajo, kar bi lahko bila predloga (Zemljarič Miklavčič 2001: 117).

¹¹ O Premruju prim. Jevnikar (1986), Clemenz (1994), o virih, izdajah in italijanskem delu Frančeškin 2000/2001, Vodopivec 2003, o slovenski leksiki Kobal (2010), med učbeniki za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika o izdaji iz l. 1882 Zemljarič Miklavčič (1999: 256–257, 2001: 117–119).

¹² Izdaja s to letnico in ne 1862 (Lukman 1952/2013: »kasnejše izdaje: 1862²; 1882³, predelal in pomnožil G. Rejec«) ali 1865 (Jevnikar 1986) je dostopna na dlib.si.

¹³ Edini izvod 3. izdaje iz l. 1882 iz OHK FF UL ni več dostopen.

¹⁴ Pregledani izvod 4. izdaje se nahaja v Slovanski knjižnici.

¹⁵ Zadnje tri izdaje hrani NUK.

¹⁶ Ivan Rejec (1838–1880), duhovnik, učitelj in jezikoslovec, je bil v času priredbe od l. 1863 učitelj v Števerjanu, od 1865 v Devinu (Jevnikar 1987: 182, Frančeškin 2000/2001: 64, Vodopivec 2003: 124–125).

uporabnosti za jezikoslovce in poznavalce jezika z živim, izvrstnim prevodom klasičnih izrekov in napredka pri učenju z zbirko, ki pomeni »ključ« za boljši uspeh.¹⁷ Od 3. izdaje (1882) je dodana še kratka slovnica slovenskega jezika na ok. 40 straneh (Vodopivec 2003: 123).¹⁸ 5. in 6. izdajo (1900, 1905) je priredil I. Domenis,¹⁹ 4. in 7. izdaja (1892, 1910) pa sta izšli brez imena korektorja (Frančeškin 2000/2001: 58–64, Vodopivec 2003: 121–125), po Gabrščku (1932: 32) je zadnjo priredil tudi Domenis. Zadnje tri izdaje imajo enak naslov in so strukturno podobne, zlasti 5. in 6., uvajajo pa jezikovne popravke. Predgovora izdajatelja 5. (1900) in 6. izdaje (1905), ki se ujemata (Frančeškin 2000/2001: 63, Vodopivec 2003: 124), sta pomembna, ker razkrivata podatek o tujejezični predlogi za Premrujeve pogovore: to je splošno znana »Ročna knjižica pogovorov italijansko-nemških« dr. Alojzija Cezarja, viteza Pavissicha (Makarska 1823–Gorica 1905),²⁰ in podatek o prireditelju: pomanjkljiv slovenski del je »od začetka do konca popravil g. Ivan Domenis, šolski voditelj v Gorici, ki je ob tej priložnosti dodal še nekaj novih pogovorov«.²¹ Na spletu je sedaj dosegljiva Pavissicheva 9. izdaja iz l. 1857, ki je v primerjavi s Premrujevo zgradbeno primerljiva, vsebinsko pa delno ujemalna s prerazporejenimi primeri besed in dodanimi pogovori.²² Konverzacijski priročniki za različne jezike so bili sestavljeni po metodi F. Bozzija,²³ kar je omenjeno v naslovu nekaterih priredb, tudi pri Pavissichu.

¹⁷ Podatki v SB pri Rejcu (Jevnikar 1987: 182) o naslovu 2. izdaje (1865), ki ni enak prvi, temveč naslednjim izdajam, in obsegu, ki je največji v 2. (450 strani) in ne v 3. izdaji, ki ima po Cobiss-u 268 strani, niso ustrezni. Tudi pri geslu Premru (Jevnikar 1986: 93) je Rejec omenjen šele za 3. izdajo. Pravilne podatke navede Frančeškin 2000/2001 in Vodopivec 2003.

¹⁸ Jevnikar (1986: 93) jo omenja šele v 5. izdaji.

¹⁹ V biografskih delih in obravnava Premrujevih izdaj o njem ni podatkov, le l. 1900 in 1905 je v predgovoru omenjen kot prireditelj. Za najdbo referenc gre zahvala Anki Polajnar. Ivan Domeniš je l. 1871 naveden med člani Mohorjeve družbe kot kaplan v Sv. Petru Slovenov v Videmski nadškofiji (Koledarček 1871: 133), A. Gabršček (1932: 32, 393) pa je med goriškimi Slovenci pri omembi Premruja in *Pogovorov* navedel za prireditelja zadnje izdaje pred vojno Beneškega Slovenca I. Domenisa, učitelja, od l. 1895 ravnatelja slovenske mestne šole v Gorici, ki je končal učiteljske v Kopru »in bil prav dober Slovenec«. V korespondenci Baudouina de Courtenayja je ohranjeno Domenisovo edino pismo (5. maja 1884, Rodda/Ronec, občina Pulfero/Podbonesec) s prošnjo, da mu pomaga najti učiteljsko mesto v Rusiji (Spinozzi Monai 1994: 55–56, objava pisma 141–145). V njem sporoča tudi nekaj biografskih podatkov: kraj (Ronec) in letnica rojstva (1854), »rodom Beneški Slovenec«, šolanje na gimnaziji v Vidmu, učiteljska matura in izpit v Kopru, usposobljenost za šole s slovenskim in italijanskim jezikom, izpit iz nemščine pri predmetu, že pred maturo dve leti in pol začasni učitelj na neki slovenski šoli na Goriškem, po njej v Istri, a brez avstrijskega državljanstva, zato je bil učitelj in korespondent v zasebni steklarski šoli na Štajerskem, kjer je zbolel in se vrnil v Italijo. O njegovi nadaljnji usodi ni podatkov (prav tam: 93).

²⁰ Za življenjepisne podatke o Pavissichu gl. Bruzzone (2017), ÖBL in BLKÖ, ki od l. 1887 do smrti 1905 omenjajo njegovo bivanje v Gorici (Bruzzone 2017: 232).

²¹ Prim. Frančeškin 2000/2001: 62, Vodopivec 2003: 124, ki je upoštevala 20. izdajo iz l. 1875.

²² Po podatku v BLKÖ, da je Luigi Cesare Pavissich priredil 7. do 13. izdajo italijansko-nemških pogovorov po Bozzijevi metodi, in zaradi datacije 7. izdaje l. 1852 v ponatisu predgovora v dostopni 9. izdaji iz l. 1857 na spletu, se njegove predloge za Premrujev italijansko-nemški del ne bi dalo potrditi. V tem predgovoru (V–X) je naveden njegov vir, dialogi Loyda, Beauvala in F. de Genlis ter odlično delo J. Perrina *The elements of French, Italian and English conversation*, ki dokazuje, da je priredil tudi prvih šest izdaj, ki so hitro pošle. Niso dosegljive ne navedene med njegovimi deli (v ÖBL le izdaja iz l. 1868). Priredba v hrvaščini *Uputa k srpsko-hrvatskom i talianskom razgovaranju/Guida alla conversazione italiana ed illirica (serbo-croata)* Vjekoslava Cezarja Pavišiča (podatek po DiZbi.HAZU (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=317906>)) je izšla šele l. 1875 v Zadru.

²³ O Bozziju ni biografskih podatkov ne v italijanskem leksikonu ne na spletu, kjer pa so dosegljivi bibliografski zapisi iz različnih evropskih knjižnic, v katerih je naveden kot glavni avtor, ki je priredil izdaje konverzacijskega priročnika z nemško razlago, štirijezično francosko-angleško-italijansko (npr. 1827, 1830) po Perrinu, Mad. de Genlis, Duvezu, Beauvalu, R. Zottiju, H. E. Lloyd. Kot e-knjiga je navedena prva izdaja iz l. 1827 *Conversations-Taschenbuch der Französischen, Englischen, Italiänischen Sprache mit deutscher Erklärung. [...] Nach J. Perrin, H. E. Lloyd, Romualdo Zotti, Mad. de Genlis und Beauval* (Wien: Schrämbel), ki ni dostopna. Dvojezične so npr. francosko-nemška (⁵1836, ⁷1840) po J. Perrinu, Mad. de Genlis in Duvezu, ki sta jo izboljšala in na novo predelala

2.2 Vsebina Premrujevega priročnika

Po predgovoru o potrebnosti znanja slovenskega jezika, namenu (za učenje »Lahov in Nemcev«, tudi začetnikov, jih z uporabo najboljših piscev seznaniti z jezikom in olajšati razumevanje) in po italijansko-nemškem poglavju o črkah z abecedo in njihovi izreki v slovenščini, primerjalno z rabo v obeh tujih jezikih ([5]–7)), v prvem delu ([9]–26) vsebuje besedne sezname (*Vocaboli – Vokabeln – Besede*) samostalnikov za glagol *imeti* in pridevnikov za pomožnik *biti*, uporabljene v slovničnih zgledih v sedanjiku, pretekliku, prihodnjiku in pogojniku ednine (razen 2. osebe, ki je dodana v 2. izdaji) in množine v povednih, vprašalnih in nikalnih stavkih. Vmes so *Kratki prijazni izreki* (26–41) v 11 tematskih razdelkih, tudi v dialogih (npr. *Zahvalim, Sim Vaš sluga, Sim vaša služabnica, Sluga ponižen* (2.)). Sledijo glagoli v nedoločniku, velelnem naklonu, seznam samostalnikov in zvez s svojilnim zaimkom, združenih z glagoli v trdilnih in nikalnih stavkih, prislovi, povedi z vsemi tremi besednimi vrstami in enakimi zgledi, predlogi v stavkih s prejšnjimi glagoli in imeni (41–117). V drugem delu je 48 oštevilčenih in podnaslovljenih *Novih in lahkih navadnih pogovorov* (118–236), v katerih so tudi nizi monologov z več vprašanji ali možnimi izjavami (prim. Kobal 2010: 18), na koncu so štirje tematski sezname (*Mésci léta, Dnévi tédna, Broji, Iména nar glavniših umetnosti, znanstev in rokodelstev* (236–248)) in *Kazalo* ([249]–255).

V 2. izdaji je povečano število pogovorov na 80, dodana sta razdelka *Listi* (pisma) in *Pregovori*, razširjena tematska seznama *Spisek nekterih besed* in s podnaslovi pojmovno razčlenjena *Poglavitne imena*. Od 3. izdaje je slovnični del razširjen še na oblikoslovje (Vodopivec 2003: 123) in zajema pregibne besedne vrste, od 5. izdaje tudi nepregibne.

2.3 Jezikovne spremembe v izdajah Premrujevih Pogovorov

Primerjava slovenskega dela v začetnih razdelkih vseh izdaj, razen l. 1882 le v edinem dostopnem pogovoru (87. *Od angleškega jezika*),²⁴ je pokazala systemske posodobitve v razvoju slovenskega jezika, individualne zamenjave in izboljšave, pogojene slogovno, pa tudi neustrezne popravke. V vseh izdajah so vidne posamezne dvojnice. 1. izdaja ohranja še jezikovno normo kranjskega knjižnega jezika prve polovice 19. stoletja, ki jo 2. izdaja I. Rejca večinoma uskladi z normo splošnoslovenskega jezika.

Največ odstopanj je vidnih na **glasoslovni** ravni z delno odpravo narečnih odrazov, npr.:

- (1) prilikovanja in preglasa: *vonder – vendar, de – da*;
- (2) narečnega odraza nenaglašene polglasnika: *šopik – šopek; sim – sem*;
- (3) protetičnega *v-* in *j-*: *vola – ola, jeno – eno* (1910: *edno*).

Nekatere glasovne prvine pa še ostajajo nespremenjene, npr.:

Roberto in Julvécourt, enako ⁹1845), italijansko-nemška po J. Perrinu, R. Zottiju Mad. de Genlis in Beauvalu (npr. ⁶1851, 1862) idr. Izdajal je tudi literarna dela (Petrarkovo poezijo (1826), tragedije R. Alfierija (1827) – za podatek se zahvaljujem Metki Šorli.

²⁴ Po posnetku v Zemljarič Miklavčič (2001: 118 (slika 37)).

- (4) preglas *a > e* pred in za *j*: *tukej, zmirej*, pri osebni zaimku do 1864 *jest*, 1882 *jez*, od 1892 *jaz*;
- (5) *i* za kratki *e* iz praslovanskega *ě*: *vidili, vsih* (še 1892);
- (6) upad nenaglašanih samoglasnikov: *zlo, hotli, zelo*, od 1892 *videli, hoteli*, do 1905 *koj*, 1910 *takoj*; do 1900: *sprehod*, od 1905: *izprehod*;
- (7) ohranjen ali prilikovani sklop *šč*: *vošim, ognjišu* : *stanovališče* idr., od 1892 *voščim*.

Sprememba **oblikoglasnih pravil** se kaže v (nedosledno) spremenjeni knjižni normi pri zapisu:

- (8) *r* za odraz *ar* za zložni *r*: 1850 *terdno*, od 1864 *trdno*;
- (9) zvonečega pripornika *ž* pred prilikovanim obrazilom *-ski*: 1850 *angležkiga*, 1864, 1882 *angležkega*, od 1892 *angleškega* (v kazalu še *angležkem*);
- (10) *-ivn* : *-iln*: do 1892 *v gostivnici*, od 1892 *v gostilnici*;
- (11) predpone *v-*: *u-*: od 1850 *vstati*, od 1892 *ustati*, 1910 *vstati*; 1864 *vkažete/ukažete*, 1910 *ukažete*;
- (12) oblikoglasnih razlik v velelniku: do 1882 nalikovno *izrečite, postrežite*, od 1892: z izvorno palatalizacijo *izrecite, postrezite*, toda vsi le *oblečite*,
- (13) samo l. 1864 neobičajen zapis *l* z *lj* pred *i* pri: *ali/alj, dovoljite, blagovoljite* idr.

V **oblikoslovju** so vidne spremembe šele v 2. izdaji z uvedbo izvorno prvotnejših novih oblik, ki jih je Luka Svetec objavil v *Sloveniji* l. 1850, npr.:

- (14) 1850 *učencama* – 1864 *učencoma*, od 1892 *učencema*;
- (15) 1900 *pri nemškej gospéj*, 1905 *pri nemški gospi*, 1910 *pri nemški gospej*;
- (16) 1850 *boljšiga* – od 1864 *boljšega* idr.

Do zadnje izdaje pa ostaja še nekaj starejših oblik:

- (17) presežniška členica: *To je nar boljši*;
- (18) feminizacija srednjega spola v množini: *različne vprašanja*.

Druge zamenjave v izdajah so še:

- (19) 1864 vpeljava razlikovalne mehke končnice *-i* za funkcijsko mehkiimi soglasniki namesto *-u* v mestniku ednine in 1905 poenotenje *-u*: 1850 *o prvem spanju*, 1864 do 1900 *o prvem spanji*; 1905 *v prvem spanju*;
- (20) brezosebna tretjeosebna edninska in prvoosebna množinska oblika: 1850, 1864 *Kadar se dobro jutro voši*, od 1892 *Kade(a)r voščimo*;
- (21) vikanje med učencema zamenja tikanje.

Spremembe nastopijo tudi na **besedotvorni** ravni:

- (22) načinovni prislov v zvezi z jezikom *-o* : *-i*: 1850 *angležko*, od 1864 *angležki/angleški*;
- (23) 1850 *naložbo/nalogo*, od 1864 *nalogo*;
- (24) do 1905 *gledišče*, 1910 *gledališče* idr.
- (25) a. 1850 *vi mi delate serce*, 1864, 1892 *Vi mi delate srčnost*, od 1900 *Vi mi dajete Srčnost*.

- b. Ella m'incoraggisce.
- c. Sie machen mir Muth.

italijanščina
nemščina

Leksikalne razlike so sopomenske, izmenjavne, individualne ali slogovne, uvedeni so tudi redki slavizmi ((30), (31)):

- (26) 1850, 1864: *zajterk/kosilce*, *zajterkvate/kosilcate*, od 1892 do 1910 le *zajuterk/zajutrak/zajutrek*;
- (27) od 1864 bukve, 1892: *bukve/knjige*, od 1900 *knjige*;
- (28) 1850, 1864 *Od hud(i)ga vreména*, od 1892 *Nevihta*;
- (29) do 1905 *prav dobro*, 1910 *izvrstno*;
- (30) 1892, 1900 *Vas zapišem*, 1905 *napišem*, 1910 *zabiljéžim*;
- (31) 1850 *dodelali* (nalogo), 1864 *svršili*, od 1892 *naredili*; 1910 *zgotavljam*.

Rejec (1864) za novejšje izraze doda v oklepaju uveljavljene, izvorno različne sopomenke:

- (32) *tihotapskega* (*kontrabantarskega*);
- (33) *kozarec* (kupico) *piva* (*ola*);
- (34) *violončel* (mali bas);
- (35) *v zbiralnici* (*galerii*) ipd.

Skladenjske zamenjave so sistemske, a so popravki tudi neizvedeni (npr. (36), (38)):

- (36) odprava odvečne rabe osebne zaimka kot osebka že v 2. izdaji, lahko pa ostaja še v zadnji:
1850 *jest pa si tudi veliko prizadevam*, od 1864 *pa si tudi veliko prizadevam*; 1900 *Ste vsi zaspani*, 1905 *Vsi ste zaspani*, 1910 *Vi ste vsi zaspani*;
- (37) odprava kalkirane vezljivosti: do 1882: *od angleškiga jezika*, od 1892: *o angleškem jeziku*,
- (38) besedni red s stavno neosebne glagolske oblike na koncu celo do 5. izdaje: 1900 *Me je po obrazu udaril*; *Jaz ne morem svoje knjige najti*.

Besediloslovne razlike se kažejo v dopolnitvi ali skrajšavi naslova ali replike:

- (39) 1850: *Pogovor med učencama*, 1864: *Pogovor med učencema in učnikom*,
- (40) 1900: *Cesarja in našo preljubo Cesarico*, 1905: *cesarja*.

Spremembe so tudi na pragmatični ravni oz. jezikovnokulturne:

- (41) pri odzdravu: 1850, 1864 *Bog daj* (kot odgovor na dobro jutro), od 1892 *Isto tako/Istotako jaz vam/vam jaz voščim*).

3 Sklep

Premrujev učbenik je v slovenskem prostoru pionirsko, didaktično učinkovito delo, zrcalo družbenega življenja in jezikovnega sporazumevanja pred dobrim stoletjem (in pol), ki ga odlikuje osamosvojenost v knjižni obliki, metodološko pa vključenost trijezičnih besednih seznamov in slovničnih zgledov v pogovorno obliko, kar ga opredeljuje za slovnično-slovarski konverzacijski priročnik, ki je nad 60 let didaktično učinkovito vzporejal tri jezike »v naših južnih deželah Avstrije« (1892, Predgovor),

olajšal njihovo usvajanje in pospeševal plurilingvizem na Goriškem. Dostopni podatki o možnih predlogah so pokazali, da naj bi bili po in ob številnih tovrstnih evropskih priročnikih po Bozzijevi metodi in po Pavissichevem italijansko-nemškem zgledu Premrujevi pogovori s slovenskim jezikom prvi, ki med romanske in germanske jezike vključijo slovanski jezik.

Največ sistemskih jezikovnih posodobitev in vsebinskih dopolnitev ima 2. izdaja I. Rejca, primerjava z ostalimi izdajami pa izkazuje različen čas in stopnjo uvedbe, obstoj dvojnic, presojo prirediteljev za izpopolnjeno, slogovno, spremembam časa prilagojeno vsebinsko in jezikovno podobo »primernega jezikovnega vodnika [...] katerega neobhodno potrebuje v občevanju s sodeželani druge narodnosti« (1910, Predgovor).

Zahvale

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Viri in literatura

- Ahačič, Kozma (ur.), 2015: Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi>. Različica 1.0.
- Alasia da Sommaripa, Gregorij, 1607/1979: *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska besedila*. Videm 1607. Ljubljana, Devin-Nabrežina, Trst: Založba Mladinska knjiga in Založništvo tržaškega tiska.
- BLKÖ = Wurzbach – Tannenberg, von, Constant, 1870: Pavissich, Luigi Cesare. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. BLKÖ:Pavissich, Luigi Cesare – Wikisource.
- Bruzzone, Gian Luigi, 2017: P. Sebastiano Casara and mgr. Luigi Cesare Pavissich. *Rosmini studies* 4. 231–274. <https://doi.org/10.15168/rs.v0i4.125>
- Clemenž, Majda, 2008: Jožef Premru (1809–1877). *Goriški letnik* 32. Nova Gorica: Goriški muzej. 91–106.
- Frančeškin (= Vodopivec), Nika, 2000/2001: L'italiano nel manuale trilingue dei "Dialoghi" di Premru: tesi di laurea in storia della lingua italiana. Trst.
- Gabršček, Andrej, 1932: Goriški Slovenci I (od leta 1830 do 1900). Ljubljana: V samozaložbi.
- Jevnikar, Martin, 1971: Le grammatiche della lingua slovena per gli Italiani attraverso i secoli. Il mondo slavo 3. Padova: Ceseo – Centro studi Europa orientale. 95–114.
- Jevnikar, Martin, 1986: Premru Jožef. *Primorski slovenski biografski leksikon* 12. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi460233/>
- Jevnikar, Martin, 1987: Rejec Ivan. *Primorski slovenski biografski leksikon* 13. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi944230/>
- Kernc, Eleonora, 1932/2013: Kopitar, Jernej (1780–1844). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi287315/>.
- Klobčar, Marija, 2022: *Poslušajte štimo moja: potujoči pevci na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kobal, Rok, 2010: Jožef Premru in njegovi Dialogi. Diplomsko seminarska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Oddelek za prevajalstvo.

- Koledarček Družbe svetega Mohora za prestopno leto 1872, 1871. Celovec: Družba sv. Mohora. 133. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-6ESMLYW1>
- Ljubša, Matija, 1896: Doctor Thomas (Prelokar) de Cilia. *Dom in svet* 9.9. 276–278.
- Lukman, Franc Ksaver, 1952/2013: Premru, Jožef (1809–1877). *Slovenska biografija*. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi460233/>.
- Mikhailov, Nikolai, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*. Trst: Mladika.
- Orel, Irena, 2004: Sporazumevanje nekoč in danes – od vzorcev pogovorov do mladostniških SMS-ov. V *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti, Obdobja* 22. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 407–422.
- Orožen, Martina, 1989: Govorno in knjižno besedišče v Megiserjevem slovarju 1744. *Slavistična revija* 37.1–3. 121–133.
- Orožen, Martina, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ÖBL = Cella, Sergio, 1977: Pavissich, Luigi Cesare (1823-1905), Lehrer und Schriftsteller. *Österreichisches Biographisches Lexikon* VII. 361–362. <https://www.biographien.ac.at>.
- Pavissich, Luigi Cesare, 1857: *Manuale di conversazione nelle due lingue italiana e tedesca. (Giusta il metodo di Bozzi)*. Nona Edizione. *Conversations-Taschenbuch der italienischen und deutschen Sprache. (nach Bozzi)*. Vienna: Lechner. <https://sammlungen.ulb.uni-muenster.de/hd/>
- Premru, Jožef, 1850: *Nuova raccolta di dialoghi Italiani, Tedeschi e Sloveni – Neue Sammlung Italienischer, Deutscher und Slovenischer Gespräche – nova nabéra Laških, Nemških in Slovenskih pogovorov*. Goerz: Verlag der Paternolli'schen Buchhandlung und Buchdruckerey.
- Premru, Jožef, 1864, 1882, 1892, 1900, 1905, 1910: *Dialoghi Italiani, Tedeschi e Sloveni – Italienische, Deutsche und Slovenische Gespräche – Laški, Nemški in Slovenski pogovori*. Gorizia: Dalla Tipografia e Libreria Editrice Paternolli.
- Primic, Janez Nepomuk, 1813: *Némshko-Slovénske branja = Deutsch-Slovenisches Lesebuch*. V' Némfhkim Gradzu: Josef Miller. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-0CAW5NBY>.
- Simoniti, Primož, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Spinozzi Monai, Liliana, 1994: *Dal Friuli alla Russia. Mezzo secolo di storia e di cultura. In margine all'epistolario (1875-1928) Jan Baudouin de Courtenay*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Stiški rokopis, 1992: Študije. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- Šekli, Matej, 2022: Jezikovne značilnosti zgodnje slovenščine 11. in 12. stoletja. *Slovenski jezik* 14. 3–32. <https://doi.org/10.3986/sjsls.14.1.01>.
- Vodopivec, Nika, 2003: Jožef Premru e l'importanza dei suoi "Dialoghi" nel goriziano dell'Ottocento. *Metodi e ricerche: rivista di studi regionali* 22.1. 115–136.
- Zemljarič Miklavčič, Jana, 1999: Slovenščina kot drugi/tuji jezik: zgodovina: (od začetkov do 1850). *Slavistična revija* 47.2. 245–260.
- Zemljarič Miklavčič, Jana, 2001: Jezikoslovni vidiki slovenščine kot tujega jezika. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

Sources and linguistic identity of *Nova nabéra laških, nemških in slovenskih pogovorov* (New accumulation of Italian, German and Slovenian talks) by Jožef Premru (1850) and editions until 1910

The trilingual conversational manual was edited in 1850 from Italian and German for Slovenian by J. Premru, a high school teacher in Gorizia. The first part contains word lists used in sentences according to word types and phrases in 11 thematic sections, and the second part contains 48 New and Easy Regular Conversations and four thematic lists. The Italian, German and Slovene Dialogues have been published six more times in 60 years (1864, 1882, 1892, 1900, 1905, 1910) in adaptations by I. Rejec, I. Domenis and two unnamed, which differ in content and language. From the 3rd edition (1882) they include a short grammar of the Slovenian language. The available data on possible proposals for Premru's textbook show that it is the first to include the Slavic language among the Romance and Germanic languages, following the method of F. Bozzi for various European languages and the Italian-German example of L. C. Pavissich.

Premru's first edition shows the Central Slovene or Carniolan regional linguistic norm of the first half of the 19th century, while the second expanded edition of I. Rejec introduces the most linguistic updates and content additions and takes into account the new all-Slovenian book norm with traces of the older one. A comparison with other editions documents the different time and degree of introduction of changes, the existence of doubles, the efforts of the organizers for an improved and stylistically adapted content and language image. The latest editions mostly approach today's literary language with some speech-cultural characteristics of the time.

Premru's textbook was didactically effective in promoting the acquisition of three languages in the multilingual space and, despite the foreign-language pattern, it represents a pioneering work for the Slovenian space, a mirror of social life in the second half of the 19th century, for the first time independent in book form and by combining word lists and grammatical examples into a dialogic text type.

ZOONIMSKI MASKULINATIVI V SLOVENŠČINI

METKA FURLAN

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

Povzetek

Ob le nekaj maskulativih iz samostalnikov ženskega spola, ki označujejo osebe, ima slovenščina več kot 100 različnih živalskih maskulativov, ki izkazujejo 15 prvostopenjskih pripon, edino maskulativno funkcijo pa imata le ne več tvorni priponi v razmerjih *goser* ‘gosak’ : *gos* in *kozel* ‘caper’ : *koza*.

Ključne besede: zoonim, maskulativ, feminativ, besedotvorje, pripona, slovenščina

Abstract

In addition to the few masculinized feminine nouns designating persons, Slovenian has over a hundred attested zoonymic masculinized nouns, which exhibit fifteen different primary suffixes, with only two no longer productive suffixes in the relationships *goser* ‘gander’ : *gos* ‘goose’ and *kozel* ‘buck goat’ : *koza* ‘doe goat’ performing a masculinizing function.

Key words: zoonym, masculinized nouns, feminized nouns, word-formation, suffix, Slovene

1 Uvod

V jezikoslovljih se je kot odgovor na vedno večjo družbeno enakopravnost med spoloma predvsem v evropskem prostoru zlasti intenzivno od sredine prejšnjega stoletja začela uveljavljati potreba po tvorbi feminativnih ustreznikov k samostalnikom moškega spola, ki označujejo osebe, njihove poklice in druge funkcije ali statuse družbenega ali socialnega življenja. Slovensko sinhrono jezikoslovje ima to besedotvorno temo razmeroma dobro obdelano, najboljšežnejšo sintezo pa smo dobili z monografijo *Feminativi v slovenskem jeziku* (2021) Tjaše Markežič in Irene Stramljič Breznik, v kateri avtorici feminative po tvorjenosti iz moških parnih poimenovanj ustrezno označujeta kot dodajalne *učitelj-ica* ← *učitelj* in zamenjevalne *zdravn-ica* ← *zdravn-ik*.

1.1 Feminativi

Feminativi niso jezikovna inovacija sodobnega sveta, ampak stalnica z dolgo zgodovino, ki je pogojena tudi z genetično podstatjo jezika. Naš jezik je eden od mlajših potomcev praindoevropsčine, ki v najzgodnejši razvojni stopnji slovnične spolske opozicije ženski : moški ni imela, ampak so bili tedaj samostalniki spolsko označeni po tem, ali so lahko nastopali kot subjekt ali ne. Šele kasneje so tisti, ki so lahko nastopali kot subjekt, postali moškega ali ženskega slovničnega spola. Prerazporeditev prvotnih

samostalnikov kategorije živosti v moški ali ženski slovnični spol pa se je izvrševala glede na denotat. Ker je samostalnik za brata **b^hréH₂tēr* << **b^hréH₂tōr* lahko označeval le osebo moškega naravnega spola, je postal moškega slovničnega spola in enak spol ima še vedno sln. ustreznik *brat*. Nasprotno je samostalnik za sestro **suésōr* lahko označeval le osebo ženskega naravnega spola in je zato postal ženskega slovničnega spola in enak spol ima še vedno sln. ustreznik *sestra* z dodanim značilnim izglasnim *-a* kot večinskim, a ne stoodstotnim označevalcem ženskega slovničnega spola, kot ponazarja naše *vodja* ali *sluga*. Drugačna prerazporeditev se je zgodila pri samostalnikih z denotatom, ki je glede pomenske motiviranosti ustrezal moškemu in ženskemu naravnemu spolu. Takšna sta bila zoonima **H₂eui-* in **g^uou-*. Denotata prvega sta bila enakovredno ovca ali oven, drugega pa krava ali bik, zato sta zoonima v novem spolskem sistemu najprej postala obeh slovničnih spolov, ženskega in moškega. Medtem ko tako žensko-moško spolsko slovnično stanje še odražajo nekateri stari indoevropski jeziki, je v drugih prišlo do jezikovnih sprememb v smeri, da sta se z izpeljavo vzpostavila dva samostalnika ali pa je bil star nadomeščen z dvema genetično različnima. Pide. **H₂eui-* 'ovca/oven' se prek psl. **ou̯b-cǎ* in **ou̯b-nъ* odraža v sln. paru *ovca* : *oven*, pide. **g^uou-* 'krava/bik' pa je doživel leksikalno zamenjavo, ki se prek psl. neologizmov **kōrua* in **býkъ* odraža v sln. paru *krava* : *bik*, staro **g^uou-* pa se v slovanskih jezikih ohranja v generični oznaki **gouědo* = sln. *govédo*.

V slovenščini ima beseda moškega spola *volk* lahko različna denotata, saj se lahko uporablja za označevanje živalskega osebka moškega naravnega spola, lahko pa tudi za splošno označevanje te živalske vrste ne glede na naravni spol. To je samo eden od primerov, ki po inerciji ohranja staro razmerje do denotata iz časa binarnega sistema spola brez slovnične spolske žensko-moške opozicije. Če pa želimo posebej izpostaviti, da govorimo o samici volka, imamo na razpolago izpeljanko *volkulja*, ki počasi izpodriva starejši feminativ *volčica*, v katerem je zaporedje *vlči-* < psl. **u̯lči-* enako sti. *vŕkŕ-* f 'volkulja' kot feminativu k *vŕka-* m 'volk'. Prvotna funkcija feminativa *volčica* se počasi izgublja in uveljavlja kot manjšalnica k *volkulja* (SP 2001). V slovenščini ima v leksikalnem sistemu samostalnik *volk* torej dva položaja, lahko je nadpomenka za posebno živalsko vrsto, lahko pa je skupaj z *volkulja* in *volčica* podpomenka, ko označuje volčjega samca.

Pri nas lahko feminativom sledimo od 16. stoletja dalje, ko so ob dodajalnem besedotvornem tipu *kralj-ica* : *kralj* in zamenjevalnem *delav-ica* : *delav-ec* dobro potrjena tudi parna žensko-moška poimenovanja tipa *žena* : *mož*, ki se od prvih dveh tipov razlikujejo, da nimajo skupnih korenov ali osnov in prav zato niso v nobenem besedotvornem razmerju in tudi v nobeni medsebojni genetični povezanosti. Ob teh leksikalnih žensko-moških poimenovanjih, ki se jih označuje tudi kot nadomestna imena (Toporišič 1992: 113, 383), se postavlja vprašanje, ali je besedo *žena* res treba označiti kot feminativ k *mož* in obratno, ali je beseda *mož* res maskulativ k *žena*, če se feminine obravnava kot tvorjenke ženskega slovničnega spola iz pomenskomotivacijsko enakih samostalniških predlog moškega slovničnega spola. Glede oblikovanja para *žena* : *mož* se postavlja vprašanje, kateri člen parnega poimenovanja se je pridružil h kateremu, ali *žena* ali *mož*. Odgovora na to vprašanje sinhroni pogled ne more podati, lahko pa ga diahroni, pri katerem se izkaže, da je samostalnik *žena* < psl. **ženǎ* < pide. dial. **g^uenéH₂* precej starejši od samostalnika *mož* < psl. **mōžъ* in da se je parno poimenovanje oblikovalo s pridružitvijo oziroma z zbližanjem člena *mož* k *žena*.

2 Maskulinativi

Sodobne družbene enakopravnosti med spoloma jezikovno ne odražajo le feminativi, ampak tudi maskulinativi kot moški parni ustrezniki ženskim poimenovanjem. Bera sodobnih maskulinativov, ki označujejo osebo, je pičila, ker je očitno, da moški redkeje prevzemajo funkcije, ki so v novoveški družbi veljale za izrazito žensko opravilo, pa tudi, da je bila večina funkcij in statusov družbenega in socialnega življenja prvotno ubesedena s samostalniki moškega slovničnega spola, čeprav so se nanašali na denotate ženskega in moškega naravnega spola.

Ob *gospodinjec* 'moški, ki opravlja ali vodi domača, hišna dela', ki se je v slovenščini pojavil po letu 1970 in ima v obeh izdajah SSKJ presenetljivo še vedno oznako šaljivo, ter še mlajšega *šiviljec* 'kdor se poklicno ukvarja s šivanjem, zlasti po vnaprej določenih vzorcih', ki ga je uslovaril šele *Sprotni slovar slovenskega jezika* (Krvina 2014–),¹ se lahko navede le maskulinativ *vdovec* 'mož, čigar žena je umrla in se ponovno ne poroči' k *vdova* 'žena, katere mož je umrl in se ponovno ne poroči', ki ima neprimerno daljšo zgodovino in zato večjo starost od *gospodinjca* in *šiviljca*, saj ga pozna večina slovanskih jezikov in je v fonetični podobi **υ̇bdou̇ḃcḃ* obstajal že v praslovansčini, ko je bil tvorjen iz **υ̇bdou̇ā* z Asg **υ̇bdou̇φ*. Če se ozremo še bolj v preteklost, v družbo starih Indoevropelcev, pa ugotovimo, da v njej potreba po pojmu 'vdovec' očitno ni obstajala, nasprotno pa je bil pojem 'vdova' z besedo **uid^hH₁éueH₂* = sti. *vidhāvā-* 'vdova', lat. *vidua* v njej dobro zasidran. Jezikovno gradivo indoevropskih jezikov kaže, da se je potreba po tvorbi maskulinativov kot tvorjenk iz samostalnika ženskega spola za vdovo tipa *vdovec* ← *vdova*, n. *Witwer* ← *Witwe*, agl. *widower* ← *widow*, it. *vedovo* ← *vedova* pojavila kasneje, šele po zatonu praindoevropske družbe.

2.1 Živalski maskulinativi

Številčno povsem drugačno je stanje živalskih maskulinativov. Iz sodobnih in zgodovinskih slovarskih virov od 16. stoletja dalje in iz različnih narečnih virov jih je bilo mogoče evidentirati nekaj čez 100, med katerimi prevladujejo oznake za domače vzrejne živali, v manjši meri pa so zastopane tudi druge. To je verjetno povezano s potrebo po razlikovanju predvsem v ruralnem svetu, saj imajo samci kot oplojevalci pomembno vlogo pri vzreji živali. Tudi zaradi ženskega spola nadpomenke *živâl* < **žîualb* je namreč veliko živalskih vrst poimenovanih s samostalniki ženskega slovničnega spola.

¹ Maskulinativ *gospodinjec* je izpostavil že Toporišič (1992: 113), oba pa Vidovič Muha (2011: 410). Oba avtorja širše znanega in tudi starejšega *vdovec* ne navajata. Toporišič (1992: 113) ob *žanjica*, *miš*, *srna*, *kača* navaja še *žanjec* ob zoonimskih maskulinativih *srnjak*, *mišak*, *kačon*, ki da so iz ustreznih samostalnikov ženskega spola tvorjeni s »pripionskim obrazilom«. Toda v razmerju *žanjec* : *žanjica* prvi člen ni izpeljan iz *žanjica*, kot implicira Toporišičeva dikcija, ampak je *žanjica* feminativ k *žanjec*, prim. Furlan (2018). Sodeč po pomenski predstavitvi *kačōn* m 'kača, navadno velika' (SSKJ z oznako ekspresivno), knjižni *kačon* ne more biti prepoznan kot maskulinativ oziroma po Toporišičevi dikciji »moški ustreznik« h *kača*, ampak ima pripona *-on* v tem primeru bolj verjetno večalno (= avgmentativno) funkcijo. Maskulinativ je namreč le Pleteršnikov *kačōn* 'Schlangenmännchen' po Erjavčevem gradivu izpod Krna, ki ga po njem navaja Bajec (1950: 46), od koder ga je verjetno povzel Toporišič (1992: 113).

2.1.1 Zamenjevalni besedotvorni vzorec

Večina živalskih maskulativov odraža zamenjevalni besedotvorni tip, pri katerem se ajevsko izglasje zoonima, ki je nosilec ženskega slovničnega spola, zamenja s pripono, ki jo je treba označiti kot maskulativno:

<i>pur-a</i> f	→ <i>pur-an</i> ² m
	→ <i>pur-ič</i> m
	→ <i>pur-man</i> m
<i>kur-a</i> f	→ <i>kur-nik</i> m
<i>sov-a</i> f	→ <i>sov-an</i> m
	→ <i>sov-ir</i> m
	→ <i>sov-on</i> m

Redkejši je zamenjevalni vzorec, pri katerem se izglasje *-ica* zamenja z *-jak*:

<i>lis-ica</i> f	→ <i>lis-jak</i>
<i>prepel-ica</i> f	→ <i>prepel-jak</i>

Toda fonemsko zaporedje *-sj-* v primeru *lisjak* kaže, da izglasje *-jak* ne more odražati pripone **-'akъ*, kar bi dalo sln. **lišak*, ampak je bila vmesna stopnja pri tvorbi enako kot pri osamljenem *žabovac*, g *-vca* 'žabec' (Pleteršnik; Cigale 1860 s.v. *Frosch*) < **žab-ov-ec* < **žab-ou-ьсѣ* pridevnik, in sicer na *-ji* < *-ьjъ(iъ)* tipa *žâbji* < **žabъjъ-iъ*. Diahroni pogled na nastanek sodobnega para *lisica* : *lisjak* celo pokaže, da je bil maskulativ *lisjak* tvorjen s posamostaljenjem s pripono *-ak* < **-akъ* iz pridevnika **lisji*, ki je bil tvorjen iz zoonima *lis* m 'lisjak', ki ga potrjujejo starejši slovenski viri *lis* m, g *liša* 'das Fuchsmännchen' (Pleteršnik), *lis* 'Fuchsmännchen' (Janežič 1851), *liř*, g *liša* 'der Fuchs, das Fuchsmännchen, Vulpes' (Murko 1833a: 165), znan pa je tudi v drugih slovanskih jezikih, v stcsl. *lisъ* 'lisjak', hrv., srb. *liš* 'isto' (ARj), r. *lis*, g *liša*, br. *lis*, g *liša* (Nosovič 1870), ukr. *lys*, g *-a* (Grinčenko 1907–1909), p. *lis*, kaš. *lës*, č. *lis*, slš. *lis*, gl. *lis* (Skok 1971–1974: II:306; Bezljaj ESSJ: II:143; ÈSSJa: 15:150). Nasprotno pa je *lisica* tvorba tipa *samica* k *samec* (Furlan 2018: 107ss.) iz **lisъсѣ* 'lisjak', ki se potrjuje v hrv. *lišac*, g *-sca* 'isto' (Belostenec 1740; ARj) = kajk. *lišec*, g *lišca* (Lipljin 2002), *lišac*, g *-sca* (Bačka – Sekulić 2005). Slovenski par *lisica* : *lisjak* je torej nastal podobno kot par *žena* : *mož*, tj. s približanjem besedotvorno oddaljenih, a v primeru para *lisica* : *lisjak* medsebojno sorodnih leksemov, ker oba vsebujeta isti slovanski koren **lis-*.

Pri tvorbi sodobnega maskulativa *prepeljak* ob *prepelica* soudeležba pridevnika istega tipa na *-ji* sicer fonetično ni dokazljiva, zaradi obstoja starega ornitonima, ki se potrjuje v r. *pérepel* 'prepelica (samec)' (Vasmer 1986–1987: II:239), je pa verjetna.

Tudi razmerje med maskulativom *ôpičjak/opičjâk* 'opičji samec' (SSKJ), panon. prleš. *ôpičjak/ûpičjak* 'isto' (Rajh 2010) in *ôpica*, pri katerem se sinhrono gledano kaže kot zamenjevalni vzorec, pri katerem je pripona *-ica* nadomeščena z *-jak*, izglasje *-čjak* ponazarja, da je maskulativ s pripono *-ak* posamostaljen iz pridevnika *ôpičji* (SSKJ) = *ôpičji* (Pleteršnik). Enako tudi v razmerju *žab-a* : *žab-jak* maskulativ temelji na posamostaljenju s pripono *-ak* iz pridevnika *žabji* < **-ьjъ(iъ)* < **-ejo-s*, saj bi se ob tvorjenosti s pripono *-jak* < **-'akъ* v slovenščini maskulativ glasil **žabljak*.

² V shematičnem prikazu razmerja samostalnik ženskega spola z živalskim denotatom → maskulativ, ki vključuje sodobno knjižno, narečno in/ali zgodovinsko gradivo, naglasno stanje gradiva ni upoštevano, ker je od primera do primera različno.

2.1.2 Sinhroni dodajalni besedotvorni vzorec

V nekaterih primerih bi se s sinhronega pogleda lahko prepoznalo dodajalni besedotvorni tip, a diahroni pogled pokaže, da ni tako, ker se je v osnovnem ijevskem samostalniku izglasni *-b < *-i-s zamenjal z maskulinativno pripono. Takšna ugotovitev seveda velja le za starejše primere, ki zaradi popolnih ustreznikov v drugih slovanskih jezikih niso nastali interno slovensko, ko so izglasni polglasniki že odpadli.

Sinhroni pogled pokaže na dodajalno besedotvorno razmerje:

gos f → *gos-ak*
→ *gos-an*
→ *gos-er*

Diahroni pogled pa pokaže na zamenjevalno:

**gos-b* f → **gos-akъ*
→ **gos-anъ*
→ **gos-erъ*

Ker bi se izhodiščno **gos-akъ* razvilo v sln. **gošak*, je sln. *gosjak* mlada, interno slovenska tvorjenka, ki je bila po analogiji z drugimi maskulinativi na *-jak* prenarejena iz starejšega *gosak*, ki je znan tudi v večini drugih slovanskih jezikov, prim. hrv., srb. *gùsāk*, g *gusāka* 'isto', mak. *gusak*, blg. *gъsāk*, str. *gusakъ*, r. *gusāk*, br. *gusāk*, ukr. *gusāk*, p. *gąsak*, č. *husāk*, slš. *husāk*. Verjetno je torej, da je bilo *gosjāk* 'gosak' (Pleteršnik), *gosjāk* 'Gänferich, Saatgans' (Janežič 1851), dol. *gasjak* 'gosak' (Mačkovec pri Dvoru – SLA), *gofsjāk* 'Gans' (Hipolit 1711–1712), *gosjāk* 'Ganfer, anfer mas.' (Pohlin 1781), *goffjak* 'Ganfer, Männlein' (Gutsman 1789), *goffjāk* 'der Ganfer' (Jarnik 1832: 142) iz prvotnega *gosāk* < **gosākъ* preoblikovano pod vplivom pridevnika *gôsjj*.

Še starejši je v slovenščini osamljen in zastarel maskulinativ na *-er goser*, ki se onimiziran ohranja v priimku *Goser*, in je enak maskulinativom v drugih slovanskih jezikih, v blg. *gъser*, p. *gąsior*, *gešior*, č. *gouser*, slš. *húser*, gl. *husor*, dl. *gusor*. Širok areal tega maskulinativa kaže na njegov praslovanski obstoj **gôserъ* 'gosak' in na praslovanski spolski par **gôsb* f : **gôserъ* m.

2.1.3 Izpridevniška tvorjenost sinhronih maskulinativov na *-jak* < *-ъј-акъ, -njak < *-ън-'акъ, -nik < *-ън-икъ, -ovec < *-оу-ьсь

Besedotvorno razmerje *gos* : *gosak* : *gosjak* je pokazalo, da je razmerje *gos* : *gosak* prvotno, variantni maskulinativ *gosjak* pa sekundaren, ker je iz *gosak* nastal pod vplivom pridevnika *gosji*. Izpridevniško tvorjeni maskulinativi niso prvostopenjske izpeljanke iz ustreznih samostalnikov ženskega spola in jih prav zato ni mogoče označiti kot prave maskulative, ker so tako funkcijo pridobili sekundarno, s približanjem s posebno pripono posamostaljenega pridevnika s samostalnikom ženskega spola podobno, kot se je vzpostavilo žensko-moško razmerje v parih *žena* : *mož* oziroma *lisica* : *lisjak*, *žaba* : *žabjak*, *opica* : *opičjak*, pa tudi *žaba* : *žabovec*. Med take sekundarno vzpostavljene maskulative spada tudi razmerje *opica* : *opičnjak* (npr. *opičnják* (SSKJ), *ópizhnjak* 'das Affen-Mannchen', *vópizhnjak* 'das Affenmännchen' (Murko 1833a)), ki temelji na vmesnem pridevniku na *-en* < *-ънъ, ki ga slovenščina ne potrjuje. Enako tudi v parih *košúta* 'jelenja samica' : *košútnik* 'ein Hirsch in der Brunft' (Janežič 1851), *kofhutnik* 'Hirsch in der Brunft' (Gutsman), *kofhútnik* 'der Hirsch in der Brunft' (Jarnik

1832: 154), onimizirano v cgn *Košutnik* (ZSSP); *ráca* ‘anas’ : *râčnik* ‘racman’ (Pleteršnik), *račnik* ‘Enterich’ (Cigale 1860), *razhnik* ‘Enter, razman’ (Gutsman 1789), *rázhnik* ‘Enterich, Entrich’ (Murko 1833b s.v. *Ente* z oznako, da je beseda koroška), prek vzdevka za človeka, ki hodi kot raca, morda onimizirano v cgn *Ráčnik* (ZSSP), *opica* : *ôpičnik* (knjiž. – SSKJ), *ôpičnik* ‘das Affenmännchen’ (Pleteršnik), *opičnik* (Janežič 1851), 19. st. *ópizhnik* ‘das Affen-Mannchen’, *vópizhnik* ‘das Affenmännchen’ (Murko 1833a) vmesni pridevnik na *-en* ni potrjen. Sinhrono so te tvorbe sicer razumljene kot maskulinativi, besedotvorno pa niso prvostopenjske izpeljanke iz podstavnih samostalnikov ženskega spola. Narečno gradivo teh zloženih = konglomeratnih pripov v maskulinativni funkciji ne potrjuje.

2.1.4 Slovenske maskulinativne pripone

Nabor knjižnih in narečnih ter le zgodovinsko izpričanih zoonimskih maskulinativov kot prvostopenjskih izpeljank iz samostalnikov ženskega spola pokaže na bolj ali manj tvornih 15 maskulinativnih pripov *-ač*, *-ak*, *-an*, *-e*, *-ec*, *-ej*, *-ek*, *-elj*, *-er*, *-ič*, *-in*, *-ir*,³ *-jak*, *-man*, *-on*, *-uh*.^{4,5}

2.1.4.1 Knjižne maskulinativne pripone

Od 15 maskulinativnih pripov jih gradivo v SSKJ potrjuje malo več kot polovico. Med 10 pripovami *-ak*, *-an*, *-ec*, *-ek*, *-in*, *-ir*, *-jak*, *-man*, *-on*, *-uh* je najpogostejša *-jak*, za katero se po analizi primerov *lisjak*, *žabjak*, *opičjak* in verjetno *prepeljak*, ne pa tudi *mišjak* in *srnjak*,⁶ izkaže, da je v primerih *lisjak*, *žabjak* in *opičjak*⁷ pripovna zložena iz pridevniške **-bi-* in samostalniške **-akъ*, medtem ko sta *mišjak* in *srnjak* glede na fonemsko zaporedje lahko tvorjena s staro pripov **-'akъ*.⁸

Po pogostnosti sledijo maskulinativi na *-ec* in *-ak*, prim. *mulec* ← *mula*, *regeljč* ← *reglja* (slednje v SSKJ nepotrjeno), *žabec* ← *žaba*; *bušak* ← *buša*, *mišak* ← *miš*, *racak* ← *raca*, *gosak* ← *gos*. Le z enim ali dvema primeroma so zastopane pripone *-an*, *-ek*, *-in*, *-ir*, *-man*, *-on*, *-uh*, prim. *puran* ← *pura*; *črnoglavček* ← *črnoglavka* (slednje v SSKJ

³ Pripovna se kot maskulinativna potrjuje le v paru *sovir* : *sova*. Ornitonim *sovir* je bil v SSKJ sprejet na podlagi Pleteršnikovega slovarja in gradiva iz proze Ivana Tavčarja z najstarejšo pojavitvijo iz leta 1876 v delih *V gorah* (Gradivo SSKJ), *Holekova Nežika* in *Ivan Slavelj* (IMP).

⁴ Maskulinativ je treba prepoznati tudi v *cizalé* ‘žrebe’ (kor. zilj. (Blače/Vorderberg) – SLA) v razmerju do *ciza* f ‘weibliche Füllen’ (Janežič 1851), kor. zilj. *ciza* ‘žensko žrebe’ (Blače/Vorderberg – SLA), toda *zisa* ‘Stutte’ (Gutsman), *zisa* ‘die Stutte’ (Jarnik 1832: 129), wind. *zisa* ‘Stute, kobilica, wind. *plasa, mora*’ (Freyer 1842: 6). Ta koroški primer je glede maskulinativne funkcije pripone popolnoma osamljen, čeprav homonimno pripovna potrjuje še ziljsko *hōtālē* ‘prašiček’ (Brdo pri Šmohorju/Egg bei Hermagor – SLA), v katerem je pripovna manjšalna enako kot v zilj. *rēhālē* k *rēχ* ‘srna’ (Brdo pri Šmohorju/Egg bei Hermagor – SLA). Pripone *-alē* še ni mogoče zanesljivo rekonstruirati ali poknjžiti. Kaže sicer na izglasje **-li*, enako kot manjšalna oziroma ljubkovalna pripovna *-ali* v *kōsali* h *kōs* m ‘kos’, *dīādali* k *dīād* m ‘ded’ (Pronk 2009: 79), kateri vokal pa bi bilo treba prepoznati v polglasniku *-a-* levo od *-lē* < sln. **-li*, pa ni bilo mogoče ugotoviti. Ziljski primer *cizalē* ni bil vključen v korpus maskulinativov in še povsem nepojasnjena pripovna ni bila pridružena prepoznanim maskulinativnim.

⁵ V nabor slovenskih maskulinativnih pripov kot ne več produktivna ni bila vključena pripovna, ki jo izkazuje razmerje *koz-el* : *koz-a* < psl. **koz-ьlb* : **koza*.

⁶ Tudi v osamljenem prekmurskem *ovčák* m ‘der Widder’ (pkm. - Pleteršnik po Cafu), kar je bilo onimizirano v cgn *Ovčák*, *Ovček*, *Učák*.

⁷ Tudi v osamljenem koroško rožanskem primeru *sovják* ‘sovji samec’ (Šašel 1957) < **sou-bi-akъ*.

⁸ Če maskulinativi *lisjak*, *žabjak* in *opičjak* ne bi vsebovali zložene pripone **-bi-akъ*, ampak staro **-'akъ*, bi se v slovenščini glasili **lišak*, **žabljak* in **opičak*, koroško rožansko pa **sovljak*.

nepotrjeno),⁹ *icek*¹⁰ ← *ica*; *rogin* ← *roga* (slednje v SSKJ nepotrjeno); *sovir* ← *sova*; *purman* ← *pura*, *racman* ← *raca*; *mačkon* ← *mačka*, *žabon* ← *žaba*; *prepeluh* ← *prepelica*. Med knjižnimi pravimi = prvostopenjskimi maskulativnimi priponami nobena ni potrjena le v sodobni knjižni leksiki, ampak se vse pojavljajo tudi v narečjih ali zgodovinskih virih. Tudi pripona *-uh*, ki se potrjuje z edinim primerom *prepeluh*, je pravzaprav narečna, saj je bil ta maskulativ v SSKJ sprejet na podlagi podatka, da je bil ta ornitonim znan v Šentjanžu na Dolenjskem (Gradivo SSKJ), pred tem pa je bil zabeležen že v Glonarjevem slovarju (Glonar 1936).

Od knjižnih maskulativov je večina predstavljenih kot nevtralnih, torej stilno nezaznamovanih. Izjeme predstavljajo *žabec* z oznako ekspresivno,¹¹ *bušak* z oznako slabšalno, *žabon* z oznako ekspresivno, *icek* z oznako ljubkovalno, a je enako označena tudi besedotvorna podstava *ica*.

2.1.4.2 Narečne in le zgodovinsko potrjene maskulativne pripone

Med evidentiranimi maskulativnimi priponami so nekatere le narečne ali potrjene le v zgodovinskih virih, nekatere med njimi pa so celo omejene na ožje narečno območje.

2.1.4.3 Koroška maskulativna pripona *-ej* < *-aj* << **-ějъ*

Tu naj izpostavim pretežno koroško pripono *-ej* s številnimi primeri:

qěpěj ‘petelin’ (kor. rož. – Šašel 1957) ← *qěpa* ‘kurica’ (kor. rož., v otroškem govoru – Šašel 1957); *qò:ni* ‘prašič’ (kor. rož. – Kattnig 2017) < **konej*, rož. *kòni*, pl *kòněja* ‘prašič’ (Loče/Latschach – SLA), *qòne* ‘isto’ (Breznica/Frießnitz – SLA), *òni* (Hodiše/Keutschach – SLA), *òni*, pl *ònijə* (Čahorče/Tschachoritsch – SLA), *òni*, g *-ja* (Sveče/Suetschach – SLA), psovka *òni* (Slovenji Plajberk/Windisch Bleiberg – SLA) ← *qò:na* ‘svinja’ (kor. rož. – Kattnig 2017); *qěžěj* ‘kozlič’ (kor. rož. – Šašel 1957), rož. *qè:zej* ‘kozliček’ (Kattnig 2017) ← *qěza* ‘mlada koza’, tudi ‘vzdevek ženski’ (kor. rož. – Šašel 1957), rož. *qè:za* ‘koza’ (Kattnig 2017); *tlúcěj* ‘tele’ (kor. rož. – Šašel 1957) ← *tlúca* ‘telica’ (Šašel 1957); *mûněj* ‘maček’ (kor. rož. – Šašel 1957), rož. *mù:nej* (Kattnig 2017) ← *múna* ‘muca, die Katze’ (kor. – Pleteršnik), *muna* ‘Katze’ (Janežič 1851), kor. rož. *mûna* ‘mačka’ (Šašel 1957), rož. *mù:na* ‘mačka’ (Kattnig 2017), zilj. *múna* ‘mačka’ (Rateče – RS 2015), primor. obsoš. *mù:na* ‘mačka’ (Ivančič Kutin 2007), *muna* ‘Katze, mazhka’ (Gutsman 1789), *múna* ‘die Katze’ (Murko 1833a: 202); *páčěj* ‘der Saubär, ein zahmer Eber’ (kor. – Pleteršnik), *pačej* ‘Eber’ (Cigale 1860 z oznako, da je beseda koroška), *pačej* ‘Eber’, ‘ein gefchnittenes männliches Schwein’ (Janežič 1851), kor. rož. *páčěj* ‘prašič, rezan merjasec’ (Šašel 1957), *pà:čej* ‘prašič, rezan merjasec’ (Kattnig 2017) ← *pača* ‘svinja’ (dol. kost. – Gregorič 2014 z oznako ljubkovalno); *sòrej* ‘sorast vol’ (Pleteršnik po Miklošiču), tj. ‘vol s progo po hrbtu’ ← *sòra* ‘Name einer Kuh mit einem Streifen auf dem Rücken’ (Pleteršnik po Cafu); *kávrej* ‘puran’ (Pleteršnik), *kavrej* ‘puran, purman, purč, kavran (?)’, *kavrač*, *indijanski petelin*, Trut, Truthahn (Meleagris)’ (Cigale 1860), *kaurei* ‘purman, morak, indianski petelin, indianischer Hahn’ (Gutsman 1789),

⁹ Toda dobro potrjeno v drugih virih: *črnoglavka* ‘penica, katere samec ima črno glavo, Sylvia atricapilla’ (SSKJ), *črnoglavka* ‘Sylvia atricapilla’ (CZŽ 1997: 255), *črnoglavka* ‘das Schwarzplättchen (sylvia atricapilla)’ (Pleteršnik), *črnoglavka* ‘Sylvia atricapilla’ (Erjavec 1875: 284), *zhernaglavka*, *ena maihina tizhiza ...* (Kastelec-Vorenc 1680–1710), *zhernoglavka* ‘Currus atricapilla, fchwarzfcheitliger Sänger, zhernoglavna pěniza, zherna pěniza’ (Freyer 1842: 15).

¹⁰ Brez pričakovane palatalizacije velara, toda pričakovano *iček* ‘teliček’ (panon. prleš. – Rajh 2010) < **ič-ькъ*.

¹¹ Toda v eSSKJ normirano kot nevtralnno.

kavrej ‘ind. Hahn’ (Jarnik 1832: 240), *kávrej* ‘*kavrázh*, wälfcher Hahn, der Truthahn (Gallus indicus)’ (Murko 1833a: 121) ← *kávra* ‘pura’ (Pleteršnik).

2.1.4.4 Severnoprimska maskulinativna pripona -on

Nasprotno je na skrajnem severozahodnem območju dobro potrjena pripona -on, ki je na tem območju pogosta tudi zaradi vpliva furlanskih izposojenk na -on oziroma italijanskih na -one, pri čemer spolska para v furl. *ciavròn* ‘kozel’ : *ciàvre* f ‘koza’ in it. *caprone* ‘kozel’ : *capra* f ‘koza’ kažeta na adstratni vpliv pri interno slovenski tvorjenosti teh narečnih maskulinativov:

kačõn ‘Schlangenmännchen’ (obsoš. – Pleteršnik) ← *káča* ‘anguis, serpens’; *lesičõn/ləsičõ* ‘maschio di volpe’ (primor. ter. – Spinozzi Monai 2009: 479), *lesičyón* (Merkù GSTN)¹² ← *lisíca*; *očõn* ‘gosak’ (primor. nad. – Rigoni, Salvino 1999), *očõn* ‘oca m.’ (Špehonja 2012) ← *ócg* ‘gos’ (primor. rez. (Osojane) – Steenwijk 2001: 130), nad. *òča* ‘oca’, *uòča* ‘isto’, *òcja* (Rigoni, Salvino 1999), *òča* ‘oca, papero’, tj. ‘gos ali gosak’ (Špehonja 2012); *rə'cu:ən* ‘račji samec’ (primor. kraš. (Vrh Sv. Mihaela/San Michele del Carso – Devetak 2002: 100), rovt. tolm. *racõn* ‘račji samec’ (Čepovan – SLA) ← *ráca* ‘anas’; *snicõn* ‘cinciallegra maschio’ (primor. nad. – Špehonja 2012) ← *siníca* ‘cincia’, *sníca* ‘isto’, *sníca* (primor. nad. – Rigoni, Salvino 1999), *siníca* ‘cinciallegra’, *sníca* ‘isto’, *sníca* (Rigoni, Salvino 1999); *sawó* (primor. ter. – Spinozzi Monai 2009: 104), nad. *sovõn* ‘gufo’ (Rigoni, Salvino 1999), *sovõn* ‘civetta maschio’ (Špehonja 2012) = ‘čuk’, briš. *səvón* ‘sovin samec’ (Erzetič 2007) ← *sóva*; primor. notr. *măčkūən* ‘maček’ (Šmarje, Goče pri Vipavi – SLA) ← *máčka* (Šmarje, Goče pri Vipavi – SLA).

2.1.4.5 Druge neknjižne maskulinativne pripone -ač, -elj, -e in -ič

V sodobni knjižni slovenščini popolnoma neznane so maskulinativne pripone -ač < *-ačb, -elj < *-ɛlʲb, -e < *-ɛ(t-) in -ič < *-itʲb:

-ač:

kavráč ‘vran’ (Pleteršnik po Cafu), panon. prleš. *kav'ra:č* ‘(črni) vran’ (Rajh 2010) ← *kávra* ‘vrana’ (Pleteršnik po Cafu); *srakáč* ‘die männliche Elster’ (Pleteršnik po Cafu) ← *sráka*;

-elj:

bígəl ‘oven’ (Sveti Gregor, Krka, Zagradec, Mačkovec pri Dvoru, Rašica – SLA), v Zagradcu tudi *bígəl* (SLA) ← *bíga* ‘ovca’ (dol. (Rašica) – SLA), dol. *bíga* ‘isto’ (Podgorica, Sveti Gregor, Goriča vas pri Ribnici, Dolenja vas, Ambrus, Kolenča vas, Muljava, Zagradec, Žužemberk – SLA); *čógəlj*, g -glja ‘lisast vol’ (Pleteršnik po Cafu) ← *čóga* ‘lisasta krava’ (Pleteršnik po Cafu); *kúzəlj*, g -zlja ‘der Hund’ (Pleteršnik), kuzel, g -zla ‘Hund’ (Janežič 1851), *kufəl* ‘Hund, canis’ (Pohlin 1781), toda *kusel* ‘Hündchen, kusei, kushek’ (Gutsman 1789), *kúselj*, g -slja/-seljna ‘das Hündchen’ (Murko 1833a: 155) ← *kúza* ‘die Hündin’ (Pleteršnik); *pùtl*, g -na ‘petelin’ (rovt. tolm. (Porezen) – SLA) ← *púta* ‘kokoš’; *rúmelj* ‘ime govedu’ (rovt. tolm. – Erjavec, LMS 1875, 225) ← *'ruma* ‘krava rumenkaste barve’ (dol. kost. – Gregorič 2014);

-e:

dimè m, g -éta ‘črnordec vol’ (Pleteršnik), toda dol. kost. *'dime* n, g -ta ‘temno siv vol’ (Gregorič 2014) ← *díma* ‘temno siva krava’ (dial. – SSKJ), *díma* ‘krava dimaste barve’

¹² Upoštevač druge navedene primere, bi pri tvorbi maskulinativa na -on iz *lisica* pričakovali **lisicon*. Realizirano **lisičõn* ‘lisjak’ s -č- in ne -c- je verjetno rezultat ekspresivne palatalizacije, ki jo zasledimo tudi v entomonimu *mušõn* ‘čmrlj’ (nadiško, tersko, rezijansko, obsoško) iz *muha* ‘musca’ in *hlapčõn* ‘velik hlapec’ ter *pesničõn* ‘slab pesnik’ (Furlan 2022: 13).

(Pleteršnik); *'rōse* m, g *-ta* 'vol temnosive barve' (dol. kost. – Gregorič 2014) ← *rōsa* 'ime kravi' (Pleteršnik); *rumè* m, g *-éta* 'rumenkast vol' (Idrija – Pleteršnik), rovt. črnovr. *ḡrme* 'ime volu' (Tominec 1964), dol. kost. *'rume* m, g *-ta* 'vol rumenkaste barve' (Gregorič 2014) ← *'ruma* 'krava rumenkaste barve' (dol. kost. – Gregorič 2014);
-ič:

belídič 'bel kozel' (Pleteršnik po Cafu) ← *belída* 'ime bele koze' (Grahovo, sodobno Grahovo ob Bači – Pleteršnik) = rovt. tolm. *belída* 'kozje ime' (Erjavac, LMS 1875, 223); *hotič* 'das Ferkel' (zilj. – Pleteršnik), *hôtáč* 'pig; hog' (Pronk 2009), *hôtáč* 'prašič' (Brdo pri Šmohorju/Egg bei Hermagor – SLA), *hôtáč* 'isto' (Borlje/Förolach – SLA), *hôtáč*, pl *hôtáčǎ* (Bistrica na Zilji/Feistritz an der Gail – SLA), *hotizh* 'Ferkel' (Jarnik 1832: 144), prek vzdevka onimizirano v cgn *Hotič* (ZSSP) ← *hota* 'das Schwein' (kor. zilj. – Pleteršnik); *puríč*, g *-iča* 'junger Truthahn' (Pleteršnik), toda *purč* 'Trut, Truthahn' (Meleagris), *puran*, *purman*, *kavran* (?), *kavrač*, *kavrej*, *indijanski petelin*' (Cigale 1860), *purizhi* 'pulli Indici' (Kastelec-Vorenc 1680–1710), *purzh* 'kleiner Hahn, gallus indicus' (Pohlin 1781), *purzh* 'indianischer Hahn, purman' (Gutsman 1789), *púrzh* 'der Truthahn, der Puter' (Murko 1833a: 462) ← *pûra* (Pleteršnik); *taškič*, g *-iča* 'das Männchen vom Rothkehlchen' (Pleteršnik) = primor. kraš. *těškić*, g *těškića* 'Männchen des Rothkehlchens' (Štrekelj 1887: 404) ← *tà:ška* 'taščica, ptica pevka' (primor. obsoš. – Ivančič Kutin 2007).

2.1.4.6 Knjižne in narečne maskulinativne pripone -an < *-анъ, -ec < *-ьсь in -ek < *-ькъ

V knjižnem jeziku sicer potrjena pripona -an je v narečjih in zgodovinskih virih pogosta:

'čukan 'petelin' (dol. kost. – Gregorič 2014) ← *čûka* 'kokoš' (dol. – Pleteršnik), bkr. *čuka* 'kokoš' (Šašelj 1906: 248), kost. *'čuka* 'kokoš, kura' (Gregorič 2014); *ḡsán* 'gosak' (kor. zilj. (Blače/Vorderberg) – SLA) ← *gōs*, g *gōsī* 'anser femina'; *gōskán* 'gosjak' (dol. bkr. – Šašelj 1906: 254) ← *gōska* 'goskica' (SSKJ), toda 'gos' (dol., jvzh. štaj. – Pleteršnik), *goska* 'junge Gans' (Janežič 1851), panon. pkm. *gouska* 'gos' (Novak 1996), prleš. *'gō:ska* 'isto' (Rajh 2010), rovt. črnovr. *ḡuaska* (Tominec 1964), dol. kost. *'gō:ska* (Gregorič 214), štaj. zgsav. *'gō:ska* 'gos' (Weiss 1998); *qépan* 'petelin' (kor. rož. – Šašel 1957) ← *qépa* 'kurica' (kor. rož. – Šašel 1957 v otroškem govoru); *lisan* 'lisast vol' (dol. bkr. – Šašelj 1906: 269), kost. *'lisan* 'isto' (Gregorič 2014) ← *lisa* 'lisasta krava' (dial. – SSKJ), *lisa* 'ein weibliches Thier mit einer Blässe; eine Stute, mit einer Stirnblässe' (pkm.), 'eine solche Kuh', 'eine solche Sau' (jvzh. štaj. – Pleteršnik), kor. rož. *lisa* 'ime kravi z belo liso na glavi' (Šašel 1957), rož. *li:sa* 'ime krave z belo liso na čelu' (Kattinig 2017); *'mikan* 'maček, mucek' (dol. kost. – Gregorič 2014 z oznako ljubkovalno) ← *'mika* 'mačka, mucka' (dol. kost. – Gregorič 2014 z oznako ljubkovalno); *perán*, g *-ána* 'weißgesprenkelter Ochs' (Pleteršnik), dol. kost. *'peran* 'rdečkastorjav konj, vol', *g're: kó* *'peran* 'hitro, živahno, odločno' (Gregorič 2014) ← *'pera* 'krava rdečkastorjave barve' (dol. kost. – Gregorič 2014) < **pýra*; *purán*, g *-a* 'velika domača ptica z dolgim golim vratom in golo glavo' (SSKJ), *purán* 'der Truthahn oder Indian (meleagris gallopavo)' (Pleteršnik), *purán* 'der Truthahn, der Puter, Gallus indicus' (Murko 1833a: 461) ← *pûra* (Pleteršnik); *sovàn*, g *-ána* 'das Eulenmännchen' (Pleteršnik po Cafu) ← *sóva*; *mílan* 'ime belemu volu, psu' (dol. bkr. – Šašelj 1909: 257) ← *mila* 'ime beli kravi' (dol. bkr. – Šašelj 1909: 257); *žügan* 'gosak (gosji samec)' (dol. kost. – Gregorič 2014) ← *žüga* 'gos' (dol. kost. – Gregorič 2014).

Prav tako je v narečjih in zgodovinskih virih dobro potrjena maskulinativna pripona -ec:

basûljac, g *-ljca* 'prasec za pitanje' (Pleteršnik) ← *basúlja* 'svinja za pitanje' (star. – SSKJ), gor. *basúlja* 'svinja za pitanje' (Pleteršnik), *na Ogerskem in Srbskem pa redé*

živali okroglega, zalitega hrbta in kodraste, skoro volnaste dlake, tako imenovane basulje (Erjavec 1875: 268); **bībāc**, g -bca 'puran' (Pleteršnik) ← **bība** 'pura' (Pleteršnik po Cafu); **bīgāc** 'oven' (dol. (Dolenje Brezovo) – SLA) ← **bīga** 'ovca' (dol. (Rašica) – SLA), dol. **bīga** 'isto' (Podgorica, Sveti Gregor, Goriča vas pri Ribnici, Dolenja vas, Ambrus, Kolenča vas, Muljava, Zagradec, Žužemberk – SLA); **čūkec** 'petelin' (dol. bkr. – Šašelj 1906: 248), toda **čukac**, g -a 'petelinček' (Gregorič 2014) ← **čūka** 'kokoš' (dol. – Pleteršnik), dol. bkr. **čuka** 'kokoš' (Šašelj 1906: 248), kost. **čuka** 'kokoš, kura' (Gregorič 2014); **dīmāc**, g -mca 'črnordeč vol' (Pleteršnik), **dimec** 'ein schwarzüchiger Ochs' (Cigale 1860 s.v. Ochs) ← **dīma** 'temno siva krava' (dial. – SSKJ), **dīma** 'krava dimaste barve' (Pleteršnik), **dīma** 'eine rauchgraue, schwarzgelbe Kuh, **dimša**, **dimka**, **dimara**' (Cigale 1860 s.v. Kuh), rovt. črnovr. **dīmā** 'kravje ime' (Tominec 1964), dol. kost. **dīma** 'temno siva krava' (Gregorič 2014), štaj. zgsav. **dīma** 'temno siva krava' (Weiss 1998); **hīljāc**, g -ljca 'ein Ochs mit zurückgebogenen Hörnern' (Lašče, Zemon – Pleteršnik) = **hīljec**, g -ljca 'vol s takimi rogovi' (Zemon pri Ilirski Bistrici, Lašče – Erjavec, LMS 1882/1883, 204) ← **hīlja** 'eine Kuh mit zurückgebogenen Hörnern' (Lašče, Zemon – Pleteršnik) = **hīlja** 'krava z nazaj zavitiimi rogovi' (Zemon pri Ilirski Bistrici, Lašče – Erjavec, LMS 1882/1883, 204); **jāgodāc**, g -dca 'ein erdbeerfarbener Ochs' (Pleteršnik) ← **jāgoda** 'rdečkasta krava' (SSKJ), **jagoda** 'erdbeeröthliche Kuh' (Cigale 1860 s.v. Kuh), rovt. tolm. **jāgoda** 'ime govedu' (Erjavec, LMS 1875, 225); **kīrmāc**, g -mca 'das Mastschwein' (pkm. – Pleteršnik po Cafu), onimiziran v cgn **Krmec**, **Krmc**, **Kermec**, **Kermc** (ZSSP) ← **kīrma** 'divja svinja' (zastarelo – SSKJ); **kūkāc**, g -kca '(navadno črn) prasec' (Pleteršnik) = **kūkec**, g -kca 'prasec' (primor. kraš. (Rihenberk = Branik) – Erjavec, LMS 1879, 142), kraš. **kūkāc** 'Schwein' (Štrekelj 1887: 396) ← **kūka** 'das Schwein' (Pleteršnik), primor. kraš. **kūka** 'Schwein' (Štrekelj 1887: 428); **mīkac**, g -a 'maček, muček' (dol. kost. – Gregorič 2014 z oznako ljubkovalno) ← **mīka** 'mačka, mucka' (dol. kost. – Gregorič 2014 z oznako ljubkovalno); **mūfēc**, g -fca 'mufast vol' (Lašče – Pleteršnik), tj. 'vol z debelim in povešenim gobcem' ← **mūfa** 'eine Kuh mit dicken, herabhängenden Lippen' (Lašče – Pleteršnik); **mūlec**, g -lca redko 'mulji samec' (SSKJ), dol. **mūlēc**, g -lca 'das männliche Maulthier' (bkr. – Pleteršnik) ← **mūla** 'domača žival, neposredna potomka osla in kobile' (SSKJ), **mūla** 'das Maulthier (equus mulus)' (Pleteršnik); **pīpac**, g -a 'petelinček, petelin (ljubkovalno)' (dol. kost. – Gregorič 2014) ← **pīpa** 'das Huhn' (pkm. – Pleteršnik po Cafu); **rēgeljč**, g -a 'divja rasa z belo črto od oči do zatilja, Anas querquedula' (SSKJ), **rēgālč** 'regljec' (Pleteršnik), **regeljč** 'Knackente, Knickente (Anas querquedula), **krepljica**, **regljica**' (Cigale 1860), **regelz** 'Anser querquedula, Knäckente, **krépliza ráza**, **krépliza**' (Freyer 1842: 39) ← **rēglja** 'divja rasa z belo črto od oči do zatilja, Anas querquedula' (SSKJ); **sīrnāc**, g -nca 'srnjak' (Pleteršnik), **sernec** 'Rehbock' (Janežič 1851), **sernz** 'Rehböckchen, hinnulus caprae' (Pohlin 1781), **fernez** 'Rehböcklein, fierni koslizh' (Gutsman 1789), **fernz** 'Rehböckchen' (Jarnik 1832: 204), **fērnez** 'der Rehbock, das Rehmännchen, fernjāk' (Murko 1833a: 507); **žabec** (ekspr. – SSKJ), toda kasneje nevtrarno (eSSKJ), **žābāc**, g -bca 'das Froschmännchen' (Pleteršnik) ← **žāba**.

Dobro je zastopana tudi maskulinativna pripona **-ek** < *-bkb̆:

cīzāk, g -zka 'sesajoče žrebe' (štaj. – Pleteršnik), **cizek** 'ein männliches Füllen' (Janežič 1851), srštaj. **cīzēk** 'žrebe' (Poljčane – SLA), jph. **cīzek**, g -a 'isto' (Planina pod Šumikom – SLA) in sekundarno 'žrebec' v štaj. jph. **cīzek** (Pivola – SLA) ← **cīza** 'weibliche Füllen' (Janežič 1851), kor. zilj. **cīza** 'žensko žrebe' (Blače/Vorderberg – SLA); **cūzāk**, g -zka 'žrebe' (štaj. – Pleteršnik), **cuzek** 'cizek, ein männliches Füllen' (Janežič 1851), panon. pkm. **cūzek**, g -a 'žrebiček' (otr. – Novak 1996), prleš. **cūzek** 'isto' (Antič 2009), **cūzek**, g -a (Rajh 2010), panon. slngoriš. **cūzēk** 'žrebe' (Šentilj v Slovenskih goricah – SLA), pkm. **cūzāk**, g -a (Nedelica – SLA), prleš. **cūzēk** (Središče ob Dravi – SLA) ← **cūza** 'žrebička' (štaj. – Pleteršnik), **cuza** 'ciza, weibliche Füllen' (Janežič 1851),

zúsa ‘das Stutenfüllen’ (Murko 1833a: 746) [cuza]; *čenek* = *zhének* ‘ein schwarzes Schwein’ (Murko 1833a: 749) ← *čena* ‘ein schwarzes Schwein’ (Janežič 1851), *zhéna* ‘ein schwarzes weibliches Schwein’ (Murko 1833a: 749) [čena]; štaj. zgsav. *čunek*, g -a ‘prašič’ (otr. – Weiss 1998), štaj. srsav. *čūnek* ‘prašič’ (Kasaze – SLA), srštaj. *čūunek* ‘isto’ (Slivnica pri Celju, Žusem – SLA), *čūnek* (Šentrupert – SLA), kozj.-bizelj. *čūnek* (Sromlje – SLA), onimizirano v cgn *Čunk* (ZSSP) ← *čúna* ‘velika svinja’ (Slovenske gorice – Pleteršnik); *čūnjak*, g -njka ‘črna svinja moškega spola’ (Pleteršnik po Cafu) ← *čúnja* ‘svinja’ (Pleteršnik po Cafu); *dīmak*, g -mka ‘črnordec vol’ (Pleteršnik) ← *dīma* ‘temno siva krava’: *pasel je dimo in sivko* (dial. – SSKJ), *dīma* ‘krava dimaste barve’ (Pleteršnik), *dīma* ‘eine rauchgraue, schwarzgelbe Kuh, *dimša, dimka, dimara*’ (Cigale 1860 s.v. *Kuh*), rovt. črnovr. *dīmā* ‘kravje ime’ (Tominec 1964), dol. kost. *dīma* ‘temno siva krava’ (Gregorič 2014), štaj. zgsav. *dīma* ‘temno siva krava’ (Weiss 1998); *īcek*, g -a ‘teliček’ (ljubkovalno, severovzhodno dial. – SSKJ), *īcak*, g -cka ‘junges, männliches Kalb’ (štaj.), ljubkovalno tudi ‘volek’ (vzh. štaj. – Pleteršnik), panon. prleš. *īcek*, g -a ‘teliček’ (Rajh 2010) ← *īca* ‘telica ali majhna krava’ (ljubkovalno, severovzhodno dial. – SSKJ), *īca* ‘junge, kleine Kuh’ (štaj. – Pleteršnik); *īček*, g -a ‘teliček’ (panon. prleš. – Rajh 2010) ← *īca* ‘telica ali majhna krava’ (ljubkovalno, severovzhodno dial. – SSKJ), *īca* ‘junge, kleine Kuh’ (štaj. – Pleteršnik); *mūlak*, g -lka ‘das männliche Maulthier’ (Pleteršnik po Cafu) ← *mūla* ‘domača žival, neposredna potomka osla in kobile’ (SSKJ), *mūla* ‘das Maulthier (equus mulus)’ (Pleteršnik); *ōfček* ‘oven’ (panon. prleš. (Gibina) – SLA), onimizirano v cgn *Ovček* (ZSSP) ← *ōvca*; *sinīčak*, g -čka ‘sinica’ (Pleteršnik) ← *sinīca*; *žoltak*, g -tka ‘Name eines gelben oder fuchsrothen Thiermännchens’, *sholtek* ‘der Gelbe, der Fuchsrothe, Beiname für gelbe, fuchsrothe Thiermännchen, als Ochsen, männliche Schweine, Pferde u. dgl.’ (Murko 1833a: 657) ← *žolta* ‘die Gelbe, die Fuchrothe (als Beiname von Küchen etc.)’ (Janežič 1851).

2.1.5 Slovenskim besedotvorno enaki maskulinativi v drugih slovanskih jezikih

Ob več kot 100 evidentiranih slovenskih maskulinativih jih enake tvorbe v drugih slovanskih jezikih potrjuje le nekaj, a kot je bilo ponazorjeno ob paru *vdova* : *vdovec*, maskulinativi niso mlade tvorbe.¹³ Štajersko in panonsko *cuzek* ‘žrebe’ ima enako tvorbo, znano v hrv. kajk. *čūzek* ‘žrebe’ ob *čūza* f ‘žensko žrebe’, tudi ‘kobila’ (Gola – Večenaj, Lončarić 1997). Le v koroški skupini potrjen *γāsán* ‘gosak’ (kor. zilj. (Blače/Vorderberg) – SLA) popolnoma ustreza hrv., srb. *gūsān*, g -āna ‘gosak’. Slovenskemu *lisjak* je enako hrv., srb. *lisjāk* ‘lisičji samec’, hrv. *līsāk* ‘lisjak’ (Ozalj – Težak 1981: 374), blg. *lisjak* ‘Grk’, kar je po metafori nastalo prek pomena ‘zvit moški’ (BER: III:429). Slovenskemu *srnjak* ustreza hrv. *s̀rnjāk* ‘capreus’. Knjižno in narečno *bušák* ‘slabo raščen vol ali bik’ (pejor. – SSKJ), *bušák* ‘vrsta majhnega vola’ (Pleteršnik), dol. kost. *bušak* ‘majhen vol (s Hrvaškega)’ (Gregorič 2014) ustreza hrv. *būšāk*, g *bušáka* ‘manjši, a krepek vol’ ob *būša* ‘majhna in debela krava’ (ARj), v Liki *būša*, g pl *būša* ‘domača avtohtona planinska majhna, a debela krava; domače enobarvno in kratkorogo primitivno govedo’ (Čuljat 2009), srb. *būša* ‘vrsta goveda nizke rasti z večjim trebuhom’ (Vojvodina – RSGV). Slovenskemu *sovír* ‘sovji samec’ ustreza hrv. dial. *sovir* ‘isto’ (Martijanec – Hirtz 1938–1947: 454).

Popolnoma drugačno relativno kronologijo o obstoju in potrebi po maskulinativnih tvorbah pa kažeta znano *kózel* in manj znano omenjeno *gosér*, g -ja ‘gosak’ (Pleteršnik), saj sta že v praslovanščini obstajala v parnem polskem razmerju do **gqsb* in **koza*.

¹³ Maloštevilitnost ustreznice v drugih slovanskih jezikih je morda le pokazatelj, da so bili nabiralci leksike na to besedotvorno kategorijo manj pozorni.

Slovenskemu maskulinativu *kózel* h *kóza* ustrezajo enaki v vseh drugih slovanskih jezikih (stcsl. *kozьlbъ* ‘hircus, caper’, hrv. *kozao*, g *kozla* ‘kozel’ (ARj), kajk. *k'ozel*, g *k'ozla* ‘isto’ (Lipljin 2002), *kozel* ‘isto’ (Belostenec 1740), blg. *kozèl*, r. *kozèl*, g *kozlá*, ukr. *kozél*, g *-zljá* (Grinčenko 1907–1909), br. *kazèl*, g *-zlá*, p. *koziol*, g *-zla*, č. *kozel*, g *-zla*, slš. *kozol*, g *-zla*, gl. *kozol*, g *kózla/kozola*, dl. *kózol*, g *-zla*). Ker ima tudi *kóza* svoje ustrezničke prav tako znane v vseh slov. jezikih (stcsl. *koza* ‘capra’, hrv., srb. *kóza* ‘isto’, hrv. čak. *kozà*, mak. *koza*, blg. *kozà*, r. *kozá*, ukr. *kozá*, br. *kazá*, p. *koza*, č. *koza*, slš. *koza*, gl. *koza*, dl. *kóza*), je to parno poimenovanje obstajalo že v praslovanščini **kozǎ* : **kozьlbъ*, pri čemer je pripona **-ьlbъ* v maskulinativni funkciji osamljena. V slovenščini parno razmerje *kozel* : *koza* ne izkazuje produktivne maskulinativne pripone, zato enako kot *-en* oziroma bolje *-n*¹⁴ v *oven* ob *ovca* mednje ni bila vključena.

Še večje starosti je pripona v maskulinativu *gosér*, g *-ja* ‘gosak’, ki je v Pleteršnikovem slovarju naveden po Cafovem gradivu in se ničto onimiziran ohranja v priimku *Goser*. Enaki maskulinativi v *gòser* ‘gosak’, p. *gąsior*, *gęsior*, č. *gouser*, slš. *húser*, gl. *husor*, dl. *gusor* (SP: VIII:165s.) namreč kažejo, da je ta maskulinativ k psl. **gōsb* f ‘anser femina’ kot **gōserь* ‘gosak’ obstajal že v praslovanščini.¹⁵ Najstarejša slovenska in slovanska maskulinativna pripona je torej **-erь* (SP: II:23), ki pa je zaradi primerljivega izglasja v lat. *ānser* m ‘gosak’ lahko tudi večje starosti od praslovanške.

Čeprav spadajo maskulinativi v primerjavi s feminativi med precej manj in tudi slabo raziskano jezikoslovno tematiko,¹⁶ njihov zgodnji jezikovni obstoj z zelo jasnim primerom potrjuje tudi najstarejši indoevropski jezik iz drugega tisočletja pred našim štetjem, kar kaže, da so maskulinativi že stara besedotvorna kategorija. V hetitsčini je namreč beseda za brata maskulinativ k besedi za sestro, ki je bil tvorjen z zamenjevalnim tipom: het. *nek-na-* ‘brat’ ← *nek-a-* ‘sestra’.¹⁷

2.1.6 Maskulinativna funkcija pripon je sekundarna in posledica nevtralizacije večfunkcijskosti konkretne končne pripone

Obsežen nabor evidentiranih slovenskih pripov z maskulinativno funkcijo (v prvostopenjskih ali neprvostopenjskih maskulinativih) *-ač* < **-ačb*, *-ak* < **-akb*, *-an* < **-anb*, *-e* < **-e(t-)*, *-ec* < **-ecb*, *-ej* < *-aj* << **-ějb*,¹⁸ *-ek* < **-ekb*, *-elj* < **-elb*, *-er* <

¹⁴ V primeru *oven* v razmerju do *ovca* bi se sinhrona morfemizacija glasila *ov-en* : *ov-ca*, pri čemer obstoja korena ***ov-* v slovenščini ni mogoče identificirati. Diahrona morfemizacija, ki upošteva najstarejše izhodiščno stanje v praindoevropsčini, pokaže, da pripona v *oven* sploh ni *-en* < **-ьnb*, ker je jer **-b-* < pide. **-i-* še ostanek ijevskega samostalnika **H₂eu-*, ostanek stare pripone **-no-* oziroma izglasja **-no-s* pa se ohranja le v slovenskem izglasnem *-n*.

¹⁵ Ta psl. maskulinativna pripona **-erь* ni v nobeni genetični povezanosti s psl. pripono **-arь* germanskega izvora ali pa z izglasji nemških izposojenk tipa *žnider* ob *žnidar*, ki z *-er* odražajo v srednji visoki nemščini reducirano stvn. pripono *-āri*.

¹⁶ Še Bajec (1950) se temu besedotvornemu vprašanju posebej ne posveča.

¹⁷ V hetitsčini je dodajalni besedotvorni tip znan v feminativu *haššu-ššara-* ‘kraljica’ iz *haššu-* ‘kralj’. Ker spada hetitsčina med jezike, ki ne poznajo slovnične opozicije moški : ženski, ampak se binarno spolsko razmerje označuje z *genus commune* : *genus neutrum*, tj. splošni : srednji slovnični spol, je iz njenih feminativov in maskulinativov vidno, da jezikovna potreba po žensko-moških poimenovalnih parih ni jezikovna značilnost le jezikov s slovnično opozicijo moški : ženski spol.

¹⁸ To izrazito koroško pripono je Bajec izvajal iz psl. **-ejb* (1950: 21), kar pa ne prepričuje, saj se ne potrjuje v nobenem drugem slovanskem jeziku in je tudi glede fonemskega zaporedja nepričakovana, saj se pide. zaporedja **-ejo-s* realizirajo v psl. **-ějb*. Take neustrezne rekonstrukcije se na več mestih najdejo v SLA 1.2, npr. 243, 244, 254, 272. Ker je v rožanskem narečju, kjer se pripona, ki je vedno nenaglašena, glasi *-ěj*, bi bilo v njej treba prepoznati reduciran odraz slovenske pripone *-aj*, ki se je iz primerov z osnovo na velar tipa *točaj* < ***tok-ějb* osamosvojila iz prvotne **-ějb* (SP: I:86s.). Tak fonetični nastanek pripone je mogoče utemeljiti z rož. *vqúpěj/qúpěj* ‘skupaj’, *qúlčqěj* ‘količkaj’ (Šašel 1957), v katerih se je nenaglašeno izglasje *-aj* prav tako razvilo v rož. *-ěj*. Tudi

*-erъ, -ič < *-it'ъ, -in << *yn'ъ,¹⁹ -ir < *-yr'ъ, -jak < *-'akъ + *-bĭ-akъ, -man < *-manъ,²⁰ -nik < *-bnikъ, -njak < *-bn-'akъ, -on < *-onъ + ⇔ furl. -on/it. -one, -ovec < *-ou-ъcb, -uh < *-uhъ, od katerih ima vsaka vsaj še eno, če ne že več funkcij, predvsem manjšalno, ljubkovalno ali pejorativno, a tudi svojilnostno, npr. *klešč-man* 'rogač' ← 'hrošč, ki ima (velike) klešče'²¹ in funkcijo za tvorbo nomenov loci, kot kaže *kurnik*, ki ne označuje le petelina, ampak tudi kraj, kjer so kokoši/kure. Večina jih ni le izsamostalniških, ampak so tudi izpridevniške (npr. *hud-ec*, *hud-ič*, *hud-ir*, *debel-uh*). Če se iz ugotavljanja izloči v slovenščini neproduktivne maskulinativne pripone -er < *-erъ (*goser*), -el < *-blъ (*kozel*) in -n < *-nъ (*oven*), je njihova maskulinativna funkcija verjetno sekundarna. Kot končne so bile namreč za tvorbo maskulinativov predvsem primerne prav zaradi njihovega slovničnega spola.

Če se maskulinative kot neposredne, tj. prvostopenjske tvorjenke iz samostalnikov ženskega spola poskuša ocenjevati s pomenskega vidika in glede na nov denotat v razmerju do starega, semantičnih razlik ni. Razlika je le v slovničnem spolu. Z njo je doseženo, da se enačenje z denotatom ženskega naravnega spola preusmeri oziroma prestavi na povsem enak denotat moškega naravnega spola, saj ima tudi ta razen drugačnega naravnega spola in z njim povezanimi razlikami povsem enake značilnosti oziroma vloge. Moško-ženska oziroma žensko-moška poimenovanja iz istih korenov so namreč nosilci popolnoma istih leksikalnih pomenov.

Katera funkcija pripone bi torej bila tista, ki je omogočila jezikovno tvorbo takih parov? Trditev, da je *vdovec* tisti, ki je vdovin, bi bila kontradiktorna in zato ni smiselna. *Vdovec* torej ni tisti, ki je vdovin, *vdovec* tudi ni tisti, ki pripada vdovi, in tudi ni tisti, ki je v zvezi z vdovo. Tudi *ðfček* 'oven' (← *ovca*) ni tisti, ki je od ovce ali pripada ovci, ne nazadnje tudi *zdravnica* ni tista, ki je od zdravnika, in tudi ni tista, ki pripada zdravniku.²² Ugotavljanje svojilnostnega ali pripadnostnega razmerja med besedotvorno podstavo in tvorjenko zato ne bi bilo niti smiselno niti ustrezno, saj različni, a korensko

naglašeno izglasje -aj se v rož. realizira z enakim vokalom, npr. *səděj* 'sedaj' ob *sədə* 'isto', *təděj* 'tedaj' ob *tədə* 'isto' (Šašel 1957). Nemški izvor te koroške pripone (Ramovš 1935: 6; Isačenko 1939: 92, 124) ni več verjeten.

¹⁹ O možnosti, da se je prvotna psl. svojilnostna/pripadnostna pripona *-yn'ъ tipa sln. tpn *Tuhinj* < **Tuh-yn'ъ* 'Tuhinov kraj' na južnoslovanskem območju po sovpadu *y in *i v i preoblikovala pod vplivom svojilne pripone *-inъ Furlan (2017: 135s.). Tako pripono omogoča prepoznati razmerje *rogin*, g -a 'žival z velikimi rogovi, navadno vol' (knjiž. – SSKJ), *rogin* 'ein Ochs mit langen Hörnern' (dol. – Pleteršnik), *rogin* 'ein grobhorniger Ochs' (Cigale 1860 s.v. *Ochs*) : *rōga* f 'eine grobhornige Kuh' (Pleteršnik), prim. enako tvorjeno hrv. *rogin* 'vol' (ARj), *rogin* 'goveje ime' (Kurelac 1867: 25) ob hrv. *roga* 'ime kravi', *rōga* f 'rogata domača žival'.

²⁰ Ta mlajša slovanska pripona ima najverjetneje dva vira. Lahko je bila osamosvojena iz hipokoristikov na *-anъ, ki so levo od nje vsebovali osnovo na -m, kot je domneval Skok (citirano po Bajcu 1950: 56), kot pripona pa je bila osamosvojena na podlagi številnih nemških izposojenk z drugo sestavino -mann ← *Mann* 'moški' (Bajec 1950 l.c.).

²¹ Tako funkcijo pripone kot večinsko prepozna Bajec (1950: 54), ki med gradivom zanjo navaja tudi maskulinativ *gosman*, a ga posebej ne komentira/razlaga. Tak maskulinativ je za Bovec sporočil Pleteršnik po Cafu kot *gōsman* 'der Gänserich' (Bovec – Pleteršnik po Cafu), potrjen pa je tudi v dol. *gūsman* 'gosak' (Cerknica – SLA) in kost. 'gō:smān 'gosak' (Gregorič 2014).

²² Danes popolnoma zastarela je dikcija, da so se feminativne tvorbe uporabljale za označevanje žen, ki so bile tvorjene iz ustreznih samostalnikov, ki so označevale statusni položaj moških oseb, npr. *župánja* 'županova žena' (npr. Murko 1833a s.v. *shúpa*; Pleteršnik; SSKJ). Taka dikcija je k nam (in npr. vsaj še v srb., prim. Nušičevo delo *Gospođa ministrica* iz leta 1929) prodrla iz evropskih meščanskih okolij, npr. n. *amtmännin* 'uxor praefecti' (Grimm), it. *generalessa* 'generalova žena' (Treccani). To niso bili pravi feminativi, ampak svojilnostne izpeljanke tipa *škárjica* f 'strigalica' (dial. – SSKJ), *škárjica* 'der Ohrwurm' (Vipavska dolina – Pleteršnik), primor. kraš. *škárjčca* 'forficula auricularia' (Štrekelj 1887: 440), prvotno 'tista, ki ima klešče = škarje' ← *škárje* f pl 'forfex'. Pravi feminativi ob slovnični spolski razliki namreč ohranjajo pomensko podstavo samostalnika, iz katerega so bili tvorjeni. Za oba samostalnika *zdravnica* f in *zdravnik* m namreč velja ista pomenska razlaga 'kdor se poklicno ukvarja z zdravljenjem ljudi in je za to posebej usposobljen' (SSKJ). Enako tudi za *bīvolica* f in *bīvol* m velja ista pomenska razlaga 'divje ali udomačeno govedo z velikimi rogovi' (SSKJ).

sorodni pari ubesedujejo osebe ali živali z enako vlogo ali statusom v družbi. Ponovno. Pri preusmeritvi z enega denotata na drugega so pri spolskih parnih poimenovanjih z istim korenem izključene le tiste značilnosti, ki so povezane z razliko v naravnem spolu. Prleško *ðfček* kot narečni maskulativ seveda tudi ne označuje male ovce, čeprav je manjšalna funkcija te pripone v slovenščini dobro potrjena. Enako tudi koroško *mûněj* 'maček' iz *muna* 'mačka' ne označuje majhne mačke, čeprav je koroška pripona *-ej* izrazito manjšalna (Bajec 1950: 21).

V slovenščini je imela beseda *volčica* enako kot v praslovanščini njen fonetični ustreznik **ublčica* (= hrv., srb. *vučica* 'volkulja', r. *volčica*, p. *wilczyca*) vlogo feminativa k *volk* oziroma **ublъ*, zato se v njej upravičeno prepozna feminativno pripono. Šele v novejšem času pa beseda *volčica* pridobiva sekundarno funkcijo manjšalice k *volkulja*, kar je posledica sekundarne funkcije genetično iste prvotne feminativne pripone *-ica*, ki je ob manjšalni lahko tudi ljubkovalna, kar se ni vzpostavilo le v slovenščini, ampak tudi v drugih slovanskih jezikih.

Če pripona ni vezana le na en besedotvorni vzorec, kot je izrazito izglagolska *-telj* za tvorbo nomenov agentis, se očitno ustvarijo pogoji za pridobivanje več funkcij. Pripona *-ič* < **-it'ъ* je izpridevniška in izsamostalniška, pri slednjem tvorjenju pa nastanejo pretežno manjšalnice (Bajec 1950: 120), toda *belidič* 'bel kozel' ob *belida* f 'ime bele koze' (Grahovo, sodobno Grahovo ob Bači – Pleteršnik) ali *taškič* ob *tà:ška* f 'taščica' sta nevtralna maskulativa na *-ič*. Naprotno pa se *purič* v virih enkrat kaže kot nevtralni maskulativ k *pura* (Kastelec-Vorenc; Gutsman 1789; Murko 1833a; Cigale 1860), drugič pa kot manjšalnica v pomenu 'mlad puran' (Pohlin; Pleteršnik). Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da potreba po maskulativu v okviru večfunkcijskih končnih pripon moškega slovničnega spola sproži nevtralizacijo oziroma izgubo oziroma izničenje njihovih funkcij in zato postanejo le strukturne z ohranjenim slovničnim spolom ali kot se je pri razmerjih tipa *kovačica* ← *kovač* izrazil Bajec »rabi sufiks samo za mocijo« (1950: 102).²³ *Maskulative bi zato lahko določili kot strukturne tvorjenke moškega slovničnega spola iz korensko enakih samostalnikov ženskega spola. Enaka oznaka velja tudi za feminine. Feminativi so strukturne tvorjenke ženskega slovničnega spola iz korensko enakih samostalnikov moškega spola.*

Podobna nevtralizacija funkcij domačih pripon se namreč dogaja pri strukturnih tvorjenkah iz izposojenk. Nanje se namreč pogosto naplasti pripona *-c* < **-bcb*, ki pa podstavne izposojenke v ničemer ne spreminja, razen z novim izglasjem, npr. *rekelj-c* 'moški suknjič', toda hrv. *kajk*. še *rekl* ob novem *reklec* ⇔ n. *Röckel*;²⁴ *štopelj-c* 'zamašek' ob *štopelj* 'isto' ⇔ n. *Stoppel*.²⁵

Stara indoevropska pripona **-ko-* se npr. v stari indijščini kaže kot deverbativna, npr. *dhāká-* m 'posoda' < **d^heH₁-ko-*, in manjšalna, npr. *rājaká-* m 'mali/majhen kralj' < **-ŋ-ko-* iz *rājan-* m 'kralj', toda tudi strukturna, npr. *udaká-* n 'voda' iz *udán-* n 'voda'.²⁶ Tako nevtralizacijo funkcij stare indoevropske pripone **-ko-* potrjuje tudi številna slovanska leksika, ki je bila iz stare z njo prestrukturirana zaradi inovacij = poenostavitve praslovanških deklinacijskih vzorcev, ki so nadomestili stare indoevropske, npr.

²³ Tj. za tvorbo ženskospolskega ustreznika iz moškega. Termina *mocija* in *mocijska pripona* se uporabljata predvsem v primerjalnem jezikoslovju, npr. v sti. *vykŕ-* f 'volkulja' se *-ŕ-* v razmerju do *vŕka-* m 'volk' prepozna mocijska = feminativna pripona.

²⁴ Furlan v Bezljaj ESSJ (III:169).

²⁵ Snoj v Bezljaj ESSJ (IV:115).

²⁶ Gradivo je bilo navedeno po Brugmannu (1906: 476, 484).

**t̨n̨k̨b̨* ‘tanek’ < **t̨H₁-ú-ko-s* ← pide. **t̨H₁-ú-* ‘tanek’ = sti. *tanú-* ‘isto’;
 k̨my-k̨b̨* ‘kamen’ ← psl. **k̨my*, g *k̨mene* ‘kamen’ ← **H₂ék()mōn*, prim. lit. *akmuō* ‘kamen’;
 **ubl̨čica* < **ul̨k̨^u-iH₂-keH₂* ← **ul̨k̨^u-iH₂* ‘volkulja’ = sti. *v̨rk̨i-* f ‘isto’.

Če se prestrukturiranje s funkcijsko izpraznjeno pripono ne bi zgodilo, bi se sln. beseda *volčica* danes glasila ***volči* brez *-ca*, v katerem se ohranja podatek o prestrukturiranju.

3 Sklep

Maskulinativi so v primerjavi s feminativi precej manj in tudi slabo raziskana jezikoslovna tematika, čeprav so kot posebna besedotvorna kategorija stari. Ob le nekaj maskulinativih iz samostalnikov ženskega spola, ki označujejo osebe, ima slovenščina potrjenih več kot 100 različnih živalskih maskulinativov, ki izkazujejo 15 različnih prvostopenjskih pripon, edino maskulinativno funkcijo pa imata le ne več produktivni priponi v razmerjih *goser* ‘gosak’ : *gos* in *kozel* ‘caper’ : *koza*.

Nabor slovenskih maskulinativnih pripon kaže, da njihova maskulinativna funkcija ni edina, saj homonimne pripone nastopajo tudi v manjšalni, ljubkovalni, slabšalni, svojilnostni itd. funkciji. Upoštevajoč to jezikovno dejstvo, bi bilo maskulative treba definirati kot strukturne tvorjenke moškega slovničnega spola iz korensko enakih samostalnikov ženskega spola, tvorjeni pa so bili z maskulinativnimi priponami, ki so bile kot končne razen v informaciji o slovničnem spolu funkcijsko izpraznjene.

Krajšave

agl. = angleški; Asg = akuzativ singularja, tožilnik ednine; bkr. = belokranjski; blg. = bolgarski; br. = beloruski; briš. = briški; cgn = cognomen, priimek; č. = češki; črnov. = črnovrški; dial. = dialektičen, narečen; dl. = dolnjelužiški; dol. = dolenjski; ekspr. = ekspresiven; f = femininum, ženski slovnični spol; furl. = furlanski; g = genitiv, roditelj; gl. = gornjelužiški; het. = hetitski; hrv. = hrvaški; it. = italijanski; jpoh. = južnopohorski; jvzh. = jugovzhoden; kajk. = kajkavski; kaš. = kašubski; knjiž. = knjižen; kor. = koroški; kost. = kostelski; kozj.-bizelj. = kozjansko-bizeljski; kraš. = kraški; lat. = latinski; lit. = litovski; m = maskulinum, moški slovnični spol; mak. = makedonski; n = neutrum, srednji slovnični spol; n. = nemški; nad. = nadiški; obsoš. = obsoški; otr. = otroški; p. = poljski; panon. = panonski; peyor. = pejorativen; pide. = praindoevropski; pkm. = prekmurski; pl = plural, množina; primor. = primorski; prleš. = prleški; psl. = praslovanski; r. = ruski; rez. = rezijanski; rovt. = rovtarski; rož. = rožanski; sln. = slovenski; slngoriš. = slovenskogoriški; slš. = slovaški; srb. = srbski; srsav. = srednjesavinjski; srštaj. = srednještajerski; star. = starinski; stesl. = starocerkvenoslovanski; sti. = staroindijski; str. = staroruski; stvn. = starovisokonemški; štaj. = štajerski; ter. = terski; tol. = tolminski; tpm = toponim, krajevno lastno ime; ukr. = ukrajinski; vzh. = vzhoden; wind. = windisch, koroški; zgsav. = zgornjesavinjski; zilj. = ziljski.

Viri in literatura

Antič - Ostrčeva, Olga, 2009: *Honga, hon, hrmoka: Slovar prleške govorice*. Križevci pri Ljutomeru: Samozaložba.

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–23. 1880–1976. Zagreb: JAZU.

Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika I: Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

- Belostenec, Ivan, 1740: *Gazophylacium* I–II. 1972. Zagreb: Liber, Mladost. [Reprint latinsko-hrvaškega in hrvaško-latinskega slovarja iz leta 1740.]
- BER 1971– = *Bälgarski etimologičen rečnik* I–. Sofija: Izdatelstvo na Bälgarskata akademija na naukite.
- Bezljaj ESSJ = France Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* I (1976). *Etimološki slovar slovenskega jezika* II (1982). *Etimološki slovar slovenskega jezika* III (1995). Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. *Etimološki slovar slovenskega jezika* IV (2005). Avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj in Metka Furlan. Uredila Marko Snoj in Metka Furlan. *Etimološki slovar slovenskega jezika* V: Kazala (2007). Izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič. Ljubljana: Mladinska knjiga, Založba ZRC.
- Brugmann, Karl, 1906: *Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der indogermanischen Sprachen. Zweite Bearbeitung. Zweiter Band.* Strassburg: Karl J. Trübner.
- Cigale, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* I–II. Laibach: Herausgegeben auf Kosten des Hochwürdigsten Herrn Fürstbischofes von Laibach Anton Alois Wolf.
- CZŽ 1997 = *Živalstvo*. Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Čuljat, Marko, 2009: *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lika press.
- Devetak, Viljena, 2002: *Govor in kolednica prebivalcev Vrha Sv. Mihaela (San Michele del Carso)*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Erjavec, Fran, 1875: *Schödlerjeva Knjiga prirode* IV. del: Zoologija. Z 227 podobami. Poslovenil Fr. Erjavec. Ljubljana: Založila in na svetlo dala Matica Slovenska v Ljubljani.
- Erzetič, Edvard, 2007: *Slovar narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih*. 2. izdaja. Škofja Loka.
- eSSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Rastoči slovar (od leta 2016). www.fran.si.
- ÈSSJa = *Ètimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov* 1–. 1974–. Moskva: Nauka.
- Freyer, Heinrich, 1842: *Fauna der in Krain bekannten Säugthiere, Vögel, Reptilien und Fische. Nach Cuvier's System geordnet, mit Abbildungen-Citaten und Angabe des Vorkommens.* Laibach: Gedruckt in der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei.
- Furlan, Metka, 2017: Prispavek k živalskim lastnoimenskim poimenovanjem hidronimskega izvora: slovensko *Sebin/Sabin/Savin* in *Sava*. V *Ob jubileju Ljubov Viktorovne Kurkine* (= Jezikoslovni zapiski 23.2.). Ur. M. Furlan, S. Torkar in P. Weiss. Ljubljana: ZRC SAZU. 131–139. <https://doi.org/10.3986/JZ.23.2.6907>.
- Furlan, Metka, 2018: Slovanska razmerja tipa **samьcь* : **samica*: funkcija in nastanek besedotvornega vzorca. *Slavistična revija* 66.2. 107–127. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/2018-2-1-2>.
- Furlan, Metka, 2022: Novi etimološki slovar slovenskega jezika kot rastoči spletni slovar 2017: dodatek 2022 (sinonimi za čmrlja). *Jezikoslovni zapiski* 28.2. 7–31. <https://doi.org/10.3986/JZ.28.2.01>.
- Glonar, Joža, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- Gradivo SSKJ = *Listkovno gradivo za Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Leksikološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani. Hrani Arhiv Republike Slovenije.
- Gregorič, Jože, 2014: *Kostelski slovar*. Uredili Sonja Horvat, Ivanka Šircelj-Žnidaršič in Peter Weiss. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Grimm = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet*. Wörterbuchnetz (woerterbuchnetz.de).

- Grinčenko, Borys, 1907–1909: *Slovar 'ukrajins' koji movy I–IV*. Kyjiv.
- Gutsman, Oswald, 1789: *Deutsch=windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*. Celovec. [Obrnjeno izdajo slovarja je izdelal Ludwig Karničar in je leta 1999 v Gradcu izšla kot 3. zvezek serije *Slavonistische Forschungsberichte*.]
- Hipolit Novomeški, 1711–1712: *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum*. In anteriori parte Latino-Germanico-Sclavonicum in posteriori parte Germanico-Sclavonico-Latinum 1711/12. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.
- Hirtz, Miroslav, 1938–1947: *Rječnik narodnih zoologičkih naziva II: Ptice (Aves)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- IMP = *Jezikovni viri starejše slovenščine IMP*. <https://nl.ijs.si/imp/>.
- Isačenko, Aleksander Vasiljevič, 1939: *Narečje vasi Sele na Rožu*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2007: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Janežič, Anton, 1851: *Popolni ročni slovar slovenskega in nemškega jezika: Slovensko-nemški del*. Celovec: V založbi J. Sigmundove knjigarnice.
- Jarnik, Urban, 1832: *Verfuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner=Oesterreich*. Klagenfurt: Ferdinand Edlen von Kleinmayr.
- Kastelec-Vorenc 1680–1710 = Jože Stabej, 1997: *Slovensko-latinski slovar*. Po: Matija Kastelec-Gregor Vorenc, *Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kattinig, Franc, pd. Prosenov Francej, 2017: *Marnvam po domače: Živi narečni besednjak slovenskega govora v zgornjem Rožu od Huma pri Rožeku do Mute pri Svečah*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- Krvina, Domen: *Sprotni slovar slovenskega jezika 2014–*. www.fran.si.
- Lipljin, Tomislav, 2002: *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Varaždin: Garestin.
- LMS = *Letopis Matice slovenske*. Ljubljana 1867–1912.
- Markezič, Tjaša in Stramljič Breznik, Irena, 2021: *Feminativi v slovenskem jeziku*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.
- Merkù, Pavle, GSTN: *Gradivo za slovar terskega narečja*. Rokopis. Hrani Etimološko-onomastična sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- Murko, Anton Janez, 1833a: *Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik. Kakor se slovenščina govori na Štajerskim, Koroškim, Krajnskimi in v zahodnih straneh na Vogerskem*. Slovensko-nemški del. V Gradci: V zalogi in na prodaj per Franci Ferstli.
- Murko, Anton Janez, 1833b: *Deutsch-slowenisches und slowenisch-deutsches Handwörterbuch. Nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarn's westlichen Distrikten. Deutsch-Slowenischer Theil*. Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung.
- Nosovič, Ivan I., 1870: *Slovar' belorusskago narečija*. Sanktpeterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademiji Nauk.
- Novak, Franc, 1996: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Drugo, popravljeno in dopolnjeno izdajo priredil in uredil Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Pleteršnik, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*. Elektronsko izdajo iz leta 2006 uredile Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec. Ljubljana: Založba ZRC.

- Pohlin, Marko, 1781: *Tu malu besedishe treh jesikov 1781*. Faksimile prve izdaje. München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- Pronk, Tijmen, 2009: *The Slovene Dialect of Egg and Patschach in the Gailtal, Austria*. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Rajh, Bernard, 2010: *Gúčati po antùjoško: Gradivo za narečni slovar severozahodnoprleškega govora* (= Zora 73). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Ramovš, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII: Dialekti*. Ljubljana: Založila Učiteljska tiskarna.
- Rigoni, Simona, Salvino, Stefania, 1999: *Vocabolario italiano – natisoniano*. San Leonardo: Editore Comitato Pro Clastra O.N.L.U.S.
- RS 2015 = *Rateški slovar: Ad abnjaka da žika in ad agrabka da žlef*. Zbrala in uredila J. Škofič, K. Klinar. Kranjska Gora: Občina Kranjska Gora.
- RSVG = *Rečnik srpskih govora Vojvodine 1–10. 2000–2010*. Redaktor Dragoljub Petrović. Novi Sad: Matica srpska.
- Sekulić, Ante, 2005: *Rječnik govora bačkih Hrvata*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost »Ivan Antunović«.
- Skok, Petar, 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SLA = *Gradivo za Slovenski lingvistični atlas*. Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- SLA 1.2 = Škofič, Jožica, et al., 2011: *Slovenski lingvistični atlas 1.2. Komentarji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SP = *Słownik prasłowiański I–*. 1974–. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Spinozzi Monai, Liliana, 2009: *Il Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay*. Udine: Consorzio Universitario del Friuli.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V. 1970–1991*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Steenwijk, Han, 2001: The Contribution of Oroslav Caf to Resian Lexicography. *Slovenski jezik/Slovene Linguistic Studies* 3. 102–134. <https://hdl.handle.net/1808/4396>.
- Šašel, Jaro, 1957: *Rožanski narečni besednjak*. Rokopis. Hrani Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- Šašel, Ivan, 1906: *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada I*. V Adlešičih nabral Ivan Šašel. Ljubljana: Katoliško tisk. društvo v Ljubljani
- Špehonja, Nino, 2012: *Vocabolario Italiano-Nediško*. Poligrafiche San Marco.
- Štrekelj, Karl, 1887: *Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*. Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn.
- Težak, Stjepko, 1981: Ozaljski govor. *Hrvatski dialektološki zbornik* 5. 203–427.
- Tominec, Ivan, 1964: *Črnovrški dialekt. Kratka monografija in slovar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Treccani = *Il vocabolario Treccani*. <https://www.treccani.it/vocabolario/>.

Vasmer, Maks, 1986–1987: *Ètimologičeskij slovar' ruskogo jazyka* I–IV. Pervod s nemeckogo i dopolnenija člana-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačeva. Izdanije vtoroje, stereotipnoje. Moskva: Progress.

Večenaj, Ivan in Lončarić, Mijo, 1997: *Srednjopodravska kajkavština: Rječnik govora Gole*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Vidovič Muha, Ada, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. 2. razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Weiss, Peter, 1998: *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek A–H*. Ljubljana: Založba ZRC.

ZSSP = *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Odgovorni redaktor akademik France Bezlaj. Ljubljana 1974: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. [Ciklostirano.]

Zoonymic Masculinized Nouns in Slovenian

Compared to feminized nouns, masculinized nouns are a significantly under investigated and poorly studied linguistic topic, even though, as a special word-formation category, they are old. In addition to the few masculinized feminine nouns designating persons, Slovenian has over a hundred attested zoonymic masculinized nouns, which exhibit fifteen different primary suffixes, with only two no longer productive suffixes in the relationships *goser* 'gander' : *gos* 'goose' and *kozel* 'buck goat' : *koza* 'doe goat' performing a masculinizing function.

The set of Slovenian dialect and standard masculinizing suffixes showed that this is not their only function because homonymic suffixes can also perform diminutive, hypocoristic, pejorative, possessive, and other functions. Based on this linguistic fact, masculinized nouns should be defined as masculine structural derivatives from feminine nouns with the same root, created using masculinizing suffixes that, except for providing information on grammatical gender, were functionally empty as terminal suffixes.

NAPAKE ŠTUDENTOV SLOVENŠČINE KOT DRUGEGA/TUJEGA JEZIKA NA PODLAGI ANALIZE PISNIH NALOG

ERIKA KUM

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Povzetek

Analiza 51 pisnih prispevkov 12 udeležencev nadaljevalnih tečajev slovenščine kot drugega ali tujega jezika, katerih prvi jezik je eden od slovanskih jezikov, je pokazala, da med napakami prevladujejo napake v besednem redu, napake pri sklanjanju in napake pri besedišču. Najpogosteje lahko napake pripišemo vplivu prvega jezika, iz katerega tvorci besedil jemljejo tako cele besede kot tudi samo slovnična pravila. Tako močan vpliv prvega jezika na slovenščino lahko pripišemo tudi temu, da so si jeziki med seboj sorodni in zato hitreje pride do mešanja besedišča in slovničnih pravil.

Ključne besede: slovenščina kot tuji jezik, pisno sporočanje, napake pri pisanju

Abstract

An analysis of 51 written texts from 12 participants of intermediate courses in Slovene as a second or foreign language, all of whom have one of the Slavic languages as their first language, showed that mistakes in word order, conjugation and vocabulary were the most prevalent. Most often, the mistakes can be attributed to the influence of the first language, from which the authors of the texts take both whole words and the grammatical rules themselves. The strong influence of the first language on Slovene can also be attributed to the fact that the languages are related to each other, which makes it easier to mix vocabulary and grammatical rules.

Key words: Slovenian as a foreign language, written communication, writing mistakes

1 Uvod

V modernih razvitih družbah je pisanje poleg branja, poslušanja in govorjenja eno od ključnih področij temeljne jezikovne zmožnosti. To pomeni, da znajo govorci tudi v pisnem jeziku izražati pojme, misli, čustva in dejstva, to pa znajo tudi utemeljiti in razložiti. Pisanje zajema tudi *Skupni evropski jezikovni okvir* ali SEJO, pri katerem gre za vsebinski opis jezikovnih znanj in spretnosti, ki so opredeljene glede na stopnjo (Javrh 2018: 5).

Pisanje in govorjenje se od branja in poslušanja razlikujeta, saj gre pri njiju za sporočanje in ne samo za razumevanje. Pisanje je pogosto eno od manj priljubljenih ali

težjih načinov sporočanja, pri njem pa se pojavlja več napak. Zato je na tečajih veliko časa posvečenega pisanju, vseeno pa bi ga lahko bilo več, saj se govorjenje vadi skoraj ves čas, pisno sporočanje pa manj, ker zahteva več časa tako za študente kot tudi za učitelje pri pregledovanju nalog.

Odločila sem se analizirati najpogostejše napake, ki jih študenti delajo pri pisnih nalogah, in jih razvrstiti v kategorije besedni red, sklanjanje in spreganje, besedišče ter ostale napake. Pregledala sem pisne naloge študentov iz različnih tem. Prvi jezik vseh študentov je eden od slovanskih jezikov, vsi študenti pa so nadaljevalci ali višji nadaljevalci.

2 Pisanje po okviru SEJO

Po okviru SEJO se oseba glede na shemo za samoocenjevanje opiše:

»Pisati znam preprosta, sklenjena besedila v zvezi s splošnimi temami ali temami s področja osebnega zanimanja. Pisati znam osebna pisma in v njih opisati izkušnje in vtise.« (SEJO: 48).

Pri splošnem pisnem izražanju zna pisati »preprosta povezana besedila o vrsti znanih tem s področij, ki jo zanimajo. Pri tem krajše samostojne trditve poveže v linearni niz.« (prav tam: 85) in pri ustvarjalnem pisanju zna:

»neposredno in podrobno opisati vrsto znanih vsebin, povezanih z njegovim interesnim področjem. Opisati zna doživetja; pri tem v preprostem povezanem besedilu opiše svoja čustva in odzive. Opisati zna dogodke, resnične ali izmišljene, ali nedavno potovanje. Napisati zna preprosto zgodbo« (prav tam: 86).

Piše lahko tudi že poročila in eseje, in sicer:

»kratke, preproste eseje o temah, ki ga zanimajo. Precej samozavestno zna povzemati, poročati in navajati svoje mnenje o zbranih dejstvih, ki zadevajo znane vsakdanje in nevsakdanje zadeve z njemu znanega področja. Pisati zna zelo kratka poročila v standardnih konvencionalnih oblikah (npr. na obrazcih), s katerimi posreduje vsakdanja dejstva in navaja razloge za ukrepanje« (prav tam).

V raziskavi ruskih učencev slovenščine kot tujega jezika so zabeležili najpogostejše napake na področju tvorjenja povedi in oblikovanja besed, (1), dvojine, (2), sklanjanja, (3), in druge (Prezelj 2017).

- (1) Sem bila v Italiji kje zelo vroče. (Prezelj 2017)
- (2) Levo in desno sta nočne omarice z vijoličnimi luči. (Prezelj 2017)
- (3) Rada berem knjigi. (Prezelj 2017)

3 Metodologija

V analizo napak sem vzela pisne prispevke učencev, katerih prvi jezik je eden od slovanskih jezikov. Pregledala sem 51 pisnih prispevkov¹ in iz njih izpisala napake.

¹ Med napisanimi prispevki jih je bilo šest z navodilom »Opiši sebe«, sedem z naslovom *Bil je lep pomladni dan*, pet prispevkov je bilo receptov, prav tako pet prispevkov z naslovom *Če bi bil žival* in trije opisi slavnih oseb. Osem prispevkov je opisovalo kulturo države učenca, v dveh prispevkih je bil opis družine, en prispevek je bil na

Pisne prispevke je prispevalo 12 udeležencev na nadaljevalnih tečajih slovenščine v obdobju od aprila do avgusta 2023. Udeleženci prihajajo iz sedmih slovanskih držav, in sicer trije iz Črne gore, dva iz Severne Makedonije, dva iz Ukrajine in dva s Hrvaške ter po en iz Bosne in Hercegovine, Srbije in Rusije. Deset jih je nadaljevalcev in dva sta višja nadaljevalca. Vsi tvorci besedil so študentje, stari od 18 do 30 let.

Vse pridobljene pisne prispevke sem popravila, nato pa iz njih izpisala napake. Napake sem razporedila v naslednje kategorije: napake besednega reda, napake sklonov, napake v besedišču, uporaba napačnega veznika, napačno spreganje glagola, napake pri številu, napačno izbrani predlogi, napake pri zaimkih, napake pri spolu, napačno zanikanje, zamenjava glagolskega vida, zamenjava nedoločnika in namenilnika in uporaba glagolnika namesto glagola.

4 Analiza napak

Kot napake sem štela samo tiste napake, ki so jih študentje na tečaju že obravnavali, torej naj bi jih v rabi znali pravilno napisati. Tako na primer nisem štela in izpisovala napak pri ločilih (npr. manjkajoče vejice in napačno postavljene vejice), čeprav je bilo takih napak veliko, saj se študentje na tej stopnji učenja slovenščine tega še niso učili. Obravnavane in izpisane so torej napake take narave, ki se jih se jih študentje na nadaljevalni stopnji učenja slovenščine kot drugega ali tujega jezika že učijo in naj jih tako ne bi več delali. Tudi študenti, katerih pisne prispevke sem obravnavala, so te slovnične teme že pokrili in naj takih napak ne bi delali.

4.1 Napake besednega reda

Med najpogostejše izpisanimi napakami so se pojavile napake besednega reda. Iz obravnavanih pisnih prispevkov sem izpisala 45 stavkov, kjer se pojavi napaka v besednem redu. Najpogostejše gre za napačno postavljeno naslonko, (4), ali napačno zaporedje naslonskega niza, (5). Naslonke pogosto tudi niso zapisane skupaj v naslonskem nizu, (6). Pojavili pa so se tudi drugačni vrstni redi v stavku, ki sicer niso napačni, ampak so neznačilni za slovenščino in zato maternemu govorniku »padejo v uho« kot zaznamovani, kot na primer začenjanje stavka z netipičnim veznikom, (7), ali besedni red, kjer glagol *imeti* ni na drugem mestu, (8).

- (4) Jih serviraj na krožniku.
- (5) Kasneje se pa je preselila v Zagreb, kjer se je zasebno šolala.
- (6) Ko sem bila v Ukrajini, sem zelo veliko učila se jih.
- (7) In sem bila jezna nase.
- (8) Zaradi tega na vsakem oknu v stanovanju imam cel kup rož.

Napake v besednem redu so najpogostejše, saj se obravnavi besednega reda nameni sorazmerno malo časa. V učbenikih se obravnava predvsem besedni red pri naslonskem nizu,² torej se posveča predvsem stalni stavi, členitev po aktualnosti pa obravnava malo učbenikov, in še ti temu namenijo malo časa.

temo lastne refleksije o znanju slovenščine. Pet prispevkov je bilo z naslovom *Pametno izrabljen čas*, štirje z naslovom *Roboti – človekovi pomočniki ali konkurenti* in en prispevek z naslovom *Najdaljših 5 sekund v mojem življenju*. Med prispevki sta tudi dve oceni in dve pismi.

² Na primer v učbeniku *S slovenščino nimam težav* je v 5. enoti obravnavan besedni red v naslonskem nizu (Markovič idr. 2013: 30), učbenik *Gremo naprej* obravnava besedni red v prihodnjiku v 5. enoti in besedni red v

Težava besednega reda je tudi, da pri besednem redu tvorec besedila v slovenščini najpogosteje upošteva semantična, pragmatična in skladenjska pravila iz svojega prvega jezika. Ker pa so si jeziki med seboj različni, se lahko med jeziki razlikujejo tudi sredstva, kako propozicije povežemo med seboj. Tako pride do nejasnosti, ker ima vsak jezik svoje tipe razvijanja tem (Kranjc 2004: 155).

Primere, kjer besedni red prvega jezika tvorca besedila vpliva na besedni red v slovenščini, lahko opazim tudi pri najdenih primerih. Tak primer sem našla pri tvorcu besedila, katerega prvi jezik je ukrajinsčina, (9). Če pogledamo samo napačni besedni red *jaz bom vam*, kjer bi v slovenščini pravilno napisali *vam bom jaz*, opazimo, da ko take stavke tvorimo v ukrajinsčini, izkazujejo enak besedni red, kot ga je zapisal tvorec, (10). Podobno velja tudi pri napaki besednega reda tvorca besedila, katerega prvi jezik je makedonščina, (11). Tukaj bi glagol *biti* premaknili na drugo mesto v stavku, saj gre za naslonko. V makedonščini pa bi bil ta stavek v takšnem besednem redu, kot ga je zapisal v slovenščini, (12).

(9) In sicer jaz bom vam povedal o nekaterih ukrajinskih umetnikah, ki so mi všeč.

(10) А я буду вам розповідати про деяких ukrajinsčina
in jaz biti vam povedati o nekateri
українських художників, які мені подобаються
ukrajinski umetnik kateri jaz všeč
»In jaz vam bom povedal o nekaterih ukrajinskih umetnikih, ki so mi všeč.«

(11) Po moje 80 let življenja je preveč.

(12) Според мене, 80 години живот се премногу. makedonščina
zaradi jaz 80 leto življenje biti veliko
»Po mojem mnenju je 80 let življenja preveč.«

4.2 Napake sklonov

Druge najpogostejše so bile napake pri sklonih, teh sem zasledila in izpisala 37. Šlo je za napačno izbran sklon, (13)–(15), ali napačno sklanjan pridevnik ali samostalnik, predvsem pri kakšnih posebnostih, (16), ali pa je prišlo do uporabe končnice za drug spol, vendar v pravilnem sklonu, (17). Veliko napak pa je tudi tukaj povezanih s prvim jezikom tvorca besedila. Večina prvih jezikov tvorcev besedil, ki sem jih obravnavala, sklanja samostalnike na podoben način kot slovenščina (razen makedonščina, ki sklonov nima). Zato pogosto prihaja do interferenc prvih jezikov, ki vplivajo na napake pri sklanjanju samostalnikov v slovenščini, (18)–(20). Vpliv prvega jezika pa je zaznati tudi pri tvorcu, katerega prvi jezik je makedonščina, saj so samostalniki pogosto v osnovni obliki, v imenovalniku, kadar bi jih sicer morali sklanjati, (21). Veliko napak je tudi pri tvorjenju roditelja, oziroma gre za netvorjenje roditelja, tam, kjer bi sicer moral biti. Najpogosteje je namesto njega uporabljen tožilnik, (22).³

pretekliku v 6. enoti (Petric Lasnik idr. 2019: 89–91), vendar ne celotnega naslonskega niza, učbenik *Naprej pa v slovenščini* pa v 6. enoti obravnava besedni red naslonk (Liberšar idr. 2020: 104).

Na višjih stopnjah obravnava učbenik *Slovenska beseda v živo 2* mesto naslonskega niza v trdilni povedi (Markovič idr. 2012: 29), *Slovenska beseda v živo 3a* pa besedni red v zanikanem stavku (Markovič idr. 2009: 122–124).

³ Treba pa je omeniti tudi, da tudi govornici slovenščine kot prvega jezika pogosto uporabimo tožilnik na mestih, kjer bi sicer morali uporabiti roditelja, predvsem pri zanikanju. Na to kažejo tudi vprašanja, ki jih uporabniki postavljajo v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (Krvina in Dagarin 2019: 222).

- (13) Imam dve sestri, kdor se imenujeta Lauro in Darijo
- (14) Čeprav je odraščal v Makedoniji, je šel študirat filologijo v Rusiji.
- (15) V Piran sva obiskala tudi svetilnik in Tartinijev trg.
- (16) Za belo omako, na zelo nizki temperaturi, na stopljenom maslu ali olju prepražite moko.
- (17) Edini način, kako priti tja je ladjom iz mesta Taitung na vzhodni strani Tajvana.
- (18) Naenkrat so vsi hiše imele ljude, ki delajo okoli njih, sadijo rože ali čistijo vrt.
- (19) Zelo težko je opisati osebu z eno besedo.
- (20) 500 g mletog mesa
- (21) Prišel sem v Ljubljano pred eno leto in pol.
- (22) Tam sta že bila Dine in Maj, prijatelja iz šole, vendar onadva nista igrala košarko, temveč sta kadila cigarete.

Stefan (2019: 216–217) je na podlagi svoje analize napak poljskih študentov prišla do ugotovitev, da imajo njeni učenci slovenščine kot tujega jezika največ težav z uporabo roditelja. Poudarja, da čeprav so si sklanjatvene paradigme med poljščino in slovenščino podobne, študentom vseeno povzročajo težave predvsem pri tvorjenju. Dodaja še, da je pri sorodnih jezikih študentom koristno pokazati skupne točke, ker jim to olajša učenje, poudariti pa je treba tudi razlike med jeziki in jezikovne spremembe, ki so značilne za slovenščino.

4.3 Napake v besedišču

Pogosta napaka, ki tudi izhaja iz tvorčevega prvega jezika, je uporaba neslovenskih besed ali besednih zvez znotraj besedila. Uporaba besed iz prvega jezika je značilna še posebej za slovansko govoreče študente, saj se zaradi podobnosti jezikov besedišče hitro zamenja. Veliko je tudi besed, ki so enake ali podobne v več slovanskih jezikih, zato hitreje pride do uporabe neslovenske besede med pisanjem v slovenščini, sploh če jim slovenska beseda še ni znana.⁴

Pogost vzrok teh napak v zapisu je podobnost v besedah in tudi podobnost v izgovoru. Slovenščina upošteva morfološki pravopis, kar pomeni, da konzonante pišemo glede na položaj v krepki poziciji (*težko*), ampak hkrati upošteva slovenščina tudi fonološki pravopis (*miza*), pri glasovnih premenah fonetični princip (*shramba*, *moški*), občasno etimološki princip (*volk*), upošteva pa tudi zgodovinski princip (*megla*). Pri hrvaščini, na primer, pa se upošteva fonološko-morfološki pravopis, besede pa se (razen izjem) zapisujejo po fonološkem principu. Enako velja tudi za bosanščino, medtem ko srbsščina in makedonščina sledita fonološkemu pravopisnemu principu (Ulčnik in Nikolovski 2022: 274–275). Napake, ki izvirajo iz teh razlik v zapisnih sistemih, sem zaznala tudi v besedilih, predvsem pri tvorcih besedila, katerih prvi jezik sta bili srbsščina ali makedonščina.

Uporaba neslovenskih besed je obravnavana kot napaka tudi pri Izpitnem centru Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, kjer je v ocenjevalnih merilih za Izpit iz znanja slovenščine na osnovni ravni (del Pisanje in del Branje in Pisanje) zapisano, da se na izpitu na vstopni ravni (A1) odbije ena točka (od skupno dveh točk) pri besedišču za občasno uporabo neslovenskih besed (»Osnovni nabor besed in besednih zvez je nekoliko omejen. Uporablja nekatere za kontekst neustrezne, tudi neslovenske besede.«), nič točk pa dobi za pogosto uporabo (»Pozna posamične besede in besedne

⁴ Redkeje se zgodi na primer, da bi govorec angleščine kot prvega jezika uporabil angleške besede med pisanjem v slovenščini, medtem ko je pri slovansko govorečih učencih to pogosta napaka.

zveze. Pogosto uporablja za kontekst neustrezne, tudi neslovenske besede.«). Na izpitu na osnovni ravni (A2/B1) pa se za občasno uporabo neslovenskih besed odbijeta dve točki (od skupno treh) pri besedišču, za pogosto uporabo pa pisec prav tako dobi nič točk.

Iz besedil sem izpisala 25 primerov napačne rabe besedišča, najpogosteje je šlo za popolnoma neslovensko besedo, (23) in (24), ali besedno zvezo, (25). Pogoste so tudi napake pri besedah, ki so si podobne v njihovem prvem jeziku in v slovenščini, najpogosteje gre za razliko enega samoglasnika, (26), ali zamenjave črk, (27). Napake se pojavljajo tudi pri formulaciji stavka, (28) in (29), in pri glagolih, (30) in (31).

- (23) Zaradi tega, če ne grem v restavracijo po preporuki, vedno opravi raziskavo preden grem jesti nekam.
- (24) Vse sem dala v nahrbtnik, kavo v termo boco.
- (25) Kuhajte na laganoj vatri čim dlje.
- (26) In končno, sem borac.
- (27) V 21. stoletju, ko smo svi mislili, da je družba preveč napredna za kaj takega, se je začela vojna v Ukrajini.
- (28) Prva zadeva se odnosi na zaprtost kulturnih krogih oziroma nedostopnost širšemu občinstvu.
- (29) Radi tega bom govorila o najlepših, ki me opisujejo.
- (30) Lahko spavaš pri moji sestri, ko bo stanovanje končano.
- (31) Ladje so plovile tja in nazaj le dvakrat ali trikrat dnevno.

4.4 Uporaba napačnega veznika

Med manj pogostimi, a še vseeno pogosto prisotnimi se je našla napaka pri uporabi veznika. Izpisala sem osem takih primerov. Pojavili so se primeri, kjer je šlo za popolnoma napačen veznik, (32) in (33), pogosta je tudi zamenjava zaimka *ki/kateri*, (24). Do zamenjave *ki/kateri* in bolj pogoste uporabe zaimka *kateri* prihaja tudi zaradi vpliva prvega jezika, še bolj pogosto pa se to dogaja pri časovnih in krajevnih odvisnikih, kjer v slovenščini ločimo *kje/kjer* in *kdaj/ko*, (35).

- (32) Imam dve sestri, kdor se imenujeta Lauro in Darijo.
- (33) To je nekaj, ki ne bom mogel narediti.
- (34) Jaz sem oseba, kateri ne ve, kaj napisati
- (35) Kdaj se spomnim prvega obiska Triglavskega narodnega parka in tudi jezera Jasna, mi je lepo.

4.5 Napačno spreganje glagola

Osem napak sem zabeležila tudi pri spreganju glagola. Napake nastajajo pri številu, (36), zapisu, (37), končnih priponah, (38), in nekončnih priponah, (39) in (40). Tudi tukaj prihaja do napak zaradi vpliva prvega jezika pri spregatvah glagolov, ki so podobne v slovenščini, (41).

- (36) Doma ima veliko teraso, kjer se igra, teče in preživljava čas.
- (37) Umrel je pred petimi leti.
- (38) Skuhajte špagete in ne pozabite jih posolite.
- (39) Oblečil sem se.
- (40) Ni časa skrbiti za robote.

(41) Ker jaz nisam športnica

4.6 Napake pri številu

Izpisala sem sedem napak, kjer je šlo za napačno število. V vseh primerih je bila uporabljena množina namesto dvojine, (42)–(44). Te napake se najpogosteje pojavljajo zaradi tega, ker v večini ostalih jezikov dvojine ni,⁵ tako študentje pozabijo nanjo in zapišejo (ali povejo) v množini.

(42) Moji starejši sestri se imenujejo Mauro in Jasenka.

(43) 2 jajca.

(44) Pripravila sva se na pot in sva se odločila, da naši cilji bodo mesta na obali.

4.7 Manj pogoste napake

Med manj pogostimi napakami so se pojavili napačno izbrani predlogi, kjer lahko spet opazimo vplive prvega jezika. Na primer napačno uporabljen predlog *na*, (45), je zapisal študent, katerega prvi jezik je hrvaščina, kjer bi bila raba predloga *na* v ustreznici slovenskega zgleda pravilna, (46). Podobno napako je naredil študent, ki mu je prvi jezik ukrajinščina in je zaradi vpliva prvega jezika zapisal *v*, (47), namesto *na*, (48). Skupno so se pojavila štiri napake pri izbiri predloga.

(45) Ljudje vse manj časa posvetijo sebi in preveč na nekatere nepomembne stvari.

(46) ... i previše na neke nebitne stvari. *hrvaščina*
in preveč na neke nepomembne stvari
»in preveč nekaterim nepomembnim stvarjem.«

(47) v obisku

(48) в/у гостях *ukrajinščina*
v obisk
»na obisku«

Štiri napake so se pojavile tudi na področju izbire zaimkov, kjer je šlo za uporabo neslovenskega zaimka, (49), za napačen sklon zaimka, (50),⁶ ali za napačno izbiro zaimka glede na kontekst, kjer so študenti zapisali *tisti* namesto *ta*, (51) in (52).

(49) Imam sestro, ki joj je ime Riia.

(50) Ne mnenjam, da bodo nas zamenili, ker niso zelo intelektualni kot nas.

(51) V tisti pesmi govori o njegovem hrepenenju za svojo domovino.

(52) Ko je vedno, ne vem kaj pisati v tistih tipih nalog tako, da bom končala tukaj in upala, da bo v redu.

Po štiri napake sem zaznala tudi pri spolu, (53) in (54), štirikrat je prišlo tudi do napačnega zapisa besede, (55)–(57).

(53) To je bilo problem.

⁵ Poleg slovenščine se je med slovanskimi jeziki dvojina ohranila le pri obeh lužiških srbščinah (Derganc 1998: 46) in hrvaškem narečju čakavščini (Derganc 1994: 73).

⁶ To napako bi lahko uvrstila tudi pod napake sklonov, a sem ga, ker je šlo za osamljen primer, zapisala pod napake zaimkov.

- (54) Tudi mačke imajo rade ribe, ki je jed zelo okusen.
 (55) Nebo je bilo modro, zrak čisti in ljudi otrujeni od šolskega gradiva in pripravljanja za maturo.
 (56) Sestevine
 (57) Svež zrak, mgla, zamrznjena, ampak še lepa narava.

Zaznala sem tudi dva primera napačnega zanikanja, kjer je enkrat šlo za zanikanje naklonskega glagola, (58), enkrat pa glagol ni bil zanikan, ko bi zaradi dvojnega zanikanja v slovenščini moral biti, (59). Našla sem tudi eno zamenjavo glagolskega vida, ko je študent uporabil dovršnik, kjer bi bil pravilen nedovršnik, (60), našla pa sem tudi eno uporabo nedoločnika, kjer bi moral biti namenilnik, (61). Med napakami se je pojavil tudi primer, ko je študent namesto glagola uporabil glagolnik, (61).

- (58) Nisem navajen loviti svojo hrano in ne hočem se naučiti.
 (59) Ko zbudil sem se spet, doma je bilo nikogar.
 (60) Naenkrat so vsi začeli kolesariti, plavati, sprehajati se s prijatelji ali psi ali nasploh preživeti čas v naravi.
 (61) Tokrat nista delala nič in sta šla igrati košarko.
 (61) Rad berem knjige, pijem kavo in druženje s prijatelji.

5 Ugotovitve in zaključek

Iz 51 pisnih prispevkov študentov slovenščine kot drugega in tujega jezika (SDTJ) sem izpisala skupno 147 napak z različnih področij. Najpogostejše so bile napake na področju besednega reda, ki so predstavljale skoraj eno tretjino (30,6 %). Pri besednem redu sem opazila najmočnejšo povezanost s prvim jezikom tvorca besedila; ko nismo pozorni, očitno podzavestno uporabljamo besedni red prvega jezika. Besedni red je tudi ena manj obravnavanih tem pri poučevanju SDTJ, kjer se običajno obravnava le naslonski niz. Med pogostejšimi so bile tudi napake pri sklanjanju (25,2 % vseh napak) in napake v besedišču (17,0 %), pri obeh kategorijah pa so bile napake najpogostejše pod vplivom prvega jezika. Vse vrste napak, ki sem jih zaznala, skupaj s številom, kolikokrat sem to napako zaznala, in odstotkom v primerjavi s številom vseh napak, sem zapisala tudi v Tabeli 1.

Pri večini izpisanih napak lahko opazimo vpliv prvega jezika, ki je še toliko močnejši zato, ker gre za sorodne jezike. Pogosto so si besede pri slovanskih jezikih med seboj podobne ali celo enake, podobno je tudi pri slovničnih pravilih. Zaradi tega pogosto prihaja do prenašanja pravil in besed iz prvega jezika v slovenščino. Tako lahko vidimo, da so učenci, ki so govorci katerega od slovanskih jezikov, specifična skupina, ki potrebuje prilagojen pouk in učenje usmerjeno v razlike in specifikke slovenščine v primerjavi z ostalimi slovanskimi jeziki.

Tabela 1: Vrsta in količina izpisanih napak

Vrsta napake	Število napak	Odstotek
Napake besednega reda	45	30,6 %
Napake sklonov	37	25,2 %
Napake v besedišču	25	17,0 %
Uporaba napačnega veznika	8	5,4 %
Napačno spreganje glagola	8	5,4 %
Napake pri številu	7	4,7 %
Napačno izbrani predlogi	4	2,7 %
Napake pri zaimkih	4	2,7 %
Napake pri spolu	4	2,7 %
Napačno zanikanje	2	1,4 %
Zamenjava glagolskega vida	1	0,7 %
Zamenjava nedoločnika in namenilnika	1	0,7 %
Uporaba glagolnika namesto glagola	1	0,7 %

Pomemben dejavnik tukaj je tudi dejstvo, da pri študentih, ki govorijo katerega od slovanskih jezikov, pogosto prihaja do tako imenovanega medjezikovnega sporazumevanja. Medjezikovno sporazumevanje ali v angleščini *intercomprehension of related languages* je možno med govorce sorodnih oz. bližnjih prvih jezikov (Candelier 2012), in sicer gre za sporazumevanje med dvema oseba, ki govorita vsaka v svojem jeziku, pri tem pa se še vedno razumeta. Kot primer lahko vzamemo študenta, katerega prvi jezik je hrvaščina, in študenta, katerega prvi jezik je slovenščina. Tudi če se nista nikoli učila drugega jezika, se bosta še vedno razumela, čeprav govorita vsak v svojem jeziku (Pirih Svetina idr. 2016). Zaradi tega študenti pogosto niti ne zaznavajo napak, ki jih delajo, saj jih drugi še vedno razumejo, čeprav je v njihovi slovenščini veliko interferenc njihovega prvega jezika.

Raziskave, kot je ta, pomagajo pri prepoznavanju napak in dajejo večji poudarek popravljanju pisnih prispevkov in dajanju povratne informacije študentom. Pisanje je pri učencih pogosto najmanj priljubljeno, količina napak pa je pri pisnih prispevkih največja, zato bi bilo treba nameniti pisanju v tujem jeziku večjo pozornost, ločeno pa je treba obravnavati učence, ki ne govorijo nobenega slovanskega jezika, in tiste učence, ki so tekoči v vsaj enem slovanskem jeziku.

Viri in literatura

Candelier, Michel idr., 2012: *FREPA – A Framework of Reference for Pluralistic Approaches to Languages and Cultures. Competences and Resources*. Graz: ECML.

- Derganc, Aleksandra, 1994: Some specific features in the development of the dual in Slovene as compared to other Slavic languages. *Linguistica* 34/1. 71–80. <https://doi.org/10.4312/linguistica.34.1.71-80>.
- Derganc, Aleksandra, 1998: Nekateri paralele v razvoju dvojine v slovenščini in lužiški srbsčini. *Slavistična revija* 46.1/2. 45–54. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-T9WIQD2W>.
- Izpit iz znanja slovenščine na osnovni ravni. Pisanje. *Ocenjevalna merila*. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Izpitni center. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2020/12/Pisanje_ocenjevalna-merila_nova_2020.pdf.
- Izpit iz znanja slovenščine na vstopni ravni. Branje in pisanje. *Ocenjevalna merila*. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Izpitni center. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2021/01/Izpit-A1_Branje-in-pisanje_ocenjevalna-merila.pdf.
- Javrh, Petra, 2018: *Sporazumevanje v tujih jezikih in jezikovne zmožnosti*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.
- Kranjc, Simona, 2004: Besedni red, usvajanje prvega in učenje drugega/tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 49.3/4. 145–157. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-8NMF7G85>.
- Krvina, Domen in Dagarin, Miha, 2019: Rodilnik zanikanja: kratek pregled problematike. V *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ur. H. Tivadar. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 220–227. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/10/Obdobja-38_Krvina_Dagarin.pdf.
- Liberšar, Polona, Petric Lasnik, Ivana, Pirih Svetina, Nataša in Ponikvar, Andreja, 2015: *Naprej pa v slovenščini*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Markovič, Andreja, Halužan, Vesna, Pezdirc Bartol, Mateja, Škapin, Danuša in Vuga, Gita, 2010: *S slovenščino nimam težav*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Markovič, Andreja, Knez, Mihaela, Šoba, Nina in Stritar, Mojca, 2009: *Slovenska beseda v živo 3a*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Markovič, Andreja, Škapin, Danuša, Knez, Mihaela in Šoba, Nina, 2013: *Slovenska beseda v živo 2*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Petric Lasnik, Ivana, Pirih Svetina, Nataša in Ponikvar, Andrej, 2013: *Gremo naprej*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Pirih Svetina, Nataša, Schlamberger Brezar, Mojca, Perko, Gregor in Pognan, Patrice, 2016: Ko vsak uporablja svoj lastni jezik in razume svojega sogovorca. *Vestnik za tuje jezike* 8/1. 99–111.
- Prezelj, Sara, 2017: *Napake rusko govorečih v slovenščini kot drugem in tujem jeziku*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=98279>.
- SKUPNI evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*. Prevod Irena Kovačič. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva, 2011. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf>.
- Stefan, Anna, 2019: O težavah pri sklanjanju v slovenščini (na primeru poljskih govorcev slovenščine). Mojca Smolej (ur.): *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba

Filozofske fakultete. 208–217. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/06/55-SSJLK_Stefan.pdf.

Ulčnik, Natalija in Nikolovski, Gjoko, 2022: Zapisovalne težave govork in govorcev južnoslovanskih jezikov pri učenju slovenščine. *Slovenščina kot drugi in tuji jezik v izobraževanju*. Ur. S. Pulko in M. Zemljak Jontes. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 273–290.

Slovenian as a second/foreign language students' writing mistakes based on the analysis of written assignments

Writing is one of the key areas of basic language ability, alongside reading, listening, and speaking. This means that students can express concepts, thoughts, feelings, and facts, and are able to justify and explain them. Writing also encompasses the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) framework, which is a content description of language skills defined by levels (Javrh 2018: 5).

I have analysed the most common mistakes university students make in writing tasks and grouped them into the categories of word order, conjugation, vocabulary, and other mistakes. I analysed 51 different written assignments written by students. All the students' first language is one of the Slavic languages, and all of the students are intermediate or advanced intermediate students.

According to the CERF framework, a person at this level (B1) describes themselves according to the self-assessment scheme: 'I can write simple, coherent texts on general topics or topics of personal interest. I can write personal letters describing experiences and impressions.' (SEJO: 48, translated by the author).

I reviewed the students' written texts, extracted the mistakes, and analysed them. Among the most frequent mistakes were mistakes in the word order, especially with clitics, which causes a lot of problems for the students. There are also frequent mistakes in vocabulary, mainly non-literal words and errors in conjugation, most often due to the influence of first language conjugations.

Založba Univerze v Novi Gorici

2025